

ՍԱՄՎԵԼ
ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

**ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ**

СAМВЕЛ
КАРАПЕТЯН

**АРМЯНСКИЕ
РОДНИКИ**

SAMVEL
KARAPETIAN

**ARMENIAN
FOUNTAINS**

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

ՍԱՍՎԵԼ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

АРМЯНСКИЕ РОДНИКИ

САМВЕЛ КАРАПЕТЯН

ARMENIAN FOUNTAINS

SAMVEL KARAPETIAN

ԵՐԵՎԱՆ
ЕРЕВАН
YEREVAN
2023

Կարապետյան Սամվել

Հայկական աղբյուրներ / Ս. Կարապետյան: ՀՃՈՒ հիմնադրամ / Ս. Կարապետյան.-Եր.:
Հայկական ճարտարապետությունն ուսումնասիրող հիմնադրամ, 2023.-248 էջ:

Գրքի նախահրատարակչական և տպագրական աշխատանքները կատարվել են
ՀՀ ԿԳՄՍ նախարարության աջակցությամբ

Подготовка к изданию и типографические работы осуществлены при поддержке
Министерства образования, науки, культуры и спорта РА

Prepared for publication and published with the financial support of the RA Ministry of
Education, Science, Culture and Sports

ISBN 978-9939-843-60-5

© ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆ ՌԻՍԻՄԵՆԱՍԻՐՈՂ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ 2023

© ФОНД ПО ИЗУЧЕНИЮ АРМЯНСКОЙ АРХИТЕКТУРЫ 2023

© RESEARCH ON ARMENIAN ARCHITECTURE FOUNDATION 2023

Հ Ա Յ Կ Ա Կ Ա Ն Գ Ա Ր Տ Ա Ր Ա Պ Ե Տ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն Ն Ռ Ի Ս ՈՒ Մ Ն Ա Ս Ի Ր Ո Ղ Հ Ի Մ Ն Ա Դ Ր Ա Մ
ФОНД ПО ИЗУЧЕНИЮ АРМЯНСКОЙ АРХИТЕКТУРЫ
RESEARCH ON ARMENIAN ARCHITECTURE FOUNDATION

Լուսանկարները՝

Մամվել Կարապետյանի
 Բաֆֆի Քորթոշյանի
 Մասուն Դանիելյանի
 Մամվել Սարգսյանի
 Աշոտ Հակոբյանի
 Սթիվեն Սիմի
 Ջավեն Սարգսյանի
 Արմեն Հախնազարյանի
 Սարգիս Դարչինյանի
 Սահակ Վարդանյանի
 Ժան-Կլոդ, Շանթալ Հոթելիե
 ամուսինների
 Ժան-Միշել Թիերրիի
 Գունդոլֆ Բրուքհաուզի
 Հովհաննես Բադալյանի
 Ռուբեն Աթոյանի
 Մեսրոպ Աշչյանի
 Արտաշես Վրույրի
 Արամ Օհանյանի
 Պատրիկ Տոնապետյանի
 Ժաննա Բելլոնի Շանթրի
 Կիմ Դահրամանյանի
 Ավո Հովհաննիսյանի
 Արմեն Խեչոյանի

Չափազրույթուները՝

Աշոտ Հակոբյանի
 Մասուն Դանիելյանի
 Մամվել Կարապետյանի
 Բաֆֆի Քորթոշյանի

Գրչանկարները և քարտեզները՝

Մամվել Կարապետյանի

Фотографии

Самвела Карапетяна
 Раффи Кортосьяна
 Сасуна Даниеляна
 Манвела Саргсяна
 Ашота Акобяна
 Стивена Сима
 Завена Саргсяна
 Армена Ахназаряна
 Саргиса Дарчиняна
 Саака Варданяна
 Супругов Жан-Клода и Шанталь
 Хотелье
 Жан-Мишеля Тьерри
 Гундольфа Брукхауза
 Ованеса Бадаляна
 Рубена Атояна
 Месропа Ашчяна
 Арташеса Вруйра
 Арама Оганяна
 Патрика Тонапетяна
 Жанны Беллони Шантра
 Кима Каграманяна
 Аво Ованнисяна
 Армена Хечояна

Обмеры

Ашота Акобяна
 Сасуна Даниеляна
 Самвела Карапетяна
 Раффи Кортосьяна

Графические рисунки и карты

Самвела Карапетяна

Photographs by

Samvel Karapetian
 Raffi Kortoshian
 Sasun Danielian
 Manvel Sargissian
 Ashot Hakobian
 Stephen Sim
 Zaven Sargissian
 Armen Hakhnazarian
 Sargis Darchinian
 Sahak Vardanian
 Jean-Claude and Chantal Hotellier
 Jean-Michel Thierry
 Gundolf Bruchhaus
 Hovhannes Badalian
 Ruben Atoyan
 Mesrop Ashjian
 Artashes Vruyr
 Aram Ohanian
 Patrick Donabedian
 Jeanne Bellonie Chantre
 Kim Ghahramanian
 Avo Hovhannissian
 Armen Khechoyan

Measurements by

Ashot Hakobian
 Sasun Danielian
 Samvel Karapetian
 Raffi Kortoshian

Tracings and maps by

Samvel Karapetian

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ОГЛАВЛЕНИЕ

CONTENTS

Նախաբան	Предисловие	Preface	10 12 14
ԱՂԱՅՆԻՔ	ԱՒԷՅՆԻԿ	AGHDZNIK	17
Արբի	Арби	Arbi	18
Բաղեշ	Багеш	Baghesh	18
Խուլթիկ	Хултик	Khultik	20
Մզրե	Мзре	Mzre	20
ԱՅՐԱՐԱՏ	ԱՅՐԱՐԱՏ	AYRARAT	21
Ակոռու Սր. Հակոբ վանք	Монастырь Сурб Акоб (Св. Иакова) села Акори	St. Hakob (Jacob) Monastery of Akori	22
Ազատ	Азат	Azat	23
Ավան	Аван	Avan	23
Արծափ	Арцап	Artsap	23
Արտոս (Արդոստ)	Артос	Artos (Ardost)	24
Արուճ	Аруч	Aruj	26
Արուճագրակ	Аручаграк	Arujagrak	26
Բագավան	Багаван	Bagavan	26
Բագնայր	Багнайр	Bagnayr	27
Դիլիջան	Дилиджан	Dilijan	27
Երևան	Ереван	Yerevan	28
Չովք	Зовк	Zovk	28
Խան (Իշխան)	Хан	Khan (Ishkhan)	29
Կապուտան	Капутан	Kaputan	29
Կարակալե	Каракале	Karakale	29
Կարափրնար	Карапынар	Karapenar	30
Կարս	Карс	Kars	31
Լուսաղբյուր	Лусахпюр	Lusaghbyur	31
Կողբ	Кохб	Koghb	32
Ճամբարակ	Чамбарак	Jambarak	32
Մագիստրոսի վանք	Монастырь Магистроси ванк	Monastery of Magistros	33
Մազրա	Мазра	Mazra	33
Մեսջիթլի	Месджитли	Mesjitli	35
Մժնկերտ	Мжнкерт	Mezhenkert	35
Մոլլաղամար	Моллагамар	Mollaghamar	35
Մոլլա-Սուլեյման	Молла-Сулейман	Molla-Suleyman	36
Վաղարշակերտ (Ալաշկերտ)	Вагаршакерт (Алашкерт)	Vagharshakert (Alashkert)	36
Վանաձոր	Ванадзор	Vanadzor	36
ԱՐՑԱԽ	ԱՐՑԱԽ	ARTSAKH	37
Արաջաձոր	Араджадзор	Arajadzor	38
Բանանց	Бананац	Banants	38
Գետաշեն	Геташен	Getashen	40
Դրնավարզ (Կարմիրգյուղ)	Дрнаварз	Drnavarz (Karmirgyugh)	40
Չարդանաշեն	Зарданашен	Zardanashen	41
Թաղասեր	Тагасер	Taghaser	42
Թաղուտ	Тагут	Taghut	43
Խանձաձոր	Хандзадзор	Khandzadzor	44
Խաչակապ	Хачакап	Khachakap	44
Խաչաղբյուր	Хачахпюр	Khachaghbyur	44
Շակուրի	Цакури	Tsakuri	44
Շաղկաշատ	Цахкашат	Tsaghkashat	45
Շովատեղ	Цоватех	Tsovategh	45
Կավահան	Кавахан	Kavahan	45
Կարմրակուճ	Кармракуч	Karmrakuj	46

Կդարծի	Кгарци	Kghartsi	47
Հաճավ	Хачав	Hajav	47
Հայադ	Хаяд	Hayad	48
Հարավ	Харав	Harav	48
Հացի	Аци	Hatsi	49
Ղազանչի	Газанчи	Ghazanchi	51
Մաղավուզ	Магавуз	Maghavuz	52
Մաճկալաշեն	Мачкалашен	Majkalashen	52
Մարիամաձոր	Мариамадзор	Mariamadzor	52
Մեծշեն (Պարին Պիժ վանք)	Мецшен (монастырь Парин Пиж)	Metsshen (Parin Pizh Monastery)	53
Մեծշեն	Мецшен	Metsshen	54
Մոխրենիս	Мохренис	Mokhrenis	55
Մուռուտ	Мурут	Murut	56
Մուշկապատ	Мушкапат	Mushkapat	57
Նորշեն	Норшен	Norshen	57
Շոշ	Шош	Shosh	58
Շուշի	Шуши	Shushi	58
Պետրոսաշեն	Петросашен	Petrosashen	60
Սարգսաշեն	Саргсашен	Sargsashen	60
Սառնաղբյուր	Сарнахпюр	Sarnaghbyur	61
Սարինշեն	Сариншен	Sarinshen	62
Ստեփանակերտ	Степанакерт	Stepanakert	62
Վանք (Գանձասարի վանք)	Ванк (Гандзасарский монастырь)	Vank (Gandzasar Monastery)	63
Վանք	Ванк	Vank	64
Տյաք	Тяк	Tyak	64
Տոդ	Тог	Togh	66
Տումի	Туми	Tumi	67
Յոր	Цор	Tsor	67
Փահլուլ	Пахлул	Pahlul	67
Քարաշեն (Դաշուշեն)	Карашен (Дашушен)	Karashen (Dashushen)	68
Քարինտակ	Каринтак	Karintak	68
Քարվաճառ	Карвачар	Karvajar	69
Քոլատակ	Колатак	Kolatak	69
ԲԱՐՉՐ ՀԱՅՔ	ВЫСОКАЯ АРМЕНИЯ (КАРИН)	BARDZR HAYK	71
Ապրանք	Апранк	Aprank	72
Արծաթի	Арцати	Artsati	73
Բթարիճ	Бтарич	Btarij	73
Բլրակ	Блак	Blrak	74
Գամնի	Гарни	Garni	74
Գյավրենջ	Гяврендж	Gyavrenj	74
Գյունգյորմեզ	Гюнгөрmez	Gyungyormez	74
Գմբեթ	Гмбет	Gmbet	75
Դավթա	Давта	Davta	75
Դվնիկ	Двник	Dvnik	75
Էրկան	Эркан	Erkan	76
Երկնիստ	Еркнист	Yerknist	76
Ըղտաձոր	Եղտաձոր	Eghtadzor	76
Թվանջ	Твандж	Tvanj	77
Խաչկավանք	Хачкаванк	Khachkavank	77
Խութս	Хупс	Khubs	77
Խումլար	Хумлар	Khumlar	78
Կամպիր	Кампир	Kampir	78
Կարակեպակ	Каракепак	Karakepak	78
Կարարզ (Արժն)	Карарз (Арцн)	Kararz (Artsn)	78
Կարին	Карин	Karin	79
Գուրուղոլ	Гуругол	Ghurughol	84
Ճիպաղ	Чипаг	Jipagh	84
Մուտուրկու Սբ. Լուսավորիչ վանք	Мон. Мутурку Сурб Григор Лусаворич	Sourb Lusavorich Monastery of Muturku	85

Մեղաքար	Мегакар	Meghakar	86
Մեզի	Сеги	Segi	86
Սոգութլու	Согутлу	Sogutlu	86
Ումուտում	Умутум	Umutum	87
ԳՈՒԳԱՐՔ	ГУГАРК	GUGARK	89
Այազմա	Аязма	Ayazma	90
Այգեհատ	Айгехат	Aygehat	90
Արդվի	Ардви	Ardvi	91
Արտանուջ	Артанудж	Artanuj	91
Բալիճ	Балич	Balij	93
Դադեշ	Дадеш	Dadesh	93
Դադեթ-Խաչեն	Дагет-Хачен	Daghet-Khachen	94
Դամիա	Дамиа	Damia	95
Դիլիսկա	Дилиска	Diliska	95
Դմանիս	Дманис	Dmanis	96
Էրինջա	Эринджа	Erinja	96
Խանձիթ	Хандзит	Khandzit	97
Հաղպատ	Ахпат	Haghpat	99
Մեծ Սամսար	Мец (Большой) Самсар	Mets (Greater) Samsar	103
Մերենիա	Мерения	Merenia	103
Որնակ	Ворнак	Vornak	103
Սաթլել	Сатлел	Satlel	105
Սամշվիլդե	Самшвилде	Samshvilde	105
Սանահին	Санаин	Sanahin	106
Սուլդա	Сулда	Sulda	111
Վաչիան	Вачиан	Vachian	111
Օձնի	Одзни	Odzni	112
Օձուն	Одзун	Odzun	113
Զյոսալար	Кёсалар	Kyosalar	114
ՇՈՓՔ	ЦОПК	TSOPK	115
Ագրակ	Аграк	Agrak	116
Արդքիսան	Ардыхан	Ardekhan	116
Ակն	Акн	Akn	117
Ապոդնակ	Апогнак	Apognak	117
Աստղաբերդ	Астхаберд	Astghaberd	118
Արակա	Арака	Araka	118
Բազաբուն	Базабун	Bazabun	119
Բալաշեր	Балашер	Balasher	119
Բալու	Балу	Balu	119
Բերրի	Берри	Berri	120
Գիրվան	Гирван	Girvan	120
Գյումբետ	Гюмбет	Gyumbet	121
Եղրևան	Егреван	Yeghrevan	122
Երիցագրակ	Ерицаграк	Yeritsagrak	122
Թեմրան	Темран	Temran	122
Թիլ	Тил	Til	124
Թումա-մզրե	Тума-мзре	Tuma-Mzre	124
Իսաբեկ	Исабек	Isabek	124
Խարբերդ	Харберд	Kharberd	125
Խնդրվիկ	Хндрвик	Khendrvik	125
Խուլե	Хуле	Khule	125
Շերմեկ	Цермек	Tsermek	126
Կամարակապ	Камаракап	Kamarakap	127
Կամիշլի	Камишли	Kamishli	128
Կարմրի	Кармри	Karmri	128
Կարուշլա	Карушла	Karushla	128
Հազարի	Хазари	Hazari	128
Հաղթուկ	Хагтук	Haghtuk	129

Հավավ	Хавав	Havav	129
Չեթ	Дзет	Dzet	132
Չնձոր	Дзндзор	Dzendzor	132
Միատուն	Миатун	Miatun	132
Մորշխա	Моршха	Morshkha	132
Մուշեղկա	Мушегка	Musheghka	133
Նարվեր	Нарвер	Narver	134
Նորշինակ	Норшинак	Norshinak	134
Շրզու	Шрзу	Sherzu	134
Չանախչի	Чанакчи	Chanakhchi	135
Չմշկաձագ	Чмшкадзаг	Chemeshkatsag	135
Պաղին	Пагин	Paghin	136
Պարտիզակ	Партизак	Partizak	137
Պրեխի	Прехи	Prekhi	137
Ջաբար	Джабар	Jabar	138
Սանդուխ	Сандух	Sandukh	138
Սեիդլի	Сеидли	Seidli	139
Սիսնա	Сисна	Sisna	139
Վանք	Ванк	Vank	139
Վասկավան	Васкаван	Vaskavan	142
Ուլուղալա	Улугала	Ulughala	142
Օձգեղ	Одзгех	Odzgegh	142
ՄՈԿԶ	МОКК	MOKQ	143
Ապարանք	Апаранк	Aparank	144
Բրոնց	Бронц	Bronts	147
Թաղիկ	Тагик	Taghik	147
Լճան	Лчан	Ljan	147
Մոկս	Мокс	Moks	148
Սրբկանց	Србканц	Srbkants	148
Վերին Գետիկ	Верин Гетик	Verin (Upper) Getik	148
ՄՅՈՒՆԻԿ	СЮНИК	SYUNIK	149
Ազնաբերդ	Азнаберд	Aznaberd	150
Գանձա	Гандза	Gandza	150
Դարագիլյաթաղ	Дарагилятаг	Daragilyatagh	150
Գոմուր	Гомур	Gomur	151
Խնածախ	Хнацах	Khenatsakh	152
Խնձորեսկ Հին	Хндзореск Старый	Hin (Old) Khendzoresk	153
Խնձորեսկ	Хндзореск	Khendzoresk	161
Հարար	Харар	Harar	161
Հարժիս Հին	Харжис Старый	Hin (Old) Harzhis	162
Նովեր	Новер	Nover	162
Դուշչի	Гушчи	Ghushchi	163
Որոտան	Воротан	Vorotan	165
Տաթև	Татев	Tatev	165
Տեղ	Тег	Tegh	171
Փարաջան	Параджан	Parajan	174
ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆ	ВАСПУРАКАН	VASPURAKAN	175
Անձուկ	Андзук	Andzuk	176
Թաղեոս առաքյալի վանք	Монастырь Тадеос Аракял	Monastery of St. Tadevos Arakyal	176
Թավլադիր	Тавладир	Tavladir	177
Իրինդ	Иринд	Irind	177
Խանագյախ	Ханагях	Khanagyah	178
Հարատենց	Харатенц	Haratents	178
Հայկաբերդ	Айкаберд	Haykaberд	178
Մաղարդավանք	Монастырь Магардаванк	Maghardavank Monastery	179
Մակու	Маку	Maku	181
Մարմետ	Мармет	Marmet	181
Պողանց	Поганц	Poghants	181

Վան	Ван	Van	182
SUՅՔ	ТАЙК	TAYK	183
Բերդուս	Бердус	Berdus	184
Թորթում	Тортум	Tortum	184
Կաղմխուտ	Кагмхут	Kaghmekhut	185
Շիփեկ	Шипек	Shipek	185
Սունինց	Сунинц	Sunints	185
Փեթար	Петар	Petar	186
Քարրնկեց	Карынкец	Karenkets	186
Օրթլու	Ортлу	Ortlu	186
ՏՈՒՐՈՒԲԵՐԱՆ	ТУРУБЕРАН	TURUBERAN	187
Ադաբաղ	Адабаг	Adabagh	188
Առաքելոց վանք	Монастырь Аракелоц	Sourb Arakelots (Holy Apostles') Monastery	188
Առեն	Арен	Aren	188
Արջունից վանք	Монастырь Арджониц	Arjonits Monastery	189
Բերդաղ	Бердаг	Berdagh	189
Բոլչապղուն	Болчапгун	Bolchapghun	190
Գեղաշեն	Гегашен	Geghashen	190
Դոլաբաշ	Долабаш	Dolabash	191
Թեղուտ	Тегут	Teghut	191
Իննակնյան վանք	Монастырь Иннакнян	Innaknian Monastery	192
Իրիշատ	Иришат	Irishat	193
Լաթար	Латар	Latar	193
Ղասուն	Гасун	Ghasun	193
Խալիլչավուշ	Халилчавуш	Khalilchavush	194
Կարակալե	Каракале	Karakale	194
Կարակայա	Каракая	Karakaya	195
Կարաքեշիշ	Каракешиш	Karakeshish	195
Կզկապան	Кзкапан	Kzkapan	195
Կողես	Когес	Koghesh	196
Մանազկերտ	Маназкерт	Manazkert	196
Մեսչիթլի	Месчитли	Meschitli	196
Մերբար	Мербар	Merbar	197
Շաբադին	Шабедин	Shabadin	197
Փիրոմեր	Пиромер	Piromer	198
Շեիրպազար և Շխլար	Шехирпазар и Шхлар	Shehirpazar and Shekhlar	199
Քրդագոմ	Крдагом	Krdagom	199
Օրգոց	Оргноц	Orgnots	199
Տափավանք	Тапаванк	Tapavank	200
ՈՒՏԻԿ	УТИК	UTIK	201
Աճարկուտ	Ачаркут	Ajarkut	202
Բադա	Бада	Bada	202
Իջևան	Иджеван	Ijevan	203
Մակարավանք	Макараванк	Makaravank Monastery	203
Ջագիր	Джagir	Jagir	205
ՓՈՔՐ ՀԱՅՔ, ՊՈՆՏՈՍ, ԿԻԼԻԿԻԱ	МАЛАЯ АРМЕНИЯ, ПОНТ, КИЛИКИЯ	ARMENIA MINOR, PONTUS, CILICIA	207
Դավրա	Давра	Davra	208
Չեյթուն	Зейтун	Zeytun	208
Էքիզ-Օլուք	Экизолук	Ekiz-Oluk	209
Թեփեսե	Тепесе	Tepese	209
Հաղտ	Хагт	Haght	210
Մուսալեռ	Мусалер	Mount Musa	210
Յոցուն-Օլուք	Ёгун-Олук	Yoghun-Oluk	210
Ներքին գյուղ	Неркин гюх	Nerkin Gyugh	211
Չախալջուղ	Чахалджуг	Chakhaljugh	211
Չինար	Чинар	Chinar	212
Սիս	Сис	Sis	212
Վագրֆ	Вагыф	Wagf	213

Տրապիզոն	Трапизон	Trebizond	213
Քարադուրան	Карадуран	Karaduran	214
Քեսաբ	Кесаб	Kesab	214
Զյորկյունե	Кёркюне	Kyorkyune	214
ՀԱՎԵԼՎԱԾ	ПРИЛОЖЕНИЕ	APPENDIX	215
ԲՈՒՆ ԱԳՎԱՆՔ	ИСКОННАЯ АЛБАНИЯ	BOON AGHVANK	215
Ազայիշեն	Азаишен	Azayishen	216
Բիլիստան	Билистан	Bilistan	216
Գյուրջևան	Гюрджеван	Gyurjevan	216
Զարգարան	Заргаран	Zargaran	217
Խանիշեն	Ханишен	Khanishen	218
Խոշկաշեն	Хошкашен	Khoshkashen	218
Հնդար	Хнгар	Henghar	218
Մատրասա	Матраса	Matrasa	219
Նիժ	Ниж	Nizh	222
Շամախի	Шамахи	Shamakhi	222
Սաղիան	Сагиан	Saghian	224
Վարդաշեն	Вардашен	Vardashen	224
Քարքանջ	Каркандж	Karkanj	224
Քեշխուրդ	Кешхурд	Keshkhurd	224
Քոխլուջ	Кохлудж	Kohluj	226
ՎԻՐՔ	ВИРК	IBERIA	227
Աբաթխև	Абатхев	Abatkhev	228
Ախալցխա	Ахалцха	Akhaltskha	228
Աժդոր	Ацгор	Atsghor	229
Թելավ	Телави	Telav	229
Խեկ	Хек	Khek	231
Ծղալթբիլա	Цгалтбила	Tseghaltbila	231
Ծուղրուք	Цугрут	Tsughrut	231
Նասոմխար	Насомхар	Nasomkhar	232
Սղնախ	Сгнах	Seghnakh	232
Վելիսցիխե	Велисцихе	Velistsikhe	233
Տփղիս	Тпгис	Tbilisi (Tpghis)	233
Փոքր Պամամ	Покр (Малый) Памач	Pokr (Lesser) Pamaj	234
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐՆ ԱՅԼ ՔԱՂԹԱՎԱՅՐԵՐՈՒՄ	АРМЯНСКИЕ РОДНИКИ В ДРУГИХ КОЛОНИЯХ	ARMENIAN FOUNTAINS IN OTHER DIASPORAN SETTLEMENTS	235
Դերբենդ	Дербенд	Derbend	236
Թալաս	Талас	Talas	236
Թեհրան	Тегеран	Tehran	237
Թեոդոսիա	Теодосия	Theodosia (Feodosia)	237
Լիբանան	Ливан	Lebanon	238
Կամենեց-Պոդոլսկ	Каменец-Подолск	Kamianets-Podilskyi	239
Կեսարիա	Кесария	Cesarea	240
Հալեպ	Алеппо	Aleppo	240
Դարղուն	Гаргун	Gharghun	241
Յազլովեց	Язловец	Yazlovets	241
Ջուրպիջի	Джурпиджи	Jurpiji	242
Վենետիկ	Венеция	Venice	242
Վերին Խոյգան	Верин (Верхний) Хойган	Verin (Upper) Khoigan	243
Ֆախրա	Фахра	Fahra	243

ՆԱԽԱԲԱՆ

Օվկիանոսներից և նույնիսկ ծովերից մեկուսի դիրքով Հայկական բարձրավանդակը բնությունից ճոխացած է մեծ ու փոքր բազմաթիվ լճերով ու լճակներով, անհամար գետերով, գետակներով և վտակներով, որոնք ընդգծում և զատորոշում են երկրամասի աշխարհագրական յուրօրինակ և մինչև իսկ անկրկնելի միջավայրը:

Առավելագույնը 5165 մ բարձրությամբ (Արարատ լեռը) բարձրավանդակը քաղցրահամ ջրի նշանակալի պաշարների շնորհիվ ներկայանում է որպես մարդկության հնագույն օրրաններից մեկը: Անհիշելի ժամանակներից հայկական ցեղերով բնակեցված հենց այս տարածքում ձևավորվեցին և ծնունդ առան Մեծ (մ.թ.ա. 331 - մ.թ. 428 թթ.) և Փոքր (մ.թ.ա. 9 դարից) Հայք պետական միավորումները, որոնք զբաղեցնում են տարածաշրջանի չորս գլխավոր գետերի՝ Եփրատի և Տիգրիսի սոսկ վերին, իսկ Արաքս և Կուր գետերի՝ նաև միջին և ստորին հոսանքների, ինչպես նաև որոշ փակ ջրհավաք ավազանները (օրինակ՝ Վանա լճի):

Հայկական բարձրավանդակում հնադարից մեզ հասած նյութական մշակույթի որոշ հուշարձանատեսակներ փաստում են, որ հայ ազգը կազմավորած բնիկները՝ հայկական ծագումով նստակյաց և երկրագործ զանազան ցեղեր, առանձնահատուկ վերաբերմունք են ունեցել կյանքի պայման՝ ջրի նկատմամբ, որը պաշտվել է՝ ի թիվս բնության այլ հիմնական տարրերի (հող, կրակ և այլն):

Համաձայն հայոց դիցարանի՝ ջրի պաշտամունքը հնում կապված էր Աստղիկ աստվածուհու հետ, որը մարմնավորվել է գեղեցիկ կնոջ կերպարանքով: Ավանդաբար վկայվել է, որ վերջինիս լոգարանը եղել է Արածանիի այն հատվածում, որտեղ գետը հոսում է Մշո դաշտի միջով, ուր անտեսանելի մնալու համար աստվածուհին ամեն անգամ լոգանքի պահին ողջ դաշտը պատել է մշուշով (սրանից էլ՝ Մուշ տեղանունը):

Հայոց մեջ ջրապաշտությանն առնչվող գեղեցիկ ավանդազրույցներից է նաև «Մասնա ծռեր» էպոսի գլխավոր հերոսների՝ Մանասարի և Բաղդասարի, ինչպես նաև հայոց ուժի և իշխանության խորհրդանիշների՝ Քուռկիկ Զալալիի և Թուր Կեծակիի՝ ջրածին լինելը, իսկ ի դեմս գլխավոր հերոսուհու՝ ջրին վերագրված պտղաբերության հատկանիշները մարմնավորվել են ջրից հղիացած Ծովինարի կերպարում:

Մեր հեռավոր ջրապաշտ նախնիների պատկերացումների արգասիք են առավելապես աղբյուրների ակունքների կամ լճերի ափերին տեղադրված (ավելի հաճախ՝ կանգնեցված) ցլազուլիս, ձկնակերպ կամ պարզապես առասպելական բնույթի կենդանապատկերներով այն բոլոր կոթողային հուշարձանները, որոնք մեկ ընդհանուր անվամբ կոչվում են վիշապաքար: Ընդ որում, նախնյաց պատկերացումների համաձայն, վերջիններս հսկել և ապահովել են ջրերի անխափան բխումը և հոսքը՝ դրանք պահպանելով չար ուժերի ոտնձգություններից:

Արդեն հազարամյակների պատմություն ունեցող նստակյաց և երկրագործ հայկական ցեղերից հայ ազգին փոխանցված ջրապաշտական հավատալիքները, իհարկե, քրիստոնեական գաղափարների տարածումից և մանավանդ նոր կրոնի՝ պետական ճանաչում ստանալուց հետո մերժվեցին, սակայն ջրապաշտության հնավանդ պատկերացումների արձագանքները փաստացի փոխանցվեցին և ներմուծվեցին նաև նոր կրոնի գաղափարաբանության մեջ, որով և Դ-դարից ի վեր միանգամայն նույնական բովանդակությամբ և խորհրդով աղբյուրների ակունքների մոտ, որպես պահապան ուժի խորհրդանիշ, դարձյալ սկսեցին կանգնեցնել հատուկ հուշարձաններ, այս անգամ՝ խաչակոթողներ (Ը-Թ դարերից հետո՝ խաչքարեր) կամ պարզապես, որպես ջրակունքի պահապան, մերձակա ժայռերին խաչեր քանդակել: Խաչքարեր էին կանգնեցվում նաև աղբյուրների կամ ջրագծերի կառուցման առիթով, որոնց վրա էլ արձանագրում էին կատարված շինարարական աշխատանքների մասին:

Ակնհայտ է, որ նոր կրոնի գաղափարախոսները, օգտագործելով ջրի նկատմամբ ժողովրդի տածած առանձնահատուկ ակնածալի վերաբերմունքը, հենց սկզբից զանազան աղբյուրների բխումը սկսեցին վերագրել այս և այն առաքյալի կամ քրիստոնյաների կողմից սուրբ համարված որևէ անհատի հրաշագործության (հատկապես Թադեոս առաքյալի աղոթքներին կամ գավազանը գետնին զարկելուն):

Որպես արդյունք՝ ողջ Հայաստանով մեկ սկսեցին մեկը մյուսի հետևից ի հայտ գալ զանազան սրբերի անուններով աղբյուրներ, իսկ դրանց հռչակ և համբավ հաղորդելու համար էլ կառույցի սպասավորները փորձում էին վերագրել ամենատարբեր հիվանդություններ բուժող հատկանիշներ,

ներառյալ, օրինակ, տեսողության կամ կանաչի անպատշաճության բուժումը և այլն:

Նախնայաց ջրապաշտական հավատալիքների՝ առնվազըն խոր հարգանքի և ակնածանքի վերակերպարանավորման և վերախմաստավորման պայմաններում, անշուշտ, սպասելի էր, որ սեփական Հայրենիքում, սկսած վաղ միջնադարից և հատկապես զարգացած միջնադարում, երբ ողջ Հայաստանը թևակոխել էր արվեստների և մասնավորապես ճարտարապետության ոլորտում վերածննդի ժամանակաշրջան, հայկական աղբյուրներն արժանանային առանձնահատուկ և ուրույն վերաբերմունքի: Եվ ահա այստեղ է, որ ծնունդ են առնում ոչ միայն պարզապես ավելի մաքուր և որակյալ ջուր ունենալու և կենցաղում ավելի հարմարավետ պայմաններով դրանից օգտվելու խնդիրների լուծումն ապահովող, այլև խորքում ջրի նկատմամբ տաժած հնավանդ ակնածալից վերաբերմունքը վեր հանող և շեշտող ճարտարապետական հատուկ և ուշագրավ կառույցները՝ աղբյուր-հուշարձանները:

Դիտարկելի է, որ աղբյուրները, ի շարք հանրօգուտ այլ կառույցների, ինչպիսիք էին, օրինակ, կամուրջները, եղել և մնում են որպես սերունդների կողմից երախտագիտության և անսպառ օրինանքների արժանացող եզակի հուշարձաններ, որով էլ պայմանավորված՝ դարեր շարունակ բարի հիշատակ թողնելու ցանկություն ունեցող մարդիկ աղբյուրաշինությանն առանձնակի նշանակություն են տվել: Ընդ որում, աղբյուրները մեծ մասամբ կառուցվել են թե՛ ի հիշատակ ողջ կամ հանգուցյալ անձանց և թե՛ Հայրենիքին կյանքը նվիրած զոհերի և նահատակների: Իհարկե, գոյություն ունեն մաս առանձին տարելիցների և նշանավոր դեպքերի կապակցությամբ կառուցված աղբյուր-հուշարձաններ:

Դժվար է պնդել, թե մեզ հասած աղբյուրների ո՞ր մասն է, որ ի սկզբանե հիշատակագիր չի ունեցել, սակայն իրականությունն այն է, որ նրանցից շատերը զուրկ են շինարարական արձանագրություններից: Ընդ որում, վերջիններիս մի նշանակալի մասն էլ ոչնչացվել է միտումնավոր: Համենայն դեպս, այդ երևույթն ակնառու է Թուրքիայի տիրապետության ներքո մնացած Արևմտյան Հայաստանի և Ադրբեջանի Հանրապետության կազմում հայտնված գանազան բնակավայրերում կամ նրանց մերձակայքում պահպանված աղբյուրներում, որոնցից ցարդ օգտվելով՝ հայոց հետքից ձերբազատվելու միտումով վանդալաբար քերել

կամ անհետացրել են հայերեն շինարարական արձանագրությունները:

Պատմական արժեքից զատ՝ աղբյուր-հուշարձաններն աչքի են ընկնում մաս իրենց ուրույն ճարտարապետությամբ, որոնք ոչ միայն կիրառական նշանակության պարտադիր տարրերի առկայությամբ, այլև նկարագրով ու ճարտարապետական լուծումներով էապես առանձնանում են համաժամանակյա բոլոր այլ կառույցներից:

Բացառիկ հետաքրքիր են հատկապես Հաղպատի և Սանահինի աղբյուրները, որոնցից առաջինն իր լուծումներով (առնվազն ճակատային մասով) կարելի է ասել՝ նախօրինակն է Եղեգիսի Ջորաց Սբ. Ստեփանոս եկեղեցու, իսկ երկրորդը, շնորհիվ ներքին ծավալները կամարակապով երկու մասի բաժանվածության, աղերսներ ունի հայկական իջևանատների ճարտարապետության հետ:

Սակայն, հակառակ մեր աղբյուր-հուշարձանների՝ այսչափ ուշագրավ ճարտարապետական արժանիքներով օժտված հուշարձանատեսակ լինելու հանգամանքին, հարկ է խոստովանել, որ ցարդ գոնե միջնադարյան հայկական ճարտարապետությունը ներկայացնող գիտական բազում ուսումնասիրություններում աննշան տեղ է հատկացվել աղբյուրներին, ընդ որում, ոչ միայն հատուկ մենագրություններ, այլև նույնիսկ հողվածներ գոյություն չունեն: Այս փաստը, անշուշտ, վկայում է տվյալ հուշարձանատեսակի՝ հանիրավի անտեսված լինելու մասին: Իրողություն, որը գոնե ինչ-որ չափով մեղմելու նպատակով էլ ստեղծել ենք սույն պատկերագիրը:

Վերջում ցանկանում ենք նշել՝ սրանով հավակնություն չենք ունեցել ներկայացնելու հայկական բոլոր աղբյուրները, առավել ևս, որ ի սկզբանե մասն խնդիր մեր առջև չենք էլ դրել, այլ միայն փորձել ենք գոնե որոշ չափով պատկերացում տալ ճարտարապետական այս կառույցների մասին, որոնցով հարուստ է մեր Հայրենիքը: Աղբյուրները ներկայացրել ենք ըստ Մեծ Հայքի 15 նահանգների (ՀՀ տարածքում գտնվողները՝ ըստ այժմյան վարչական բաժանման): Առանձին բաժնով անդրադարձել ենք մաս Կիլիկիայի և գաղթավայրերի աղբյուրներին:

Ճարտարապետական այս հուշարձանները տարբեր ժամանակներում ի շահ հանրության ծնունդ առած բարի հիշատակներ են, իսկ այդ ամենը գրքով անմահացնելը՝ մեծ պատիվ:

ПРЕДИСЛОВИЕ

Армянское нагорье, изолированное от океанов и даже морей, богато, взамен, многочисленными большими и малыми озерами, бесчисленными реками, ручьями и притоками, которые подчеркивают и выделяют специфическую и даже неповторимую природно-географическую среду края.

Благодаря существенным запасам пресной воды, нагорье, имеющее максимальную высоту в 5165 м (гора Арарат), является одним из древнейших очагов человеческой цивилизации.

На этом нагорье, с незапамятных времен населенном армянскими племенами, сформировались и зародились государственные образования Великой (331 г. до н.э. - 428 г. н. э.) и Малой (с III в. до н. э.) Армении, которые занимали бассейны четырех главных рек региона: верхний бассейн в случае Тигра и Евфрата и, помимо истоков, также среднее и нижнее течение Куры и Аракса, имея также несколько закрытых водных бассейнов (например, озеро Ван).

Некоторые виды памятников, сохранившиеся с древнейших времен на территории Армянского нагорья свидетельствуют, что коренные жители нагорья, образовавшие армянский народ - различные земледельческие и оседлые племена армянского происхождения, имели особое отношение к источнику жизни - воде, которая почиталась вместе с другими стихиями природы (земля, огонь и пр.).

Согласно древнеармянскому пантеону, почитание воды в древности было связано с культом богини Астхик, которая выступала в облике купающейся красивой женщины. При этом, предание гласит, что купальной последней служил тот участок течения реки Арацани, где река протекает по Мушской равнине, и, чтобы оставаться незаметной, богиня окутывала всю долину туманом (откуда и топоним Муш).

Красивым преданием, свидетельствующим о почитании воды у армян является также тот факт, что главные герои армянского героического эпоса "Сасна црер" - Санасар и Багдасар, также как символы армянской силы и власти - Куркик Джалали и Тур-

кецаки зародились из воды, а в образе главной героини "Сасна црер" - Цовинар имеет место символизация главного свойства воды - плодородия.

Продуктом представлений наших далеких предков, почитавших воду, являются, прежде всего, установленные (чаще - вертикально) у истоков родников или же на берегу озер все те мемориальные памятники с головой быка, рыбы или мифических существ, которые называются единым именем вишапы (вишапакар). При этом, по представлениям предков, последние сторожили и обеспечивали бесперебойный поток воды и защищали ее источники от посягательств злых сил.

Верования, связанные с почитанием воды, доставшиеся армянскому народу от имевших уже тысячелетнюю историю оседлой и земледельческой жизни армянских племен, конечно, были отвергнуты после распространения христианских идей и, особенно, после принятия новой религии в качестве государственной. Однако, фактически, следы стародавних верований, связанных с почитанием воды, передались и были заимствованы также в идеологии новой религии, из-за чего с IV века и далее, с совершенно аналогичным содержанием и посылом у истоков родников вновь в качестве символов оберегающей силы стали устанавливать особые памятники, на этот раз - стеллы с крестами (после VIII-IX вв. - хачкары) или же просто на примыкающих к истокам скалах стали вырезать кресты. Хачкары, на которых остались надписи о проведенных работах, устанавливались также в связи со строительством родников или водопровода.

Очевидно, что идеологи новой религии, используя особо почтительное отношение народа к воде, с самого начала приписывали происхождение различных родников чудесам, совершаемым теми или иными апостолами или считающимися у христиан святыми. Тем самым истоки многих родников связывались с тем, что по ним ударил посохом тот или иной святой (в особенности - апостол Фаддей) или же действию молитв. В результате, по всей Армении, друг за другом начали

появляться родники с именами тех или иных святых, для придания славы и известности которым служители культа начали распространять слухи о чудесных лечебных свойствах этих родников и избавлении от различных болезней, включая, например, такие заболевания, как проблемы зрения или же женского бесплодия и пр.

В условиях, когда верования предков по почитанию воды трансформировались к, как минимум, глубокому уважению и пиетету перед ней, было ожидаемым, что на собственной Родине, начиная с раннего и, в особенности, - эпохи развитого средневековья, когда вся Армения вступила на порог эпохи возрождения в области искусств, в особенности - архитектуры, армянские родники удостоились отдельного и особого отношения.

И вот, именно в этих условиях рождается новый примечательный архитектурный феномен - родник-памятник, не только с тем, чтобы иметь доступ к более чистой и качественной воде и пользоваться ею в быту в более удобных условиях, но также, в своей основе, отражая сохраняющееся из стародавних времен почитание воды.

Примечательно, что как и другие общественно полезные сооружения, также и родники были и остаются уникальными памятниками, достаивающимися из поколения в поколение чувств благодарности и нескончаемых благословений, из-за чего в течение веков люди, желающие оставить после себя добрую память, придавали особое значение именно строительству родников. При этом, родники большей частью были построены либо в память о живых или умерших людях, или же в память мучеников, отдавших свои жизни в защиту Родины.

Безусловно, есть также родники, посвященные к определенным юбилеям или же примечательным событиям.

Трудно определить, какая именно часть сохранившихся до наших дней родников не имели надписей, однако фактом является то, что большая их часть лишена строительных надписей. По крайней мере, этот факт бросается в глаза на оставшихся под турецкой оккупацией территориях Западной Армении или бывших армянских поселениях или их окрестностях на территории Азербайджанской Республики, которыми пользуются по сей день, но с целью уничтожения армянских следов на которых варварским способом соскребали или уничтожали армянские строительные надписи.

Помимо своей исторической ценности, родники-памятники выделяются также своей уникальной архитектурой, которая существенно отличается от современных им памятников иного назначения не только наличием элементов, обусловленных функциональными особенностями сооружения, но также видом и найденными архитектурными решениями.

Чрезвычайный интерес вызывают, в особенности, родники Ахпата и Санаина, из которых первый по своим решениям (как минимум, фронтальной части) можно считать прообразом церкви Зорац Сурб Степанос в Ехегисе, а второй, благодаря тому, что внутреннее пространство при помощи сводов разделено на две части, примыкает к архитектуре армянских караван-сараев.

Несмотря на то обстоятельство, что наши родники-памятники являются столь примечательным видом архитектурных памятников, нужно признать, что и поныне в исследованиях по средневековой армянской архитектуре родникам уделено крайне незначительное место, при этом, среди многочисленных научных исследований нет не только отдельных монографий по теме, но отсутствуют даже статьи.

Этот факт свидетельствует, что данный тип памятников действительно игнорируется. Именно это обстоятельство заставило нас взяться за создание данной работы.

В конце хотели бы отметить, что эта работа далека от претензии, что нам удалось представить в ней все наши родники, тем более, что изначально такой задачи перед нами и не стояло, но мы лишь пытались хотя бы частично дать представление об особом отношении к воде и, как результат, возникшему типу архитектурных сооружений, которыми богата наша Родина.

Отметим также, что в книгу не включены в особенности все те родники из Западной Армении, о которых из доступных нам описаний непонятно, имелись ли над ними какие-либо сооружения или нет.

Родники - это общественно угодное дело из стремления оставить о себе добрую память, а попытка обессмертить эту добрую память на бумаге - большая честь.

PREFACE

The Armenian Highland, which is a landlocked region, is very rich in large and small lakes as well as rivers, streams and tributaries which define its unique geographical environment (its highest point is Mount Ararat /5,165 m/).

The large resources of freshwater have made the Highland one of the ancient cradles of mankind. It was inhabited by Armenian tribes in bygone times, and it was here that the kingdoms of Mets Hayk (Armenia Maior, 331 B.C. to 428 A.D.) and Pokr Hayk (Armenia Minor, from the 3rd century B.C.) were founded. These kingdoms encompassed the basins of the four major rivers of the Highland, the Euphrates, the Tigris (more specifically, their upper-course areas), the Arax and the Kur as well as some endorheic basins such as that of Lake Van, for instance.

The Highland abounds in a wide variety of centuries-old monuments of material culture a considerable part of which is connected with the cult of water. These monuments show that the natives of the Highland—various sedentary tribes of Armenian origin mainly engaged in farming which eventually formed the Armenian nation—had a special attitude towards water which is indispensable for life and which was worshipped among the other elements of nature (earth, fire, etc.).

In the ancient Armenian pantheon, the cult of water was connected with Goddess Astghik, who was depicted as a washing beauty, her “bathroom” being the river Aratsani in the plain of Mush (in order to avoid human eyes, the goddess shrouded the entire plain in mist every time she took a bath; hence the name ‘Mush,’ coming from the Armenian equivalent of ‘mist,’ ‘mshush’).

The ancient Armenian cult of water is also reflected in the national Armenian epic poem *Sasna Tsrer* (*Dare-Devils of Sasun* or *Rebels of Sasun*), two of the main characters of which, Sanasar and Baghdasar, were born of water: according to the poem, their mother Tsovinar got impregnated with water, which shows that ancient Armenians viewed water as a symbol of fertility. Kurkik Jalali and Tur Ketsaki, respectively the horse and sword of David, one of the main heroes of the poem, were born of water, too.

Ancient Armenians usually placed dragon-stones (*vishapakars*)—monoliths or massive steles with fish or bull heads on their upper parts—or monuments adorned with reliefs of mythological creatures at the sources of springs and rivers as well as

on lakesides, believing that they ensured the incessant flow of water and protected it against evil forces.

Indeed, the cult of water that Armenians had inherited from the native Armenian tribes of the Highland was abolished after Christianity had been proclaimed as a state religion in Armenia in the 4th century. However, the old beliefs connected with this cult survived, finding their way into the ideology of the new religion so that Armenians continued placing apotropaic monuments at the sources of springs. Now these were monuments resembling, or carved with, crosses conveying the same significance and symbolism that were reflected in pre-Christian dragon-stones. Sometimes crosses were just engraved on rocks in the immediate neighbourhood of water sources. After the 8th to 9th centuries, cross-stones came to replace these primary monuments: similarly intended to ward off evil, they were also erected in commemoration of the construction of water pipelines and fountains.

The advocates of the dissemination of Christianity took advantage of this general veneration for water and started ascribing the existence of this or that spring to miracles worked by the apostles or Christian saints (thus, for instance, it was believed that Thaddeus the Apostle had made a spring gush forth merely thanks to his prayers, or just by hitting the ground with his staff). For this reason, there are a great number of springs and fountains in Armenia dedicated to different saints. Some of them are even said to be endowed with the miraculous power of healing various diseases (such as blindness, infertility, etc.), this adding to their popularity among common people.

The old beliefs connected with the cult of water survived into subsequent centuries, indeed, with certain reinterpretation. Beginning with the early medieval period, and particularly, in the High Middle Ages—a period marked with rebirth of arts, especially of architecture, throughout Armenia—fountains were treated with a special attitude. Now they were viewed not merely as structures providing clean drinking water, but as pieces of architecture which revealed and accentuated Armenians’ veneration for water coming from the depths of centuries.

Fountains are indeed ranked among those public-friendly structures (such as bridges) which earn their builders the blessing and gratitude of the coming generations, themselves standing in memory of certain private individuals (whether alive or dead at the moment of construction) as well as martyrs and fight-

ers who sacrificed their lives for the sake of their Homeland. Fountains are also erected in commemoration of some special anniversaries and important events.

Most of the Armenian fountains that have come down to our days do not have construction inscriptions. For some of them, it is difficult to say whether they initially had such commemorative texts or not. The construction inscriptions of many others have been simply annihilated. This particularly refers to fountains in Western Armenia—the major part of Historical Armenia now occupied by Turkey—and to those in the historical Armenian lands annexed to Azerbaijan: in both these countries, the fountains once built by Armenians continue serving the vandals who have annihilated their construction inscriptions in Armenian in a desperate effort to conceal the historical truth.

Apart from their historical value, fountains are also distinguished for their peculiar architectural merits, some of them representing truly great works of architecture.

Of immense value are the fountains of Haghpat and Sanahin (both in present-day Lori Region, Republic of Armenia): the former features architectural solutions (particularly in its facade) which have made it a prototype for Zorats Sourb Stepanos (St. Stephen) Church in Yeghegis (Vayots Dzor Region, Republic of Armenia). As for the latter, its interior is divided in two parts with an arch—a style that is typical of Armenian caravanserais.

Regretful as it is, despite the peculiarities of Armenian fountains, the existing works on medieval Armenian architecture bear only passing reference to them. As for modern times, there are neither monographs nor even articles on this subject.

We have prepared this album to somehow fill in this gap. Indeed, it does not claim to be a comprehensive study of Armenian fountains, being simply aimed at raising some awareness of this type of architectural buildings which abound in the historical Armenian Homeland.

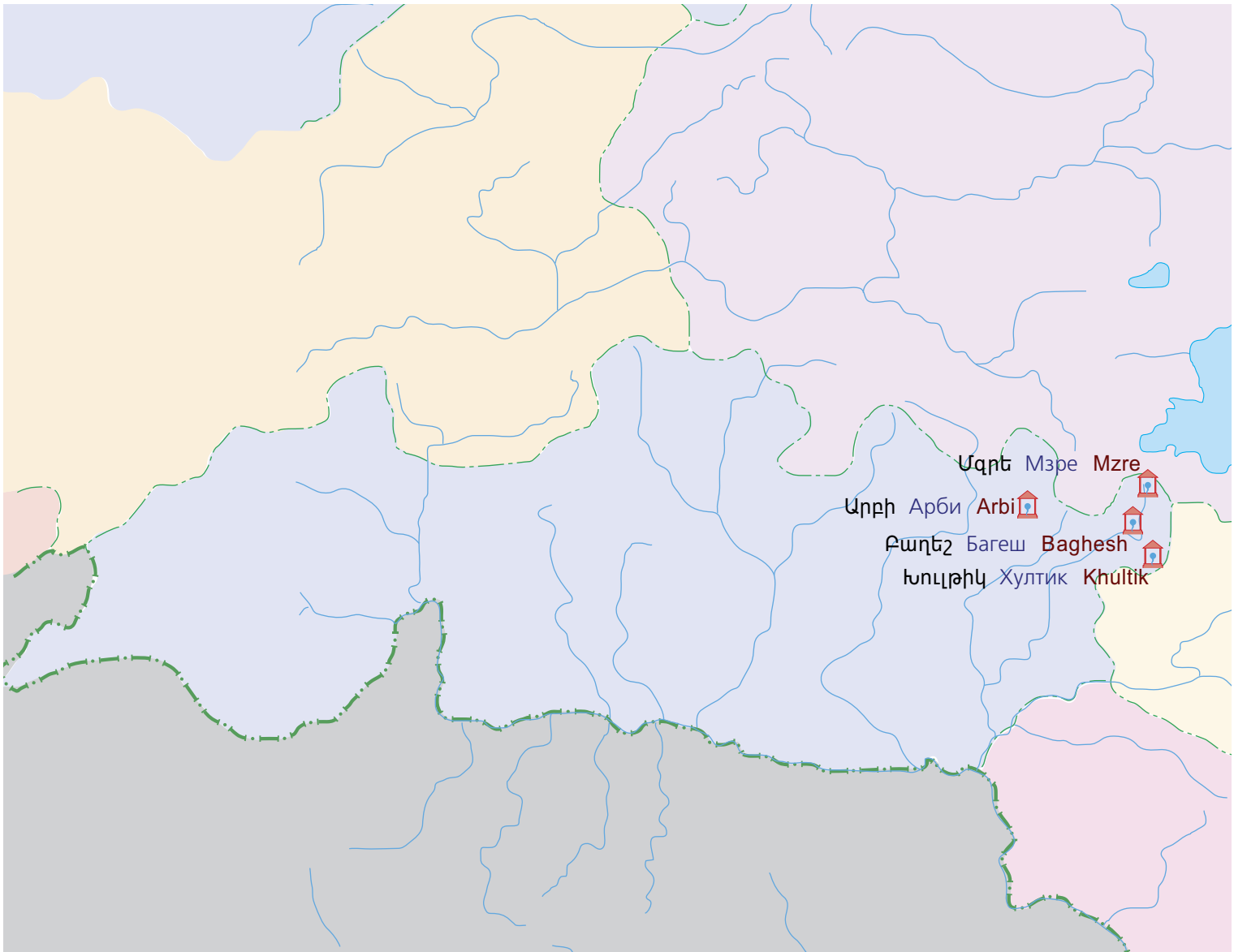
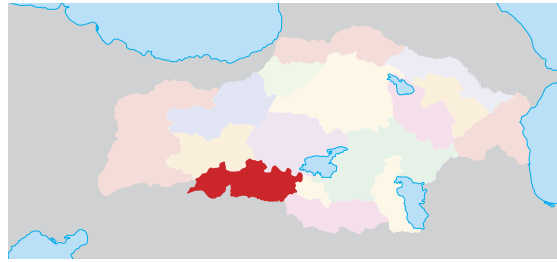
The album presents fountains throughout the territory of Armenia Maior according to its division into 15 provinces (fountains in the Republic of Armenia are presented according to the current administrative division of the country into regions). A special section dwells on fountains in Diasporan Armenian settlements and in Cilicia, a coastal region in the south-east of Asia Minor, outside Armenia Maior (in present-day Turkey), where an Armenian kingdom existed in the Middle Ages (from 1198 until 1375).

Fountains are architectural monuments created for public benefit, in ever living memory of their builders, and indeed, it is a great honour to perpetuate them in a book.

ԱՂՁՆԻՔ ԱՎԺՅՈՒԿ ԱԳԻԺՅՈՒԿ

◀ ՍԱՄՎԵԼ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆԸ ՈՒՐՄԻԱՅԻ ՇՐՋԱՆԻ ՈՒՐԱՐՏԱԿԱՆ ՍԵՊԱԳԻՐ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅԱՄԲ «ԱՅՆՐՈՒՄ» ԱՂԲՅՈՒՐԸ ԼՈՒՍԱՆԿԱՐԵԼԻՍ, 2016 Թ.

САМВЕЛ КАРАПЕТЯН ПРИ ФОТОГРАФИРОВАНИИ РОДНИКА “АЙНРУМ” С УРАРТСКОЙ НАДПИСЬЮ В РЕГИОНЕ УРМИЯ, 2016 Г.

SAMVEL KARAPETIAN IN URMIA DISTRICT IN 2016, WHILE PHOTOGRAPHING A SPRING CALLED AINRUM AND HAVING A CUNEIFORM URARTIAN INSCRIPTION

N 38°22'47.04" E 41°38'59.04"

ԱՐԲԻ

Մասունի Մոտկան (Գզեխ) գավառի Արբի (այժմ՝ Բալլը) գյուղում գործում է բազմիցս նորոգված մի հին աղբյուր:

СЕЛО АРБИ

В селе Арби (ныне Баллы) гавара Моткан (Гзех) в Сасуне действует старинный родник, многократно отремонтированный.

ARBI

Arbi (now: Balle) Village, Motkan (Gzekh) Sub-District, Sasun District, has an old running fountain which has repeatedly undergone repairs.

N 38°23'59.36" E 42° 6'34.77"

ԲԱԳԵՇ

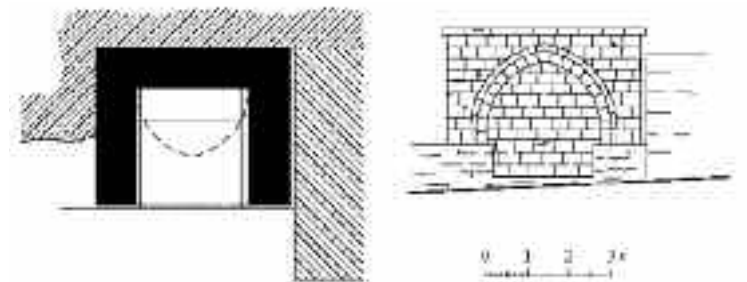
Բաղեշ (այժմ՝ Բիթլիս) քաղաքում պահպանվել են կամարակապ, հնաշեն, ցարդ գործող և ցամաքած մի քանի աղբյուրներ: Դրանցից մեկը գտնվում է 1884 թ. կառուցված եկեղեցու հարևանությամբ:

ГОРОД БАГЕШ

В городе Багеш (ныне Битлис) сохранилось несколько старинных, действующих по сей день и высохших родников со сводчатой нишей. Один из них расположен рядом с церковью 1884 г. постройки.

BAGHESH

A number of old arched fountains—some of them still running and the others dried-up—are preserved in the city of Baghesh (now: Bitlis). One of them is located near a church built in 1884.

N 38°20'47.53" E 42° 9'51.31"

ԽՈՒԼԹԻԿ

Բաղնիշ (Բիթլիս) գավառի Խուլթիկ (այժմ՝ Արըդաղ) գյուղում է գտնվում ԺԹ դարում կառուցված կամարակապ մի աղբյուր:

СЕЛО ХУЛТИК

В селе Хултик (ныне Арыдаг) гавара Багеш (Битлис) расположен родник со сводчатой нишей, построенный в XIX в.

ԿԽՄԼԻԿ

Khultik (now: Aredagh) Village, Baghesh (Bitlis) District, has an arched fountain dating from the 19th century.

N 38°25'25.40" E 42° 6'44.72"

ՄՉՐԵ

Բաղնիշ (Բիթլիս) գավառի Մչրե (այժմ՝ Էքինլի) գյուղում պահպանվել է միջնադարյան ավերված աղբյուրի գուռ:

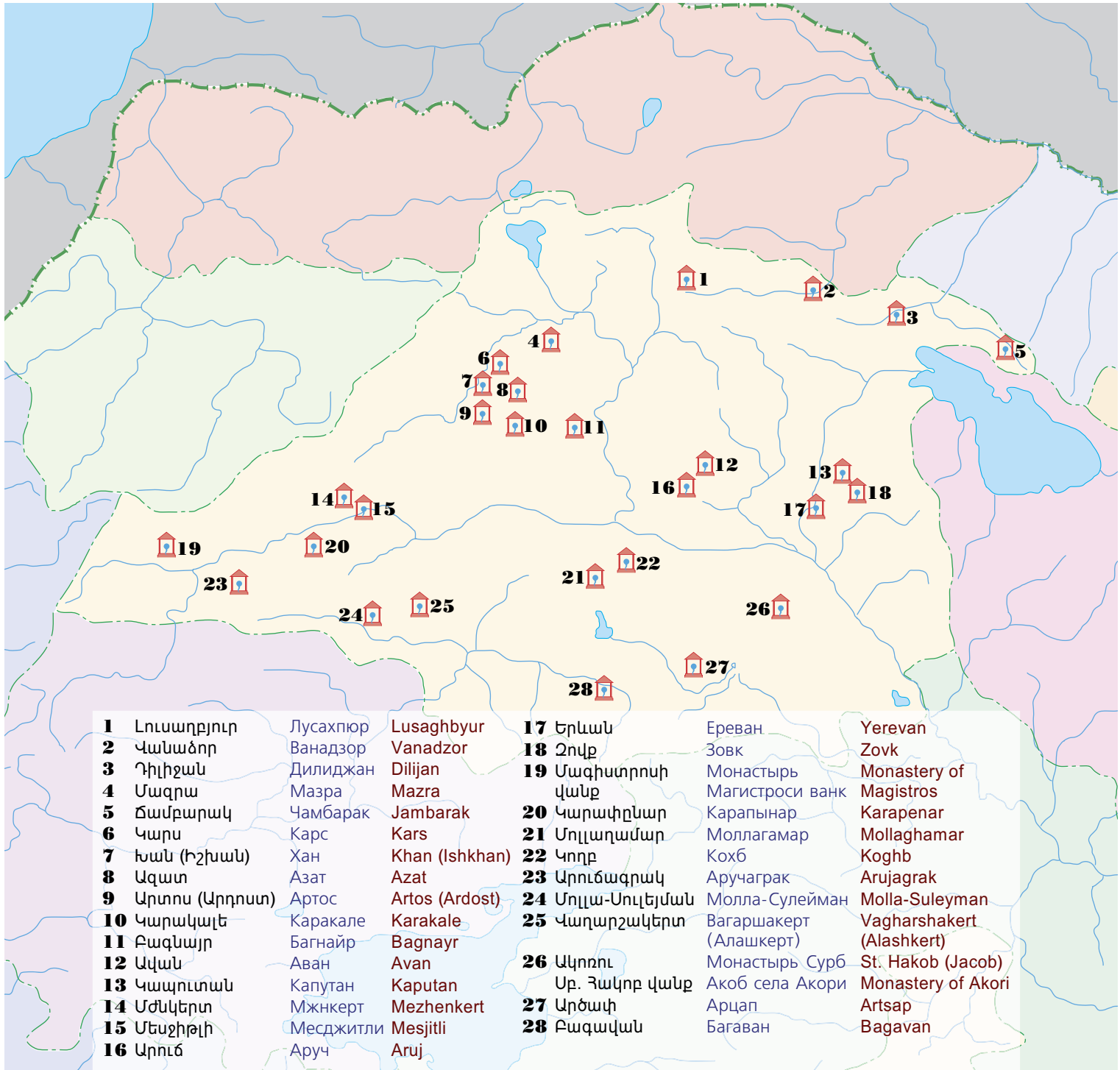
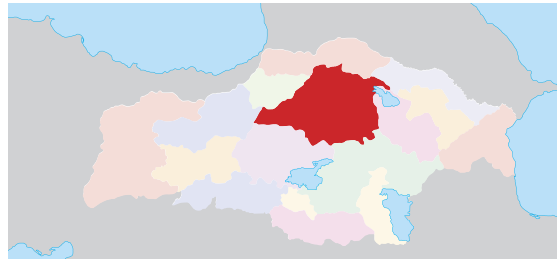
СЕЛО МЗРЕ

В селе Мзре (ныне Экинли) гавара Багеш сохранилось небольшое каменное корыто разрушенного средневекового родника.

ՄՉՐԵ

The trough of a ruined medieval fountain is preserved in Mzre (now: Ekinli) Village, Baghesh (Bitlis) District.

ԱՅՐԱՐԱՏ ԱՅՐԱՐԱՏ AYRARAT

N 39°44'56.06" E 44°20'54.88"

ԱԿՈՌՈՒ ՍԲ. ՀԱԿՈԲ ՎԱՆՔ

Աղբյուրը գտնվում էր Երևանի նահանգի Սուրմալու գավառի՝ 1840 թ. երկրաշարժից հիմնահատակ ավերված Ակոռի գյուղի մոտ՝ Սբ. Հակոբ վանքի հարևանությամբ¹: Համարվում էր հրաշագործ և ըստ այդմ՝ բացառիկ հռչակ էր վայելում²: Մասնավորապես ժողովրդական վաղեմի հավատալիքներից մեկի համաձայն՝ ցանքերը մորեխից ազատելու համար բավական էր, որ դաշտերը ցողեին վանքի աղբյուրից բերված ջրով:

Հայտնի է, որ աղբյուրի զորավոր ջրից տանելու նպատակով գյուղացիներ էին գալիս ոչ թե հարյուրավոր, այլ երբեմն հազարավոր կիլոմետր հեռավորությունից: Օրինակ՝ 1892 թ. Շաքի գավառի Ղայարաչի գյուղի ցանքերը մորեխից ազատելու մտահոգությամբ Սբ. Հակոբի աղբյուրից ջուր բերելու համար հեռավոր ճամփորդության էին ուղարկել երկու համազյուղացիներին³:

Ի դեպ, աղբյուրի հրաշագործ հատկությունների մասին նշվել է նաև 1897 թ. «...ըստ աամոթեան Ս. Յակոբի արցունքով կամ աղօթքով բոխած. նշանատր ուխտատեղի մ'էր այդ աղբիւրն, և ջուրը դեղ ու դարման մանաւանդ մարախահար անդաստաններու, որոց վրայ սրսկելու համար ամաններով կը տանէին ուխտատորք»⁴:

1 Մնրատեանց Ս., Սուրբ Յակոբայ ջուր, «Արարատ», 1870, Ե, էջ 155-158; Զ, էջ 189-195:

2 Շոցիկեան Ս., Արեւմտահայ աշխարհ, Նիւ Յորք, 1947, էջ 424:

3 «Նոր-Դար», 1892, № 74, 2 մայիսի, էջ 2:

4 Թաթարեան Յ., Ակոռիի Ս. Յակոբայ վանքը, «Բիւզանդիոն», 1897, № 344, 12/24 դեկտեմբերի, էջ 2:

МОНАСТЫРЬ СУРБ АКОБ (Св. Иакова) СЕЛА АКОРИ

Родник находился рядом с селом Акори (полностью разрушенном во время землетрясения 1840 г.) Сурмалинского уезда Эриванской губернии, по соседству с монастырем Сурб Акоб (Св. Иакова)¹. Был широко известен как чудодейственный родник². В частности, согласно одному старинному поверью, для защиты посевов от саранчи достаточно было оросить поля небольшим количеством воды монастырского родника.

Известно, что в целях получения священной воды из родника крестьяне преодолевали расстояния в сотни и тысячи километров. Например, в 1892 г. с целью защиты посевов от саранчи к роднику Сурб Акоб в дальнюю дорогу за водой отправились два жителя села Каябаши Шекинского уезда³.

О целительных свойствах родника упоминается также в 1897 г.: "...согласно преданию, этот наш родник - известное место паломничества, забившееся от слезы или молитвы святого Иакова, и вода его [является] лекарством и средством избавления, особенно для полей, зараженных саранчой, для распыскивания над которыми паломники в сосудах забирают [воду из родника]⁴".

1 Смбалянц М. Вода Св. Иакова // Арарат. 1870. С. 189–195 (на арм. яз.).

2 Цоцикян С. Аревмтахай ашхар [Западно-армянская страна]. Нью-Йорк, 1947. С. 424 (на арм. яз.).

3 Нор-Дар [Новый Век]. 2 мая 1892 г. № 74. С. 2 (на арм. яз.).

4 Татарян О. Монастырь Сурб Акоб села Акори // Бюзандион. № 344. 12/24 декабря 1897 г. С. 2 (на арм. яз.).

ST. HAKOB (JACOB) MONASTERY OF AKORI

St. Hakob (*Jacob*) Monastery, situated near Akori Village (totally destroyed by the earthquake of 1840),¹ Surmalu District, Yerevan Province, used to have a spring which was renowned for its miracle-working power.² People crossed hundreds—if not thousands—of kilometres for the water of this spring which they believed could save their crops from grasshoppers if their fields were sprinkled with it. Thus, for instance, in 1892 two inhabitants of Ghayabashi Village, Shaki District, were sent to the monastery to fetch water for keeping their harvest safe from grasshoppers' attacks.³

A record of 1897 states the following about the wonder-working power of this spring: "As legend has it, St. Hakob's tears or prayers caused the earth to gush forth the spring of the renowned pilgrimage site. Its water was truly a remedy for fields attacked by grasshoppers: pilgrims took it in great amounts to spatter their crops with it."⁴

1 M. Smbatians, "The Spring of St. Hakob Monastery," *Ararat*, no. 5 (1870), pp. 155-158; no. 6 (1870), pp. 189-195 [in Armenian].

2 S. Tsotsikian, *The Western Armenian World* (New York, 1947), p. 424 [in Armenian].

3 *Nor-Dar*, no. 74, 2 May 1892, p. 2 [in Armenian].

4 H. Tatarian, "St. Hakob Monastery of Akori," *Byuzandion*, no. 344 (12/24 December 1897), p. 2 [in Armenian].

N 40°31'54.88" E 43° 6'33.29"

ԱԶԱՏ

Կարսի մարզի համանուն գավառի Ազատ (չի անվանափոխվել) գյուղում պահպանվել է ավերված հին աղբյուրի գոտ:

СЕЛО АЗАТ

В селе Азат Карсского уезда Карсской области сохранилось корыто старинного родника.

AZAT

The trough of an old destroyed fountain is preserved in Azat (not renamed) Village, Kars District, Kars Region.

N 40°20'5.37" E 44°10'1.36"

ԱՎԱՆ

ՀՀ Արագածոտնի մարզի Ավան գյուղում գործում է խորհրդային տարիներին կառուցված աղբյուրը:

СЕЛО АВАН

В селе Аван марза Арагацотн РА действует родник, построенный в советские годы.

AVAN

Avan Village, Aragatsotn Region, Republic of Armenia, has a running fountain built in the Soviet years.

N 39°37'30.77" E 43°59'29.67"

ԱՐԾԱՓ

Կոգովիտ գավառի Արծափ (մինչև 1915 թ. հայաբնակ գյուղ Կարնո նահանգի Բայազետ գավառում, այժմ՝ Սաղլքքսույու) գյուղում պահպանվել է հին աղբյուրի գոտ:

СЕЛО АРЦАП

В селе Арцап (ныне Саглусую; село Баязетского гавара провинции Карин (Эрзурум), было населен армянами до 1915 г.), сохранилось каменное корыто старого родника.

ARTSAP

The trough of an old fountain is preserved in Artsap (now: Saghleksuyu) Village (within Bayazet District, Karin Province, and Armenian-inhabited until 1915), Kogovit District, Ayarat Province.

N 40°28'15.60" E 42°59'51.48"

ԱՐՏՈՍ (ԱՐԴՈՍՏ)

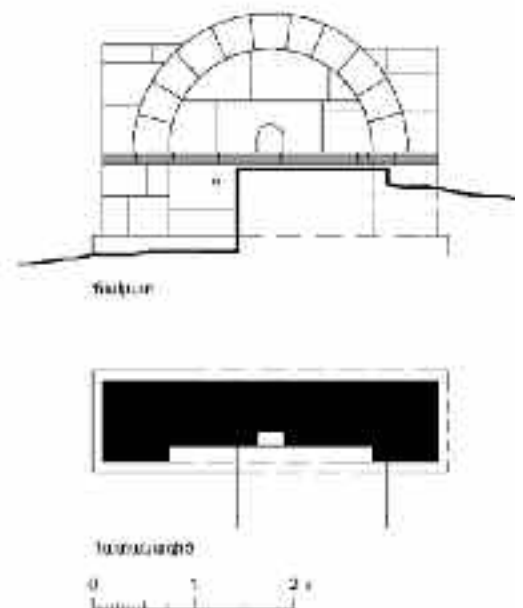
Կարսի մարզի համանուն գավառի Արտոս (այժմ՝ Աքբաբա) գյուղում, որը մինչև 1918 թ. արդեն մի քանի տասնամյակ բնակեցված էր հույներով, ցարդ պահպանվում է երկու աղբյուր: Նրանցից մեկն ունի մաս 1903 թ. հունարեն շինարարական արձանագրություն:

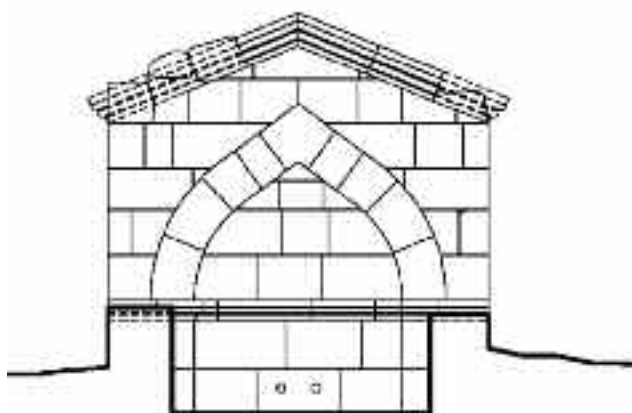
СЕЛО АРТОС (АРДОСТ)

В селе Артос (ныне Акбаба, до 1918 г. в течение нескольких десятилетий было населено греками) Карсского уезда Карсской области по сей день сохранились два родника. На одном из них высечена строительная надпись 1903 г. на греческом языке.

ARTOS (ARDOST)

Two fountains are preserved in Artos (now: Akbaba) Village, Kars District, Kars Region, which was repopulated by Greeks several decades before 1918. One of the fountains has a Greek construction inscription dating from 1903.

Եւկրատ

Դասակարգիչ

N 40°17'12.83" E 44° 4'43.66"

ԱՐՈՒՃ

ՀՀ Արագածոտնի մարզի Արուճ գյուղում գործում է Երկրորդ աշխարհամարտում զոհված համազյուղացիների հիշատակին կառուցված աղբյուրը:

СЕЛО АРУЧ

В селе Аруч марза Арагацотн РА действует родник, построенный в память об односельчанах, погибших во Второй мировой войне.

ARUJ

Aruj Village, Aragatsotn Region, Republic of Armenia, has a running fountain dedicated to its inhabitants killed during World War II.

N 40° 2'27.02" E 42°17'47.98"

ԱՐՈՒՃԱԳՐԱԿ

Բասեն զավառի Արուճագրակ (մինչև 1915 թ. հայաբնակ գյուղ Կարնո նահանգի Վերին Բասեն զավառում, այժմ՝ Ալիջեյրեկ) գյուղում պահպանվել է հին աղբյուրի գուռ:

СЕЛО АРУЧАГРАК

В селе Аручагарак (ныне Алиджейрек, до 1915 г. было населено армянами) в гаваре Верин (Верхний) Басен провинции Карин сохранилось каменное корыто старого родника.

ARUJAGRAK

The trough of an old fountain is preserved in Arujagrak (now: Alijeyrek) Village (within Upper Basen District, Karin Province, and Armenian-inhabited until 1915), Basen District, Ayrarat Province.

N 39°36'41.89" E 43°31'3.91"

ԲԱԳԱՎԱՆ

Ծաղկոտն զավառի Բագավան (մինչև 1915 թ. հայաբնակ գյուղ Կարնո նահանգի Դիադին զավառում, այժմ՝ Թաշքեքեր) գյուղում պահպանվել է հին աղբյուրի գուռ:

СЕЛО БАГАВАН

В селе Багаван (ныне Таштекер; село в гаваре Диадин провинции Карин, до 1915 г. было населено армянами) гавара Цахкотн провинции Айрарат сохранилось каменное корыто старого родника.

BAGAVAN

The trough of an old fountain is preserved in Bagavan (now: Tashteker) Village (within Diadin District, Karin Province, and Armenian-inhabited until 1915), Tsaghkotn District, Ayrarat Province.

N 40°30'46.04" E 43°29'9.46"

ԲԱԳՆԱՅՐ

Շիրակ գավառի Բագնայր (մինչև 1920 թ. գյուղ Կարսի մարզում, այժմ՝ Դեղուջա) գյուղում պահպանվել է միջնադարյան աղբյուրի գուռ:

СЕЛО БАГНАЙР

В селе Багнайр (ныне Козлуджа, до 1920 г. село в Карсской области) гавара Ширак сохранилось каменное корыто средневекового родника.

BAGNAYR

The trough of a medieval fountain is preserved in Bag-nayr (now: Ghozluja) Village (within Kars Region until 1920), Shirak District, Ayrarat Province.

N 40°44'19.20" E 44°52'3.97"

ԴԻԼԻՋԱՆ

ՀՀ Տավուշի մարզի (Վարաժնունիք գավառ) Դիլիջան առողջարանային բնակավայրում 1881 թ. օգոստոսի 30-ին տեղի է ունենում վերանորոգված աղբյուրի բացման հանդեսը. «Փառաւոր կերպով օրհնուեցաւ Դելիջանի վերանորոգած հին աղբիւրը. աղբիւրը արդէն քայքայուած էր, երբ տեղույս պրիստաւ պ. Գերասիմ Բաղրամեանը ձեռք առաւ վերանորոգելու. ստորագրութիւն բացեց Դելիջանում, բայց հազիւ 120 ռուբլի գումարուեցաւ»: Նախատեսված աշխատանքը կյանքի կոչելու նպատակով Բաղրամյանը դիմում է երևանաբնակ Ալեքսանդր Թայիրյանցին: Վերջինս նվիրում է 120 ռուբլի, որով «աղբիւրը մի փառաւոր շինութեան ձև ստացաւ...»¹:

Դիլիջանում հիշվում է ևս մի աղբյուր. «Գյուղի մեջ, ճանապարհի վրա, գտնվում է երկակնեան սառը աղբիւր, Սարիբեկ Թայիրեանցի շինած»²:

1 «Մեղու Հայաստանի», 1881, № 194, 25 սեպտեմբերի, էջ 3:
2 ***, Նամակ Վաղարշապատից, «Մշակ», 1882, № 93, 28 մայիսի, էջ 1:

ГОРОД ДИЛИЖАН

30 августа 1881 г. в городе-здравнице Дилижан гавара Варажнуник (ныне марз Тавуш РА) прошла церемония открытия отремонтированного родника: "Торжественно был освящен восстановленный старый родник Дилижана; он был уже в обветшалом состоянии, когда местный пристав г-н Герасим Баграмян взялся за [его] восстановление: он начал сбор средств в Дилижане, однако было собрано лишь 120 рублей". Увидев, что с такой суммой невозможно довести дело до завершения, Баграмян обратился к [своему] близкому родственнику Александру Тайирянцу (из Еревана), который пожертвовал 120 рублей. Таким образом, "благодаря приставу г-ну Герасиму Баграмяну родник получил вид роскошной постройки"¹.

В Дилижане действовал также другой родник: "У сельской дороги находится прохладный родник с двумя истоками, построенный Сарибекком Тайирянцем"².

1 Мегу Айастани [Пчела Армении]. № 194. 25 сентября 1881 г. С. 3 (на арм. яз.).
2 ***, Письмо из Вагаршапата // Мшак [Работник]. № 93. 28 мая 1882 г. С. 1 (на арм. яз.).

DILIJAN

On 30 August 1881, the ceremony of the reopening of a repaired fountain took place in the resort of Dilijan, in present-day Tavush Region, Republic of Armenia: "The old, renovated fountain of Delijan [Dilijan] has been solemnly blessed. It was in a state of dilapidation when the local police superintendent, Mr. Guerasim Baghrastian, embarked on its renovation. [For this purpose], he started fundraising in Delijan, but he could hardly collect 120 roubles."

For the completion of the work, Baghrastian applied to Alexandre Tahiriants, who lived in Yerevan, and thanks to the latter's donation of 120 roubles, "the fountain was repaired into a magnificent structure."¹

Dilijan also had another fountain: "The village has a cool fountain of two spouts which is on the roadside. It was built by Saribek Tayiriants."²

1 *Meghu Hayastani*, no. 194, 25 September 1881, p. 3 [in Armenian].
2 ***, "A Letter from Vagharshapat," *Mshak*, no. 93, 28 May 1882, p. 1 [in Armenian].

N 40°11'16.22" E 44°30'59.08"

ԵՐԵՎԱՆ

Երևանի Կոմիտասի անվան կոնսերվատորիայի բակում է գտնվում 1963 թ. կառուցված (ճարտ. Էդուարդ Սարապյան, քանդակագործ՝ Արա Հարությունյան) հայ բանաստեղծ-աշուղ Սայաթ-Նովայի (1712-1795) աղբյուր-հուշարձանը:

ГОРОД ЕРЕВАН

Во дворе консерватории им. Комитаса в Ереване расположен памятник-родник поэта и музыканта Саят-Новы (1712-1795), построенный в 1963 г. (арх. Эдуард Сараян; скульптор - Ара Арутюнян).

YEREVAN

A memorial fountain dedicated to the renowned Armenian poet and minstrel Sayat-Nova (1712-1795) is located in the yard of Yerevan State Conservatory after Komitas. It was built in 1963 (architect: Edward Sarapian; sculptor: Ara Harutiunian).

N 40°12'18.35" E 44°41'35.68"

ԶՈՎԷ

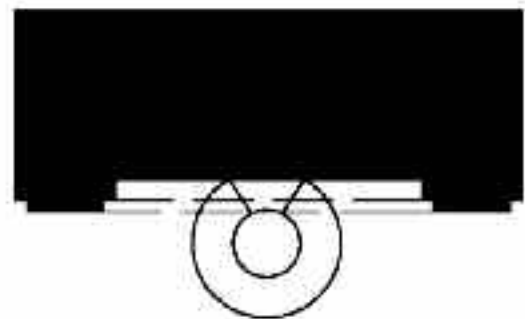
ՀՀ Կոտայքի մարզի Զովք գյուղում է գտնվում 1958 թ. կղլտնտեսության ուժերով կառուցված աղբյուրը:

СЕЛО ЗОВК

В селе Зовк Котайкского марза РА действует родник, построенный усилиями колхоза в 1958 г.

ZOVK

Zovk Village, Kotayk Region, Republic of Armenia, has a fountain built in 1958 by the members of the local collective farm.

0 50 100 M

N 40°29'59.90" E 43° 5'58.85"

ԽԱՆ (ԻՇԽԱՆ)

Հնաշեն մի աղբյուր է եղել Կարսի մարզի համանուն գավառի Խան (այժմ՝ Գելիրլի) գյուղի մոտ. «Գյուղիս արևելյան կողմն է Ազատ անունով աղբյուր (ըստ ավանդության՝ Թադեոս առաքյալի մկրտարան)»¹:

¹ Սրապյան Կ., Ստորագրութիւն Կարսի շրջակայ գիւղօրէից և վանօրէից, «Բանբեր Հայաստանի արխիվների», 1970, № 2, էջ 90:

СЕЛО ХАН (ИШХАН)

Рядом с селом Хан (ныне Гелирли) Карсского уезда Карсской области был расположен старинный родник: "В восточной части села расположен родник под названием Азат (согласно преданию, баптистерий апостола Тадеоса [Фаддей])"¹.

¹ Срапян К. Описание сел и монастырей в окрестностях Карса // Банбер Хайастани архивнери [Вестник архивов Армении]. 1970. № 2. С. 90 (на арм. яз.).

KHAN (ISHKHAN)

An old fountain is mentioned near Khan (now: Gelirli) Village, Kars District, Kars Region: "East of the village, there is a fountain called *Azat*. Traditionally, it has been considered to be the "baptistery" of St. Thaddeus the Apostle."¹

¹ K. Srapian, "A Description of the Villages and Monasteries Near Kars," *Banber Hayastani Arkhivneri* [Herald of the Armenian Archives], no. 2 (1970), p. 90 [in Armenian].

N 40°19'29.48" E 44°41'47.34"

ԿԱՊՈՒՏԱՆ

ՀՀ Կոտայքի մարզի Կապուտան գյուղում է գտնվում Երկրորդ աշխարհամարտում զոհված համազյուղացիների հիշատակին 1945 թ. կառուցված աղբյուրը:

СЕЛО КАПУТАН

В селе Капутан Котайкского марза РА расположен родник, построенный в 1945 г. в память об односельчанах, погибших во Второй мировой войне.

KAPUTAN

Kaputan Village, Kotayk Region, Republic of Armenia, has a fountain of 1945 dedicated to its inhabitants killed during World War II.

N 40°28'32.40" E 43° 8'46.32"

ԿԱՐԱՎԱԼԵ

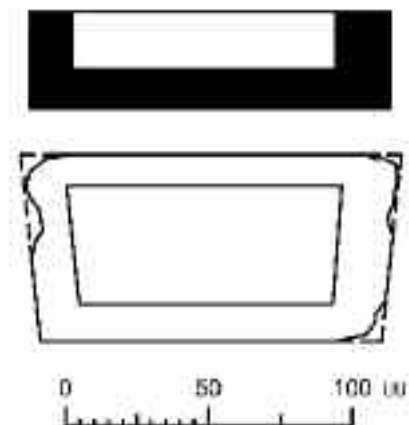
Կարսի մարզի համանուն գավառի՝ մինչև 1920 թ. հայաբնակ Կարակալե (չի անվանափոխվել) գյուղում պահպանվում է երբեմնի աղբյուրից մնացած գուռը:

СЕЛО КАРАКАЛЕ

В селе Каракале (до 1920 г. было населено армянами) Карсского уезда Карсской области сохранилось каменное корыто некогда действовавшего родника.

KARAKALE

A fountain trough is preserved in Karakale (not renamed) Village (Armenian-inhabited until 1920), Kars District, Kars Region.

N 40° 7'45.34" E 42°36'23.46"

ԿԱՐԱՓԸՆԱՐ

Ներքին Բասեն գավառի՝ այժմ անհետացված աղբյուրներից մեկը գտնվում էր պատմական անունը մոռացված և օտարներից Կարափընար անվանված, մինչև 1920 թ. հայաբնակ, այնուհետև քրդաբնակ գյուղի մոտ. «...Գարափունդարի հարավային մասում՝ մի քարքարոտ բլրի վրա շինված եկեղեցու տակից, սև խոշոր քարերի միջից, բխում էր մի մեծ աղբյուր, որի ջրերը ներքևում ջրաղաց էին պլտտեցնում: Հավանաբար հորդառատ ու սառն աղբյուրը սև ժայռերի միջից բխելու պատճառով էլ գյուղը ստացել է այդ անունը...»¹:

Աղբյուր կա նաև գյուղամիջում, որը նորոգության շնորհիվ ցարդ ծառայում է նպատակին:

¹ Հակոբյան Գ., Ներքին Բասենի ազգագրությունը և բանահյուսությունը, Երևան, 1974, էջ 23:

СЕЛО КАРАПЫНАР

Один из ныне не существующих родников гавара Неркин (Нижний) Басен был расположен рядом с селом (историческое название утеряно), названным чужаками Карапынар, до 1920 г. населенном армянами, после - курдами: "...На южной стороне Гарапунхара [в пер. с турец. "гара" - "черный"] у основания церкви, построенной на каменистом холме, из крупных черных камней бил большой родник, воды которого вращали расположенную ниже мельницу. Вероятно, по причине того, что обильный и холодный поток воды бил из-под черных камней, село и получило это название..."¹.

Еще один родник сохранился в самом селе, который благодаря ремонту служит своей цели поныне.

¹ Акопян Г. Этнография и фольклор Неркин (Внутреннего) Басена. Ереван, 1974. С. 23 (на арм. яз.)

KARAPENAR

In Lower Basen District, a spring used to run near the village of Karapenar, which remained inhabited by Armenians until 1920, being later repopulated by Kurds (its historical Armenian name has fallen into oblivion): "An abundant spring gushed from some large black stones, from below a church built on a rocky hill south of Gharapunghar [Karapenar]. Farther downwards, a mill was powered by its water. Probably, the village name derives from the very black rocks from which this cool, abundant spring flows ['kara' is the Turkish equivalent for 'black']..."¹.

At present there is a fountain in the centre of the village: it still runs thanks to renovation.

¹ G. Hakobian, The Ethnography and Folklore of Lower Basen (Yerevan, 1974), p. 23 [in Armenian].

N 40°36'39.27" E 43° 5'30.27"

ԿԱՐՍ

Կարսի մարզի համանուն քաղաքի քարակերտ և ծորակահոս աղբյուրներից ոչ մեկը չի պահպանվել: Գրավոր հիշատակություններ էլ հանդիպում են նրանցից միայն երկուսի վերաբերյալ:

Առաջինը՝ կառուցված 1754 թ., գտնվում էր քաղաքի Սբ. Աստվածածին մայր եկեղեցու հարևանությամբ. «Այդտեղ դրած էին մակ քարե երեք ասպաններ: Եթե եկեղեցին իր մօտ չունի աղբյուր, Թիւրքիայի սովորութեամբ պետք է ունենայ գոնէ ասպաններ, որոնց ջրով ժողովուրդը կարողանայ յագեցնել իր ծարարը»¹: Ի դեպ, «Ասպաններից մինի վերայ...» եղել է աղբյուրի շինարարական արձանագրությունը, որը, բարեբախտաբար, ժամանակին գրի է առել վաստակաշատ Քաջբերունին.

Յիշատակ է սա մուսուղու տէր Թորոսին, որդի տէր Ղուկասին, բռնն տէր Օվանէսին, բուին ՌՄԳ (1754)²:

Կարսում վկայված երկրորդ աղբյուրը հայտնի էր Միանցուք անվամբ³:

1 **Քաջբերունի** /Գարրիել Տեր-Հովհաննիսյան/, Յիշողութիւններ, «Լուսնայ», 1903, № 5, էջ 58:
 2 Նույն տեղում:
 3 **Քաջբերունի**, Ալեքսանդրոպոլից դէպի Կարին, «Փորձ», 1879, № 9, էջ 111: Տե՛ս մակ **Մայնի** Յիշողութիւններ, «Լուսնայ», 1903, № 4, էջ 128:

ГОРОД КАРС

В письменных источниках упоминается лишь о двух каменных родниках.

Первый - построенный в 1754 г., располагался рядом с главной городской церковью Сурб Аствацацин (Св. Богородицы): "Там находились также три каменных бассейна. Согласно принятому в Турции обычаю, если при церкви нет родника, то должны быть хотя бы бассейны, водой которых люди могли бы утолить жажду"¹. На стене одного из бассейнов была высечена строительная надпись родника, которую, к счастью, в свое время скопировал заслуженный этнограф Каджберуни:

Сей родник в память о тер Торосе, сыне тер Гукаса, внуке тер Ованеса, в году 1203 (1754-м).

Второй родник, упомянутый в письменных источниках, был известен под названием Мианцук³.

К сожалению, ни один из каменных родников Карса не сохранился.

1 **Каджберуни** /Габриел Тер-Ованнисян/. Воспоминания // Лума [Лепта]. 1903. № 5. С. 58 (на арм. яз.).
 2 Там же.
 3 **Каджберуни**. От Александрополя до Карина // Порц [Опыт]. 1879. № 9. С. 111 (на арм. яз.). Его же: Воспоминания // Лума. 1903. № 4. С. 128 (на арм. яз.).

KARS

The city of Kars, Kars District, Kars Region, used to have several stone-built fountains with taps none of which is preserved at present.

The available written records make reference to only two fountains located in the city. One of them was built in 1754 in the vicinity of the mother church of Sourb Astvatsatsin (*Holy Mother of God*): "There were three stone basins there: if a church in Turkey does not have an adjacent fountain, it should at least have such basins for people to quench their thirst there."¹

The construction inscription of this fountain which was engraved on one of the aforementioned basins was fortunately recorded by the meritorious researcher Kajberuny:

Transl. from Armenian: This basin [fountain] stands in memory of Father Toros, Father Ghukas's son [and] Father Ovanes's grandson. [Built] in the year 1203 [1754 A.D.]²

The other fountain mentioned in Kars was known by the name of *Miantsuk*.³

1 **Kajberuny**, "Memories," *Luma*, no. 5, 1903, p. 58 [in Armenian].
 2 Ibid.
 3 Ibid., "From Alexandropole to Karin," *Pordz*, no. 9, 1879, p. 111 [in Armenian]; "Memories," *Luma*, no. 4, 1903, p. 128 [in Armenian].

N 40°51'35.42" E 44° 2'5.15"

ԼՈՒՍԱԳԲՅՈՒՐ

1884 թ. սեպտեմբերին արդեն իսկ ավերված մի աղբյուր է հիշվում ՀՀ Լոռու մարզի Լուսաղբյուր գյուղից Գյումրի տանող ճանապարհին. «...3 վերստ դէպի Ալեքսանդրոպոլ մի գեղեցիկ սրբատաշ քարից շինած աղբիւր կար, այժմ այնպէս են քանդել, որ հազիւ հետքը երևում է: Այսպիսի իրողութիւններից երևում է, որ մեր ժողովուրդը դեռ ևս խորին տգիտութեան մէջ է»¹:

1 **Ճանապարհորդ**, Ճանապարհորդական նկատողութիւններ, «Մեղու Հայաստանի», 1884, № 80, 14 հոկտեմբերի, էջ 2:

СЕЛО ЛУСАХПЮР

К сентябрю 1884 г. упоминается уже разрушенный к тому времени родник у дороги, ведущей из села Лусахбюр Лорийского марза РА в Гюмри: "...на расстоянии трех верст по направлению к Александрополю был расположен красивый родник, построенный из гладко тесаных камней, ныне [его] так разрушили, что едва заметен след. Из таких явлений становится ясным, что наш народ все еще находится в глубоком невежестве"¹.

1 **Чанaparод** [Путешественник]. Путевые заметки // Мегу Айастані. 1884. № 80. 14 октября. С. 2 (на арм. яз.).

LUSAGHBYUR

A record dating from September 1884 mentions a ruined fountain on the road leading from Lusaghbyur Village (in Lori Region, Republic of Armenia) to the city of Gyumri (in Shirak Region, Republic of Armenia): "A beautiful fountain of finely dressed stones used to stand within 3 *versts*¹ of Alexandropole [Gyumri]. Now it has been completely destroyed, with almost no vestiges left. Such facts show that our people are still in blatant ignorance."²

1 A *verst* is an obsolete Russian unit of length.
 2 **Janaparhord (Traveller)**, "Travel Notes," *Meghu Hayastani*, no. 80, 14 October 1884, p. 2.

N 40° 3'16.75" E 43°39'35.54"

ԿՈՂԲ

1888 թ. Երևանի նահանգի Սուրմալու գավառի Կողբ գյուղում (այժմ Թուզլուջա քաղաք) կառուցվել է մի աղբյուր. «Կողբը ...իր հազարամեայ գոյութեան օրից չունէր տակաւին մի քաղցրահամ ջուր: Թէև այժմս էլ կան մի քանի աղբիւրներ, բայց դրանց ջուրը աղի է և դառնահամ: Կողբի ջրերի դառնահամ լինելը բացատրվում է նրանով, որ Կողբի հողը աղ է պարունակում իր մէջ և տարիների ընթացքում իր բորակային հիւքը տալով մայր հողին, աղիացնում և դառնացնում է ոչ միայն աղբիւրները, այլև գիւղիս երկու կողմից վազող վտակները: Բայց այս տարի, հայ վաճառական պ. Կարապետ Տէր-Սահակեանի շնորհով Կողբն էլ ունեցաւ մի մաքուր և լաւ աղբիւր: Վերոյիշեալ պարոնը 800 ռ. ծախսեց և Սալ-աղբիւր կոչված քաղցրահամ ու սառնորակ ջուրը գիւղը բերել տուեց»¹:

¹ «Մշակ», 1888, № 121, 25 հոկտեմբերի, էջ 2:

СЕЛО КОХБ

В 1888 г. селе Кохб (ныне город Тузлуджа) Сурмалинского уезда Эриванской губернии был построен родник: " В Кохбе ...на протяжении всей своей тысячелетней истории не было питьевой воды". Хотя ныне здесь действуют несколько родников, но вода их соленая и горькая. Это объясняется тем, что земля Кохба содержит соль, которая на протяжении лет, отдавая свой селитровый сок матери-земле, делает солеными и горькими не только родники, но и ручьи, текущие по обеим сторонам села. Но в этом году, благодаря заслуге армянского торговца г-на Карапета Тер-Саакяна, в Кохбе также был построен хороший и чистый родник. Вышеупомянутый господин потратил 800 руб. и провел в село питьевую и студеноую воду, называемую Сал-ахпюр"¹.

¹ Мшак. № 121. 25 октября 1888. С. 2 (на арм. яз.).

KOGHB

In 1888 a fountain was built in Koghb Village (now: Tuzluja City), Surmalu District, Yerevan Province: "In its millennium-long history, Koghb... has never had drinking water. Indeed, it does have several springs, but their water is salty and tastes bitter as here the soil abounds in salt, and therefore, contains a lot of naturally occurring saltpetre. Due to this, not only the springs of the village but also the streams running on both its sides taste salty and bitter. This year, however, a fountain of pure freshwater has been built in Koghb thanks to an Armenian merchant, Mr. Karapet Ter-Sahakian, who has spent 800 roubles on bringing the cool freshwater of the spring of Sal to the village."¹

¹ Mshak, no. 121, 25 October 1888, p. 2 [in Armenian].

N 40°35'43.83" E 45°21'14.92"

ՃԱՄԲԱՐԱԿ

ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի Ճամբարակ քաղաքում գործում է խորհրդային տարիներին կառուցված աղբյուրը:

ГОРОД ЧАМБАРАК

В городе Чамбарак Гегаркуникского марза РА действует родник, построенный в советские годы.

JAMBARAK

Jambarak City, Gegharkunik Region, Republic of Armenia, has a running fountain built in the Soviet years.

N 40° 1'29.77" E 41°43'5.05"

ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ ՎԱՆԵՔ

Վերին Բասեն գավառի Օկոմի գյուղի մոտ գտնվող Մագիստրոսի կամ Մք. Աստվածածնա վանքի հետ անհետացված աղբյուրի մասին ժամանակին նշվել է. «Հարաւային պարսպապատի մէջ, ներքուստ, կամարի տակ, երկու խողովակից, խիստ առատութեամբ հոսում է վճիտ և սառնորակ աղբիւրի ջուր, բերած լերան վերին լանջերից, իսկ ոտքը խողովներով հասցրած հիւսիսային կողմի գոմերը՝ ձմեռը փակուած անասուններին ջրելու համար»¹:

Աղբյուրն ունեցել է շինարարական արձանագրություն, որը, բարեբախտաբար, ժամանակին գրի է առնվել. «Աղբիւրականմարի տակ, պատի մէջ հազուցած փոքր մարմարիոն տախտակի վերայ փորագրած է հետևեալ արձանագրութիւնը.

Յիշատակ է աղբիւրս նախնի Մապունճի մահտեսի Իսկանդերեանց և նոցին որդոցն և թոռանցն՝ Մապունճի մահտեսի Կարապետին և որդոցն՝ մահտեսի Իսկանդարին, որոց ձեռամբն նորոգեցաւ, ով հանդիպողք, տուք զողորմի, եղև ի ՌՄԽԹ (1800) թվին նոյեմբերի ԻԷ (27)ին»:

¹ **Քաջբերունի**, Յիշողութիւններ, «Լումայ», 1904, № 4, էջ 155:

МОНАСТЫРЬ МАГИСТРОСА

О роднике у села Окоми гавара Берин Басен, исчезнувшем вместе с монастырем Магистроса (Магистра) или Сурб Аствацацин (Св. Богородицы), в свое время отмечалось: "С внутренней стороны крепостной стены, заключенная под сводом, из двух труб весьма обильно течет чистая и студеная родниковая вода, подведенная с верхних склонов горы. Через трубы [вода] подведена [также] к хлевам северной стороны [села] - для скота, содержащегося [там] зимой"¹.

На роднике была высечена строительная надпись, которая к счастью, в свое время, была скопирована: "Под сводом родника на маленькой мраморной плите, встроенной в стену, высечена следующая надпись:

Сей родник в память о предке Сапончи махтеси Искандарянце и его сыновьях и внуках: Сапончи махтеси Карапете и сыновьях махтеси Искандара, руками которых был восстановлен [родник]. О, встречный, попроси милости у Господа! Был [обновлен] в году 1249 (1800) 27 ноября.

¹ **Каджберуни**. Воспоминания // Лума. 1904. № 4. С. 155 (на арм. яз.).

MONASTERY OF MAGISTROS

A fountain used to run in the monastery of Magistros (also known by the name of *Sourb Astvatsatsin, Holy Mother of God*) once standing near Okomi Village, Upper Basen District: "The clean, cool water of a spring gushes forth from two pipes inwardly placed in the southern walls of the monastery, under an arch. The water which has been brought from the upper slopes of a mountain is also conveyed, through pipes, to the cow-houses located northward to be used for cattle in wintertime."¹

"The following construction inscription is engraved on a small plaque of marble set in the wall beneath the arch of the fountain" (fortunately, it was recorded in due time):

Transl. from Armenian: *This fountain stands in memory of the ancestors of Mahtesi² Iskanderiants, a soap maker, as well as their sons and grandchildren, Mahtesi Karapet the soap maker and Mahtesi Iskandar's sons, who repaired it. May you, passers-by, pray for them. This was done on 27 November 1249 [1800 A.D.].*

¹ **Kajberuny**, "Memories," *Luma*, no. 4, 1904, p. 155 [in Armenian].

² *Mahtesi* was a title used with reference to Christian believers who were known to have gone to Jerusalem on pilgrimage.

N 40°42'12.66" E 43°10'27.96"

ՄԱԶՐԱ

Կարսի մարզի համանուն գավառի՝ մինչև 1920 թ. հայաբնակ, այնուհետև քրդաբնակ Մազրա (չի անվանափոխվել) գյուղում եղել են քարաշեն մի քանի աղբյուրներ, որոնցից պահպանվել է միայն մեկի գուռը:

СЕЛО МАЗРА

В селе Мазра (до 1920 г. заселенном армянами, затем - курдами) Карсского уезда Карсской области имелось несколько каменных родников. Сохранилось лишь каменное корыто одного из них.

MAZRA

Mazra (not renamed) Village (Armenian-inhabited until 1920 and later repopulated by Kurds), Kars District, Kars Region, used to have several fountains of stone from which only a trough has been preserved.

Մազրա գյուղում ցարդ նպատակին է ծառայում նաև ԺԹ դարում կառուցված բազմազուռ աղբյուրը:

В селе Мазра по сей день служит своей цели построенный в XIX веке родник с несколькими сообщающимися друг с другом каменными корытами.

Nowadays the village has a running fountain of many troughs which dates from the 19th century.

N 40°12'55.18" E 42°38'33.31"

ՄԵՍՋԻԹԼԻ

Ներքին Բասեն գավառի՝ պատմական անունը մոռացված և օտարներից Մեսջիթլի անվանված գյուղում պահպանվել է միջնադարյան ավերված աղբյուրի գուռ:

СЕЛО МЕСДЖИТЛИ

В селе Месджитли (историч. название утеряно; гавар Неркин Басен), сохранилось корыто разрушенного средневекового родника.

MESJITLI

The trough of a ruined medieval fountain is preserved in Mesjitli Village, Lower Basen District, the historical name of which has been consigned to oblivion.

N 40°11'39.14" E 42°21'59.73"

ՄԺՆԿԵՐՏ

Ներքին Բասեն գավառի Մժնկերտ (այժմ Ինկայա) գյուղում և նրա մերձակայքում եղել են մի քանի վանքեր: Դրանցից մեկի մոտ Հակոբ քահանայի ջանքերով 1825 թ. աղբյուր է կառուցվել. «Վանքի մօտ բղխում է մի յորդ և առատ աղբյուր, որի մասին ուղեկից Մժնկերտցի ծերունի Մամմադ Կադիր օղլին հաղորդեց, որ այս աղբյուրը բերել է խողովներով, հեռուից, 1825 թուին, նախքան Մժնկերտի հայոց գաղթը, նորանց ծխառէր քահանայ Տէր Յակոբը»¹:

СЕЛО МЖНКЕРТ

В селе Мжнкерт (ныне Инкая) гавара Неркин Басен и в его окрестностях имелось несколько монастырей. Рядом с одним из них усилиями священника Акопа на подведенной по водопроводным трубам воде в 1825 г. был построен родник: «Рядом с монастырем бьет обильный родник, о котором проводник из Мжнкерта — старец Маммад Кадир огли сообщил, что их приходской священник Тер Акоп в 1825 г. провел издалека воду этого родника трубами (до выселения армян из Мжнкерта)»¹.

MEZHENKERT

There were several monasteries in the village of Mezhenkert (now: Inkaya), Lower Basen District, and in its neighbourhood. In 1825 a fountain was built near one of them: “There was a gushing fountain near the monastery. Our companion, Mammad Kadir oghli from Mezhenkert, told us that its water had been brought from afar, through a pipeline built in 1825, prior to the local Armenians’ deportation, thanks to the efforts of their parish priest, Hakob.”¹

¹ **Գաջբերունի**, Յիշողութիւններ, «Լումայ», 1904, № 2, էջ 60:

¹ **Каджберуни**. Воспоминания // Лума. 1904. № 2. С. 60 (на арм. яз.).

¹ **Kajberuny**, “Memories,” *Luma*, no. 2, 1904, p. 60 [in Armenian].

N 39°54'0.24" E 43°39'56.82"

ՄՈԼԼԱԳԱՄԱՐ

Միջնադարյան ավերված աղբյուրի մի գուռ էլ պահպանվել է Երևանի նահանգի Սուրմալու գավառի՝ մինչև 1920 թ. հայաբնակ, սակայն պատմական անունը մոռացված Մոլլաղամար գյուղում:

СЕЛО МОЛЛАГАМАР

В селе Моллагамар (историч. название утеряно) Сурмалинского уезда Эриванской губернии, населенном армянами до 1920 г., сохранилось каменное корыто разрушенного средневекового родника.

MOLLAGHAMAR

The trough of a ruined medieval fountain is preserved in Mollaghamar Village (Armenian-inhabited until 1920), Surmalu District, Yerevan Province, the historical Armenian name of which has been consigned to oblivion.

N 39°48'49.27" E 42°43'57.64"

ՄՈԼԼԱ-ՍՈՒԼԵՅՄԱՆ

1847 թ. նշվել է, որ Բագրևանդ գավառի այս գյուղի՝ այժմ գոյություն չունեցող աղբյուրը գտնվում էր հայոց գերեզմանոցից ցած¹:

¹ **Բարունակ Պէյ Ֆերուհխան**, Գանապարհորդութիւն ի Բաբելոն ընդ Հայաստան յամի տեան 1847, Յարմաշ, 1876, էջ 168:

СЕЛО МОЛЛА-СУЛЕЙМАН

Под 1847 г. отмечается, что ныне не существующий родник села Молла-Судейман гавара Багреванд был расположен ниже армянского кладбища¹.

¹ **Барунак Бей Феруххан**. Путешествие в Вавилон и в Армению в году 1847 от Р.Х. Армаш, 1876. С. 168 (на арм. яз.).

MOLLA-SULEYMAN

As reported in 1847, the village of Molla-Suleyman, Bagrevand District, used to have a fountain located down the local Armenian cemetery.¹

¹ **Barunak Bey Feruhkhan**, A Journey to Babylon and Armenia in the Year 1847 (Arماش, 1876), p. 168 [in Armenian].

N 39°50'56.51" E 42°49'5.07"

ՎԱԳԱՐՇԱԿԵՐՏ
(ԱԼԱՇԿԵՐՏ)

Վաղարշակերտում (այժմ՝ Թոփրաքկալե) գտնվող աղբյուրի մասին ԺԹ դարավերջին նշվել է. «Այս եկեղեցուց հարան քիչ հեռի, կայ մի առատաբույս և սառն աղբիւր, որ կրնկնի գերեզմանատան արևմտեան հարաւային եզրն: Ամրան ժողովուրդն այս աղբիւրից խմելու ջուր կը բերեն էշերով: Համբարձման սուրա մօտ կը հաւարուի ժողովուրդը, կը պարեն, ձի կը խաղցնեն, և գարնան ամեն կիրակէ գրօսավայր է...»¹:

Վաղարշակերտցի Միհրան Բաղդասարյանն էլ վկայել է. «Մեր գյուղում երկու աղբյուր կար՝ Կամարավոր աղբյուր և Ջուլալ աղբյուր: Դրանք առանձին բաղնիքներում էին»²:

¹ **Հայկունի Ս.**, Բագրևանդ. Ջրաբաշխ գավառ, Էջմիածին, 1894, էջ 58:
² **Մվազյան Վ.**, Հայոց ցեղասպանություն. ակամատես վերապրողների վկայություններ, վկ. 66, Երևան, 2011, էջ 182:

ГОРОД ВАГАРШАКЕРТ
(АЛАШКЕРТ)

О роднике, расположенном в Вагаршакерте (ныне Топраккале) гавара Багреванд в конце XIX в. упоминается: «Недалеко от этой церкви, по направлению на юг расположен обильный и холодный родник, находящийся на западной окраине кладбища. Летом народ возит воду этого родника на ослах. В праздник Воскресения здесь собираются люди, пляшут, организуют игры с участием лошадей, и весной каждое воскресенье [это место] становится местом отдыха...»¹.

Житель Вагаршакерта Михран Багдасарян отмечает: «В нашем селе было два родника: родник Камаравор и родник Зулал [в пер. с арм. «чистый»]. Они были расположены в разных кварталах»².

¹ **Айкуни С.** Багреванд: Округ Джрабашх. Эчмиадзин, 1894. С. 58 (на арм. яз.).
² **Свазлян В.** Геноцид армян: Свидетельства выживших очевидцев. Св. 66. Ереван, 2011. С. 182 (на арм. яз.).

VAGHARSHAKERT
(ALASHKERT)

A record of the late 19th century states the following about a fountain located in Vagharshakert (now: Toprakkale) Village, Bagrevand District: “There is a cool gushing spring south of the church, not far from it, at the south-western edge of the [local] cemetery. In summertime, people convey the water of this spring to the village on donkeys. At the feast of the Ascension, they gather near it, dance and hold horse races. In springtime, it turns into a Sunday promenade.”¹

One of the inhabitants of Vagharshakert, Mihran Baghdasarian, reports the following: “Our village had two fountains, *Kamaravor* [Arched] and *Zulal* [Pure]. They were in separate quarters.”²

¹ **S. Haykuny**, Bagrevand: A Water-Distributing District (Echmiatsin, 1894), p. 58 [in Armenian].
² **V. Svazlian**, The Armenian Genocide: Eye-Witness Testimonies of Survivors, Testimony no. 66 (Yerevan, 2011), p. 182 [in Armenian].

N 40°48'46.47" E 44°29'38.42"

ՎԱՆԱԶՈՐ

Ներկայիս ՀՀ Լոռու մարզկենտրոն Վանաձոր քաղաքի աղբյուրների նորոգության և նոր աղբյուրների բացման մասին 1922 թ. հունիսին նշվել է. «Գարաքիլիսի մօտերը զոցուած աղբիւրները վերջերս նորոգուած են. աղբիւրներէն ջուրը քաղաք բերուած է. մօտ օրէն 4 աղբիւր պիտի բացուի քաղաքին մէջ»¹:

¹ «Հայաստանի կոչնակ», 1922, № 33, 19 օգոստոսի, էջ 1087:

ГОРОД ВАНАДЗОР

О восстановлении и открытии новых родников в городе Ванадзор (ныне административный центр марза Лори РА) в июне 1922 г. отмечается: «Не действующие родники Гаракилисы [Караглис, Кировакан] недавно были восстановлены; родниковая вода подведена в город; на днях будут открыты четыре родника»¹.

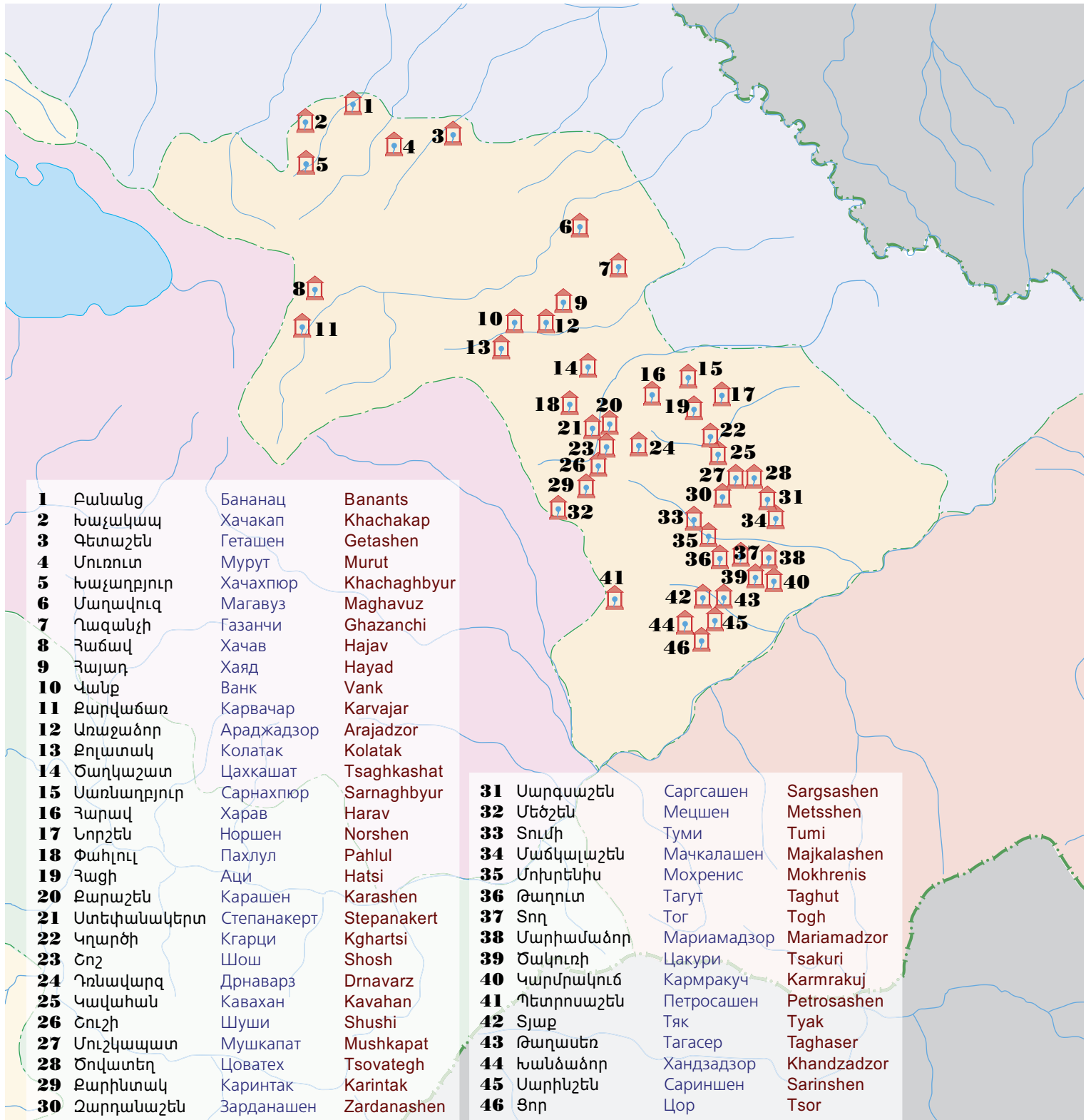
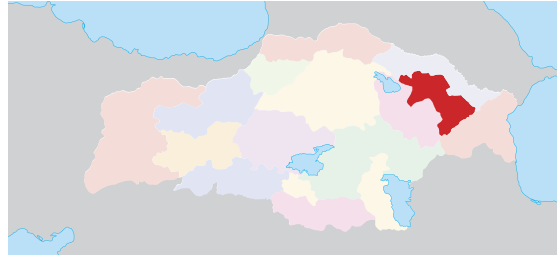
¹ Айастани кочнак [Колокол Армении]. № 33, 19 августа 1922 г. С. 1087 (на арм. яз.).

VANADZOR

A record dated June 1922 states the following about fountains in the city of Gharakilisa (now: Vanadzor City, the capital of Lori Region, Republic of Armenia): “The fountains located in the vicinity of Garakilise [Gharakilisa], not running until very recently, have been repaired. Also, spring water has been conveyed to the city, and four fountains will flow there soon.”¹

¹ *Hayastani Kochnak*, no. 33, 19 August 1922, p. 1087 [in Armenian].

ԱՐՅԱՆ ԱՐՇԱԽ ARTSAKH

N 40° 3'20.49" E 46°36'35.53"

ԱՌԱՋԱՉՈՐ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Մարտակերտի շրջանի Առաջածոր գյուղում, ի հիշատակ Երկրորդ աշխարհամարտում զոհված համազյուղացիների, 1965 թ. կառուցվել է հուշաղբյուր, որի ճակատին 5 տողով փորագրված է.

Հայրենական պատերազմում զոհվածների հիշատակին (1941-1945) Սամարղանդի հայրենակիցների կողմից, 1965 թ.:

СЕЛО АРАДЖАДЗОР

В селе Араджадзор Мартакертского района Республики Арцах в 1965 г. был построен памятник-родник в память об односельчанах, погибших во Второй мировой войне, на фасаде которого высечена пятистрочная надпись:

В память о павших в Отечественной войне (1941-1945) от соотечественников из Самарганда, 1965 г.

ARAJADZOR

Arajadzor Village, Martakert District, Republic of Artsakh (NKR), has a fountain which was built in 1965 in memory of the local inhabitants who had been killed during World War II. The following inscription (five lines in the Armenian original) is engraved on the facade of the fountain:

In memory of those who fell during the Patriotic War (1941 to 1945). From their fellow countrymen from Samarghand. 1965.

N 40°33'12.70" E 46° 8'57.74"

ԲԱՆԱՆՑ

Հյուսիսային Արցախի Բանանց (այժմ՝ Բայան, Դաշկեսանի շրջան) գյուղն ունեցել է մի քանի աղբյուր: Նրանց հիմնական մասը կառուցվել է տեղում բխող, իսկ մյուսները՝ խողովակաշարով բերված ջրերի վրա:

Գյուղամիջում էին գտնվում Փողոցքի, Յանցի, Քիքունց (Չղալունց), Դուռուխի և Բնիչանց (Բանուչյանների) աղբյուրները: Վերջինս կառուցել է ոսկերիչ Քիքունց Մակին:

Գյուղի մերձակայքում հայտնի էին Շինութաղի և Խաչի՝ նույնպես քարաշեն ու ծորակահոս աղբյուրները: Վերջինիս ջրատար խողովակները (գունգերը) կավից էին:

Թվարկված աղբյուրների մեծ մասը կառուցվել կամ նորոգվել է ԺԹ-Ի դարերում: Վերոնշյալ վերջին երկուսի շինարարական արձանագրությունները մինչև 1988-89 թթ. հայերի բռնազաղթն անխաթար էին:

СЕЛО БАНАНЦ

В селе Бананц (ныне Баян Дашкесанского района, Северный Арцах) действовало несколько родников. Большинство из них были построены над бьющими из-под земли ключами, а к некоторым – вода была проведена по трубам.

В селе расположены родники Похочки, Янци, Кикунц (Чгалунц), Гурухи и Бничанц (Банучянов). Последний был построен ювелиром Кикунцем Маки.

Были известны также каменные родники Шинутаги и Хачи, построенные вблизи села и имевшие краны. Водопроводные трубы (гунги) последнего были глиняными.

Большинство вышеперечисленных родников было построено в XIX-XX вв. Строительные надписи последних двух родников оставались неповрежденными до 1988-1989 гг.

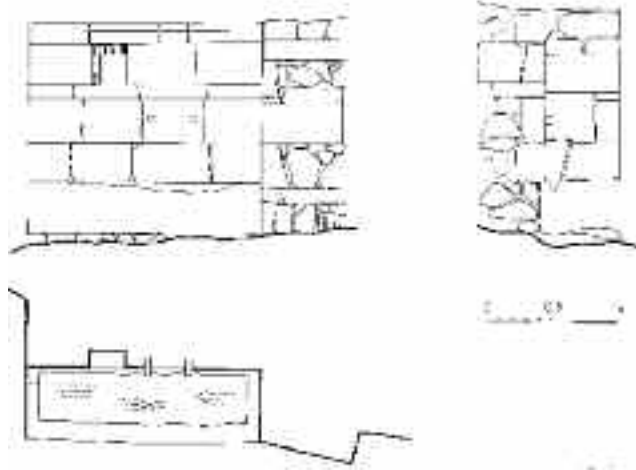
BANANTS

Banants Village, Northern Artsakh (now: Bayan Village, Dashkesan District, Republic of Azerbaijan), used to have a number of fountains all of which were built of stone and had taps. Most of them were fed by local springs, while the others got water through pipes.

The fountains of *Poghotsk*, *Yants*, *Kikunts* (*Cheghalunts*), *Ghurukh* and *Bnichants* (*the Banuchians*) were located in the centre of Banants. The Bnichants Fountain had been built by a goldsmith named Kikunts Maki.

The fountains of *Shinutagh* and *Khachi* were situated in the vicinity of the village. The latter received water through clay pipes.

Most of these fountains were built or repaired between the 19th and 20th centuries. The construction inscriptions of the fountains of *Shinutagh* and *Khachi* were intact until the Armenians' deportation of 1988 to 1989.

Շինութաղի աղբյուր.

Յոհանէս Միրզաեանցս եւ կին Սեհրին շինիլ դվինք այս աղբիւրը մեր արդունքովը, 1903:

Խաչի աղբյուր. մարմարե սալիկին՝ 5 տող.

Վաղաթառամ Միրայէլ 29 ամաց Յովհաննիսեան Գէորգեանցի յիշատակին աղբիւրս շինեց հայրը, 1904 թ.:

Родник Шинутаги.

Мы – Ованес Мирзаянц и [моя] жена Сехри построили этот родник на свои средства [в году] 1903-м.

Родник Хачи; пятистрочная надпись на мраморной плите:

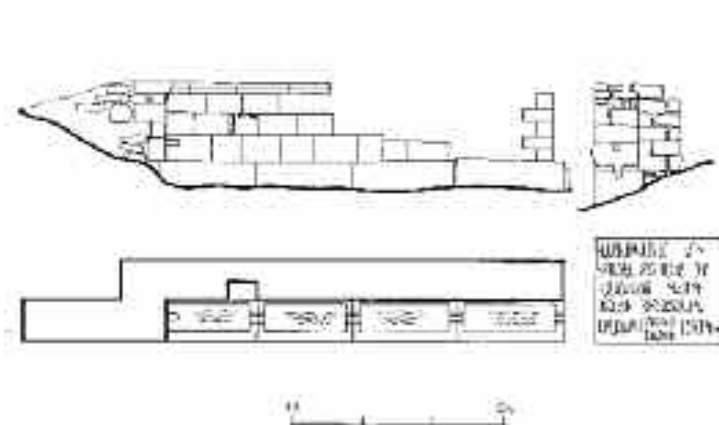
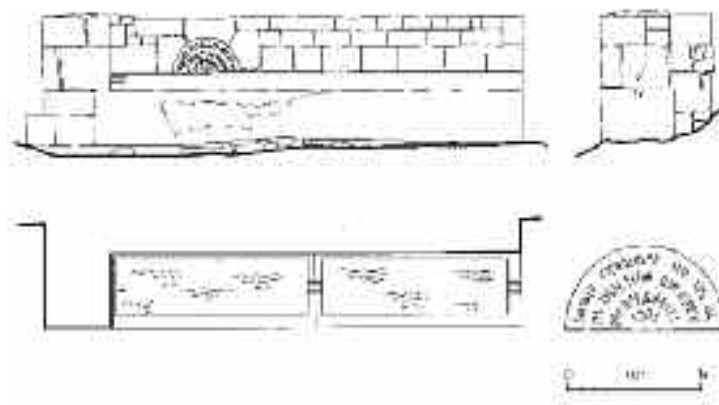
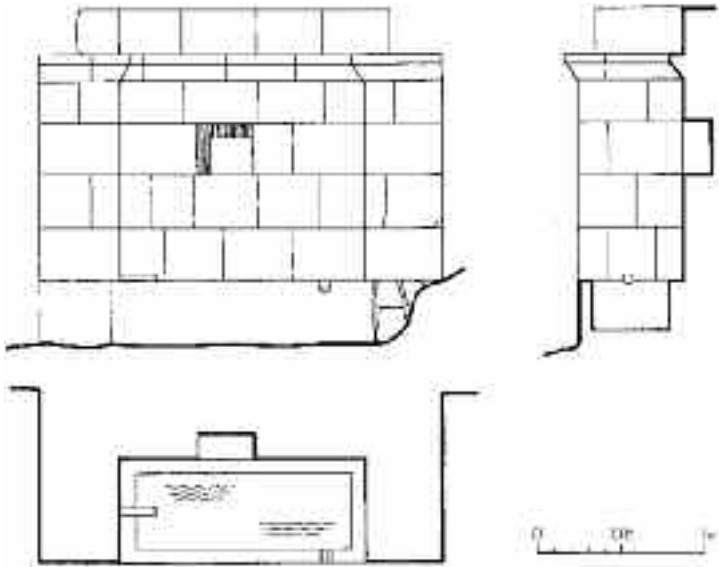
В память о преждевременно увядшем в [возрасте] 29 лет Микаэле Ованнисяне Геворкянце этот родник построил [его] отец, 1904 г.

Fountain of Shinutagh:

I, Hohanes Mirzayants, and my wife Sehri built this fountain with our means. 1903.

Engraved on a marble slab (five lines in the Armenian original) attached to the fountain of Khachi:

This fountain stands in memory of Michael Hovhannissian Gevorgiants, who died a premature death at the age of 29. Built by his father in 1904.

N 40°28'15.47" E 46°22'11.67"

ԳԵՏԱՇԵՆ

Հյուսիսային Արցախի Գետաշեն (այժմ՝ Չայքենդ, Խանլարի շրջան) գյուղն ուներ մի քանի աղբյուր: Դրանցից մեկը կառուցվել է Երկրորդ աշխարհամարտում զոհված համագյուղացիների հիշատակին:

СЕЛО ГЕТАШЕН

В селе Геташен (ныне Чайкенд Ханларского района, Северный Арцах) оккупированном в начале мая 1991 г., когда армянское население села было насильно изгнано, насчитывалось несколько родников. Один из них был построен в память об односельчанах, погибших во Второй мировой войне.

GETASHEN

Several fountains are mentioned in Getashen Village, Northern Artsakh (now: Chaykend Village, Khanlar District, Republic of Azerbaijan). One of them was dedicated to the local inhabitants who had been killed during World War II.

N 39°46'7.61" E 46°51'10.29"

ԴՌՆԱՎԱՐԶ (ԿԱՐՄԻՐԳՅՈՒԿ)

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Ասկերանի շրջանի Դռնավարզ գյուղի հարավային եզրին՝ միմյանցից ոչ հեռու, գործում է երկու աղբյուր, որոնցից հինը կառուցվել է 1864 թ. և նորոգվել 1914 թ., իսկ նորը՝ 1900 թ.:

Հին աղբյուրի ակի մոտ արձանագրված է.

Ռ-ՅԺԳ / 1864 ամի / եւ ուստէն / դվէ 10 / մանէք:

Աղբյուրի ակից վեր.

Յիշատակ է / աղբյուրս այս / Արգարեանց / Սարգիսի որդի Մուսայելին:

Աղբյուրի կենտրոնական մասում.

Հիշատակ Կարմիր գյուղացի / Ասլան Մուսայելյանից, / այս աղբյուրը / նորոգեց 1914 թ.:

Նոր աղբյուրի արձանագրությունն է.

Այս աղբյուրը կառուցյալ Մնացական Յուսեփեանը, / իսկ շինութիւնը շինեց նորա / թորը՝ Բարա-Անդոնեան / Մնացականեանց, 1900 ամի:

СЕЛО ДРНАВАРЗ (КАРМИРГЮХ)

На южной окраине села Дрнаварз Аскеранского района Республики Арцах, недалеко друг от друга действуют два родника. Первый из них был построен в 1864 г. и восстановлен в 1914 г., а новый - в 1900 г.

На первом роднике высечено:

У истока родника: *В году 1864-м и мастер пожертвовал 10 рублей.*

Выше истока родника: *Этот родник в память о сыне Абгарянци Саркуса — Мусаяле.*

В центральной части родника: *В память о жителе села Кармир Аслане Мусаяельце, восстановил этот родник в 1914 г.*

Надпись, высеченная на новом роднике:

Этот родник построил Мнацакан Овсепян, а постройку — его внук — Баба-Андонян Мнацаканянци, в году 1900-м.

DRNAVARZ (KARMIRGYUGH)

Two fountains run not far from each other at the southern extremity of Drnavarz (Karmirgyugh) Village, Askeran District, Republic of Artsakh (NKR). One of them was built in 1864 and repaired in 1914. The other dates from 1900.

The older of the fountains has three inscriptions.

Engraved near the spout:

Transl. from Armenian: *1313 [1864 A.D.], 10 roubles given to the master.*

Engraved above the spout:

Transl. from Armenian: *This fountain stands in memory of Abgariants Sargis' son Musayel.*

Engraved in the central part of the fountain:

Transl. from Armenian: *In memory of Aslan Musayelian from Karmirgyugh. [He] repaired this fountain in 1914.*

The inscription of the other fountain reads:

Transl. from Armenian: *This fountain was built by Mnatsakan Hoesepian, and the structure was erected by his grandson Baba-Andonian Mnatsakanians. 1900.*

N39°40'7.83" E 46°52'56.44"

ՋԱՐԴԱՆԱՇԵՆ

Արցախի Հանրապետության (ԱՀ) Մարտունու շրջանի Ջարդանաշեն գյուղի հյուսիսարևելյան եզրին՝ գերեզմանոց տանող ճանապարհի ձախ կողմում է գտնվում 1894 թ. կառուցված Եղունիկի (Աղավնու) աղբյուրը, որն ունի շինարարական ուրտողանի փորագիր արձանագրություն:

Աղբյուրն այս կառուցել է Ջարդանաշենի գիւղացի օտարական տեղի վախճանեալ | Մելիքսէթ Ալիքսանեան Առաքելեանցին | յիշատակին, որ է Բարախունց: 1894 ամի:

СЕЛО ЗАРДАНАШЕН

На северо-восточной окраине села Зарданашен Мартунинского района Республики Арцах, по левую сторону от дороги, ведущей к сельскому кладбищу, расположен родник Егунки (Агавну [Голубиный]), построенный в 1894 г. На нем высечена восьмистрочная надпись:

Сей родник построен в память о Меликсите Аликсаяне Аракелянце, он же – Бабалуни, жителе села Зартанашен, скончавшемся в чужих краях. В году 1894-м.

ZARDANASHEN

Zardanashen Village, Martuni District, Republic of Artsakh (NKR), has a fountain of 1894 called *Yeghuniki (Dove's)*. It is located on the left side of a road leading to the local cemetery, at the north-eastern edge of the village.

The fountain has the following construction inscription (eight lines in the Armenian original):

This fountain was built in memory of Melikset Alixanian Arakeliants, an inhabitant of Zartanashen Village who died in a foreign place. 1894.

N 39°31'9.82" E 47° 0'39.37"

ԹԱՂԱՍԵՌ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Հադրութի շրջանի Թաղասեր գյուղի կենտրոնում է գտնվում 1915 թ. կառուցված քաղակապ աղբյուրը, որի ճակատին հետևյալ քառասող արձանագրությունն է.

Այս ախպուրս յիշատակ. | պերաւ և շինեց ի Մովսէս(եան)ց Օսէփեանց, որ է | ... 1915 թ.:

СЕЛО ТАГАСЕР

В центре села Тагасер Гадрутского района Республики Арцах расположен родник со сводчатой нишей, построенный в 1915 г. На его фасаде высечена четырехстрочная надпись:

Сей родник в память: провел и построил Мовсисянц Осеяни, который... в 1915 г.

TAGHASER

There is a vaulted fountain dating from 1915 in the centre of Taghaser Village, Hadrut District, Republic of Artsakh (NKR). The following inscription (four lines in the Armenian original) is engraved on its facade:

This fountain was built in memory of Movsessiants Osepants, who... 1915.

N 39°34'19.42" E 46°57'49.12"

ԹԱՂՈՒՏ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Հադրութի շրջանի Թաղուտ գյուղում պահպանվել է 1738 թ. խոջա Ղազարի կառուցած, սակայն վաղուց ի վեր խափանված կամարակապ աղբյուրը, որի ճակատին 7 տողով արձանագրված է.

Այս է աղբյուրս դափանեցի / եւ Աղվեր-ծու խօծայ Ղազարի/ն, որ եկ ի Դզաղ՝ Թաղոտ գեղն, Ռ/ճԿԸ (1719) էր, շինեց ի յիշատակն ննջ/եցելոց ինոց ազգականաց Ղազարի/ն, մայր իւր՝ Մարեանի/ն. սոքայ / եւն աշխատատրքն, քվ(ի)ն Ռ-ճՁԷ (1738):

СЕЛО ТАГУТ

В селе Тагут Гадрутского района Республики Арцах сохранился уже давно не функционирующий родник со сводчатой нишей, построенный махтеси Казаром в 1738 г. На его фасаде высечена семи-строчная надпись:

Этот родник капанца и [уроженца] Ахверца махтеси Казара, который переселился из Ахверца в Дзаг (Дизак) – в село Тагут, в году 1719; построил в память об усопших родственниках Казара, матери своей – Марean. Выполнили работу в году 1738.

TAGHUT

An arched fountain that dried up a long time ago is preserved in Taghut Village, Hadrut District, Republic of Artsakh (NKR). According to the following inscription (seven lines in the Armenian original) engraved on its facade, it was built in 1738 by *Khoja* (Merchant) Ghazar:

This is the fountain of Ghazar from Ghapan, a khoja from Aghverts who came to Taghut Village, Dzagh [Dizak], in 1168 [1719 A.D.] [and] built [it] in memory of his dead relatives [and] his mother Marean. These are the workers. In the year 1187 [1738 A.D.].

N 39°29'55.72" E 46°52'49.51"

ԽԱՆԶԱԶՈՐ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Հադրութի շրջանի Խանձաձոր գյուղում գործող աղբյուրն ունի հետևյալ արձանագրությունը.

Յիշատակ է աղբիրս այս... / ...քաղարացի / Գրիգոր Նազարեանցին և իւր / ծնողաց, 1895.1.4 / ամի:

N 40°33'28.92" E 46° 5'27.08"

ԽԱԶԱԿԱՊ

Հյուսիսային Արցախի Խաչակապ (այժմ՝ Գուշչի, Գաշկեսանի շրջան) գյուղի մոտ՝ Թարգմանչաց վանք տանող ճանապարհի եզրին, սինչև 1988 թ. կար հետևյալ արձանագրությամբ մի աղբյուր.

Հիշատակ Մելիքյան Տիգրանից հորը՝ Մելիքյան Սողոմոնին:

N 40°28'0.33" E 46° 0'13.98"

ԽԱԶԱՂԲՅՈՒՐ

Գտնվում էր Հյուսիսային Արցախում՝ հենց աղբյուրից անունն առած Խաչաղբյուր (այժմ՝ Գաշբուլաղ, Գաշկեսանի շրջան) գյուղում. «Եկեղեցուցս փոքր ինչ ներքևից բխում է մի յորդառատ աղբիր, որ ունի մի խաչաձև ասպան, որից առած է Խաչաղբյուր անունը»¹:

¹ Բարխուտարյանց Մ., Արցախ, Բագու, 1895, էջ 287:

N 39°34'10.97" E 46°59'9.12"

ԾԱԿՈՒՌԻ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Հադրութի շրջանի Ծակուռի գյուղի Ներքի աղբյուրի շինարարական հնգատող արձանագրությունն ավանդում է.

Այս աղբյուրս յիշատակ է Հովակիմ բեկ / Մեծյուն բեկի Չորարեանց, 1865:

СЕЛО ХАНДЗАДЗОР

На действующем роднике, расположенном в селе Хандзадзор Гадрутского района Республики Арцах, высечена следующая надпись:

Этот родник в память о... тахларце Григоре Назарянце и его родителях, в году 1895.1.4.

KHANDZADZOR

Khandzadzor Village, Hadrut District, Republic of Artsakh (NKR), has a running fountain with the following inscription:

Transl. from Armenian: *This fountain stands in memory of Grigor Nazarians from Taghlar and his parents. 1.4.1895.*

СЕЛО ХАЧАКАП

У села Хачакап (ныне село Куши Дашкесанского района, Северный Арцах), на окраины дороги, ведущей к монастырю Таргманчац (Св. Переводчиков), до 1988 г. функционировал родник со следующей надписью:

В память об отце Меликян Тиграна — Меликян Согомоне.

KHACHAKAP

Until 1988, there was a fountain on the edge of a road leading to Sourb Targmanchats (Holy Translators') Monastery, in the vicinity of Khachakap Village, Northern Artsakh (now: Ghushchi Village, Dashkesan District, Republic of Azerbaijan). It had the following inscription:

Transl. from Armenian: *A memorial from Melikian Tigran to his father, Melikian Soghomon.*

СЕЛО ХАЧАХПЮР

Родник был расположен в селе Хачахпюр (ныне село Дашбулаг Дашкесанского района, Северный Арцах) получившем свое название именно от родника: «Чуть ниже церкви бьет обильный родник, имеющий крестообразный бассейн, из-за чего и получило название Хачахпюр [в пер. с арм. «хач» — «крест»]»¹.

¹ Бархутарянц М. Арцах. Баку, 1895. С. 287 (на арм. яз.).

KHACHAGHBYUR

A fountain is mentioned in Khachaghbyur Village, Northern Artsakh (now: Dashbulagh Village, Dashkesan District, Republic of Azerbaijan): “There is a gushing fountain a little down the church. It has a cruciform basin; hence the name *Khachaghbyur* [‘khach’ is the Armenian equivalent of ‘cross,’ and ‘aghbyur’ is that of ‘fountain’].”¹

¹ M. Barkhutarians, Artsakh (Baku, 1895), p. 287 [in Armenian].

СЕЛО ЦАКУРИ

Пятистрочная надпись на роднике Нерки села Цакুরи Гадрутского района Республики Арцах, гласит:

Этот родник в память об Оваким беке Зорабянце, [в году] 1865-м.

TSAKURI

Tsakuri Village, Hadrut District, Republic of Artsakh (NKR), has a fountain called *Nerki (Lower)*. The following construction inscription (five lines in the Armenian original) is engraved on it:

This fountain stands in memory of Hovakim Bey Mezhlum Bey Zorabiants, 1865.

N 39°58'27.69" E 46°42'59.31"

ԾԱՂԿԱՇԱՏ

Կենցաղային հնավանդ իրերի գեղեցիկ կիրառությամբ ստեղծված նորոշյա աղբյուրը գտնվում է Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Ասկերանի շրջանի Ծաղկաշատ գյուղում:

СЕЛО ЦАХКАШАТ

В селе Цахкашат Аскеранского района Республики Арцах действует построенный в наши дни родник, созданный с красивым сочетанием использованных старинных предметов.

TSAGHKASHAT

Tsaghkashat Village, Askeran District, Republic of Artsakh (NKR), has a modern-day fountain “built” of old domestic utensils.

N 39°43'9.96" E 46°57'20.76"

ԾՈՎԱՏԵՂ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Մարտունու շրջանի Ծովատեղ գյուղում ցարդ գործում է Ի դարի սկզբին կառուցված թաղակապ աղբյուրը:

СЕЛО ЦОВАТЕХ

В селе Цоватех Мартунинского района Республики Арцах по сей день действует родник со сводчатой нишей, построенный в начале XX в.

TSOVATEGH

Tsovategh Village, Martuni District, Republic of Artsakh (NKR), has a running fountain built in the early 20th century. It is a vaulted structure.

N 39°45'54.70" E 46°54'40.50"

ԿԱՎԱՀԱՆ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Մարտունու շրջանի Կավահան գյուղի մերձակա և ցարդ նպատակին ծառայող զույգ աղբյուրներից մեկի որմերին նորոգության ժամանակ զետեղվել են միջնադարյան խաչքարեր:

СЕЛО КАВАХАН

В стены одного из двух родников, действующего по сей день у села Кавахан (Мартунинский район, Республики Арцах), во время восстановления были вставлены средневековые хачкары.

KAVAHAN

There are two running fountains in the neighbourhood of Kava-han Village, Martuni District, Republic of Artsakh (NKR). One of them has some medieval cross-stones which were set in its walls during renovation.

Կավահանի երկրորդ աղբյուրն ունի շինարարական արձանագրություն.

Ի յիշատակ ծնողաց իւրոյ՝ Յովսէփայ եւ Հրիփիսիմէի, շինեաց ախրիւր Միքայէլ Խ(ա)ն Յովսէփեանց, 1902 թ.:

На втором роднике села Кавахан высечена следующая строительная надпись:

В память о родителях: Овсене и Рипсиме, построил [этот] родник Микаел Хан Овсепяни, 1902 г.

The other fountain has the following construction inscription:

Transl. from Armenian: *The fountain was built by Michael Khan Hovsepian in 1902 in memory of his parents Hovsep and Hripsime.*

N 39°32'22.54" E 47° 1'19.33"

ԿԱՐՄՐԱԿՈՒՃ

Ցարդ գործում է Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Հաղրուքի շրջանի Կարմրակուճ գյուղի թաղածածկ աղբյուրը¹:

¹ Documents of Armenian Architecture: Gharabagh, vol. 19, Milano, 1988, pp. 43-45 (երկլեզվյան՝ անգլերեն և իտալերեն):

КАРМРАКУЧ

В селе Кармракуч Гадрутского района Республики Арцах по сей день действует родник со сводчатой нишей.¹

¹ Документы по армянской архитектуре: Карабах. Вып. 19. Милан, 1988. С. 43-45 (на англ. и итал. яз.).

KARMRAKUJ

Karmrakuj Village, Hadrut District, Republic of Artsakh (NKR), has a running fountain which is a vaulted structure.¹

¹ Documents of Armenian Architecture, vol. 19: Gharabagh (Milano, 1988), pp. 43-45 [in English and Italian].

N 39°49'0.28" E 46°56'21.93"

ԿՂԱՐԾԻ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Մարտունու շրջանի Կղարծի գյուղն ունի ցարդ նպատակին ծառայող քարակերտ գուռերով մի քանի աղբյուրներ:

СЕЛО КГАРЦИ

По сей день в селе Кгарци (Мартунинский район, Республики Арцах) действуют несколько родников с каменными корытами.

KGHARTSI

Kghartsı Village, Martuni District, Republic of Artsakh (NKR), has several running fountains with stone troughs.

N 40° 8'14.29" E 46° 1'38.86"

ՀԱՃԱՎ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Քարվաճառի (Նոր Շահումյան) շրջանի հինավուրց Հաճավ գյուղում գործում է դեռևս 1677 թ. կառուցված աղբյուրը՝ հետևյալ շինարարական արձանագրությամբ.

Յիշատակ է նույս Ամիր/ճանին, Ամիրխանին, Ախիճանին, / Հ(ա)ճ(ա)ւ գ(ե)ղս, քվի(ն) Ռ-ճԻՁ (1677):

СЕЛО ХАЧАВ

В старинном селе Хачав Карвачарского района Республики Арцах действует построенный в 1677 г. родник, на котором высечена следующая строительная надпись:

Этот родник в память об Амирчане, Амирхане, Ахичане. Село Хачав, в году 1126 (1677-м).

HAJAV

Hajav, one of the oldest villages in Karvajar (Nor Shahumian) District, Republic of Artsakh (NKR), has a running fountain of 1677 with the following construction inscription:

Transl. from Armenian: This trough [fountain] stands in memory of Amirjan, Amirkhan [and] Akhijan. Hajav Village, 1126 [1677 A.D.].

N 40° 2'59.47" E 46°38'26.01"

ՀԱՅԱԳ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Մարտակերտի շրջանի անբնակ այս գյուղի կենտրոնում է գտնվում 1924 թ. կառուցված աղբյուրը՝ հետևյալ արձանագրությամբ.

1924, | ընդեր | Շահումյանի | հիշատակին:

СЕЛО ХАЯД

В центре покинутого села Хаяд Мартакертского района Республики Арцах расположен построенный в 1924 г. родник со следующей надписью:

1924, в память о товарище Шаумяне.

HAYAD

There is a fountain of 1924 in the centre of Hayad Village (uninhabited at present), Martakert District, Republic of Artsakh (NKR). It has the following inscription:

1924. In memory of Comrade Shahumian.

N 39°49'25.29" E 46°50'53.84"

ՀԱՐԱՎ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Ասկերանի շրջանի Հարավ գյուղում ցարդ անխափան գործում է Տանձուն աղբյուրը, որն ունի եռատող արձանագրություն.

Այս աղբյուրն է Հար(ա)վի | հասարակութեանի, | շինվեց 1922 թ.:

СЕЛО ХАРАВ

По сей день в селе Харав Аскеранского района Республики Арцах действует родник Тандзун, на фасаде которого высечена трехстрочная надпись:

Этот родник общества [села] Харав, построен в 1922 г.

HARAV

Harav Village, Askeran District, Republic of Artsakh (NKR), has a running fountain known by the name of *Tandzun*. The following inscription (three lines in the Armenian original) is engraved on it:

This is the fountain of the community of Harav. Built in 1922.

Հարավ գյուղի մերձակայքում առկա է միակտոր քարե ավազանով ևս մի աղբյուր:

В окрестности села Харав расположен другой родник с каменным корытом, высеченным из цельного камня.

Another fountain, with a basin made of a single block of stone, is preserved in the vicinity of Harav.

N 39°50'29.29" E 46°57'26.21"

ՀԱՅԻ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Մարտունու շրջանի Հացի գյուղում մի քանի աղբյուրներ կան: Նրանցից մեկը, որ հիշվում է 1882 թ., հայտնի էր Քարճով աղբյուր անվամբ¹: Գյուղամիջում են գտնվում Անահիտ և Մարգարիտ (կառուցվել են 1909 թ.), Ակն կոչվող քյահրիզ (հասարակության ջանքերով՝ 1914 թ.) և Քոնով (1916 թ.) աղբյուրները:

Անահիտ աղբյուրի ճակատին՝ 4 տող.

Այս աղբյուրս կառուցեց Հացի գիղացի / տատա Խոսրով Գր. Արթանդիլեանց / իր եւ իր կին Գիզի Գր. Արթանդիլե(ա)նի / յիշատակին, 1909:

Մարգարիտ աղբյուրի ճակատին՝ 4 տող.

Կառուցին աղբյուրս / ի յիշատակ / Ջաւատ եւ Մարգարիտ / Ջիւանշիրեանց, 1909:

Ակն աղբյուրի ճակատին՝ 4 տող.

Այս քայրիզն կառուցին Հացվայ ժողովուրդն, / 1914 թի:

Քոնով աղբյուրի ճակատին՝ 4 տող.

1916-ին / յիշատակ է Միմէօն / Աղաջանե(ա)ն Գասպարից / նւէր հասարակաց:

¹ «Մեղու Հայաստանի», 1882, № 144, 31 դեկտեմբերի, էջ 4:

СЕЛО АЦИ

В селе Аци Мартунинского района Республики Арцах расположено несколько родников. Один из них, о котором упоминается в 1882 г., был известен под названием Карчов ахпюр¹. В селе расположены также родники Анаит и Маргарит (постр. в 1909 г.), кяхриз (подземный водоканал) Акн (постр. в 1914 г. усилиями сельского общества) и родник Крнов (1916 г.).

Четырехстрочная надпись на фасаде родника Анаит:

Этот родник построил житель села Аци мастер (уста) Хосров Гр. Автандилянц в память о себе и своей жене Гизи Гр. Автандилян, 1909.

Четырехстрочная надпись на фасаде родника Маргарит:

Этот родник в память о Джавате и Маргарит Дживаниширянци, 1909.

Четырехстрочная надпись на фасаде родника Акн:

Этот кяриз построен обществом Аци, 1914 г.

Четырехстрочная надпись на фасаде родника Крнов:

В году 1916-м. Память о Симеоне от Агаджанян Гаспара, дар от общества.

¹ Мегу Аястани. № 144. 31 декабря 1882 г. С. 4 (на арм. яз.).

HATSI

Hatsi Village, Martuni District, Republic of Artsakh (NKR), has a number of fountains, including *Karjov* (mentioned in 1882);¹ *Anahit* and *Margarit* (both dating from 1909); the karez of *Akn* (built in 1914 thanks to the efforts of the local people), and *Krnov* (constructed in 1916).

Below follow the construction inscriptions of these fountains:

Engraved on the facade of the fountain of Anahit (four lines in the Armenian original):

This fountain was built by master Khosrov Gr. Avtandilants from the village of Hatsi in his and his wife Gizi Gr. Avtandilian's memory. 1909.

Engraved on the facade of the fountain of Margarit (four lines in the Armenian original):

This fountain was built in memory of Javat and Margarit Jivanshirants. 1909.

Engraved on the facade of the fountain of Akn (four lines in the Armenian original):

This karez was built by the people of Hatsi. 1914.

Engraved on the facade of the fountain of Krnov (four lines in the Armenian original):

1916. In memory of Simeon Aghajanen [Aghajanian] Gaspar. A gift to the community.

¹ *Meghu Hayastani*, no. 144, 31 December 1882, p. 4 [in Armenian].

N 40° 3'56.92" E 46°44'48.52"

ՂԱԶԱՆՉԻ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Մարտակերտի շրջանի Ղազանչի գյուղի արևմտյան եզրին, ի հիշատակ Երկրորդ աշխարհամարտում զոհված համազուտացիների, բնակիչները կառուցել են Երիջուր անվամբ հայտնի աղբյուրը և ճակատին արձանագրել.

Հիշատակ / Ղազանչի գյուղից / Հայրենական մեծ / պատերազմում / զոհվածներին: / 31.11.1983 թ.:

СЕЛО КАЗАНЧИ

На западной окраине села Казанчи Мартакертского района Республики Арцах в память об односельчанах, погибших во Второй мировой войне (1914-1945), жители села построили родник Ериджур, на фасаде которого было высечено:

В память о погибших в Великой Отечественной войне из села Казанчи. 31.11.1983 г.

GHAZANCHI

A fountain built at the western edge of Ghazanchi Village, Martakert District, Republic of Artsakh (NKR), is dedicated to the local inhabitants who were killed during World War II. It is known by the name of *Yerijur*, the following inscription being engraved on its facade:

Transl. from Armenian: *In memory of the inhabitants of Ghazanchi Village who fell during the Great Patriotic War. 31.11.1983.*

N 40°14'44.16" E 46°42'50.02"

ՄԱՂԱՎՈՒՉ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Մարտակերտի շրջանի Մաղավուզ գյուղի մոտ գտնվող միջնադարյան բնակավայրի՝ Քաղաքատեղիի ավերակներում դեռևս պահպանվում է մի աղբյուրի գուռ:

СЕЛО МАГАВУЗ

В руинах средневекового городища, расположенного в окрестностях села Магавуз (Мартакертский район Республики Арцах) сохранилось каменное корыто разрушенного родника.

MAGHAVUZ

A fountain trough is preserved in the ruins of a medieval town site named *Kaghakateghi*: it is located near Maghavuz Village, Martakert District, Republic of Artsakh (NKR).

N 39°41'37.45" E 47° 1'36.85"

ՄԱՃԿԱԼԱՇԵՆ

Գյուղամերձ աղբյուրներից հայտնի էր Ամարասի վանքի (Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Մարտունու շրջան) աղբյուրը. «Վանքի գաթունը կայ մի ջրհոր, իսկ դրսում մի յորդառատ և պատուական աղբյուր, որ յամին 1868 շինել և նուիրել են վանքին շուշեցի Ստեփանոս և իւր որդի Խոսրով Գժրիկեանց»¹:

¹ **Հայկունի**, Ուղեգնացական ակնարկներ, «Մեղու Հայաստանի», 1885, № 88, 10 նոյեմբերի, էջ 3: Տե՛ս նաև **ճույնի**՝ Ուղեգնացական ակնարկներ, Երևան, 2010, էջ 86:

СЕЛО МАЧКАЛАШЕН

Среди родников, расположенных в окрестностях села известен родник монастыря Амарас (Мартунинский район Республики Арцах): "Во дворе монастыря имеется колодец, а снаружи - обильный и отменный родник, построенный и подаренный монастырю в 1868 г. шушицем Степаносом и его сыном Хосровом Гжриканцем"¹.

¹ **Айкуні**. Путевые очерки // Мегу Айкастани. № 88. 10 ноября 1885 г. С. 3 (на арм. яз.). Также его же: Путевые очерки. Ереван, 2010. С. 86 (на арм. яз.).

MAJKALASHEN

Among the fountains running in the vicinity of Majkalashen Village, Martuni District, Republic of Artsakh (NKR), particularly well-known was that of Amaras Monastery: "There is a well in the yard of the monastery, and outside, an impressive fountain runs. It was built in 1868 as a gift to the monastery by Stepanos from Shushi and his son Khosrov Ghezhrigants."¹

¹ **Haykuny**, "Travel Notes," *Meghu Hayastani*, no. 88, 10 November 1885, p. 3 [in Armenian]; *ibid.*, Travel Notes (Yerevan, 2010), p. 86 [in Armenian].

N 39°34'14.12" E 47° 0'6.41"

ՄԱՐԻԱՄԱԶՈՐ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Հադրուտի շրջանի Մարիամաձոր գյուղում մինչյանց կից են Շենի կամուրջն ու աղբյուրը, որոնց կառուցման մասին է ավանդում վեցտողանի արձանագրությունը.

Այս աղբյուրս եւ / կարմունճս յիշատակ է ծնողաց / մերոց, Դաւիթիս / Գրիգորիս / Ասրիեան, 1869 ամի:

СЕЛО МАРИАМАДЗОР

В селе Мариамадзор Гадрутского района Республики Арцах рядом расположены мост и родник Шени. О строительстве родника свидетельствует шестистрочная надпись:

Этот родник и мост в память о родителях наших. Давид и Григор Асриян, в году 1869-м.

MARIAMADZOR

A fountain and a bridge called *Sheni* adjoin each other in Mariamadzor Village, Hadrut District, Republic of Artsakh (NKR). The following inscription (six lines in the Armenian original) which is engraved on the bridge commemorates their construction:

This fountain and bridge stand in memory of our parents [as well as] Davit and Grigor Asriyan. 1869.

N 39°39'34.71" E 46°35'49.93"

**ՄԵՃՇԵՆ
(ՊԱՐԻՆ ՊԻՃ ՎԱՆՔ)**

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Շուշիի շրջանի Մեճշեն գյուղից հազիվ 1 կմ արևելք՝ ձորակի աջ կողմում է Պարին պիճ վանքի քաղաքածվ աղբյուրը: Ներսում պահպանվել է նորոգության վեցստուղանի արձանագրությունը:

Նորոգեցաւ աղբիւր երկուց / եղբարք՝ ի պարօն Յովհանէս / ի Պապա Յօնանեանց՝ / քնակչաց ի Շուշի ք(աղաքի), / ի յիշ(ա)տ(ա)կ իւրեանց / սուրբան, ի 1851 ամի:

**СЕЛО МЕЦШЕН
(МОНАСТЫРЬ ПАРИН ПИЖ)**

На расстоянии почти 1 км к востоку от села Мецшен (Шушинский район Республики Арцах), в правой части ущелья расположен родник монастыря Парин Пиж со сводчатой нишей. Внутри сохранилась шестистрочная надпись о восстановлении родника:

Восстановили родник два брата: пароны Ованес и Папа Онаняц - жители города Шуши, в память о своих святых. В году 1851-м.

**METSSHEN
(PARIN PIZH MONASTERY)**

About a kilometre east of Metsshen Village, Shushi District, Republic of Artsakh (NKR), on the right side of the gorge, the vaulted fountain of Parin Pizh Monastery is located. The following inscription (six lines in the Armenian original) commemorates its repairs:

The fountain was renovated in 1851 by two brothers, Mr. Hovhannes [and] Papa Honanians, inhabitants of Shushi City, in memory of their saints.

ՄԵԾՇԵՆ

Շուշիի շրջանի Մեծշեն գյուղի հարավային եզրին կա ԺԹ դարավերջին կառուցված և ցարդ նպատակին ծառայող քաղակապ մի աղբյուր:

СЕЛО МЕЦШЕН

На южной окраине села Мецшен Шушинского района Республики Арцах расположен действующий по сей день родник со сводчатой нишей, построенный в конце XIX в.

METSSHEN

There is a running fountain at the southern extremity of Metsshén Village, Shushi District, Republic of Artsakh (NKR). It is a vaulted structure built in the late 19th century.

N 39°34'10.55" E 46°55'52.17"

ՄՈՒՆՐԵՆԻՍ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Հադրութի շրջանի Մոխրենիս գյուղում պահպանվել է վաղուց ցամաքած թաղածածկ մի աղբյուրի շենք, իսկ գյուղեզրին՝ 1870 թ. կառուցված Յորտ-ցորտ աղբյուրը, որը կրում է հետևյալ արձանագրությունը.

Այս ջրայ տա... / Պաղդասար ուտի / Սարգիսեանին, / 1870:

СЕЛО МОХРЕНИС

В селе Мохренис Гадрутского района Республики Арцах расположено строение давно пересохшего родника со сводчатой нишей, а на окраине села - родник Цорт-цорт, построенный в 1870 г. На нем высечена следующая надпись:

Этот родник... мастера Пагдасара Саргисяна, 1870.

МОКХРЕНИС

Mokhrenis Village, Hadrut District, Republic of Artsakh (NKR), has a vaulted fountain which dried up a long time ago. Another fountain called *Tsort-Tsort* is preserved at the edge of the village. It was built in 1870 and has the following inscription:

Transl. from Armenian: *This water ... master Paghdasar Sargissian, 1870.*

N 40°30'58.54" E 46°17'1.52"

ՄՈՒՌՄՈՒՏ

Հյուսիսային Արցախի՝ 1988 թ.-ից հայտնի Մուրուտ (այժմ՝ Ուչբուլաղ, Խանլարի շրջան) գյուղի մոտ էր գտնվում սուրբ համարվող Նահատակի աղբյուրը:

СЕЛО МУРУТ

У села Мурут (Ханларский район Северного Арцаха; армяне были депортированы в 1988 г.) имелся родник Шаатак (Мученика), считавшийся святым.

MURUT

A sacred fountain named *Nahataki* (*Martyr's*) was located in the vicinity of Murut Village, Northern Artsakh (now: Ouchbulagh Village, Khanlar District, Republic of Azerbaijan).

N 39°46'16.35" E 46°58'53.08"

ՄՈՒՇԿԱՊԱՏ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Մարտունու շրջանի Մուշկապատ գյուղում գործում է 1898 թ. կառուցված Ջրվազուր աղբյուրը, որն ունի հետևյալ արձանագրությունը.

Այս աղբյուրը շինեցաւ Համբարձում Արզումանեան, 1898 ամի:

СЕЛО МУШКАПАТ

В селе Мушкапат Мартунинского района Республики Арцах действует родник Джрваджур, построенный в 1898 г. На нем высечена следующая надпись:

Этот родник построил Амбарцум Арзуманян, в году 1898-м.

MUSHKAPAT

Mushkatat Village, Martuni District, Republic of Artsakh (NKR), has a running fountain of 1898 which is known by the name of *Jrvajur*. It has the following inscription:

Transl. from Armenian: This fountain was built by Hambartsum Arzumanian in 1898.

N 39°50'59.95" E 46°58'46.68"

ՆՈՐՇԵՆ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Մարտունու շրջանի Նորշեն գյուղում ցարդ գործում է քարակերտ նովեր ունեցող մի աղբյուր՝ հետևյալ քառատող արձանագրությամբ.

1915 թիւ, | յիշատակս է Միմէօն | Աղաջանե(ա)ն Գասպար|(եանց)ից ներ հասարակաց:

СЕЛО НОРШЕН

В селе Норшен Мартунинского района Республики Арцах действует родник, имеющий каменные корыта. На нем высечена четырехстрочная надпись:

В году 1915-м, в память о Симеоне Агаджаняне Гаспарянце, дар обществу.

NORSHEN

Norshen Village, Martuni District, Republic of Artsakh (NKR), has a running fountain with stone troughs. The following inscription (four lines in the Armenian original) is engraved on it:

1915. A gift to the society from Simeon Aghajanian Gaspariants.

N 39°46'12.03" E 46°47'9.50"

ՇՈՇ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Ասկերանի շրջանի Շոշ գյուղում է գտնվում սրբատաշ որմ-հենապատով և քարակերտ գուռերով 1866 թ. կառուցված աղբյուրը:

СЕЛО ШОШ

В селе Шош Аскеранского района Республики Арцах расположен родник (1866 г.) с каменными корытами и подпорной стеной, построенной из гладко тесаных камней.

SHOSH

Shosh Village, Askeran District, Republic of Artsakh (NKR), has a fountain of 1866 which is a simple structure consisting of a wall of stone and several stone troughs.

N 39°45'30.76" E 46°44'46.93"

ՇՈՒՇԻ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Շուշի քաղաքում հայտնի էին Շոշուան, Գյանջուց, Ագուլյաց, իսկ քաղաքից փոքր-ինչ հեռու՝ Պեխի աղբյուրները, որոնք բոլորն էլ կառուցվել են ԺԹ-ի դարերի սահմանագլխին:

Շնորհիվ նախկին հետազոտողների՝ մեզ են հասել այժմ գոյություն չունեցող աղբյուրներից մի քանիսի շինարարական արձանագրությունները: Ահա դրանք.

Աղբյուր. գտնվում էր նոր դպրոցից հարավ.

Այս ջրանցքի ճիւղը բերուած և կառուցած է Ստայ Յովհաննէս Շխիեանցների յիշատակին իրանց որդիներից, 1898 տւայ. 18-ին:

Ծանոթ. վիմագիրն ընդօրինակել է Խ. Վ. Դադյանը (ՀԱԳ, ֆ. 319, գ. 1, գ. 415, ք. 22ա):

Արձանագիր քար. գտնվում էր Շուշիի արևմտյան եզրին.

1898-1901 թթ. ի յիշատակ յաւերժական բարութեանց կառուցեալ այս ջրամբարին-ջրուղին ի Թադէոսէ Բապայեան:

Ծանոթ. վիմագրի ընթերցումը՝ Խաչիկ վրդ. Դադյանի (ՀԱԳ, ֆ. 319, գ. 1, գ. 415, ք. 22ա):

ГОРОД ШУШИ

В городе Шуши Республики Арцах были известны родники Шршран, Гянджунц, Агуляц, а недалеко от города - родник Пехи. Все они были построены в конце XIX - начале XX вв.

Благодаря предшествующим исследователям, до нас дошли строительные надписи нескольких ныне не существующих родников:

Надпись на роднике, расположенном к югу от новой школы:

Ветка этого канала проведена и построена в память о Саре и Ованесе Шхуняц от их сыновей, 18 сентября 1898 г.

Прмч.: надпись скопировал архимандрит (вардапет) Х. Дадян (НАА. Ф. 319. Оп. 1. Д. 415. Л. 22а).

Камень с надписью был расположен на западной окраине Шуши:

В память о вечной доброте строителя этого бассейна -канала - Тадеосе Бапаяне в 1898-1901 гг.

Прмч.: надпись скопировал вардапет Х. Дадян (НАА. Ф. 319. Оп. 1. Д. 415. Л. 22а).

SHUSHI

Several fountains (*Shrshran*, *Gyanjuts* and *Agulyats*) built between the late 19th and early 20th centuries are mentioned in Shushi, Shushi District, Republic of Artsakh (NKR).

Shushi also had some other fountains which are not preserved at present, but fortunately, their construction inscriptions are available thanks to former researchers.

Engraved on a fountain once situated south of the new school of Shushi:

Transl. from Armenian: *This canal branch was brought and built in memory of Sara [and] Hovhannes Shekhiyants by their sons on 18 Sept. 1898.*

Note: The inscription was copied by Archimandrite Kh. Dadian (National Archives of Armenia, fund 319, list 1, file 415, p. 22a).

Engraved on a stone formerly at the western extremity of Shushi:

Transl. from Armenian: *1898-1901. In perpetuation of eternal kindness, this water reservoir-conduit was built by Tadevos Bapayan.*

Note: The inscription was copied by Archimandrite Kh. Dadian (National Archives of Armenia, fund 319, list 1, file 415, p. 22a).

Աղբյուր. եղել է Ագուլեցոց Մայր եկեղեցու խանութների հարավային կողմում.

Որ արբուցէ ծարաւելոյն բաժակ մի ջուր, | սաէ Յիսուս ոչ կորուցէ զվարձս իւր: | Արդ իմ ծախիւք ի նա էր և դոյզն յիշատակ, ես՝ Միրզաջան Պատան... | բազմավաստակ կառուցի զայս պազնն | սրահը ջրամբար աղբիւր, զի տէր | տացէ ինձ վարձն զջուր կենաց իւր | ի 25-ին օգոստոսի 1902 ամի:

Ծանոթ. վիճագիրն ընդօրինակել է Ե. Վ. Գաղ- յանը (ՀԱԳ, ֆ. 319, ց. 1, գ. 415, ք. 35, 35ա):

Другой родник был расположен к югу от торговых лавок Кафедральной церкви Агулецоц:

Тот, кто даст воды жаждущему, говорит Иисус, будет вознагражден. Для этого и в скромную память о себе я - заслуженный Мирзаджан Патан, 25 августа 1902 года построил этот памятник поклонения, родник-водохранилище, дабы Господь дал мне в награду животворящую воду.

Прмч.: надпись скопировал вардапет Х. Далян (НАА. Ф. 319. Оп. 1. Д. 415. Л. 35, 35а).

Engraved on a fountain once located south of some shops belonging to Aguletsots Church, the mother church of Shushi:

Transl. from Armenian: *May he who quenches his thirst with a cup of [this] water be rewarded by Jesus. So, with my means and in memory of me ..., I, meritorious Mirzajan Patan, ... built this ... hall as a water reservoir [and] fountain on 25 August 1902. May the Lord reward me with His Water of Life.*

Note: The inscription was copied by Archimandrite Kh. Dadian (National Archives of Armenia, fund 319, list 1, file 415, pp. 35, 35a).

The fountain of Pekhi, dating from the same period, is located slightly far from the city. It has the following inscription:

Transl. from Armenian: *Fountain of Pekhi. This fountain stands in memory of Astvatsatur Davtian Ignavoriants. 1871. Master Isahak.*

Պեխի աղբյուրի արձանագրությունը.

Պեխե աղբյուր: / Յիշատակ է աղբյուրի / Աստուածատրոյ Դաւթ(ե)ան ճգնա(ւո)ր(եան)ց(ի), 1871: | Վարպետ / Իսահակ:

Надпись на роднике Пехи:

Родник Пехе. Этот родник в память об Аствацатуре Давтяне Чгнаворянце, 1871. Мастер Исаак.

The fountain of *Pekhi*, dating from the same period, is located slightly far from the city. It has the following inscription:

Transl. from Armenian: *Fountain of Pekhi. This fountain stands in memory of Astvatsatur Davtian Jgnavoriants. 1871. Master Isahak.*

N 39°32'40.31" E 46°44'10.22"

ՊԵՏՐՈՍԱՇԵՆ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Հադրուտի շրջանի Պետրոսաշեն գյուղում ցարդ գործում է ԺԹ դարավերջին կառուցված, ապա նորոգված աղբյուրը:

СЕЛО ПЕТРОСАШЕН

В селе Петросашен Гадрутского района Республики Арцах по сей день действует построенный в конце XIX в. родник, позднее восстановленный.

PETROSASHEN

Petrosashen Village, Hadrut District, Republic of Artsakh (NKR), has a running fountain built in the late 19th century (subsequently repaired).

N 39°41'30.22" E 46°53'46.15"

ՍԱՐԳՍԱՇԵՆ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Մարտունու շրջանի Սարգսաշեն գյուղում ցարդ գործում է ԺԹ դարավերջին կամ Ի դարասկզբին համակ սրբատաշ քարով կառուցված աղբյուրը:

СЕЛО САРГСАШЕН

В селе Саргсашен Мартунинского района Республики Арцах по сей день действует родник, полностью построенный из чисто тесаных камней в конце XIX либо в начале XX вв.

SARGSASHEN

Sargsashen Village, Martuni District, Republic of Artsakh (NKR), has a running fountain entirely built of finely dressed stones. It dates either from the late 19th or early 20th century.

N 39°52'38.31" E 46°53'56.66"

ՍԱՌՆԱՂԲՅՈՒՐ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Ասկերանի շրջանի Սառնաղբյուր գյուղի հին քաղամասի հյուսիսարևելյան եզրին գալսօր անխափան գործում է 1895 թ. կառուցված աղբյուրը: Ակնհայտորեն հրազենի գնդակներից վնասված աղբյուրի քառատող արձանագրությունը վկայում է.

Յիշատակ է քահրիզս Նան Հայրապետ | Միրզաբեկե(ա)ն, Սարգիս Գասպիրե(ա)ն, Միրզայ | Յարութիւնե(ա)ն, Ալիքսան Ղարաբեկե(ա)ն, Յայրապետ Արջարե(ա)ն, 1895 թվ(ին), ի Միրիշալու:

Սառնաղբյուրից 1,2 կմ հյուսիս-արևելք պահպանվել է ևս մի աղբյուր (1887 թ.), որի հնգատող շինարարական արձանագրությունն է.

Այս նովս յիշատակ | շ(ին)եցինք Յա(յ)-րապետ Միրզաբեկե(եա)նց, Սարգիս Գասպարե(ա)ն, | Խոսրով Յարութիւնով, | ի Միրիշալու 1887 ամի:

Ծանոթ. վիճագրերից երևում է, որ այս և գյուղում ուր տարի հետո կառուցված աղբյուրի շինարարվարպետները եղել են միևնույն անձինք:

СЕЛО САРНАХПЮР

На северо-восточной окраине старого квартала села Сарнахбюр (Миришалу, Аскеранский район Республики Арцах) по сей день действует родник, построенный в 1895 г. Четырехстрочная надпись, явно поврежденная от выстрелов из огнестрельного оружия, гласит:

Этот родник в память об Айрапете Нане Мирзабекияне, Саркисе Гаспиряне, Мирзе Арутюняне, Аликсане Гарабекияне, Айрапете Орджаряне, в году 1895-м, в Миришалу.

На расстоянии 1,2 км к северо-востоку от Сарнахпюра сохранился еще один родник (1887 г.), на котором высечена пятистрочная надпись:

Этот родник построили в память об Айрапете Мирзабекиянце, Саркисе Гаспаряне, Хосрове Арутюнове. В Миришалу, в году 1887-м.

Прмч.: очевидно, что мастером-строителем этого родника был один и тот же человек.

SARNAGHBYUR

Sarnaghbyur Village, Askeran District, Republic of Artsakh (NKR), has a running fountain built at the north-eastern extremity of its old quarter in 1895. It has the following inscription (four lines in the Armenian original):

This karez is in memory of Nan Hayrapet Mirzabekian, Sargis Gaspirian, Mirza Harutiunian, Alixan Gharabekian, Hayrapet Orjarian. Mirishalu, 1895.

The fountain has been damaged by gunshots.

Another fountain dating from 1887 is preserved 1.2 km north-east of Sarnaghbyur. Its construction inscription (five lines in the Armenian original) states:

We built this trough [fountain] in memory of Hayrapet Mirzabekians, Sargis Gasbarian [and] Khosrov Harutiunov in Mirishalu [Sarnaghbyur] in 1887.

Note: Judging from these inscriptions, both the fountains of Sarnaghbyur were built by the same masters.

N 39°30'48.57" E 46°58'58.66"

ՍԱՐԻՆՇԵՆ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Հադրութի շրջանի Սարինշեն գյուղում է գտնվում Երկրորդ աշխարհամարտում զոհված 66 համազուգուղացիների հիշատակին կառուցված Վաթսունվեցի աղբյուրը:

Եվս մի աղբյուր էլ եղել է գյուղից ոչ հեռու գտնվող Շախկախի վանքում: Վերջինիս շինարարական արձանագրությունն ավանդում է, որ այն կառուցվել է 1865 թ., սակայն արդեն վաղուց խափանվել և ցամաքել է.

Ի յիշատակ / ուստայ Մուրել / Տեր-Իսրայելեան, / Մելիքսեթ Օհանյան, ի 1865 ամի:

СЕЛО САРИНШЕН

В селе Сариншен Гадрутского района Республики Арцах расположен родник Ватсунвечи ("Шестидесяти шести"), построенный в память о 66 односельчанах, погибших во Второй мировой войне.

Другой родник, давно поврежденный и пересохший, был расположен в монастыре Шахкахи, неподалеку от села. Согласно строительной надписи, родник был построен в 1865 г.:

В память о мастере Мукеле Тер-Израеляне, Меликсите Оганяне, в году 1865-м.

SARINSHEN

The Fountain of Sixty-Six, standing in Sarinshen Village, Hadrut District, Republic of Artsakh (NKR), perpetuates the memory of 66 local inhabitants who were killed during World War II.

Another fountain which dried up a long time ago used to be situated in the monastery of Shakhkakh, not far from Sarinshen. According to its construction inscription, it was built in 1865:

Transl. from Armenian: *In memory of master Mukel Ter-Israelian, Melikset Ohanian. [Built] in 1865.*

N 39°49'0.83" E 46°45'3.97"

ՍՏԵՓԱՆԱԿԵՐՏ

Քաղաքի գլխավոր գերեզմանոցի մուտքին կանգնեցված է աղբյուր-հուշարձան:

ГОРОД СТЕПАНАКЕРТ

Родник-памятник установлен у входа главного городского кладбища.

STEPANAKERT

A memorial fountain is built at the entrance to the main cemetery of Stepanakert, the capital of the Republic of Artsakh (NKR).

N 40° 3'0.36" E 46°32'44.33"

**ՎԱՆՔ
(ԳԱՆԶԱՍԱՐԻ ՎԱՆՔ)**

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Մարտակերտի շրջանի Վանք գյուղի հարևանությամբ մեծահամբավ Գանձասարի վանքում ցարդ գործող աղբյուրը 1886 թ. նորոգվում է բարվարման բարեգործ Վազարոս Հովհաննիսյան Մայիլյանցի օժանդակությամբ¹. «Գանձասարու վանքի մի խոշոր պակասությունն էլ ջուրն էր: Ուխտատուներն մինչև այժմ ջրի մեծ նեղություն էին կրում, այդ պատճառաւ Գեր. Սագինեանցի առաջին գործն այն է լինում, որ պ. Մայիլեանցի տուած 813 ռուբլի նուէրով, 2-3 վերստ հեռաւորութիւնից, մի հիանալի աղբիւր է բերել տալիս վանքի դուռը: Վերջապէս պ. Մայիլեանցն կրկին եկաւ Շուշի և Առաջնորդի հետ զնացին Գանձասար աղբիւրը տեսնելու»²: Միևնույն ժամանակ շեշտվել են նաև այդ գործում իրենց նպաստն ունեցած անձանց անունները. «...պէտք է շնորհակալութեամբ յիշենք նաև Արժ. Հայր Համազասպ Տէր-Աւետիքեանցի և պ. Գրիգոր Տէր-Սկրտչեանցի անունները, որոնք իրենց անձնուէր ծառայութեամբ երկու ամսաչափ վերակացուի պաշտօն են վարել աղբիւրը վանքը բերելուն, առանց որևէ նիւթական վարձատրութեան և 478 զիւղացիների, որոնք մի մի օր աշխատել են աղբիւրի ակոսը փորելուն»³: Ի դեպ, նույն թվականի սեպտեմբերի 25-ին բարերարը «...վասն բերել տալոյ ի սրահ Ս. վանիցն Գանձասարու զաղբիւր ջրոյ...» արժանանում է հայրապետական⁴, իսկ 1898 թ.՝ նաև օրհնության և զոհունակության կոնդակի՝ «...սակս ի գլուխ հանելոյ զնորոգութիւն ջրանցիցն վանուց Գանձասարայ»⁵:

1 **Լեո**, Հինգ օր. ճանապարհի մտքեր ու տպավորութիւններ, «Մուրճ», 1889, № 1, էջ 124: Տե՛ս նաև **Ասպետ**, Հայոց վանքերը Վարաբաղում, «Արձագանք», 1886, № 44, 30 նոյեմբերի, էջ 577:
 2 **Տ.-Յ.**, Շուշի, «Մեղու Հայաստանի», 1886, № 55, 19 հոկտեմբերի, էջ 2:
 3 Նույն տեղում:
 4 «Արարատ», 1886, Թ, էջ 424:
 5 «Արարատ», 1898, Թ, էջ 380:

**СЕЛО ВАНК
(МОНАСТЫРЬ ГАНДЗАСАР)**

Действующий поныне родник в знаменитом монастыре Гандзасар у села Ванк Мартакертского района Республики Арцах был восстановлен в 1886 г. на средства проживавшего в Баку мецената Казароса Ованесовича Маилянца¹: "Еще одним большим недостатком монастыря Гандзасар был [недостаток] воды. Паломники до сего времени испытывали большую нужду в воде, поэтому первым делом Светл. Сагинянца было подведение воды чудесного родника, расположенного на расстоянии 2-3 верст, на сумму 813 рублей, пожертвованную г-ном Маилянцем. Наконец, г-н Маилянц вновь прибыл в Шуши и вместе с Главой епархии они отправились посмотреть на родник Гандзасара"².

Благодаря помощи благотворителя Казароса Ованнесияна Маилянца в 1886 г. были восстановлены керамические гончарные трубы, несущие воду в родниковый бассейн, построенный на холме, находящемся к западу от монастыря. За это в том же году К. Маилянц был награжден кондаком патриарха: "...на имя Казароса Майилянца из Баку за проведение водопровода к святому монастырю Гандзасара"³.

В 1898 г. К. Маилянц вновь был награжден, в этот на этот раз - кондаком с благословением и выражением удовлетворения: "...на имя г-на Казароса Маиляна из Баку за оплату восстановительных работ канала монастыря Гандзасара"⁴.

Также отмечалось, что "...необходимо с благодарностью упомянуть имена преподобного отца Амазаспа Тер-Аветикянца и г-на Григора Тер-Мкртчянца, которые своей самоотверженной службой в течение двух месяцев занимали должность смотрителя во время проведения воды родника к монастырю, без какого-либо материального вознаграждения, а также 478 сельчан, которые работали по одному дню каждый во время выкапывания траншеи для труб родника"⁵.

1 **Лео**. Указ. соч. С. 124. См. также: **Аспет**. Монастырь Гандзасара. // Ардзаганк (Эхо). 1886. № 44. С. 577 (на арм. яз.).
 2 **Т.-О.** Шуши // Мегу Аяастани. № 55. 19 октября 1886 г. С. 2 (на арм. яз.).
 3 Арарат. 1886. № 9. С. 224 (на арм. яз.).
 4 Арарат. 1898. № 9. С. 380 (на арм. яз.).
 5 **Т.-О.** Указ. статья. С. 2.

**VANK
(GANDZASAR MONASTERY)**

The renowned monastery of Gandzasar located in the vicinity of Vank Village, Martakert District, Republic of Artsakh (NKR), has a running fountain. In 1886 it was renovated thanks to the financial support of a benefactor from Baku, Ghazaros Hovhannissian Mayiliants:¹ "The lack of [running] water was another major hardship faced by Gandzasar Monastery, and pilgrims suffered from it badly. For this reason, the Most Reverend Saginians first and foremost built a wonderful fountain at the entrance to the monastery with the 813 roubles donated by Mr. Mayiliants. Its water was brought from a distance of 2 or 3 versts. At last Mr. Mayiliants again came to Shushi and went to see the fountain of Gandzasar with the Prelate."²

The same record also states: "Our thanks are also due to the Reverend Father Hamazasp Ter-Avetikiants and Mr. Grigor Ter-Mkrtschians, who devotedly acted as supervisors of the construction of the fountain for over two months, without any payment. Besides, we are thankful to the 478 villagers each of whom worked a day to dig the furrow of the fountain."³

On 25 September 1886, Ghazaros Hovhannissian Mayiliants received a Catholical letter⁴ "for bringing spring water to the yard of the holy monastery of Gandzasar."

In 1898 he also got a letter of blessing and gratitude "for implementing the repairs of the canals of Gandzasar Monastery."⁵

1 **Leo**, "Five Days: Thoughts and Impressions of the Road," *Murj*, no. 1, 1889, p. 124 [in Armenian]. Also see **Aspet**, "Armenian Monasteries in Karabakh," *Ardzagank*, no. 44, 30 November 1886, p. 577 [in Armenian].
 2 **T.-H.**, "Shushi," *Meghu Hayastani*, no. 55, 19 October 1886, p. 2 [in Armenian].
 3 Ibid.
 4 *Ararat*, no. 9, 1886, p. 424 [in Armenian].
 5 Ibid., no. 9, 1898, p. 380 [in Armenian].

N 39°30'40.47" E 47° 1'6.31"

ՎԱՆՔ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Հադրուտի շրջանի Վանք գյուղի կենտրոնում է գտնվում Շենի աղբյուրը, որը կրում է 1880 թ. հիշատակագրություն.

Այս է յիշատակ Վանք | գիղացոյ ժողովորդական, ի մերոյ վարցկն էր | ուստին 190 մ(ա)ն(է)թ, | 1880 ամի:

СЕЛО ВАНК

В центре села Ванк Гадрутского района Республики Арцах расположен родник Шени, на котором высечена строительная надпись 1880 г.:

Этот родник в память о жителях села Ванк, мы заплатили мастеру 190 монет. В году 1880-м.

VANK

The fountain of Shen is located in the centre of Vank Village, Hadrut District, Republic of Artsakh (NKR). It has the following inscription of 1880:

Transl. from Armenian: *This [fountain] is in memory of the people of Vank. We paid 190 roubles to the master. 1880.*

N 39°30'22.66" E 47° 1'55.83"

ՏՅԱՔ

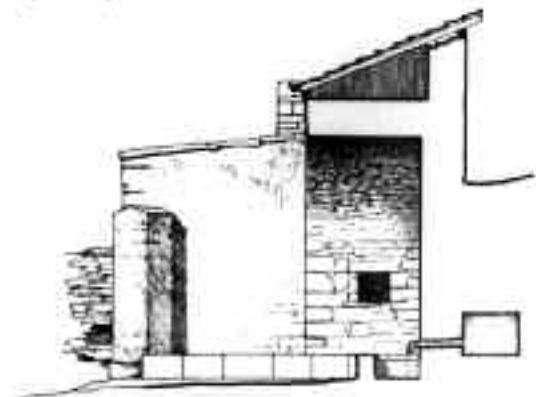
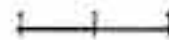
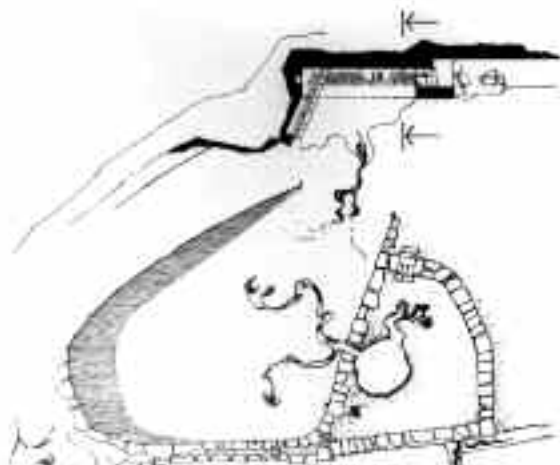
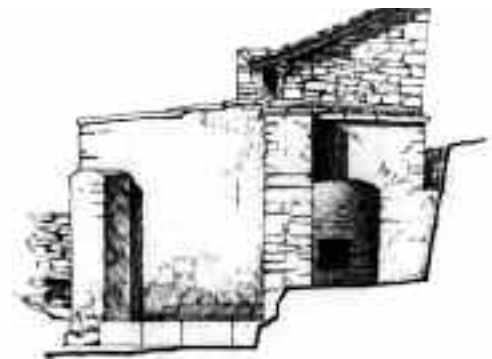
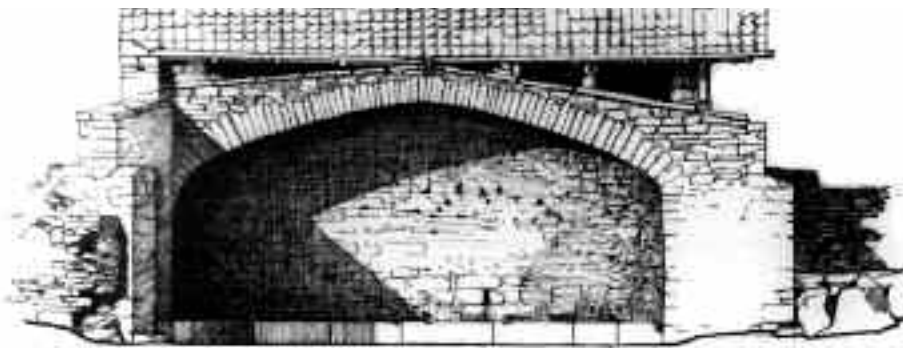
Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Հադրուտի շրջանի Տյակ գյուղում ցարդ նպատակին է ծառայում ԺԹ դարում կառուցված թաղակապ աղբյուրի շենքը:

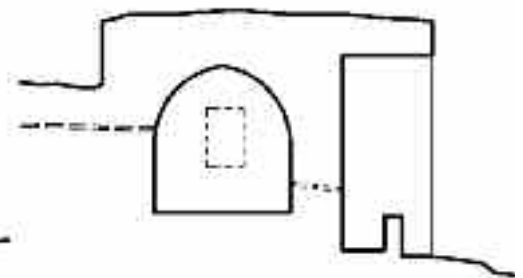
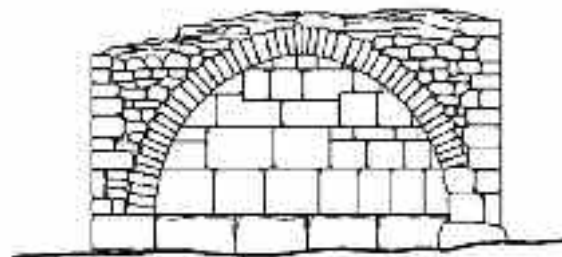
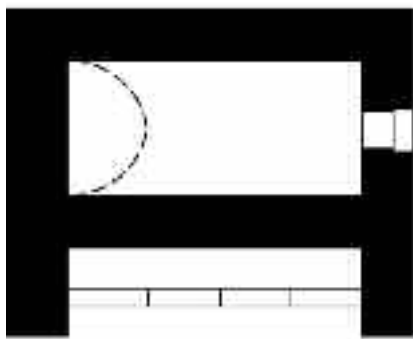
СЕЛО ТЯК

В селе Тяк Гадрутского района по сей день действует родник со сводчатой нишей, построенный в XIX в.

TYAK

Tyak Village, Hadrut District, Republic of Artsakh (NKR), has a running fountain of the 19th century. It is a vaulted structure.

0 1 2 3 4 5 м

N 39°35'17.72" E 46°57'49.48"

ՏՈՂ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Հադրութի շրջանի Տող գյուղում ցարդ կանգուն է և նպատակին է ծառայում Գիզակի մելիքների տիրապետության ժամանակաշրջանում (ԺԷ-ԺԸ դդ.) կառուցված քաղակապ աղբյուրը:

ТОГ

В селе Тог Гадрутского района Республики Арцах по сей день действует родник со сводчатой нишей, построенный в период правления меликов Дизака (XVII-XVIII вв.).

TOGH

Togh Village, Hadrut District, Republic of Artsakh (NKR), has a running fountain dating from the times of the Armenian melikdom (principality) of Dizak, namely from the period between the 17th and 18th centuries. It is a vaulted structure.

N 39°35'5.26" E 46°53'54.10"

ՏՈՒՄԻ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Հադրութի շրջանի Տումի գյուղում է գտնվում քարաշար պատով ձևավորված երկար նով ունեցող սրբացված աղբյուրներից մեկը:

СЕЛО ТУМИ

В селе Туми Гадрутского района Республики Арцах по сей день действует родник, почитавшийся в качестве святилища, имеющий длинное каменное корыто вдоль каменной стены.

TUMI

Tumi Village, Hadrut District, Republic of Artsakh (NKR), has a sacred fountain which is a simple structure consisting of a wall of stone and a long trough.

N 39°29'23.83" E 47° 1'20.89"

ՑՈՐ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Հադրութի շրջանի Ցոր գյուղում ցարդ գործում է քարաշար պատով ձևավորված երկար նով ունեցող աղբյուրներից մեկը:

СЕЛО ЦОР

В селе Цор Гадрутского района Республики Арцах по сей день действует один из родников, имеющий длинное каменное корыто, вдоль которого выложена стена.

TSOR

Tsor Village, Hadrut District, Republic of Artsakh (NKR), has a running fountain which is a simple structure consisting of a wall of stone and a long trough.

N 39°49'28.10" E 46°43'28.47"

ՓԱՀԼՈՒԼ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Ասկերանի շրջանի սակավաբնակ Փահլուլ գյուղում ցարդ նպատակին է ծառայում քարաշար պատով ձևավորված երկար նով ունեցող մի աղբյուր:

СЕЛО ПАХЛУЛ

В малолюдном селе Пахлул Аскеранского района Республики Арцах по сей день действует родник с длинным каменным корытом, вдоль которого выложена стена.

PAHLUL

Pahlul Village, Askeran District, Republic of Artsakh (NKR), which does not boast a large population, has a running fountain consisting of a wall of stone and a long trough.

N 39°47'59.29" E 46°46'56.45"

ՔԱՐԱՇԵՆ (ԳԱՇՈՒՇԵՆ)

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Ասկերանի շրջանի Քարաշեն գյուղն ունի շինարարական արձանագրություններ կրող երկու աղբյուր:

Առաջինին՝ 9 տող.

Այս է յիշատակ Շուշի | քաղաքացի Աւետիսի | որդի Սափարի Մալունց եւ իր կնոջ՝ Մանուշակին, 1867 ամի | յուլիսի 23-ին. | նորոքից իւր որդի Համբարցում | Մալինցով, | 1915 թվ(ի)ս:

Երկրորդին՝ 4 տող.

Աղբյուրս յիշատակէն | Մանկասի, իր կին՝ | Ասլի Յադամե(ա)նց, | 1898 ամի, ի Գաշ(ու)շէն:

СЕЛО КАРАШЕН (ДАШУШЕН)

В селе Карашен Аскеранского района Республики Арцах действуют два родника со строительными надписями:

Первая из них девятистрочная:

В память о жителе города Шуши Сапаре Малунце, сыне Аветиса, и его жене - Манушак, в году 1867-м, 23 июля. Восстановил их сын Амбарцум Малинцов в году 1915.

Вторая - четырехстрочная:

Этот родник в память о Манкасе, его жене - Асли Адамянц, в году 1898-м, в Дашушене.

KARASHEN (DASHUSHEN)

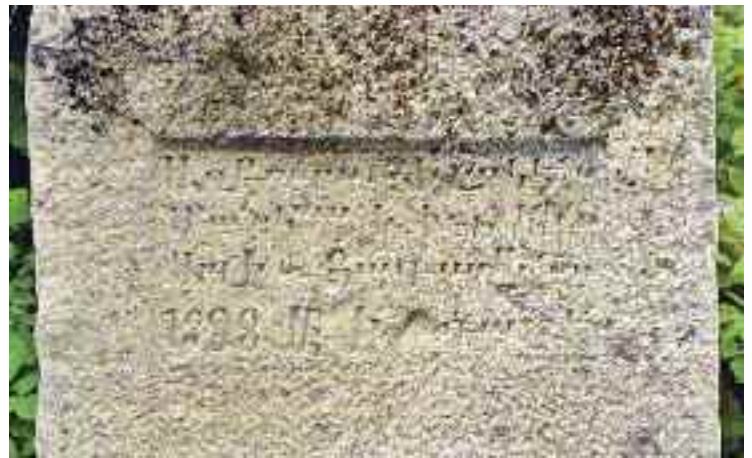
Karashen Village, Askeran District, Republic of Artsakh (NKR), has two fountains both of which have construction inscriptions.

Nine lines in the Armenian original:

This [fountain] is in memory of Sapar Malunts, the son of Avetis from Shushi, and his wife Manushak, 23 July 1867. Repaired by his son Hambartsum Malintsov in 1915.

Four lines in the Armenian original:

This fountain stands in memory of Mankas [and] his wife Asli Adamiants. Dashushen, 1898.

N 39°44'33.77" E 46°44'56.26"

ՔԱՐԻՆՏԱԿ

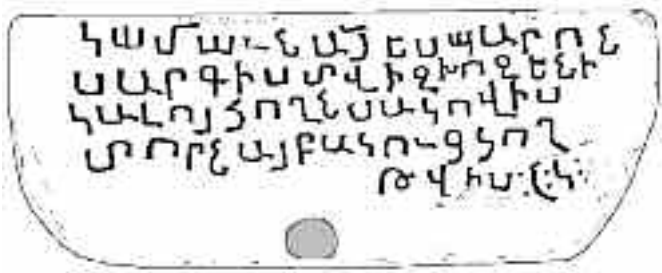
Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Շուշիի շրջանի Քարինտակ գյուղի հին (1705 թ.) և նոր (2006 թ.) աղբյուրները:

СЕЛО КАРИНТАК

Старый (1705 г.) и новый (2006 г.) родники села Каринтак Шушинского района Республики Арцах.

KARINTAK

Karintak Village, Shushi District, Republic of Artsakh (NKR), has two fountains one of which traces back to 1705, and the other to 2006.

N 40° 6'30.34" E 46° 2'31.97"

ՔԱՐՎԱՃԱՌ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Քարվաճառի (Նոր Շահումյան) համանուն շրջկենտրոնում նոր կառուցվող հիվանդանոցի տարածքից հայտնաբերված միակտոր քարից կերտված աղբյուրի գուռը, որի 1311 թվականի արձանագրությունն առնչվում է ոչ թե գուռի կերտման, այլ մի նվիրատվության հետ, ունի հետևյալ բովանդակությունը.

Կաման ա(ստուծոյ) Ես՝ սարոն | Սարգիս, տվի զԽոզենի | կառոյ հողն սակով իմ | Տորնայրակուց հող, | թվիս ԶԿ (1311):

ГОРОД КАРВАЧАР

Корыто родника, высеченное из цельного камня, найденное на территории новой больницы при ее строительстве в городе Карвачар (Нор Шаумян). Высеченная на нем надпись 1311 г. гласит не о строительстве родника, а о даровании:

Волею Бога я - парон Саргис отдал землю Хозени-кал в аренду подать из моих земель Торнабака, в году 760 (1311-м).

KARVAJAR

In the city of Karvajar, the centre of the district of the same name (also called *Nor Shahumian*), a fountain trough was unearthed during the construction of a hospital. Made of a single block of stone, it has an inscription of 1311 commemorating an act of donation:

Transl. from Armenian: By the will of God, I, Mr. Sargis, gave Khozeni, my threshing floor [and] Tornaybak, [my] plot of land, by contract in the year 760 [1311 A.D.].

N 40° 0'20.99" E 46° 36'15.76"

ՔՈԼԱՏԱԿ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Մարտակերտի շրջանի Քոլատակ գյուղում ցարդ նպատակին է ծառայում 1902 թ. կառուցված աղբյուրը, որն ունի շինարարական վեցտողանի հետևյալ արձանագրությունը.

Կառուցւած է աղբիւրս | ի յիշատակ Շուշի | քաղաքացի Համբարձում Գարրիէլեան | Սհարոնեանցի, 1902 թ. | 14-ին փետրվարի:

СЕЛО КОЛАТАК

В селе Колатак Мартакертского района Республики Арцах по сей день действует родник, построенный в 1902 г. На нем высечена шестистрочная надпись:

Этот родник построен в память о жителе города Шуши Амбарцуме Габриелане Агаронянце, в году 1902-м, 14 февраля.

KOLATAK

Kolatak Village, Martakert District, Republic of Artsakh (NKR), has a running fountain built in 1902. Its construction inscription (six lines in the Armenian original) states:

This fountain was built in memory of Hambardzum Gabrielian Aharoniants, a citizen of Shushi, on 14 February 1902.

Քոլատակի գյուղամերձ անտառներում պահպանվել է թերևս միջնադարից ավանդված ևս մի աղբյուր:

В лесах вблизи села Колатак сохранился родник, построенный, вероятно, в средневековье.

Another fountain, probably dating from the Middle Ages, is preserved in a forest near Kolatak.

Հնուց ավանդված, սակայն 1884 թ. արդեն խափանված և նորոգության կարոտ մի աղբյուր է եղել նաև Քոլատակ գյուղի մոտ գտնվող Մեծարանց Սր. Հակոբ վանքում: Նշյալ թվականին աղբյուրի կարևորությունը վանքի տնտեսության համար բացատրել և նորոգելու առաջարկ է արել Եղիշե ավագ քահանա Գեղամյանցը (Հայկունի)¹:

¹ Հայկունի, Ուղեգնացական ակնարկներ, «Մեղու Հայաստանի», 1885, № 75, 26 սեպտեմբերի, էջ 1-2:

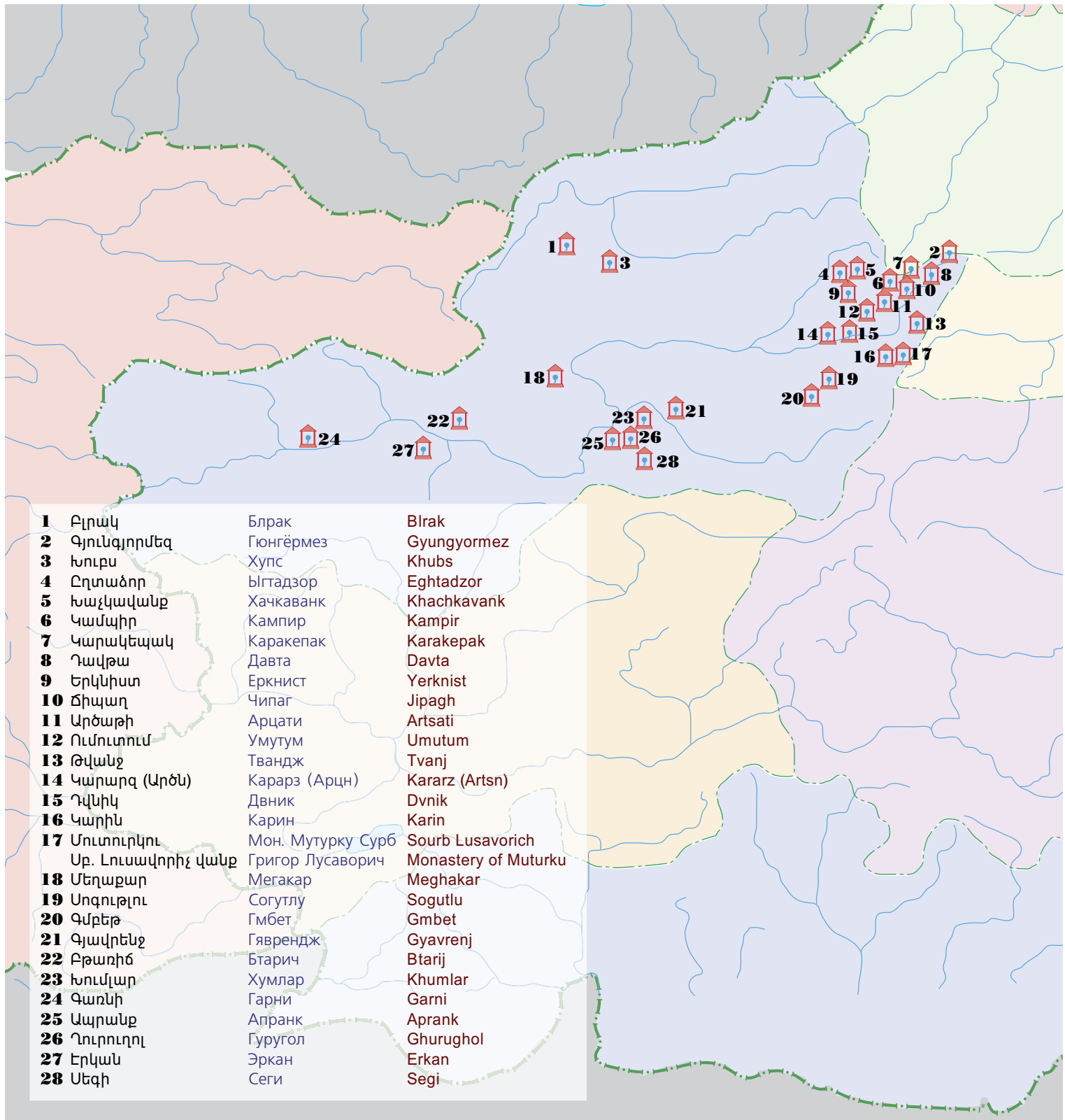
В монастыре Мец Аранц Сурб Акоб (Св. Иакова), расположенном в окрестностях села Колатак, находился старинный родник, к 1884 г. уже не действовавший и нуждавшийся в ремонте. В этом же году протоиерей Егише Гегамянц (Айкуня) писал о важном значении родника для хозяйства монастыря и предложил восстановить его.

¹ Айкуня. Путевые очерки // Мегу Айастани. 1885. № 75. 26 сентября. С. 1-2 (арм. яз.).

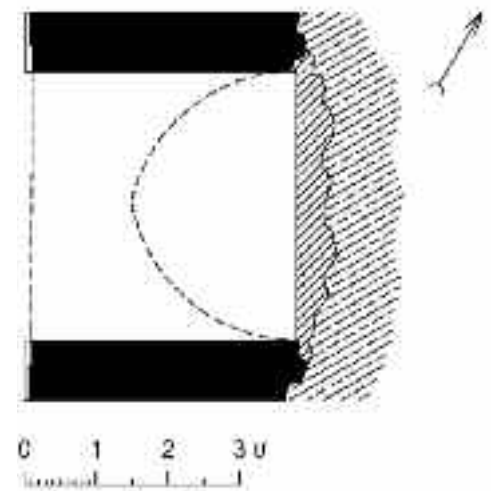
Mets Arants Sourb Hakob (*St. Jacob*) Monastery, located near Kolatak, had an old fountain which was in a state of disrepair and did not run in 1884. In the same year, Archpriest Yeghishe Geghamiants (Haykuny) suggested renovating it, highlighting its importance to the monastery.¹

¹ Haykuny, "Travel Notes," *Meghu Hayastani*, no. 75, 26 September 1885, pp. 1-2 [in Armenian].

ԲԱՐՁՐ ՀԱՅՔ ԲԱՐԴՅՐ ԱՅԿ BARDZR HAYK

N 39°39'42.53" E 40°17'17.68"

ԱՊՐԱՆՔ

Գերջան գավառի Ապրանք (այժմ՝ Ուչփրնար) գյուղից ոչ հեռու՝ մեծահամբավ և նշանակալի չափով ցարդ կանգուն Սր. Դավիթ վանական համալիրի շրջապարզայից դուրս՝ արևմտյան կողմում, պահպանվում է ԺԹ դարում համակ սրբատաշ քարով կառուցված և արդեն վաղուց խափանված ու ցամաքած քաղակապ աղբյուրի շենքը:

СЕЛО АПРАНК

Неподалеку от села Апанк (ныне Учпынар) гавара Держан, за оградой знаменитого и в значительной степени сохранившегося по сей день монастырского комплекса Сурб Давит (Св. Давида), на западной его стороне сохранился построенный из гладко тесаных камней в XIX в. и уже давно поврежденный и пересохший родник со сводчатой нишей.

APRANK

A vaulted fountain is preserved west of the walls of the renowned monastic complex of St. David (still considerably preserved), not far from Aprank (now: Ouchpenar) Village, Derjan District. It is a structure of the 19th century entirely built of finely dressed stones. The fountain dried up a long time ago.

N 40° 3'16.43" E 41°16'35.18"

ԱՐԾԱԹԻ

Կարնո գավառի Արծաթի (այժմ՝ Շշիլյայլա) գյուղում ցարդ նպատակին է ծառայում հայերից ավանդված միակտոր քարե գուռերի երկար շարքով աղբյուրը:

СЕЛО АРЦАТИ

В селе Арцати (ныне Ешиляйла) гавара Карин по сей день действует родник, построенный армянами и имеющий длинный ряд сообщающихся друг с другом каменных корыт, высеченных из цельных камней.

ARTSATI

A running fountain once built by Armenians is preserved in Artsati (now: Yeshilyayla) Village, Karin District. It has a long row of troughs, each made of a single block of stone.

N 39°42'13.59" E 39°44'6.83"

ԲԹԱՌԻՃ

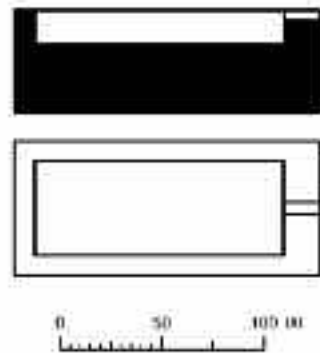
Երզնկա գավառի Բթառիճ (այժմ՝ Բայրբաղ) գյուղի մոտ՝ Սբ. Նիկողայոս վանքում, պահպանվել են միջնադարյան աղբյուրի գուռեր:

СЕЛО БТАРИЧ

У села Бтариш (ныне Байырбаг) гавара Ерзнка, в монастыре Сурб Никогайос (Св. Николая Чудотворца) сохранились каменные корыта средневекового родника.

BTARIJ

The troughs of a medieval fountain are preserved in St. Nikoghayos (*Nicholas*) Monastery located near Btarij (now: Bayerbagh) Village, Yerznka District.

N 40°11'0.51" E 39°59'43.02"

ԲԼՐԱԿ

Բաբերդ գավառի Բլրակ (այժմ՝ Ելբերնար) գյուղի մոտ էր գտնվում հրաշագործ հատկություններով հայտնի Սբ. Կիրակի ուխտատեղի-աղբյուրը¹:

¹ Արսլանյան Բ., Բաբերդ եւ իր շրջանները, Փարիզ, 1954, էջ 29:

СЕЛО БЛРАК

У села Блрак гавара Баберд (Байбурт) был расположен известный своими целебными свойствами родник Сурб Кираки (Св. Воскресения), являвшийся местом паломничества¹.

¹ Арсланян Б. Баберд и его окрестности. Париж, 1954. С. 29 (на арм. яз.).

BLRAK

The fountain of *Sourb Kiraki (Holy Sunday)* is mentioned near Blrak (now: Yelpe-nar) Village, Baberd District. It was known for its miracle-working power and served as a pilgrimage site.¹

¹ B. Arslanian, Baberd and Its Districts (Paris, 1954), p. 29 [in Armenian].

N 39°39'45.70" E 39°13'9.33"

ԳԱՌՆԻ

Վամախ գավառի Գառնի (այժմ՝ Գյոքկայա) գյուղից հյուսիս-արևելք՝ կիսավեր Ավագ վանքում է նաև քարուքարոտ աղբյուրի մի գուռ:

СЕЛО ГАРНИ

К северо-востоку от села Гарни (ныне Геккая) гавара Камах, на территории полуразрушенного монастыря Авач сохранилось корыто разрушенного родника.

GARNI

The trough of a destroyed fountain is preserved in the semi-ruined monastery of Avag located north-east of Garni (now: Gyokkaya) Village, Kamakh District.

N 39°38'25.50" E 40°36'45.51"

ԳՅԱՎՐԵՆՋ

Գերջան գավառի Գյավրենջ (այժմ՝ Օղուվերեն) գյուղում գործում է վերակառուցված հնօրյա մի աղբյուր, որի որմուն տեղի մահմեդականները խաչքար են ագուցել:

ГЯВРЕНДЖ

В селе Гяврендж (ныне Огулверен) гавара Дерджан действует восстановленный старинный родник, в стену которого нынешние обитатели села вставили хачкар.

GYAVRENJ

Gyavrenj (now: Oghulveren) Village, Derjan District, has a running fountain which is an old, reconstructed structure. The local Muslims have set a cross-stone in its stonework.

N 40° 9'18.21" E 41°22'1.24"

ԳՅՈՒՆԳՅՈՐՄԵՉ

Վարնո գավառի հյուսիսարևելյան կողմում՝ լեռնային բարձրադիր վայրում է գտնվում սրբացված Գումլու բաբա աղբյուրը: Տեղում պահպանվել է խաչքարի բեկոր:

СЕЛО ГЮНГЕРМЕЗ

В северо-восточной части гавара Карин, в высокогорной местности находится родник Думлу Баба, почитающийся в качестве священного. Здесь сохранился также обломок хачкара.

GYUNGYORMEZ

A sacred fountain named *Dumlu Baba* is located in a mountainous area in the north-east of Karin District. A cross-stone fragment is preserved in the site.

N 39°48'26.76" E 41° 5'4.75"

ԳՍԲԵԹ

Վարին գավառի Գմբեթ (այժմ՝ Գյումբեթ) գյուղում գործում է քարակերտ գուռերի շարքով եռածորակ աղբյուրը:

СЕЛО ГМБЕТ

В селе Гмбет (ныне Гюмбет) гавара Карин действует родник, имеющий длинный ряд сообщающихся друг с другом каменных корыт и три крана.

GMBET

Gmbet (now: Gyumbet) Village, Karin District, has a running fountain of three taps and a number of stone troughs.

N 40° 5'23.94" E 41°22'42.55"

ԳԱՎԹԱ

Վարին գավառի Գավթա (այժմ՝ Գյոքչեյամաչ) գյուղում պահպանվել է ավերված աղբյուրի՝ միակտոր քարից կերտված գուռը:

СЕЛО ДАВТА

В селе Давта (ныне Гёкчеямач) гавара Карин сохранилось корыто родника, высеченное из цельного камня.

DAVTA

The trough of a ruined fountain is preserved in Davta (now: Gyokcheyamach) Village, Karin District. It is made of a single block of stone.

N 40° 0'25.21" E 41°11'20.38"

ԳՎՆԻԿ

Վարին գավառի Գվնիկ (այժմ՝ Ալթընբուլաք) գյուղի եզրին ցարդ գործում են միմյանցից ոչ հեռու գտնվող երկու աղբյուրներ, որոնցից մեկը, ըստ արաբերեն քառատող արձանագրության, կառուցվել է 1824/25 թ.:

СЕЛО ДВНИК

На окраине села Двник (ныне Алтынбулак) гавара Карин по сей день неподалеку друг от друга действуют два родника. Один из них, согласно высеченной на нем четырехстрочной надписи на арабском языке, был построен в 1824/1825 гг.

DVNIK

There are two running fountains, located not far from each other, at the edge of Dvnik (now: Altenbulak) Village, Karin District. One of them has a four-line Arabic inscription, according to which, it was built in 1824/25.

N 39°36'52.65" E 39°33'13.14"

ԷՐԿԱՆ

Երզնկա գավառի Էրկան (այժմ՝ Օղուլջուկ) գյուղի հարավարևելյան կողմում՝ Սր. Գևորգ վանքի հարևանությամբ է եղել «...լուսադրիւր մը, որուն ջրէն հաւատացեալներն իրենց հիւանդ անդամը կը լուան, կը խմեն ի բժշկութիւն»¹:

¹ **Յովնատեան Յ. Տ.**, Երզնկայի Երկան գիւղը, «Բիւզանդիոն», 1897, № 336, 3/15 դեկտեմբերի, էջ 2:

СЕЛО ЭРКАН

В юго-восточной части села Эركان (ныне Огулджук) гавара Ерзнка, рядом с монастырем Сурб Геворг (Св. Георгия) был расположен "...родник с кристалльной водой, которой паломники омывают свои больные части тела, пьют [ее] для исцеления"¹.

¹ **Товмасян О. Т.** Село Еركان в Ерзнке // Бю-зандион. № 336. 3/15 декабря 1897 г. С. 2 (на арм. яз.).

ERKAN

A fountain is mentioned in the vicinity of St. Gevorg (*George*) Monastery, in the south-east of Erkan (now: Oghuljuk) Village, Yerznka District: "Believers wash the ailing parts of their bodies with the water of this sacred fountain and also drink it to be cured."¹

¹ **H. T. Tovmassian**, "Yerkan Village of Yerznka," *Byuzandion*, no. 336, 3/15 December 1897, p. 2 [in Armenian].

N 40° 2'42.90" E 41°11'13.08"

ԵՐԿՆԻՍ

Կարն գավառի Երկնիստ (այժմ՝ Երլիսու) գյուղում պահպանվել է ավերված աղբյուրի՝ միակտոր քարից կերտված գուռը:

СЕЛО ЕРКНИСТ

В селе Еркнист (ныне Ерлису) гавара Карин сохранилось корыто разрушенного родника, высеченное из цельного камня.

YERKNIST

The trough of a ruined fountain is preserved in Yerknist (now: Yerlisu) Village, Karin District. It is made of a single block of stone.

N 40° 4'29.47" E 41°10'2.60"

ԸՂՏԱԶՈՐ

Կարն գավառի Ըղտաձոր (այժմ՝ Ալիբախչե) գյուղում գործում է միակտոր քարե գուռով հին, սակայն վերակառուցված աղբյուրը:

ЫГТАДЗОР

В селе Ыгтадзор (ныне Алибахче) гавара Карин действует старый восстановленный родник с корытом, высеченным из цельного камня.

EGHTADZOR

Eghtadzor (now: Alibahche) Village, Karin District, has a running fountain with a trough made of a single block of stone. It is an old structure that has undergone reconstruction.

N 40° 1'54.24" E 41°19'53.78"

ԹՎԱՆՁ

Կարնո գավառի Թվանջ (այժմ՝ Գյուզելովա) գյուղում գործում է վերակառուցված աղբյուրը՝ միակտոր քարից կերտված գուռով:

СЕЛО ТВАНДЖ

В селе Твандж (ныне Гюзелова) гавара Карин действует восстановленный родник с корытом, высеченным из цельного камня.

TVANJ

Tvanj (now: Gyuzelova) Village, Karin District, has a running fountain which has undergone some reconstruction. Its trough is made of a single block of stone.

N 40° 3'40.77" E 41°11'50.04"

ԽԱՉԿԱՎԱՆԹ

Աղբյուրը Կարնո գավառի Խաչկավանք (այժմ՝ Աքտոփրակ) գյուղի մոտ գտնվող համանուն վանքի դռան աջ կողմում էր, որը, ճակատին եղած արձանագրության համաձայն, նորոգվել է 1843 թ.¹:

¹ Քոսիան Յ., Բարձր Հայք, հ. Բ, Վիեննա, 1926, էջ 41:

СЕЛО ХАЧКАВАНК

Справа от входа монастыря Хачкаванк, расположенного у села Хачкаванк (ныне Актопрак) гавара Карин был расположен родник, восстановленный, согласно высеченной на его фасаде надписи, в 1843 г.

¹ Косян А. Бардзр Айк [Высокая Армения]. Т. II. 1926. С. 41 (на арм. яз.).

KHACHKAVANK

A fountain is mentioned right of the door of Khachkavank Monastery located near the village of the same name (now called *Aktoprak*) in Karin District. According to an inscription engraved on its facade, it was repaired in 1843.¹

¹ H. Kossian, Bardzr Hayk, vol. 2 (Vienna, 1926), p. 41 [in Armenian].

N 40° 8'42.18" E 40°13'33.27"

ԽՈՒԲՍ

Բարերդ գավառի Խուբս (այժմ՝ Քոփուզ) գյուղի մոտ գտնվող Սր. Քրիստափոր վանքի՝ ներկայումս զոյություն չունեցող աղբյուրների մասին վկայվել է 1899 թ. «Վանքին կից կը գտնուին երեք աղբյուրներ, մին յիշատակ Աղապապեանի և երկուրը Շաբիկեանի...»¹:

¹ Տեր-Խաչատրյան Կ., Ճամբորդութիւն գաւառաց մէջ, «Քիւզանդիոն», 1899, № 691, 25 յունուարի/6 փետրուարի, էջ 1:

СЕЛО ХУБС

О ныне не существующих родниках монастыря Сурб Кристапор (Св. Христофора), расположенного у села Хубс (ныне Копуз) гавара Баберд (Байбурт), в 1899 г. упоминается: "Рядом с монастырем действуют три родника, один - в память об Агапапяне и два - о Шабикяне..."¹.

¹ Тер-Хачатурян К. Путешествие по гаварам // Бюзандион. № 691. 25 января/6 февраля 1899 г. С. 1 (на арм. яз.).

KHUBS

St. Christapor (*Christopher*) Monastery, located near Khubs (now: Kopez) Village, Baberd District, is mentioned as having several fountains none of which has come down to our days. A record of 1899 states the following about them: "There are three fountains near the monastery: one of them is dedicated to Aghapapian, and the other two to Shabikian."¹

¹ K. Ter-Khachaturian, "A Journey in the Districts," *Byuzandion*, no. 691, 25 January/6 February 1899, p. 1 [in Armenian].

N 39°45'27.99" E 40°20'33.96"

ԽՈՒՍԼԱՐ

Գերջան գավառի Խումլար (այժմ՝ Բեշքայա) գյուղում ցարդ գործում է սրբատաշ քարերով կառուցված մի աղբյուր:

СЕЛО ХУМЛАР

В селе Хумлар (ныне Бешкая) гавара Держан по сей день действует родник, полностью построенный из чисто тесаных камней.

KHUMLAR

Khumlar (now: Beshkaya) Village, Derjan District, has a running fountain built of finely dressed stones.

N 40° 5'7.76" E 41°18'42.66"

ԿԱՄՊԻՐ

Կարնո գավառի Կամպիր (այժմ՝ Քըրմըզըթաշ) գյուղում ցարդ գործում է միակտոր քարե ավազաններով կառուցված աղբյուրը:

СЕЛО КАМПИР

В селе Кампир (ныне Кырмызыташ) гавара Карин по сей день действует родник с корытами, высеченными из цельных камней.

KAMPIR

Kampir (now: Kermezetash) Village, Karin District, has a running fountain of several basins. Each of them is made of a single block of stone.

N 40° 9'52.55" E 41°25'58.42"

ԿԱՐԱԿԵՊԱԿ

Կարնո գավառի Կարակեպակ (այժմ՝ Քարագյոթեր) գյուղում գործում է վերակառուցված աղբյուրը՝ միակտոր քարից կերտված գոտով:

СЕЛО КАРАКЕПАК

В селе Каракепак (ныне Карагебек) гавара Карин действует восстановленный родник с корытом, высеченным из цельного камня.

KARAKEPAK

Karakepak (now: Karagyobek) Village, Karin District, has a running fountain which has undergone some reconstruction. Its trough is made of a single block of stone.

N 39°59'29.34" E 41° 6'55.38"

ԿԱՐԱՐԶ (ԱՐԾՆ)

Կարնո գավառի Կարարզ (այժմ՝ Քահրամանլար) գյուղից դեպի արևմուտք «կը գտնուի խաչքար մը, մօտը ջրոյ ակ մը, որուն «Լուս աղբիւր» անունը կու տայ գիւղացին ու կու գայ աղօթելու»¹:

¹ Քօսյան Յ., Բարձր Հայք, հ. Բ, էջ 19:

СЕЛО КАРАРЗ (АРЦН)

К западу от села Арцн (ныне Кахраманлар) гавара Карин "имеется хачкар, рядом с ним - источник, который сельчане называют "Лус Ахбюр" [Светлый Родник] и приходят помолиться".¹.

¹ Косян А. Бардэр Айк. С. 19 (на арм. яз.).

KARARZ (ARTSN)

West of Kararz (now: Kahramanlar) Village, Karin District, "there is a cross-stone close to a spring. The villagers call the latter *Lus Aghbyur* [*Spring of Light*] and come here to pray."¹

¹ H. Kossian, Bardzr Hayk, vol. 2 (Vienna, 1926), p. 19 [in Armenian].

N 39°54'24.66" E 41°16'36.52"

ԿԱՐԻՆ

Բարձր Հայք նահանգի վարչական կենտրոն Կարին քաղաքում (այժմ Էրզրումի իլի համանուն կենտրոնն է) 1847 թ. նկարագրվել են հետևյալ աղբյուրները. «Քաղաքիս ջուրը առատ և երկու տեսակ է. մեկը մեջեն կը բղխէ կամ հոր փորելով կը հանեն. այս վերջինը անհամ է և խմելու չի գործածուիր և կըսուի Եալի սույու: Միւրը քաղաքին հարաւային կողմի մտակայ լեռներէն խողովակով բերուած է, որ աւելի աղէկ է և կըսուի Տաղ սույու: Այս ջուրերը քաղաքիս ամէն կողմը տարածուած և գանազան քաղերու բաժնուած են. ուստի ամէն փողոցներուն ու հրապարակներուն մէջ 3-4 էն աւելի հասարակաց աղբիւրներ են, որ անդադար կը վազեն, նոյնպէս և մասնաւորաց տուններուն մէջ, անանկ որ քաղաքին մէջ 500 էն աւելի մշտահոս աղբիւրներ կը գտնուին, որոնց գլխաւորներն են.

ա *Քրրք չէջմէ*. որ բաղնիքնին մօտ է, և ջուրը քաղաքին մէջէն կը բղխէ. նախնիք շինած են այս աղբիւրը, որուն ջուրը այն ատեն 40 աղբիւրներու բաժնած էին, վասն որոյ Քառասուն աղբիւր կը կոչուի:

բ *Նահատակի աղբիւր*, որ Թէվրիզ քաբուսիէն քիչ մը հեռի արուարձանին մէջ Թապախխանէին կամուրջին մօտ է, որուն ջուրը նոյն տեղը գտնուած տաճկի մը տունէ կը բղխէ: Կըսուի, թէ այս տունը՝ սուրբն Սահակ և Յովսէփ նահատակաց տունն էր, վասն որոյ ուխտի կերթան տենդոսները շաբաթ օրերը և ջրովը կը լուսացուին բժշկուելու համար:

գ *Կաթնաղբիւր*, որուն ջուրը տեղէն կը բղխէ. այս աղբիւրը Երզնկա քաբուսիէն քիչ հեռի արուարձանին մէջ Չայդարայ ըստած գետակին վրայ շինուած կամուրջին մօտ է: Այս աղբիւրին ետևը սենեկի մը մէջ գերեզման մը կայ, ուր կանայք ուխտի կերթան կաթերնին շատնալու համար:

դ *Չէթէճի փաշայի աղբիւրներ*. ասոնց ջուրը 1164 (1750/51 թթ.) տաճկաց թուականին Չէթէճի Ապտուլլահ փաշան Փալան Տէօքին լեռնէն բերել տուած է: Այս պատուական ջուրը քարով և կրով շինուած ստորերկրեան ճամբայի մը մէջ շարուած լայն խողովակներու մէջէ կուգայ քաղաքը, և մէկ քանի աղբիւրներու կը բաժնուի, որոնց գլխաւորն է կուսակալի պալատին աղբիւրը:

ե *Թօրհանէլի աղբիւրներ*, որ ամենէն առատ ու ամենէն պատուական է, և Գոհանամ լեռան ստորոտէն խողովակներով կուգայ քաղաքը:

КАРИН (ЭРЗУРУМ)

К 1847 г. описываются следующие родники, расположенные в городе Карин (административный центр провинции Бардзр Айк (Высокая Армения, ныне одноименный центр ила Эрзрум): "Вода в городе в обилии и двух видов: один - бьет из-под земли, либо добывается выкапыванием колодца; она [вода] безвкусная и не используется для питья, называясь Яли сую. Другая - проведена через трубы с близлежащих гор, расположенных к югу от города: она более вкусная и называется Таг сую. Эти воды распространены по всему городу и распределены по разным кварталам, поэтому на всех улицах и площадях имеются больше 3-4 общественных родников, непрерывно журчащих; также [они имеются] и в частных домах, так, что в городе насчитывается более 500 постоянно действующих родников, главными из которых являются:

1 *Кырк чешмэ*. Расположен рядом с банями, вода бьет из центра города, предки построили сей родник, после чего воду его разделили на 40 родников, в связи с чем его называют Карасун ахпюр ["Сорок родников"].

2 *Наатаки ахпюр* ["Родник Мученика"], находится в пригороде, у Тевриз-капуси (Тевризских ворот), рядом с мостом Тапаххане; вода его проведена в расположенный там же дом турка. Говорят, что этот дом принадлежал святым Сааку и Овсепу, потому больные по субботам совершают паломничество сюда и умываются [его] водой для выздоровления.

3 *Катнахпюр*, вода которого бьет на этом же месте; этот родник расположен неподалеку от Ерзнка-кабуси [ворот Ерзнки], в пригороде, рядом с мостом, построенным над речкой Чайгара. За этим родником есть мавзолей с надгробием, куда приходят [кормящие] женщины для того, чтобы увеличилось количество их молока".

4 *Родники Четечи наши*. Воду этих родников в 1164 (1750/51) г. мусульманского летоисчисления с горы Палан-Теокин провел Четечи Абдуллах-паша. Эта отменная вода течет в город через подземную штольню, выложенную из камней на известковом растворе, внутри которого проведены трубы, затем делится на несколько родников, главным из которых является родник во дворце наместника.

KARIN

A record of 1847 offers the following information regarding the fountains in the administrative centre of Bardzr Hayk Province, the city of Karin (now: Erzurum, the capital of the province of the same name): "The city boasts abundant water which either gushes forth from different parts or is pulled from wells. Well water which is tasteless and unfit for drinking is called *Yeali Suyu*. The city also receives water through pipes from the mountains rising to the south. Mountain water which is of better quality is called *Tagh Suyu*. This water is conveyed to all the local quarters, thanks to which, every street and square has more than three to four running fountains. In addition, there are also fountains in private houses so that on the whole, the city has more than 500 ever-flowing fountains. Below we are dwelling on the main ones:

"1 *Kirk Cheshme*, which is fed by a local source, is located near a bath-house. It was built in bygone times, its water being distributed to 40 fountains; hence its [Armenian] name, *Karasun Aghbyur* [meaning *Forty Fountains*].

"2 *Nahataki Aghbyur* [*Martyr's Fountain*] is situated in a suburb a little far from the gate of Tabriz, near the bridge of Tapakhkhane. Its water runs from a Turkish house which is situated in the same place, and where the holy martyrs Sahak and Hovsep are said to have lived. For this reason, the fountain has turned into a pilgrimage site for those fever-stricken: they visit it on Saturdays and wash with its water to get healed.

"3 *Katnaghbyur* [*Fountain of Milk*], which is fed by a local source, stands near a bridge built over the stream Chayghara, in a suburb not far from the gate of Yerznka. There is a room with a grave behind the fountain: it is a pilgrimage site for [breast-feeding] women who visit it to have more milk.

"4 *The fountains of Cheteji Pasha* were built by Cheteji Abdullah Pasha in the year 1164 (1750/51) of the Islamic calendar. Their delicious water reaches the city from Mount Palan Teok through wide pipes extending in an underground conduit built of lime and stone. It is then distributed to several fountains, including that of the Governor's palace, which is the main one.

"5 *The fountains of Tobhane*, the water of which comes from the foot of Mount Gohanam through a pipeline, are the most abundant and splendid of all.

4 *Տեվրիշ աղայի աղբիւր*, որոյ ջուրն ևս լեռնէն կուգայ խողովակներով և Տեվրիշ աղա անուն անձ մը բերել տուած է:

Քաղաքէն կէս ժամ հեռի Քիրէմիտլիք ըստած տեղէն ալ ջուր կուգայ՝ որ Երզնկայ ու Եւնի քարուներուն մէջ տեղէն անցնելով կը մտնէ պարսպէն ներս քաղաքին մէջ և կը բաժնուի զանազան աղբիւրներու. այս ջրին ճանապարհը Քիրէմիտլիքէն մինչև քաղաքին մէջ գետնին տակէն է, որուն մէջէն մարդ կրնայ երթալ:

5 *Հայոց եկեղեցոյ աղբիւրներ*. ասոնց ջուրը քաղաքին հարաւային կողմի լերան մօտ ալ և ալ տեղերու մէջ գտնուած ջուրերը միացնելով և խորագոյն ականներ փորելով մինչև Դեպիռ դրան կողմը տաճկաց գերեզմանատան վերի ծայրը, անկէ ալ քաղաքը բերած են 24 աղբիւրներու բաժնած:

Քաղաքիս այս ամէն աղբիւրներուն ջրերը, որ փողոցներուն մէջէն կը վազեն, ժողովրդելով փոքրիկ վտակ մը կը ձևացնեն, որ կը կոչուի Մուտար սու և քաղաքին մէջէն կանցնի...»¹:

Հայոց առաջնորդարանի դիմաց՝ Ժամին դուռ կոչվող շուկայում, քարաշէն աղբյուրն ունեցել է 10 տողանի արձանագրություն.

5 *Родники Тобянейи*: наиболее многоводные и наилучшего качества, вода которых проведена по трубам в город от подножья горы Гоханам.

6 *Родник Тевриш-аги*, вода которого также подведена с гор через трубы человеком по имени Тевриш-ага. На расстоянии получаса пути от города, из места, называемого Киреитлик также проведена вода, текущая через Ерзнка и Ени-кабуси [Новые врата] к городской крепости, которая затем делится на многочисленные родники. Путь этой воды от Киреитлика до города проходит под землей, через штольню, по которой может ходить человек [в полный рост].

7 *Родники армянской церкви*, источники их у горы, расположенной на южной окраине города, где, соединив воедино воду из разных источников, через глубокие подземные каналы проведены в сторону ворот Чепир, к верхней части мусульманского кладбища, а оттуда - в город, где она распределена на 24 родника.

Воды всех этих городских родников, бегущих по улицам, соединяясь, образуют маленький ручей, названный Муртар-су, который протекает через город»¹.

«6 *The fountain of Tevrish Agha*, which is so called after its builder, receives water from a mountain through pipes.

«The city also gets water from a site called *Kiremitlik*, which is located within half an hour's distance. Running between the gates of Yerznka and Yeni, the water enters the walled city and is then distributed to various fountains. From Kiremitlik to the city, it flows through an underground conduit which is so elevated that you can walk inside it.

«7 *The fountains of the Armenian church* are fed by different springs which merge together near a mountain rising south of the city and flow, through very deep trenches, to the vicinity of the gate of Jepir, at the upper extremity of a Turkish cemetery. From this point, their water is distributed among 24 fountains in the city.

«The water of all these fountains running in different streets forms the small tributary *Murtar Su*, which flows through the city.»¹

Karin also had a stone fountain in a marketplace called *Zhamin Dur (Church Door)*, opposite the Armenian Prelacy. The following inscription (ten lines in the Armenian original) was engraved on it:

Ի հրդեհէ այրեալ / եղև նորոգութիւն / աղբերս եւ այս / կարգի սենեկաց / 1861 արդեամբբ / Սուրբ Աստուածածնի եկեղեցոյ հայոց / աշխատութեամբ / աթոռակալ մ(ա)հ(տես)ի / Յարութիւն Պապոյեան: Հրատ. Բօստան Յ., Բարձր Հայք, հ. Բ, էջ 83:

Հայերեն շինարարական իննստողանի արձանագրություն եղել է նաև Նար Գավաղ թաղում գտնվող քարաշեն աղբյուրի ճակատին.

Հագար ուր հարիր եւ վեց թի Փրկչին, / ազնի Ղուկասու որդիքն երեքին՝ / յարգոյ Մկրտիչ իշխան, անուանին / պատուեալ Կարապետ, Անտոն զովելին, / նորոգ կառուցին շինուածս վերին / եւ ապա գաղբիրս, յետ չորրորդ ամին / եւ զընտիր զբէօշկս ընդ աւագանին / զոր վայելեացեն, համայն ազգովին, / թվ. հայոց ՌՄԾԹ (1810) յուլիսի 28ին: Հրատ. Բօստան Յ., Բարձր Հայք, հ. Բ, էջ 84:

2002 թ. Կարն աղբյուրների անդրադարձած թուրք հետազոտողը նշել է հետևյալները.

На построенном из камня роднике, располагавшемся перед резиденцией главы армянской епархии, на базаре Жамин дур [Врата часовни], была высечена десятистрочная надпись:

Сожженный пожаром родник и находящиеся рядом постройки были восстановлены в 1861 г. усилиями арм. церкви Сурб Аствацацин [Св. Богородицы] и местоблюстителя патриарха махтеси Арутюна Папояна. Изд. Косян А. Бардзр Айк. Т. II. С. 83.

На фасаде каменного родника, находящегося в квартале Нар Гаваг была высечена девятистрочная надпись на армянском языке:

В году 1806-м от Р. Х. трое сыновей благочестивого Гукаса: уважаемый ишхан Мкртыч, известный и почтенный Карпет, достойный Антон, восстановили это строение и родник, а спустя четыре года построили также роскошную постройку рядом с бассейном, которыми да насладится весь народ! 28 июля года 1259 (1810) армянского летоисчисления. Изд. Косян А. Бардзр Айк. Т. II. С. 83.

This fountain, which had suffered a fire, was renovated, together with some rooms adjoining it, in 1861 with the means of the Armenian church of Sourb Astvatsatsin [Holy Mother of God] thanks to the efforts of Prelate, Mahtesi Harutiun Papoyan.

Published in: **H. Kossian**, Bardzr Hayk: Karin City, vol. 2 (Vienna, 1926), p. 83 [in Armenian].

Note: *Mahtesi* was a title used with reference to Christian believers who were known to have gone to Jerusalem on pilgrimage.

The “rooms” mentioned in the inscription probably refer to some nearby shops or other buildings in the marketplace that had been burnt, too.

Another stone fountain is mentioned in Nar Ghavagh Quarter of Karin. It had an Armenian construction inscription (nine lines in the original) engraved on its facade:

In the year 1806 A.D., the three sons of noble Ghukas, the respectable prince Mkrtich, well-known, honorary Karapet and praiseworthy Anton, built the structure above. Then, four years later, on 28 July 1259 [1810 A.D.] of the Armenian calendar, this fountain [was constructed] together with a splendid tower and a basin for the enjoyment of the entire nation.

Published in: **H. Kossian**, Bardzr Hayk: Karin City, vol. 2 (Vienna, 1926), p. 84 [in Armenian].

ա *Ջեննեթ աղբյուր*. գտնվում է Քարաբյուսեթ թաղամասում՝ Բոյահանե մզկիթի և բաղնիքի դիմաց: Սրբատաշ քարով կառուցված սրածայր կամարով հին աղբյուրը 1976 թ. հիմնովին վերակառուցվել է:

բ *Յազըջըզադե աղբյուր*. գտնվում է Գերեթ թաղամասում: Կառուցվել է սրբատաշ քարով 1750 թ. Իբրահիմ փաշայի կողմից: Կամարի ներքո՝ մարմարյա քարին, ունի յոթստորանի արձանագրություն:

գ *Մեհմեդ քեթխուդայի (Գյուրջյու Մեհմեդ փաշա) աղբյուր*. գտնվում է Մուլթան Մելիք թաղամասում: Կառուցվել է ԺԸ դարում: Առկա է արաբերեն արձանագրություն:

դ *Արփիընար աղբյուր*. գտնվում է Մուլթաֆա աղա և Արփիընար փողոցների խաչմերուկում: Ունի 1745 թ. նորոգության արձանագրություն:

ե *Հաջի Մեհմեդի աղբյուր*. ըստ արձանագրության՝ կառուցվել է հաջի Մեհմեդ իբն Ալին:

զ *Գյորթգյուլլյու աղբյուր*. գտնվում է Մուրադ փաշա թաղամասում՝ Բոսնա-Հերսեթ փողոցում: Կառուցվել է 1743 թ. Իբրահիմ փաշայի կողմից, վերանորոգվել՝ 1856 թ.:

В 2002 г. турецкий исследователь, обращаясь к армянским родникам, упоминает следующие:

1 *Родник Джениет*. Расположен в квартале Каракесе, напротив мечети Бояхане и бани. Старый родник, полностью построенный из гладко тесаных камней, имевший стрельчатый свод ниши, был полностью восстановлен в 1976 г.

2 *Родник Языджиаде*. Расп. в квартале Деро. Был построен полностью из гладко тесаных камней Ибрагим пашой в 1750 г. Под сводчатым перекрытием на мраморном камне высечена семистрочная надпись.

3 *Родник Мехмед кетхуды* (Гюрджу Мехмед паша). Постр. в XVIII в. Расп. в квартале Султан Мелик. На нем высечена надпись на арабском языке.

4 *Родник Акпынар*. Располагается на перекрестке улиц Мустафа ага и Акпынар. На нем высечена надпись о восстановлении 1745 г.

5 *Родник хаджи Мехмеда*. Согласно надписи, был построен Хаджи Махмедом ибн Али.

6 *Родник Дертгюлю*. Расположен в квартале Мурад на улице Босна-Херсек.

In a 2002 study on the fountains of Karin, the Turkish researcher Solmaz offers the following information:

1 *The fountain of Jennet* is located opposite the mosque of Boyahane and a bathhouse in Karakoyse Quarter. Originally a structure of a pointed arch and finely dressed stones, it was thoroughly rebuilt in 1976.

2 *The fountain of Yazejezade*, situated in Dere Quarter, was built of finely dressed stones by Ibrahim Pasha in 1750. It has an inscription of seven lines engraved on a piece of marble set beneath its arch.

3 *The fountain of Mehmed Ketkhuda* (Gyurjyu Mehmed Pasha), located in the quarter of Sultan Melik, was built in the 18th century and has an Arabic inscription.

4 *The fountain of Akpenar*, situated on a crossroad between Mustafa Agha and Akpenar Streets, has an inscription commemorating its repairs in 1745.

5 *The fountain of Hajji Mehmed* was built by Hajji Mehmed ibn Ali, as reported by its inscription.

6 *The fountain of Dyortgyullyu*, located in Bosna-Hersek Street, in the quarter of Murad Pasha, was built by Ibrahim Pasha in 1743 and renovated in 1856.

է Հաջի Դեդէ աղայի աղբյուր. գտնվում է Յակուբի դպրոցի պարտեզում: Կառուցել է 1868 թ. Հաջի Դեդէ աղան:

բ *Քրրմըզը աղբյուր*. գտնվում է Աֆիֆե Չըքմազ փողոցում: Կառուցվել է 1780 թ. շեյխ Մուստաֆայի կնոջ՝ Աֆիֆե խաթունի կողմից: Վերանորոգվել է 1941 թ.:

բ *Սանսարջըբաշը աղբյուր*. գտնվում է Յուքարը Մումջու թաղամասում: Ունի 1805 թ. շինարարական արձանագրություն:

ժ *Դարաղխանե աղբյուր*. գտնվում է Քելվեջիլար փողոցում: Կառուցվել է սրբատաշ քարով, նորոգվել է 1962 թ.:

ժա *Գյուլ Ահմեդի աղբյուր*. գտնվում է Քեմհան թաղամասում՝ Գյուլ Ահմեդ փողոցում: Թերևս ԺԹ դարի կառույց է:

ժբ *Շարախանե աղբյուր*. գտնվում է Թաշմաղազալար փողոցի սկզբնամասում՝ Շաֆիիլեր մզկիթի ստորին հատվածում: Կառուցել է 1556 թ. ունի Յակուբը, 1790 թ. վերանորոգել՝ Հաֆըզ Ֆեյզուլլահը:

ժգ *Սըվըրջըբ (Սըղըրջիբ) աղբյուր*. գտնվում է Սըվըրաջըբ թաղամասում: Ըստ արձանագրության՝ կառուցվել է 1708-1709 թթ. Մուհամմեդ Հարիբ էֆենդու կողմից:

ժդ *Բարըրջըլար մզկիթի աղբյուր*. գտնվում է համանուն մզկիթին կից: Կառուցվել է 1720 թ., վերանորոգվել՝ 1992 թ.:

ժե *Չեթեջի Արդուլլահի աղբյուրներ*. Էրզրումի նահանգապետ Չեթեջի Արդուլլահ փաշան 1753-1755 թթ. ընթացքում կառուցել է 7 աղբյուր: Այժմ հայտնի են երկուսը: Մեկը գտնվում է Չեթեջի փողոցում, իսկ մյուսը՝ Սաղըրըր թաղամասում²:

Постр. в 1743 г. Ибрагим пашой, отремонтирован в 1856 г.

7 *Родник Хаджи Деде аги*. Расположен в парке медресе Якутие. Построил Хаджи Деде ага в 1868 г.

8 *Родник Кырмызы*. Расположен на ул. Афифе Чыкмаз. Построен в 1780 г. женой шейха Мустафы - Афифе хатун. Отремонтирован в 1941 г.

9 *Родник Сансарджыбашы*. Расположен в квартале Юкары Мумджу. На нем имеется строительная надпись 1805 г.

10 *Родник Дабахане*. Расположен на ул. Кевелджилар. Построен из гладко тесаных камней, отремонтирован в 1962 г.

11 *Родник Гюл Ахмеда*. Расположен в квартале Кемхан на ул. Гюл Ахмеда. Вероятно, был построен в XIX в.

12 *Родник Шабахане*. Расположен в начале ул. Ташмагазала, у мечети Шафиилер. Построен неким Якубом в 1556 г., отремонтировал Хафиз Фейзуллах в 1790 г.

13 *Родник Сывырджик (Сыгырджик)*. Расположен в квартале Сывырджик. Согласно надписи, построен в 1708-1709 гг. Мухаммедом Хабибом Эфенди.

14 *Родник мечети Бакырджылар*. Расположен рядом с одноименной мечетью. Построен в 1720 г., отремонтирован в 1992 г.

15 *Родники Четеджи Абдуллаха*. В период 1753-1755 гг. губернатор Эрзурума Четеджи Абдуллах построил семь родников. Ныне известны лишь два из них: один распадается на ул. Четеджи, другой - в квартале Садырлы².

7 *The fountain of Hajji Dede Agha*, named after its builder, is situated in the garden of the school of Yakutie and dates from 1868.

8 *The fountain of Kermeze*, standing in Afife Chekmaz Street, was built in 1780 by Afife Khatun, Sheikh Mustafa's wife. In 1941 it underwent renovation.

9 *The fountain of Sansarjebashe*, which is located in Youkare Mumju Quarter, has a construction inscription of 1805.

10 *The fountain of Dabaghkhane*, located in Keveljilar Street, is a structure of finely dressed stones. In 1962 it underwent repairs.

11 *The fountain of Gyul Ahmed*, standing in the street of the same name in Kemhan Quarter, probably dates back to the 19th century.

12 *The fountain of Shabakhane* is situated down the mosque of Shafiiler, at the beginning of Tashmagazalar Street. It was built by a certain Yakub in 1556 and repaired by Hafez Feyzullah in 1790.

13 *The fountain of Severjek (Segherjik)*, located in the quarter of Sevearjek, was built by Mohammed Habib Effendi between 1708 and 1709, as reported by its inscription.

14 *The fountain of Bakerjelar Mosque*, named after a nearby mosque, was built in 1720 and repaired in 1992.

15 *The fountains of Cheteji Abdullah*, seven in number, were built by Governor of Erzurum Province Cheteji Abdullah Pasha between 1753 and 1755. At present only two of them are preserved, one in Cheteji Street and the other in the quarter of Saderle.²

1 **Բարունակ Պէյ Ֆերուխան**, Ճանապարհորդություն ի Բաբելոն ընդ Հայաստան յամի տեսան 1847, էջ 191-193:

2 **Solmaz G.**, Erzurum Şehrindeki Tarihi Eserler, Erzurum, 2002, s. 147-175.

1 **Барунак Бей Феруххан**. Путешествие в Вавилон и в Армению в году 1847 от Р.Х. С. 191-193 (на арм. яз.).

2 **Solmaz G.**, Erzurum Şehrindeki Tarihi Eserler, Erzurum, 2002, s. 147-175 (на турец. яз.).

1 **Barunak Bey Feruhkhan**, A Journey to Babylon and Armenia in the Year 1847 (Armash, 1876), pp. 191-193 [in Armenian].

2 **G. Solmaz**, Erzurum Şehrindeki Tarihi Eserler [The Historical Monuments of Erzurum City] (Erzurum, 2002), pp. 147-175 [in Turkish].

N 39°43'25.41" E 40°19'29.04"

ՂՈՒՐՈՒՂՈԼ

Դերջան գավառի Ղուրուղոլ (այժմ՝ Քուրուքոլ) գյուղում պահպանվել է ավերված աղբյուրի՝ միակտոր քարից կերտված զուռը:

СЕЛО ГУРУГОЛ

В селе Гуругол (ныне Курукол) гавара Держан сохранилось корыто разрушенного родника, высеченное из цельного камня.

GHURUGHOL

The trough of a ruined fountain is preserved in Ghurughol (now: Kurukol) Village, Derjan District. It is made of a single block of stone.

N 40° 6'30.39" E 41°22'34.40"

ՃԻՊԱՂ

Կարնո գավառի Ճիպաղ կամ Ջիբաղ (այժմ՝ Քրրքոյոզե) գյուղում գործում է երկծորակ աղբյուրը:

СЕЛО ЧИПАХ

В селе Чипах, или Джибаг (ныне Кырк-гезе) гавара Карин действует родник с двумя кранами.

JIPAGH

Jipagh (also called Jibagh; now: Kirkgyoze) Village, Karin District, has a running fountain of two spouts.

N 39°57'6.38" E 41°20'19.55"

ՍՈՒՏՈՒՐԿՈՒ

ՍԲ. ԼՈՒՍԱՎՈՐԻՉ ՎԱՆՔ

Կարնո գավառի Մուտուրկու (այժմ՝ Չայրթեփե) գյուղից ոչ հեռու գտնվող Սբ. Լուսավորիչ վանքի շրջապարսպին կից եղել է մի աղբյուր. «Դուրսը պարսպին վրայ շինուած է կրկնաբերան պաղ ջրոյ աղբիւր մը, որուն ջուրը կը սահի կերթայ վանքին հիւսիսային կողմը...»¹:

Մեկ այլ աղբյուր էլ գտնվում էր վանքի շրջապարսպի ներսում. «Պարիսպէն ներս կայ բակ մը, ուր շինուած են աւազան մը եւ աղբիւր մը: Վերջինիս վրայ մարմարեայ սպիտակ քարի մը վրայ գրուած է»².

Յիշատակ է բարեհամ աղբիւրս այս քղեցի Բասհակ վարդապետին եւ հոգեւոր ծնողին իւրոյ՝ տեառն Յովհաննիսի մեծի վարդապետին Կոստանդինուպոլսոյ պատրիարզին, թվին ՌՃԶԳ (1734):

Երկրորդ արձանագրությունն էլ վկայում էր 1882 թ. աղբյուրի նորոգության մասին.

Նորոգեցաւ աղբիւրս / յամի տեառն 1882, արդեամբ դահվէճի ար(h)եստատրաց Կարնոյ:

Վանական համալիրից (ներառյալ գույգ աղբյուրները) այժմ հետք իսկ չի մնացել:

1 Բօսեան Յ., Բարձր Հայք, հ. Բ, էջ 139:

2 Նշվ. աշխ., հ. Բ, էջ 139-140:

МОНАСТЫРЬ МУТУРКУ СУРЬ
ГРИГОР ЛУСАВОРИЧ
(ՏՎ. ГРИГОРИЯ ПРОСВЕТИТЕЛЯ
В МУТУРКУ)

У ограды монастыря Сурб Лусаворич (Св. Просветителя), расположенного в окрестностях села Мутурку (ныне Чай-ыртепе) гавара Карин, некогда действовал родник: "Снаружи, у ограды построен родник с двумя кранами, вода которого течет к северной стороне монастыря"¹.

Другой родник был расположен внутри ограды монастыря: "Внутри ограды, во дворе построены бассейн и родник. На белой мраморной плите последнего высечена надпись"²:

Этот родник с вкусной водой в память об архимандрите Исааке из Кхи и его духовном родителе - господине Ованнесе - великом архимандрите патриархе Константинопольском, в году 1734-м.

Вторая надпись свидетельствовала о восстановлении родника в 1882 г.:

Этот родник был восстановлен в 1882 году на средства продавцов кофе из Карина.

Ныне от монастырского комплекса, как и от двух его родников, не осталось и следа.

1 Կոсян А. Бардзр Айк Т. II. 1925. С. 139 (на арм. яз.).

2 Там же. С. 139–140.

SOURB LUSAVORICH
(HOLY ENLIGHTENER)
MONASTERY OF MUTURKU

Sourb Lusavorich (*Holy Enlightener*) Monastery, located not far from Muturku (now: Chayertepe) Village, Karin District, used to have a fountain next to its walls: "Outside, a cold-water fountain of two spouts is built near the walls. Its water runs to the north of the monastery."¹

Another fountain was situated inside the monastic walls: "The walls enclose a yard with a basin and a fountain. The latter has an inscription engraved on a piece of white marble."²

Transl. from Armenian: *This tasty fountain stands in memory of Archimandrite Isahak from Keghi and his godfather, His Holiness Hovhannis the Great Archimandrite, Patriarch of Constantinople. In the year 1183 [1734 A.D.].*

The fountain also had another inscription commemorating its overhaul in 1882:

Transl. from Armenian: *This fountain was repaired in 1882 A.D. with the means of the coffee shop owners of Karin.*

At present neither the monastery nor its fountains are preserved.

1 Կոսսիան, Bardzr Hayk, vol. 2 (Vienna, 1926), p. 139 [in Armenian].

2 Ibid., pp. 139-140.

N 39°49'37.54" E 40° 5'3.02"

ՄԵՂԱԶԱՐ

Գերջան գավառի Մեղաքար (այժմ՝ Հարմանթեփե) գյուղում վերակառուցված աղբյուրի հարևանությամբ պահպանվել է նաև հին շինությունը:

СЕЛО МЕГАКАР

Рядом с восстановленным родником в селе Мегакар (ныне Хармантепе) гавара Дерджан сохранилась также старая постройка.

MEGHAKAR

Meghakar (now: Harmantepe) Village, Derjan District, has both a reconstructed fountain and an old one which stands nearby and does not run.

N 39°41'32.72" E 40°21'30.03"

ՄԵՂԻ

Գերջան գավառի Մեղի (այժմ՝ Մեյգի) գյուղում հին տեղում գործում է մի կերպ վերակառուցված նոր աղբյուրը:

СЕЛО СЕГИ

В селе Сеги (ныне Сейги) гавара Дерджан на месте старого родника ныне действует частично восстановленный новый родник.

SEGI

Segi (now: Seygi) Village, Derjan District, has an old running fountain which has undergone some reconstruction.

N 39°52'57.04" E 41° 6'30.56"

ՍՈԳՈՒԹԼՈՒ

Կարնո գավառի Սոգութլու (չի անվանափոխվել) գյուղում գույճ աղբյուրներից մեկն ավերված է (պահպանվել է միայն քարե մի գուռ), իսկ երկրորդը, որը երկծորակ է և ունի միմյանց կից գուռեր, ցարդ ծառայում է նպատակին:

СЕЛО СОГУТЛУ

В селе Согутлу гавара Карин один из двух родников разрушен (осталось лишь каменное корыто), а второй, имеющий два крана и сообщающиеся друг с другом корыта, действует по сей день.

SOGUTLU

Sogutlu (not renamed) Village, Karin District, has a running fountain of two spouts and several troughs. There is also another fountain which is ruined, only its stone trough being still preserved.

N 40° 1'40.41" E 41°14'47.05"

ՈՒՄՈՒՏՈՒՄ

Կարնո գավառի ջրառատ Ումուտում (չի անվանափոխվել) գյուղում ցարդ գործում է երեք աղբյուր: Յուրաքանչյուրն ունի մինչև 10 և դրանից ավելի միմյանց կից քարե գուռեր:

СЕЛО УМУТУМ

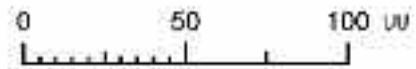
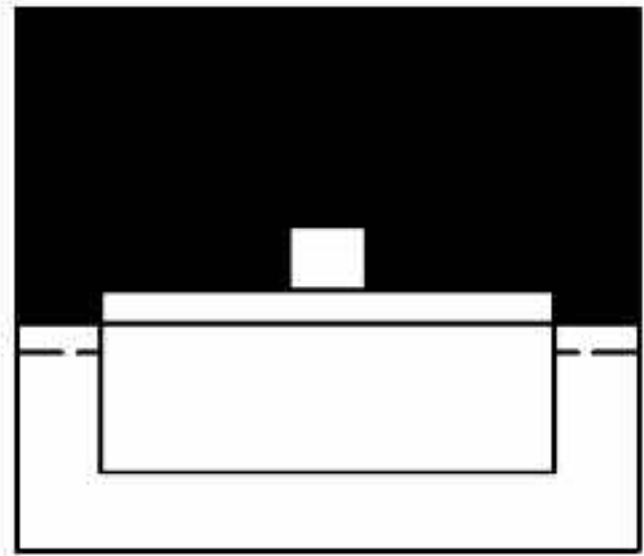
В обильном водами селе Умутум гавара Карин по сей день действуют три родника. Каждый из них имеет ряд из десяти и более сообщающихся друг с другом каменных корыт.

UMUTUM

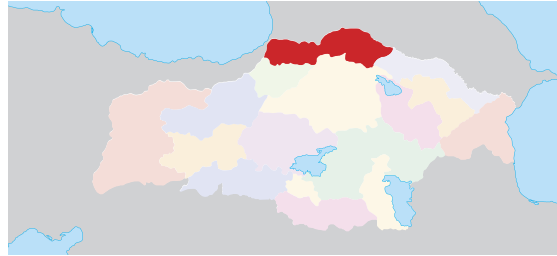
Umutum (not renamed) Village, Karin District, which boasts abundant water resources, has three running fountains. Each of them has up to 10 and even more troughs of stone.

ԳՈՒԳԱՐՔ ԳՄԱՐԿ GUGARK

N 41°34'37.59" E 43°54'43.04"

ԱՅԱԶՄԱ

Թռեղք գավառի (այժմ՝ Վրաստանի Հանրապետություն, Ծալկայի շրջան) Այազմա գյուղում ցարդ գործում է 1862 թ. կառուցված աղբյուրը՝ հետևյալ արձանագրությամբ.

Կանգնեցաւ աղբիւրս / ձեռամբ Յարութիւն ք(ա)հ(ա)ն(ա)յի / եւ ժողովրդոց, 1862 թ.:

СЕЛО АЯЗМА

В селе Аязма гавара Трехк (ныне Цалкинский район Республики Грузия) по сей день действует родник, построенный в 1862 г. На нем высечена следующая надпись:

Этот родник построен усилиями священника Арутюна и народа, 1862 г.

AYAZMA

Ayazma Village, Treghk District (in present-day Tsalka Municipality, Kvemo Kartli Region, Republic of Georgia), has a running fountain which dates from 1862. The following inscription is engraved on it:

Transl. from Armenian: *This fountain was constructed by Priest Harutium and the [local] people. 1862.*

N 41° 0'55.85" E 44°37'26.14"

ԱՅԳԵՀԱՏ

ՀՀ Լոռու մարզի Այգեհատ գյուղում ցարդ գործում է ԺԹ դարավերջին նորոգված նովաշար մի աղբյուր:

СЕЛО АЙГЕАТ

В селе Айгеат марза Лори РА по сей день действует построенный в конце XIX в. родник с рядом каменных корыт, сообщающихся друг с другом.

AYGENAT

Aygehat Village, Lori Region, Republic of Armenia, has a running fountain of several troughs. It was repaired in the late 19th century.

N 41° 0'57.15" E 44°35'40.62"

ԱՐԴՎԻ

ՀՀ Լոռու մարզի Արդվի գյուղում նովաշար մի աղբյուրի կամարի ներքո՝ մարմարե սալիկին, փորագրված է.

Այս աղբյուրը | կառուցին | հայրենի գիտում | Եգոր Բ. եւ իր | կողակից Շուշանիկ Մ. | Քալանթարեանները՝ | ի յիշատակ | իրենց հոգիների, | 1909 թ.:

СЕЛО АРДВИ

В селе Ардви марза Лори РА под сводом родника, имеющего ряд сообщающихся друг с другом каменных корыт, на мраморной плите высечено:

Этот родник построили в родном селе Егор Б. и его жена Шушаник М. Калантаряны, в память о своих душах. 1909 г.

ARDVI

Ardvi Village, Lori Region, Republic of Armenia, has a fountain with a long row of troughs. The following inscription is engraved on a marble slab set beneath its arch, on its facade:

Transl. from Armenian: *Yegor B. and his spouse Shushanik M., the Kalantarians, built this fountain in their native village in memory of their souls. 1909.*

N 41° 7'39.04" E 42° 3'25.47"

ԱՐՏԱՆՈՒՋ

Կղարջք գավառի Արտանուջ (այժմ՝ Արտանուջ) քաղաքում, որը մինչև 1918 թ. գրեթե զուտ հայաբնակ էր, պահպանվել են հայաշեն մի քանի աղբյուրներ: Դրանցից մեկի՝ միտումնավոր քերված արձանագրության տառահետքերի շնորհիվ ընթերցվում է.

Յամի տ(եառ)ն | 1883 | ...շինեցին:

ГОРОД АРТАНУДЖ

В городе Артанудж (до 1918 г. имело почти исключительно армянское население) округа Кхарджк провинции Гугарк (ныне в Турции) сохранилось несколько родников, построенных армянами. Надпись на одном из них была умышленно соскоблена, из оставшихся фрагментов едва удается прочитатъ следующее:

В году 1883-м от Р.Х. ... построили.

ARTANUJ

Several fountains built by Armenians are preserved in the town of Artanuj (now: Artanuch), Kgharjk District, which was almost entirely populated by Armenians until 1918. One of them used to have an inscription which has been deliberately scraped away, only the following being somehow legible from it:

Transl. from Armenian: *In the year 1883 A.D. ... was built.*

N 41°21'47.38" E 44°23'57.45"

ԲԱԼԻՇ

Քվեշափոր գավառի (այժմ՝ Վրաստանի Հանրապետություն, Բոլնիսի շրջան) կիսով չափ վրացախոս հայ բնակչություն ունեցող Բալիճ գյուղում ևս գործում է քարակերտ զուռերով մի աղբյուր:

СЕЛО БАЛИЧ

В селе Балич гавара Квешапор (часть жителей села – грузиноязычные армяне, ныне Болнисский муниципалитет Республики Грузия) провинции Гугарк действует родник с каменными корытами.

BALIJ

Balij Village, Kveshapor District (in present-day Bolnisi Municipality, Kvemo Kartli Region, Republic of Georgia), has a running fountain of several stone troughs. Half of the local inhabitants are Georgian-speaking Armenians.

N 41°17'0.31" E 43°25'17.08"

ԴԱԴԵՇ

Ջավախքի (այժմ՝ Վրաստանի Հանրապետություն, Ախալքալաքի շրջան) Դադեշ գյուղի աղբյուրը կառուցվել է 1857 թ. «...Ներսէս Ե Ամենայն հայոց կաթողիկոսը 1857 թուականին բերել է տուած ... «Սովուխ-Բուլախ» կոչուած աղբիւրի ջուրը խողովակներով մինչև գիւղ, ...երեք շորս տարի գոյութիւն ունենալուց յետոյ այդ խողովակները խախտուել են, և աղբիւրը ցամաքել է: Աղբիւրի գմբէթի ճակատին, որ տակաւին մնում է կանգուն, մարմարեայ քարի վրայ գրուած է այս արձանագրութիւնը.

Շինեցաւ աղբիւրս հրամանաւ կաթողիկոսին Ամենայն հայոց Ներսէսին և արդեամբք ս. Փրկիչ եկեղեցոյ Ախալքալաք, աշխատութեամբ բնակչաց Տատեշ գեղջ, 1857:

Այս աղբիւրի վերանորոգութեան համար վարպետները հաշուել են ծախս մօտաւորապէս 4000 ռ.»¹: Աշխատանքներն ավարտին է հասցրել Բալխտ գյուղի քահանա Մինաս Մկրտչյանը²: Նախաձեռնությունը Դադեշի համար խոշոր իրադարձություն էր, քանի որ հատկապես ձմռանն ու ամռանը ջրի իսպառ ցամաքելու պատճառով բնակիչները ստիպված էին լինում ձիերով ջուր կրել մոտակա գյուղերից:

СЕЛО ДАДЕШ

В джавакском селе Дадеш (ныне Республика Грузия, Ахлкалакский муниципалитет) в 1857 г. был построен родник, вода которого была проведена по трудам: "...Католикос Всех армян Нерсес V в 1857 г. трубами провел в село воду источника, называемого "Совух-Булах", ...через три-четыре года трубы испортились и родник пересох. На фасаде все еще сохранившегося свода родника на мраморной плите высечено:

Этот родник построен по приказу Католикоса Всех Армян Нерсеса и на средства церкви Сурб Пркич [Св. Спасителя] Ахалциха, трудами жителей села Татеш, [в году] 1857-м.

Для восстановления этого родника умелые мастера составили смету около 4000 руб."¹. Работы были завершены священником села Балхо - Мином Мкртчяном². Это было большим событием для [села] Дадеш, т. к. особенно зимой и летом во время полного высыхания водоемов, жители были вынуждены возить на лошадях воду из близлежащих деревень.

DADESH

Dadesh Village, Javakhk District (in present-day Akhalkalaki Municipality, Samtskhe-Javakheti Region, Republic of Georgia), has a fountain built in 1857: "In 1857 Catholicos of All Armenians Nerses V had ... the water of a spring called *Sovukh-Bulakh* conveyed to the village through a pipeline. ... Now these pipes that have been used for already some three to four years have been damaged and the fountain has dried up. The following inscription is engraved on a piece of marble fixed to the front of its arch, which is still preserved:

"[Transl. from Armenian] This fountain was built on the order of Catholicos of All Armenians Nerses, with the means of Sourb Prkich [Holy Saviour] Church of Akhaltskha and thanks to the efforts of the inhabitants of Tatesh Village. 1857.

"As estimated by masters, the repairs of this fountain will take about 4,000 roubles."¹

The renovation of the fountain was completed by the priest of Balkho Village, Minas Mkrтчian.² This initiative was of the utmost importance to the people of Dadesh as in winter and summertime, the fountain usually completely dried up, and they had to carry water on horseback from the nearby villages.

1 Нор-Дар. № 161. 6 сентября 1895 г. С. 3 (на арм. яз.).

2 НАА. Ф. 56. Оп. 1. Д. 3891. Л. 2 (на арм. яз.).

1 *Nor-Dar*, no. 161, 6 September 1895, p. 3 [in Armenian].

2 National Archives of Armenia, fund 56, list 1, file 3891, p. 2 [in Armenian].

1 «Նոր-Գար», 1895, № 161, 6 սեպտեմբերի, էջ 3:
2 ՀԱԳ, ֆ. 56, գ. 1, գ. 3891, ք. 2:

[N 41°31'46.37" E 44°31'43.46"](#)

ԴԱՂԵԹ-ԽԱՉԵՆ

Մանգլեացվոր գավառի (այժմ՝ Վրաստանի Հանրապետություն, Թեթրի-Շղարոյի շրջան) Դաղեթ-Խաչեն գյուղում և մերձակայքում գործում են մի քանի աղբյուրներ: Շնորհիվ արձանագրության՝ հատկապես ուշագրավ է գյուղամիջում գտնվողը, որը կառուցվել է 1979 թ. արցախահայերի՝ Դաղեթ-Խաչեն գյուղում հաստատվելու 200-ամյակի (1779-1979) կապակցությամբ.

Ի հիշատակ / Ղարաբաղից / գաղթած / նախնիների, / 200-ամյակի]:

СЕЛО ДАГЕТ-ХАЧЕН

В селе Дагет-Хачен гавара Манглеатпор провинции Гугарк (ныне Тетрицкаройский муниципалитет Республики Грузия) и в его окрестностях действует несколько родников. Среди них весьма интересен своей надписью родник, расположенный центре села, построенный в 1979 г. в честь 200-летия поселения здесь армян из Арцаха:

В память о переселившихся из Карабаха предках, 200-летие].

DAGHET-KHACHEN

There are several running fountains in Daghet-Khachen Village, Mangleatspor District (in present-day Tetrtskaro Municipality, Kvemo Kartli Region, Republic of Georgia), and in its vicinity. Particularly noteworthy is one of the village fountains which was built in 1979 in commemoration of the 200th anniversary (1779 to 1979) of the resettlement of Artsakh Armenians in Daghet-Khachen. Its inscription reads:

Transl. from Armenian: *In memory of [our] ancestors who moved [here] from Gharabagh. 200[th anniversary].*

N 41°16'17.36" E 44°45'3.55"

ԴԱՄԻԱ

Ծորովոր գավառի (այժմ՝ Վրաստանի Հանրապետություն, Մառնեուլի շրջան) Դամիա գյուղում գտնվող Քարանավ անվանը աղբյուրը կառուցվել է ԺԹ դարում: Քարերը միմյանց կցված են երկաթե գամերով և կրաշաղախով:

N 41°25'47.59" E 43°27'32.39"

ԴԻԼԻՍԿԱ

Ջավախքի Դիլիսկա (այժմ՝ Վրաստանի Հանրապետություն, Ախալքալաքի շրջան) գյուղում առանձնահատուկ վերաբերմունք ունեն աղբյուրների նկատմամբ: Բնակավայրի տարածքում բխած հին աղբյուրներից ուշագրավ են միակտոր քարից կերտված գուռերը: Առավել կարևորներից է Շաքրո Քորոյանի տան մոտ գտնվող աղբյուրի՝ զարդաքանդակ ճակատով գուռը, որի վրա փորագրված է հետևյալը.

Յակոբ Երիսոն, 1870:

Մեկ այլ գուռ՝ ավելի գուսպ հարդարանքով, գտնվում է եկեղեցուց 70 մ հյուսիս-արևելք:

Գյուղամիջում ցայսօր պահպանվում է 1908 թ. կառուցված աղբյուրի հիշատակագիրը.

1908 թ. | 20-ն յունիսի, յիշատակ | աղբիւրն | Ս(ա)մ(ի)կօն(ին):

1909 թ. կորխեցի վարպետները կառուցում են Արուքի աղբյուրը:

Գյուղից 2 կմ հեռու՝ արոտավայրում է գտնվում Ռ-ստակեսի աղբյուրը, որն իր միջոցներով կառուցել է Ռ-ստակես (Արիստակես) Սկոյանը:

СЕЛО ДАМИА

Расположенный в селе Дамия гавара Цобопор (ныне Марнеульский муниципалитет Республики Грузия) родник, называемый Каранав был построен в XIX в. Его строительные камни были скреплены железными гвоздями и известняковым раствором.

DAMIA

Damia Village, Tsobopor District (in present-day Marneuli Municipality, Kvemo Kartli Region, Republic of Georgia), has a fountain named *Karanav*. It was built in the 19th century, its stones being bound together with iron nails and mortar.

СЕЛО ДИЛИСКА

Жители джавакхского села Дилиска (Ахалкалакский муниципалитет, Грузия) имеют особое отношение к родникам. У старинных родников, расположенных на территории села, примечательны корыта, высеченные из цельного камня. Одним из самых значительных является родник, расположенный рядом с домом Шакро Корояна, с оранментированным фасадом, на котором высечено:

Акоб Ерисон, 1870.

Другой родник, украшенный скромнее, расположен на расстоянии около 70 м к северо-востоку от церкви.

В селе по сей день сохранилась памятная надпись родника, построенного в 1908 г.:

20 июня 1908 г., этот родник в память о Мамиконе.

В 70 м к северо-востоку от церкви сохранилось корыто с более скромным орнаментом.

В 1909 г. мастера из села Корх построили родник Арута.

На расстоянии около 2 км от села на территории пастбища находится родник Рстакеса, построенный Рстакесом (Аристакесом) Мкоянном на собственные средства.

DILISKA

Some old troughs-each of them made of a single piece of stone-are still preserved in Diliska Village, Javakhk District (in present-day Akhalkalaki Municipality, Samtskhe-Javakheti Region, Republic of Georgia). The local inhabitants have a special attitude to their fountains one of which runs near Shakro Koroyan's house. It is particularly noteworthy for its trough the front of which is enriched with reliefs and the following inscription:

Transl. from Armenian: Hakob Yerison, 1870.

Another trough, of simpler ornamentation, can be found 70 metres north-east of the village church.

An inscribed stone preserved in Diliska bears the inscription of a fountain built in 1908:

Transl. from Armenian: 20 June 1908. This fountain stands in memory of Mamikon.

In 1909 some masters from Korkh built the fountain of Arut.

The fountain of Rstakes is situated in a grazing land within 2 km of the village: it has been named after Rstakes (Aristakes) Mko-yan, who built it with his own means.

N 41°19'42.75" E 44°20'31.70"

ԴՄԱՆԻՍ

Կանգարք գավառի Դմանիս (այժմ՝ Վրաստանի Հանրապետություն, Դմանիսի շրջան) գյուղի աղբյուրի շինարարական հնգատող արձանագրությանը սպիտակ քարը (48 x 28 x 8 սմ) հայտնաբերել է Կորնել Կեկելիձեն աղբյուրի հատակից և փոխադրել Թբիլիսիի պատմության թանգարան (գույքահամար՝ 302): Վիմագրի բովանդակությունն է.

Շինեցաւ աղբյուրս յիշատակ | Կարապետի որդի | Սարգիսին, ՌՃԾԱ (1702) | թվին:

СЕЛО ДМАНИС

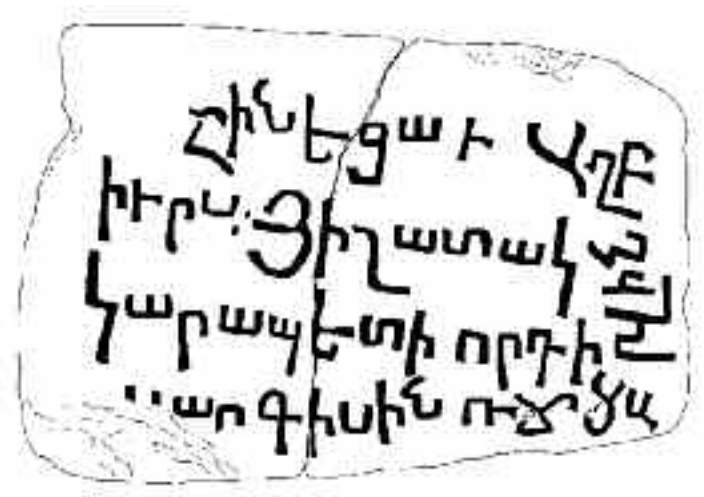
Белый камень родника (размеры: 48 x 28 x 8 см) села Дманис гавара Кангарк с пятистрочной строительной надписью был найден Корнелем Кекелидзе со дна родника и перевезен в Исторический музей в Тбилиси (инвентарный номер - 302):

Построен этот родник в память о Саргисе, сыне Карапета, в году 1151 (1702-м).

DMANIS

Dmanis Village, Kangark District (in present-day Dmanisi Municipality, Kvemo Kartli Region, Republic of Georgia), once had a fountain with a construction inscription of five lines engraved on a white stone (48 x 28 x 8 cm). This stone, now kept in Tbilisi History Museum (inventory number: 302), was found at the bottom of the fountain by Kornel Kekelidze. The inscription reads:

Transl. from Armenian: This fountain was built in memory of Karapet's son Sargis in 1151 [1702 A.D.].

N 41°17'20.06" E 43°16'58.25"

ԷՐԻՆՋԱ

Ջավախքի (այժմ՝ Վրաստանի Հանրապետություն, Ախալքալաքի շրջան) Էրինջա գյուղից հարավ՝ ձորակի ձախ կողմում, գործում է 1882/83 թթ. համակ սրբատաշ քարով կառուցված կամարակապ երկծորակ աղբյուրը, որն ունի արարատառ բուրբերեն շինարարական արձանագրություն:

СЕЛО ЭРИНДЖА

К югу от села Эринджа в Джавахке (Ахалкалакский муниципалитет, Грузия), на левой стороне ущелья действует построенный в 1882/1883 гг. из гладко тесаных камней родник со сводчатой нишей и двумя кранами. На нем арабскими буквами высечена строительная надпись на турецком языке.

ERINJA

There is a running fountain of two taps on the left side of a gorge south of Erinja Village, Javakhk District (in present-day Akhalkalaki Municipality, Samtskhe-Javakheti Region, Republic of Georgia). An arched structure entirely built of finely dressed stones, it dates from 1882/83 and has a Turkish construction inscription in the Arabic script.

N 41°14'15.52" E 42° 4'25.91"

ԽԱՆԶԻԹ

Կղարջք գավառի Խանձիթ (այժմ՝ Փրրնալլը) գյուղում գտնվող վանական համալիրում երկու աղբյուր է պահպանվել: Դրանցից մեկը վանքի գլխավոր եկեղեցու արևելյան կողմում քաղակապ շինություն է՝ կառուցված անմշակ և կիսամշակ քարերով: Այն շատ վաղուց խափանու ցամաք է:

СЕЛО ХАНДЗИТ

В составе монастырского комплекса, расположенного в селе Хандзит (ныне Пырналлы) гавара Кхарджк провинции Гугарк сохранились два родника. Один из них - постройка со сводом, расположенная к востоку от главной церкви монастыря и построена из необработанных и полуобработанных камней. Родник не действует уже на протяжении длительного времени.

KHANDZIT

Two fountains are preserved in a monastic complex located in Khandzit (now: Pernalle) Village, Kgharjk District. One of them is a vaulted structure of undressed and semi-dressed stones standing east of the main monastic church. It dried up a long time ago.

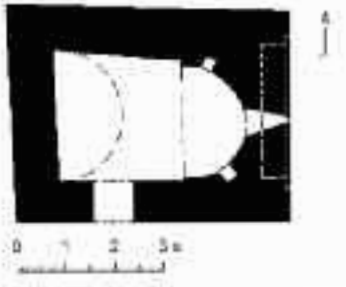

Երկրորդ աղբյուրն ակնհայտորեն սրբացված է, քանի որ շենքը միաժամանակ նաև մատուռ է՝ միանավ թաղածածկ հորինվածքով, ընդ որում, վերջինիս արևելյան ճակատն արտաքուստ հենց աղբյուրն է: Կամարի ներքո ազուցված է ՄԱ դարի ուճական առանձնահատկություններով խաչքար (միտումնավոր վնասված է):

Очевидно, что второй родник почитался как священный, так как постройка являлась одновременно и часовней с однонефным сводчатым перекрытием. С наружной стороны восточным фасадом часовни является сам родник с хачкаром, вставленным в стену под сводом и имеющим стилистические особенности, присущие XI в. Последний был умышленно поврежден.

The other fountain is apparently held sacred, the structure being a combination of a fountain and a uni-nave vaulted chapel: more exactly, the fountain forms part of the eastern facade of the chapel. Beneath the fountain arch, there is a cross-stone the stylistic peculiarities of which trace it back to the 11th century. It has been deliberately damaged.

N 41° 5'38.67" E 44°42'48.43"

ՀԱՂՊԱՏ

Միջնադարյան հայկական աղբյուրաշինության առավել աչքի ընկնող նմուշներից է ՀՀ Լոռու մարզի Հաղպատ գյուղի մեծահամբավ համանուն վանքի արևելյան կողմում՝ դեպի անտառ տանող ճանապարհի ձախ եզրին՝ խաչքարաշատ հին գերեզմանոցին կից կառուցված աղբյուրը¹:

Կառույցի ներսում՝ արևմտյան կողմի կամարի վրա, փորագրված է վանքի առաջնորդ Հովհաննեսի՝ 1258 թ. շինարարության մասին ավանդող արձանագրությունը:

Ի թուին ՉԷ (1258) հաստատամած կամարակապս ի հայր Յովհաննիսի ի հալլալ ընչից իւրոց, որում ողորմեսցի Ք(րիստոս)ս, տալով հոգո նորա ի լուսեղէն յարկաց եւ յանմահական ջրոյն. ամէն:

Մեկ այլ չափածո արձանագրությունից էլ հայտնի է աղբյուրի և մանավանդ ջրագծի՝ դեռևս 1824 թ. սկսված նորոգության մասին:

СЕЛО АХПАТ

Одним из наиболее примечательных образцов средневекового армянского искусства строительства родников является родник в селе Ахпат (Лорийский марз РА), построенный к востоку от знаменитого монастырского комплекса Ахпат, на обочине дороги, ведущей к лесу и нивам, рядом со старинным кладбищем со множеством сохранившихся хачкаров¹.

Внутри строения, на арке западной стены высечена надпись 1258 г. о строительстве родника предводителем монастыря Ованесом:

В году 707 (1258-м) построил сей [родник] на твердых основаниях со сводом отец Ованес на честные свои средства, потому да смилостивится Христос, дав его душе небесное пристанище и [испить] бессмертной воды! Аминь.

Из другой надписи, высеченной в стихотворной форме, выясняется о восстановлении родника и, в особенности, водопровода, начавшегося в 1824 г.:

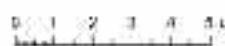
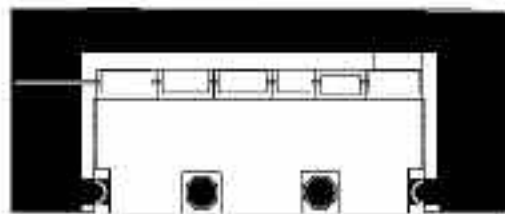
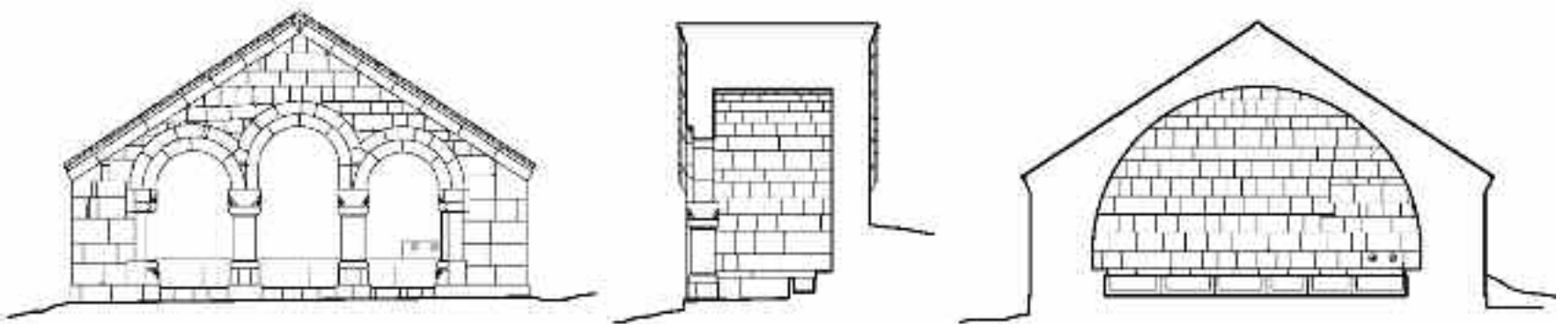
HAGHPAT

The fountain of Haghpats Village, Lori Region, Republic of Armenia, is one of the most remarkable specimens of medieval Armenian fountains. It is built close to an old cemetery abounding in cross-stones, on the left side of a road leading to a forest, east of the renowned monastery of Haghpats.¹

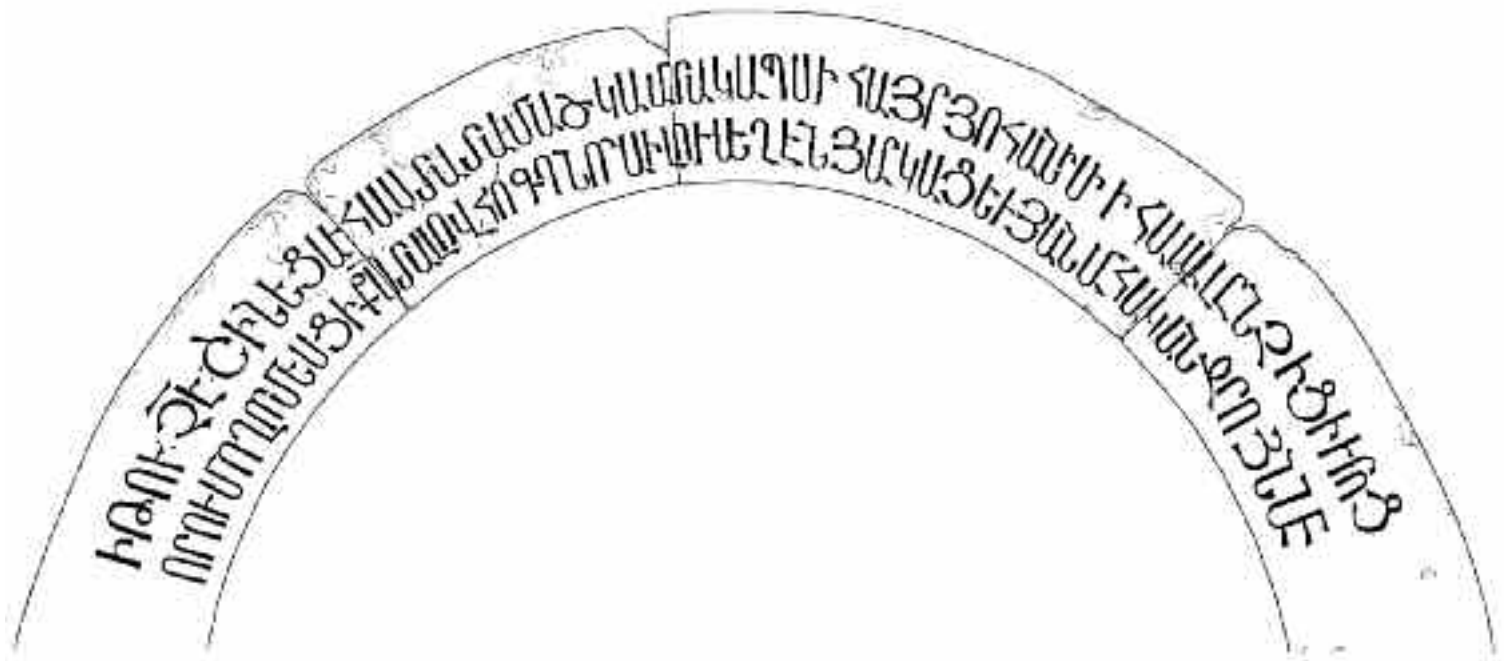
Inwardly, the western arch of the fountain bears an inscription of 1258 commemorating its construction by Prior Hovhannes:

Transl. from Armenian: *In the year 707 [1258 A.D.], this arched fountain was built by Father Hovhannis with his honestly-earned means, for which may Christ have mercy upon him, giving his soul an abode in heaven and the water of immortality. Amen.*

Another inscription which is versified is about the renovation of the fountain, and particularly, its conduit that began in 1824:

Չովացուցէ տէր զհոգին
Անտոն արքեպիսկոպոսին.
Աստի մինչև ական տեղին
Նոր նորոգեաց արդեամբ անձին.
Տեղեաւ էր սա երևանցի,
Բնիկ միաբան Էջմիածնի, ի 1827
ամի¹:

Աղբյուրը նորոգելու անհրաժեշտությամբ դարձյալ շեշտվել է սուտ երեք տասնամյակ անց²:

Վերջին անգամ նորոգվել է 1950-51 թթ.³:

Աղբյուրը կառուցված է գորշավուն սրբատաշ բազալտով, կրաշաղախով և նմանվում է սյունասրահի: Երեք կողմերից պատված է խուլ որմերով, և միայն հարավային ճակատը զանգվածեղ գույգ սյուներին հենված եռակամար բաց կամարաշար է, որի կենտրոնական բացվածքն ավելի մեծ է եզրայիններից: Ներսում ունի կառույցի ողջ երկարությամբ ձգվող գուռերի շարք:

1 Ք., Գանապահորդական յիշատակարան, «Արձագանք», 1884, № 43, 4 նոյեմբերի, էջ 628-629:

2 «Մեղու Հայաստանի», 1861, № 48, 25 նոյեմբերի, էջ 561-562:

3 Հովհաննիսյան Վ., Գարտարապետական հուշարձանների վերանորոգումը Սովետական Հայաստանում, Երևան, 1978, էջ 104:

Да охладит Господь душу архиепископа
Антонa, [кто] восстановил [водопроводную]
линию [простирающуюся] отсюда до
источника, на свои средства. Он был
родом из Еревана, коренным монахом из
Эчмиадзина, в году 1827-м¹.

О необходимости очередного восстановления родника упоминается три десятилетия спустя².

Последний ремонт был осуществлен в 1950-51 гг.³

Конструктивно родник имеет вид галереи и построен из чисто тесаных сероватых базальтовых блоков, скрепленных известковым раствором. Три стороны строения являются глухими стенами, и лишь южный фасад представляет собой открытую аркаду с тремя арками, опирающимися на пару массивных столбов. Центральная арка шире крайних. Внутри, по всей длине постройки тянется ряд сообщающихся друг с другом каменных корыт.

1 К. Дневник путешественника // Ардаганк. № 43. 4 ноября 1884 г. С. 628-629 (на арм. яз.).

2 Мегу Айастани. № 48. 25 ноября 1861 г. С. 561-562 (на арм. яз.).

3 Ованнисян К. Восстановление архитектурных памятников в Советской Армении. Ереван. 1978. С. 104 (на арм. яз.).

Transl. from Armenian: Lord, may You quench
Archbishop Anton's soul, for he thoroughly
repaired [the fountain] up to its very source
with his own means. He was a ... monk of
Echmiatsin, from Yerevan [by birth]. 1827.¹

An article published about three decades later underlined the necessity of the renovation of the fountain.²

Its latest repairs were carried out between 1950 and 1951.³

The fountain of Haghpat, which reminds of a portico, is built of finely dressed grey basalt stones bound together with mortar. On three sides, it has blank walls, while its southern facade is an open colonnade, with three arches resting on two massive pillars. The central arched opening is higher than the lateral ones. Inwardly, a number of troughs are built along the entire length of the structure.

1 К., "Traveller's Diary," Ardzagank, no. 43, 4 November 1884, pp. 628-629 [in Armenian].

2 Meghu Hayastani, no. 48, 25 November 1861, pp. 561-562 [in Armenian].

3 K. Hovhannissian, The Renovation of Architectural Monuments in Soviet Armenia (Yerevan, 1978), p. 104 [in Armenian].

N 41°32'17.76" E 43°35'54.45"

ՄԵԾ ՍԱՍՍԱՐ

Ջավախքի Մեծ Սամսար (այժմ՝ Վրաստանի Հանրապետություն, Ախալքալաքի շրջան) գյուղում պահպանվել է ԺԹ դարի աղբյուրաշինության ուշագրավ նմուշներից մեկը՝ պատկերաքանդակներով հարդարված միակտոր քարից կերտված մի գուռ:

СЕЛО МЕЦ (БОЛЬШОЙ) САМСАР

В селе Мец Самсар в Джавахке (Ахалкалакский муниципалитет, Грузия) сохранился один из примечательных образцов искусства строительства родников в XIX в., высеченный из цельного камня и украшенный орнаментом.

METS (GREATER) SAMSAR

A remarkable fountain trough of the 19th century is preserved in Mets (*Greater*) Samsar Village, Javakhk District (in present-day Akhalkalaki Municipality, Samtskhe-Javakheti Region, Republic of Georgia). It is made of a single piece of stone and is adorned with reliefs.

N 41°32'27.00" E 43°33'14.82"

ՄԵՐԵՆԻԱ

Ջավախքի Մերենիա (այժմ՝ Վրաստանի Հանրապետություն, Ախալքալաքի շրջան) գյուղում է գտնվում գավառի՝ Լուսաղբյուր անվամբ հայտնի սուրբ աղբյուրներից մեկը: Խորհրդային տարիներին հիմնովին վերակառուցվել է և կանգնեցվել ԺԵ-ԺՁ դդ. խաչքար:

СЕЛО МЕРЕНИЯ

В селе Мерения в Джавахке (Ахалкалакский муниципалитет, Грузия) расположен один из священных родников гавара под названием Лусахбюр. В советские годы он был полностью восстановлен и рядом с ним был поставлен хачкар XV-XVI вв.

MERENIA

In Merenia Village is located one of the sacred fountains of Javakhk District (present-day Akhalkalaki Municipality, Samtskhe-Javakheti Region, Republic of Georgia) which are all called *Lusaghbyur (Fountain of Light)*. In the Soviet years, it was thoroughly rebuilt, and a cross-stone (15th to 16th centuries) was added to it.

N 41° 4'52.27" E 44°41'30.52"

ՈՐՆԱԿ

ՀՀ Լոռու մարզի Որնակ (այժմ՝ Ալյներ) գյուղում կառուցված աղբյուրի մասին հայտնի է, որ Տփղիսի Կուսանաց Մբ. Ստեփանոս վանքի միաբան սարկավագուհի Մանյա Լորիս-Մելիքյանցը 1876 թ. մի առիթով հորաքրոջ աղջկան՝ իշխանուհի Քալի Արղուրյանցին, Որնակ գյուղ այցելելիս ծանոթացել է ջրի պատճառով գյուղացիների կրած դժվարություններին և որոշել նոտ 250 սաժեն (սա կազմում է 533,4 մ) հեռու գտնվող ջուրը փոխադրել գյուղ և աղբյուրի շենք կառուցել: «Ի վայելումն բնակչացն Որնակայ» ծրագիրը սարկավագուհու ծնողների՝ ազնվական Հովհաննես (Իվան) Չաքարյանի և Բար-

СЕЛО ВОРНАК

О роднике, построенном в селе Ворнак Лорийского марза РА, известно, что дьяконисса девичьего монастыря Сурб Степанос (Св. Стефана) в Тифлисе - Маня Лорис-Меликянц в 1876 г. при посещении дочери своей тети - княгини Кали Аргутянц, проживавшей в селе Ворнак, узнала о лишениях сельчан, связанных с отсутствием питьевой воды. Она решила провести воду в село с расстояния 250 сажень (533,4 м) и построить родник. Программа "Для нужд жителей села Ворнак" в память о родителях дьякониссы - дворян Ованеса (Ивана) Закаряна и Барбаре Мелик-Зохрабянц была претворена в жизнь в 1880 г.:

VORNAK

In 1876 Deaconess Mania Loris-Melikians from Kusanats Sourb Stepanos (*Nuns' St. Stephen*) Convent (Tiflis) visited Vornak (now: Akner) Village, in present-day Lori Region, Republic of Armenia, to see her aunt's daughter, Princess Kali Arghutians. While in the village, she learnt that the locals were in bad need of water and decided to build a fountain there. In 1880 the water of a spring, flowing within about 250 *sazhens* (533.4 metres), was conveyed to the village "for the enjoyment of the inhabitants of Vornak." The deaconess carried out this initiative in memory of her parents, nobleman Hovhannes (Ivan) Zakarian and Barbare Melik-

բարե Մելիք-Չոհրաբեյանցի հիշատակին կյանքի է կոչվում 1880 թ. «Աղբիւրը շինուած է աղիսաւազով և կրով, իսկ ուր կանգնացրած է աղբիւրը՝ շինուած է սրբաւատաշ քարով, որոյ ճակատին գրուած է մարմարեայ քարի վերայ յիշեալ կոյս Մանեայ Լորիս-Մելիքեանցի անմոռաց յիշատակագիրը»¹:

1881 թ. արկավագուհին նորից է «շինել տալիս, անցեալ տարվանից աւելի մօտեցնելով գիւղին, որպէսզի հեշտ լինի ձմեռ ժամանակը ոտաբոբիկ և թշուառ կանանց և մատաղահաս օրիորդներին ջուր կրելը և անասուններին ջրելը...: Այսպէս չը նայելով ծախքի երկրորդութուն, անձամբ տալով աւարտում է այդ պատուական շինութիւնը անցեալ օգոստոս ամսի 23-ին, գիւղի վերնամասում մի հոյակապ աւազան կառուցանելով...»²:

1883 թ. մեծ ափսոսանքով դարձյալ նշվել է. «Աղբիւրի ջուրը, շնորհիւ կառուցող վարպետի անհմտութեան, այժմ կտրվել է և կոյսը մտադրութիւն ունի եկող գարունքին նորից շինել տալ: Գիւղացիները առհասարակ շատ շնորհակալ են արժ. Մանիայ կոյսից նրա կրած անչափ նեղութիւնների համար: Ասում են, այդ ջրի վրա ծախսված է աւելի քան 1000 ռ. բացի անձնական աշխատանքից»³:

Աղբիւրին արձանագրված է եղել.

Յամի փրկչական 1880 և ազգային ՌՅԻԹ, ի 1-ն սեպտեմբերի, շինեցաւ աղբիւրս արդեամբ և ծախսիք բարեկրօն սարկաւագուհի Մանիայ կոյսի Լօռու Մելիքեանց միաբանի կուսանոցին Հայոց Տփիսիսայ, ի վայելումն բնակչաց գեղջն Որնակայ և ի յիշատակ իւր և ազնուական տոհմին և սերնդոց. ջուրք աղբերս բերեալ է յ50 սաժէն հեռաւորութենէ, անուն աղբերս կոչի՝ Աղբիւր Որնակայ⁴:

1 **Գեղամ վարդ. Բարաջանեանց**, Սանահին, «Մեղու Հայաստանի», 1880, № 70, 13 սեպտեմբերի, էջ 3:

2 «Մեղու Հայաստանի», 1881, № 193, 24 սեպտեմբերի, էջ 3:

3 **Ստեփանեանց Յովհ.**, Մեծ Շուլավեր գյուղ, «Մշակ», 1883, № 204, 24 դեկտեմբերի, էջ 3:

4 **Զ.**, Դանապարհորդական յիշատակարան, «Արձագանք», 1884, № 43, 4 նոյեմբերի, էջ 629:

"Родник построен из кирпичей и песка на известковом растворе, часть же, где расположен кран родника - выложена из чисто тесаных камней. На фасаде на мраморной табличке высечена памятная надпись о незабвенном [деле] девы Мани Лорис-Меликянц"¹.

В 1881 г. дьяконисса "велела провести воду еще ближе к селу, чем в прошлом году, чтобы зимой, когда к роднику шли босые и немощные женщины, также как молодые девушки, им было легче таскать воду и поить скот... Так, несмотря на то, что затраты, при этом, удвоились, она лично заплатила [необходимую сумму] и завершила это превосходное строение, построив великолепный бассейн в верхней части села..."².

В 1883 г. с большим сожалением вновь отмечается: "Из-за неопытности мастера-строителя родниковая вода ныне перестала течь и дева намерена к наступающей весне вновь отремонтировать [родник]. Крестьяне безмерно благодарны достопочтенной деве Мане за перенесенные ею безграничные трудности. Говорят, на этот родник помимо личных работ было потрачено более 1000 р."³.

На роднике было высечено:

В году 1880-м после Р. Х. и ... 1 сентября построен этот родник усилиями и на средства благочестивой дьякониссы девы Мани Лори Меликянц, монахини Армянского женского монастыря Тпхиса (Тбилиси) для пользования жителями села Ворнак и в память о ней и ее дворянском роде и его потомках; вода была подведена сюда с расстояния 50 сажений, называется родник - Ахбюр Ворнака⁴.

1 **Архимандрит Гегам Бабаджанянц**, Санаин. // Мегу Айастани. № 7. 13 сентября 1880 г. С. 3 (на арм. яз.).

2 Мегу Айастани. № 193. 24 сентября 1881 г. (на арм. яз.).

3 **Степанянц О.** Село Мец (Большой) Шулавер // Мшак. № 204. 24 декабря 1883 г. С. 3 (на арм. яз.).

4 **К.** Дневник путешественника // Ардзаганк. № 43. 4 ноября 1884 г. С. 629 (на арм. яз.).

Zohrabiants: "The fountain is built of brick, sand and lime, finely dressed stones featuring the part where its tap is located. The aforementioned nun, Mania Loris-Melikiants, left a memorable inscription on a piece of marble set in its facade."¹

In 1881 the deaconess resumed her construction activities in Vornak: "[She] brought [the water] closer to the village to reduce the hardships experienced by the poor, barefooted women and young ladies in winter-time, when carrying water, also for their cattle.... Ignoring the expenses she had to cover again, she built a splendid fountain in the upper part of the village, completing the work on the 23rd of August."²

In 1883 the author of an article wrote the following with great regret: " 'Thanks' to the master's unskillfulness, the water of the fountain has been cut off; that is why the nun, Mania, intends to rebuild it in the spring. The villagers are deeply thankful to the respectable nun for the difficulties she has gone through. The fountain is said to have cost more than 1,000 roubles, besides the work done."³

The fountain had the following inscription:

On 1 September 1880 A.D. and in 1329 of the national [Armenian] calendar, this fountain was built with the expenses of the pious deaconess, Mania Loris-Melikiants, a member of the nuns' community of the Armenian convent of Tpkhis [Tiflis], for the enjoyment of the inhabitants of Vornak Village, in her memory and in memory of her noble family and its descendants. The water of this fountain was brought from a distance of 50 sazhen, ⁴ [and] it is called Fountain of Vornak.⁵

1 **Archimandrite Gegham Babajaniants**, "Sanahin," *Meghu Hayastani*, no. 70, 13 September 1880, p. 3 [in Armenian].

2 *Meghu Hayastani*, no. 193, 24 September 1881, p. 3 [in Armenian].

3 **H. Stepaniants**, "Mets Shulaver Village," *Mshak*, no. 204, 24 December 1883, p. 3 [in Armenian].

4 A sazhen is a unit of length formerly used in Russia.

5 **К.**, "Traveller's Diary," *Ardzagank*, no. 43, 4 November 1884, p. 629 [in Armenian].

N 41°15'26.61" E 42°20'6.13"

ՍԱԹԼԵԼ

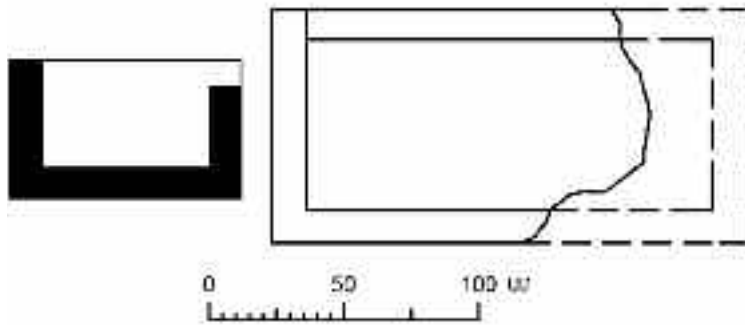
Կղարքք գավառի Շավշատ գավառակի գլխավոր՝ Սարլել (այժմ՝ Շավշատ) բնակավայրում դավանափոխ հայերի կողմից սկիզբի վերածված եկեղեցու բակում պահպանվել են ավերված աղբյուրի կտրտված զուռի մնացորդները:

СЕЛО САТЛЕЛ

В главном населенном пункте Сатлел (ныне Шавшат) участка Шавшат гавара Кхарджк провинции Гугарк, во дворе церкви, превращенной армянами, сменившими веру, в мечеть, сохранились обломки каменного корыта разрушенного родника.

SATLEL

The fragments of the broken trough of a ruined fountain are preserved in the yard of the church (turned into a mosque by the local Armenian converts) of Satlel (now: Shavshat), the capital of the sub-district of Shavshat, Kgharjk District.

N 41°30'50.12" E 44°29'29.26"

ՍԱՄՇՎԻԼԴԵ

Մանգլեացիոր գավառի (այժմ՝ Վրաստանի Հանրապետություն, Թեթրի-Շոթայի շրջան) Սամշվիլդե (Շամշուլդա) գյուղում, ի հիշատակ Երկրորդ աշխարհամարտում զոհվածների, 1971 թ. կառուցվել է աղբյուր-հուշարձան, որի կամարի ներքո առկա է հնգատող արձանագրություն:

СЕЛО САМШВИЛДЕ

В селе Самшвилде (Шамшулда) гавара Манглеацпор (ныне Тетрицкаройский муниципалитет, Грузия) провинции Гугарк в 1971 г. был построен родник-памятник в память об односельчанах, павших во Второй мировой войне. Под его сводом высечена пятистрочная надпись:

SAMSHVILDE

Samshvilde (now: Shamshulda) Village, Mangleatspor District (present-day Tretitskaro Municipality, Kvemo Kartli Region, Republic of Georgia), has a memorial fountain of 1971 dedicated to those killed during World War II.

The following inscription (five lines in the Armenian original) is engraved beneath its arch:

Ի հիշատակ Սամշվիլդուց զնացած Հայրենական պատերազմում զոհվածների, 1971 թ.:

В память о жителях села Самшвилде, погибших в Отечественной войне, 1971 г.

In memory of the inhabitants of Samshvilde who fell during the [Great] Patriotic War. 1971.

N 41° 5'9.37" E 44°39'47.57"

ՍԱՆԱՀԻՆ

Հիրավի «շինուած զարմանագործ» է Սանահնի աղբյուրը, որը գտնվում է ՀՀ Լոռու մարզի համանուն գյուղի արևմտյան ծայրին: Այն մեծահամբավ Սանահնի վանական համալիրի կազմում ԺԳ դարում ստեղծված յուրօրինակ և առանցքային կառույցներից մեկն է. «Արտաքոյ պարսպի վանացս դոյզն ինչ հեռի ի գեղջէն. ի ձորակին մատրան սրբոյն Սարգսի առ ստորոտով լերին գտանի պատական աղբիւրն, յորոյ վերայ կառուցեալ կայ ճարտարաշէն կամարօք սրահ մեծ, ուրանօր բղխեալ աղբեր ջրոյն հոսի ի գեղեցկաշէն քարակերտ աւազան: Չարմանալի է բղխումն աղբեր ջրոյս, որ չունի հանգոյն այլոց գյատուկ աղբերակս, այլ ուրն են սենեակք ստորերկրեայք, յորս սակաւ առ սակաւ ժողովի ջուրն և ապա յիրաքանչիւր սենեկաց արտաքս ելեալ ջրոյն խառնին ընդ միմեանս ի փողակին և անտի հոսին արտաքս առատութեամբ»¹:

Երկրէք ծածկով, ճակատային մասում մեկ սյան վրա երկկամար բացվածքով, իսկ մնացած երեք կողմերում խուլ որմերով, համակ սրբատաշ բազալտով կառուցված աղբյուրը ներսում ունի 1255 թ. եռատող նվիրատվական արձանագրություն, որը թերևս կարելի է համարել նաև շինարարական:

Ք(րիստոս)ս(ստուա)ծ ռոդրմի Մխիթար | քահանա(յին), Ծ (100) սպ(խտակ) ետ յաւազանս, | ՉԳ (1255):

Գրեթե կիսով չափ ավերված աղբյուրի շենքն ամբողջությամբ վերականգնվել է 1953-1958 թթ.²:

1 Ի ճանապարհորդութենէն Ռոստոմ բեկի Երզնկեանց Հաղբատեցոյ ի վերին կողման Հայաստանի, «Մեղու Հայաստանի», 1860, № 3, 16 յունվարի, էջ 19-21:

2 Սարգսյան Գ., Հուշարձանների պահպանությունը և վերանորոգությունը Սովետական Հայաստանում, «Էջմիածին», 1953, ԺԱ-ԺԲ, էջ 51: Տե՛ս նաև Հովհաննիսյան Կ., Ճարտարապետական հուշարձանների վերանորոգումը Սովետական Հայաստանում, Երևան, 1978, էջ 244:

СЕЛО САНАИН

Воистину родник Санаина - "рукотворное чудо", расположенное на западной окраине села Санаин Лорийского марза РА. Являющееся одним из уникальных и важных строений, входящих в состав знаменитого монастырского комплекса Санаин, будучи постройкой XIII в.: "Чуть поодаль от крепостных стен монастыря, внутри села, в овраге у подножия скалы, на вершине которой стоит часовня Сурб Саргис (Св. Сергия) расположен родник с отменной водой, над которым построено великолепное строение большой сводчатой галереи, где вода родника вытекает в красивый каменный бассейн. Удивительно происхождение воды родника, у которого нет одного отдельного источника, а имеется восемь подземных комнат, где постепенно собираются воды и затем из каждой комнаты вытекают, соединяясь в общий поток в трубе и вытекая наружу в обилии"¹.

Имея двускатную крышу, с тремя глухими стенами и открытой аркадой в фасадной части, где две арки расходятся от центральной колонны, это строение целиком построено из гладко тесаных базальтовых блоков, имеет внутри трехстрочную ктиторскую надпись, которая, по всей видимости, является также строительной.

Да помилует Господь Христос священника Мхитара, отдал 100 спитакос для бассейна, [в году] 704 (1255-м).

Строение родника, бывшее почти наполовину разрушенным, было полностью восстановлено в 1953-1958 гг.

1 Из путешествия Ростом-бека Ерзкянца Ахбатети по верхним краям Армении // Мегу Айастани. № 3, 16 января 1860 г. С. 19-21 (на арм. яз.).

2 Саргсян Г. Сохранение и восстановление памятников в Советской Армении. Эчмиадзин. 1953. № XI-XII. С. 51 (на арм. яз.) См. также: Ованнисян К. Восстановление архитектурных памятников в Советской Армении. Ереван. 1978. С. 244 (на арм. яз.).

SANAHIN

The renowned monastic complex of Sanahin, located at the western extremity of the village of the same name (in Lori Region, Republic of Armenia), has a 13th-century fountain which is truly an amazing work of architecture and one of the most important structures of the monastery: "There is a magnificent fountain outside the walls of the monastery, a little far from the village, at the foot of a mountain, in the gorge where the chapel of St. Sargis stands. The whole structure is a large hall of skilfully built arches, the water running into a beautiful basin of stone. Surprising as it is, it flows not directly from a source, but from eight underground chambers where it gradually accumulates. Then the water coming from all the chambers merges in a pipe from which it gushes forth."¹

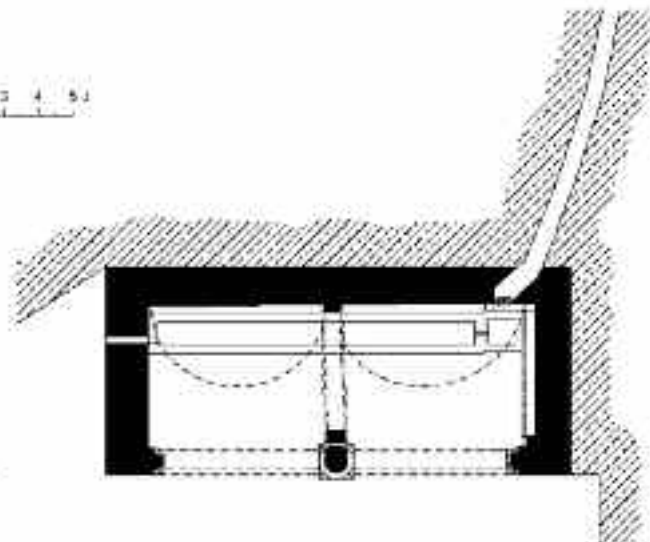
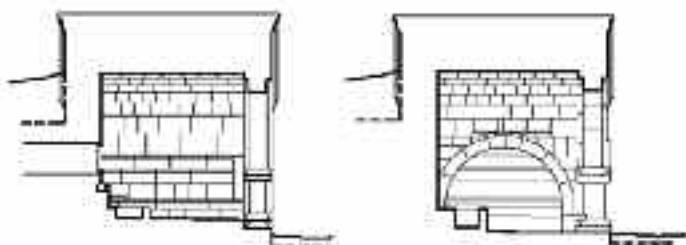
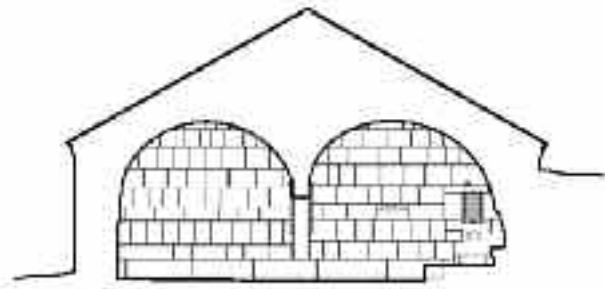
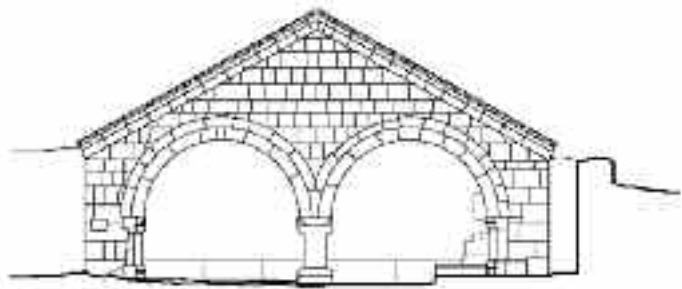
The fountain of Sanahin Monastery is a structure of a gable roof entirely built of finely dressed basalt. On three sides, it has blank walls, while its facade has an opening of two arches and a pillar. Inside the fountain, there is a donation inscription (three lines in the Armenian original) of 1255 which perhaps also commemorates its construction:

Lord Christ, may You have mercy on Priest Mkhitar, who gave 100 silver coins for this fountain. 704 (1255).

The fountain which had reached an almost semi-ruined state was thoroughly restored between 1953 and 1958.²

1 "From the Journey of Rostom Bek Yerznkants Haghbatetsy to the Upper Parts of Armenia," *Meghu Hayastani*, no. 3, 16 January 1860, pp. 19-21 [in Armenian].

2 G. Sargissian, "The Preservation and Renovation of Monuments in Soviet Armenia," *Echmiatsin*, nos. 11-12 (1953), p. 51 [in Armenian]; K. Hovhannissian, *The Renovation of Architectural Monuments in Soviet Armenia (Yerevan, 1978)*, p. 244 [in Armenian].

ԲՍԱԾ ՈՂՈՄ ԻՄԻ ԻՌԱ
 ԲԱՏԱՆԱ ՃՍՊԵՅՅԱԶԱՆՍ
 :ՁԴ:

Վանքն ունի նաև 1831 թ. կառուցված երկրորդ աղբյուրը, որը գտնվում է բուն վանական համալիրի կազմում՝ հյուսիսային հատվածով ձգվող շրջապարսպի մեջ և կրում է հետևյալ կամարածև երկտող արձանագրությունը.

Յարութիւն արքեպիսկոպոս շինեաց զաղբիւրն այս յորդահոս: Օվ վայելօղբ այսն ջրոյս՝ յիշէք զսա առ տ(է)ր Յ(իսու)ս: | Սա էր տոհմէն՝ Տ(է)ր Բարսեղեանց եւ սահմանէն՝ Տաւուշացի: Աստ՝ի Սանահին յաջորդեաց, արդեամբ իրով զայս օրինեաց, | թվ(ին) 1831:

Ունի երկար քարակերտ գուռով երկլանջ ծածկի տակ առնված բաղակապ հորինվածք: Կառուցված է համակ սրբատաշ բազալտով, կրաշաղախով:

Второй родник монастыря Санаин построен в 1831 г. и находится на территории самого монастырского комплекса, внутри северной крепостной стены. На нем высечена следующая дугообразная двухстрочная надпись:

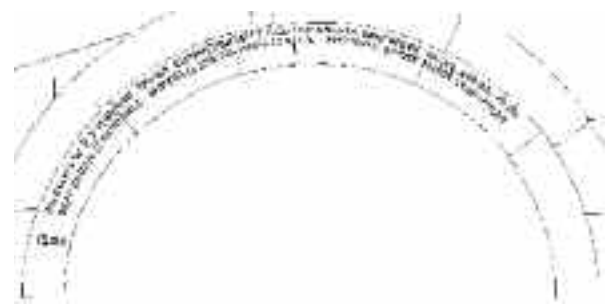
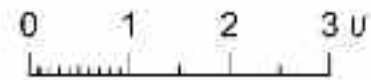
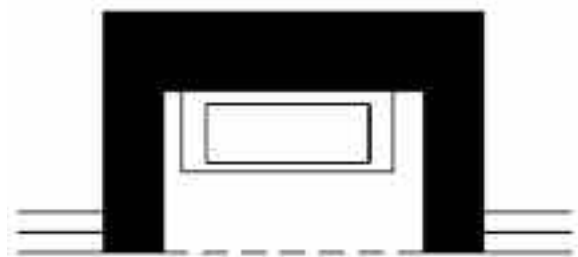
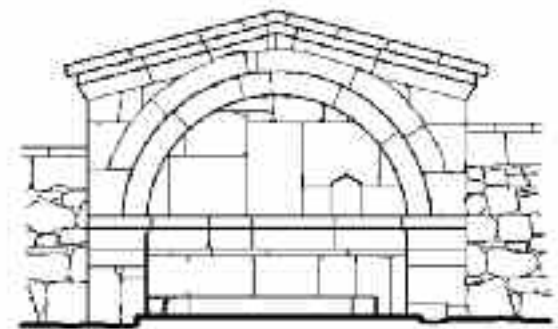
Построил этот полноводный родник архиепископ Арутюн. Кто будет пить эту воду, да вспоминает его [в молитвах] к владыке Христу. Был он из рода Тер Барсеянци из пределов Тавуша, стал преемником [на престоле] Санаина, [построил родник] на свои честные средства. В году 1831-м.

Родник имеет длинное каменное корыто и сводчатую композицию, заключенную под двускатную крышу. Построен из гладких базальтовых блоков, скрепленных известковым раствором.

Sanahin Monastery also has another fountain built in its northern walls in 1831. The following inscription (two lines in the Armenian original) is engraved on it in the form of an arch:

This gushing fountain was built by Archbishop Harutiun. May those who enjoy this water remember him [in their prayers] to Lord Jesus. He was from the Ter-Barseghians' family, from Tavush, [and] came to serve here, in Sanahin. He built this [fountain] with his own means in the year 1831.

The fountain is a vaulted structure of a gable roof and a long stone trough entirely built of finely dressed basalt stones bound by mortar.

N 41°16'33.41" E 43°22'24.02"

ՍՈՒԼԴԱ

Ջավախքի Սուլդա (այժմ՝ Վրաստանի Հանրապետություն, Ախալքալաքի շրջան) գյուղի միակ աղբյուրն ամռանն իսպառ ցամաքում էր, իսկ ձմռանը ջրի կարիքը հոգում էին ձյուն հալելով: 1862 թ. բնակիչները դիմում են հոգևոր իշխանություններին և խնդրում հոգավ ջուրը խողովակաշարով գյուղ հասցնելու ծախսը. «...ի բերել աստ ի գիւղն մեր գաղբիւր մի յորդառատ առ Երի գեղջն մեր յընդ հարաւ նըստեալ սարէն, ուր և գտանին հնոտք խողովակք ջրոյ մնացեալք յառաջին ժամանակաց...»¹: Նախահաշվի համաձայն՝ 1240 սաժեն հեռավորությունից (այսինքն՝ ավելի քան 2,6 կմ) բխող աղբյուրի ջուրը գյուղ հասցնելու համար անհրաժեշտ էր 1231 ուրբի², աշխատանքների անցկացման համար՝ 10.000 կավե խողովակ, 30.000 փութ ձեթ, 3 փութ բամբակ և 300 փութ քիրան³:

Մինչև 1869 թ. ջրմուղի շինարարությունը ստանձնելու կապակցությամբ սուլդացիների ծարավը սուկ խոստումներով հագեցնելով՝ Ալախգխայի Սր. Փրկիչ եկեղեցին վերջնականապես մերժում է գյուղաբնակներին այդ հույժ կենսական գործը կյանքի կոչելու համար նյութական օժանդակություն ցույց տալ⁴:

1 ՀԱԴ, ֆ. 53, ց. 1, գ. 2807, ք. 2:
2 Նույն տեղում, ք. 4:
3 Նույն տեղում, ք. 6:
4 Նույն տեղում:

СЕЛО СУЛДА

Единственный родник села Сулда в Джавахке (ныне РГ, Ахалкалакский муниципалитет) летом пересыхал, а зимой воду добывали, растапливая снег. В 1862 г. жители села обратились к духовным властям с просьбой оплатить проведение в село воды по трубам: "...чтобы привести в село наше воды обильного источника из села Ери, с горы, расположенной на юге, где есть старые трубы, оставшиеся от прежних времен..."¹. Согласно смете, для проведения воды бьющего на расстоянии 1240 саженой (более 2,6 км) источника требовалось 1231 руб.², для осуществления работ: 10 000 глиняных труб, 30 000 пудов подсолнечного масла, 3 пуда хлопка и 300 пудов извести³.

Утоляя жажду просителей пустыми обещаниями вплоть до 1869 г., далее ахалцихская церковь Сурб Пркич (Св. Спасителя) и вовсе отказалась профинансировать решение этой крайне насущной проблемы крестьян⁴.

1 НАА. Ф. 53. Оп. 1. Д. 2807. Л. 2 (на арм. яз.).
2 Там же. Л. 4, 6.
3 Там же. Л. 6.
4 Там же.

SULDA

Sulda Village, Javakhk District (present-day Akhalkalaki Municipality, Samtskhe-Javakheti Region, Republic of Georgia), had only one fountain which completely dried up in summers. In wintertime, melted snow was the only source of water.

In 1862 the local inhabitants applied to the religious authorities for financial support "to bring the water of an abundant spring to our village from a mountain rising to the south. Some old water pipes have been preserved there since bygone times."¹

According to the estimate, the conveyance of the water of the spring, running at a distance of 1,240 *sazhens*² (more than 2.6 km), required 1,231 roubles,³ 10,000 clay pipes, 30,000 poods of oil, 3 poods of cotton and 300 poods of lime.⁴

Until 1869, the church authorities repeatedly promised to sponsor the pipeline construction. In the long run, however, they refused to provide any financial assistance for the implementation of that initiative which was of vital importance to the people of Sulda.⁵

1 National Archives of Armenia, fund 53, list 1, file 2807, p. 2 [in Armenian].
2 A *sazhen* is a unit of length formerly used in Russia.
3 National Archives of Armenia, fund 53, list 1, file 2807, p. 4 [in Armenian].
4 Ibid., p. 6.
5 Ibid.

N 41°21'14.80" E 43°25'54.21"

ՎԱՉԻԱՆ

Ջավախքի Ախալքալաքին մերձակա սակավաջուր գյուղերի շարքում Վաչիանը (այժմ՝ Վրաստանի Հանրապետություն, Ախալքալաքի շրջան), կարելի է ասել, եղել է առաջին տեղում: Գյուղին խմելու ջրի աղբյուր է ծառայել մերձակա կիսաճահճային լճակը. «Գիւղացիները խմելու ջուր թէ իրենց և թէ կենդանիների համար գործ են ածում այս լճակի ջրից...: Այս լճակի ջուրը ծանր և անհամ է, մինչև անգամ կարելի է ասել՝ հոտած: Վաչեանցիներն այս ջրից են գործածում: Ի՞նչ անեն խեղճերը, ուրիշ ջուր չունին»¹:

Այդ իսկ պատճառով 1892 թ. բռնկված խոլերայի քառասուրյա համաճարակի ընթացքում, հարևան գյուղերի համեմատ, Վաչիանում զոհերի թիվն ավելի շատ էր: Վարակվել էր 300 մարդ, որոնցից 100-ը վախճանվել²:

СЕЛО ВАЧИАН

В ряду маловодных сел Джавахка, расположенных вблизи Ахалкалака, на первом месте можно поставить село Ва-чиан (ныне Ахалкалакский муниципалитет, РГ). Источником воды для крестьян служило расположенное вблизи заболоченное озеро: "Для личных нужд и поя скота крестьяне пользуются водой из этого озера... Его вода тяжелая и безвкусная, даже можно сказать, гнилая. Ва-чианцы пользуются этой водой. А что же делать бедным? Другой воды у них нет"¹.

Именно по этой причине во время сорокадневной эпидемии холеры 1892 г. в Ва-чиане количество пострадавших было большим, нежели в соседних селах. Было заражено 300 человек, из которых умерло 100 человек.²

VACHIAN

In the 19th century, several of the villages of Javakhk District (present-day Akhalkalaki Municipality, Samtskhe-Javakheti Region, Republic of Georgia) that were located near the city of Akhalkalak suffered the lack of drinking water. The shortage of potable water was especially acute in the village of Vachian: its inhabitants had to drink the water of an adjacent pond that was much like a swamp: "The villagers take drinking water both for themselves and their cattle from this pool.... Its water is heavy and tasteless; we may even say that it is rotten, while the inhabitants of Vachian use this very water. What can these poor people do if they have no other [source of] water?"¹

For this very reason, the forty-day cholera epidemic that burst out in 1892 took a heavier toll on Vachian, as compared to the neighbouring villages: 300 people got affected, and 100 of them succumbed to the disease.²

1893 թ. գյուղացիները մինչև իսկ մտադրվել էին լքել գյուղը և փոխադրվել Կարսի մարզ. «Վաչիան գիղն ուզում է գաղթել Գարսի մահանգը. այդ մասին գիղից երկու հաւատարմատար ներկայումս Թիֆլիզ խնդիրներ են տալիս...: Գաղթելու պատճառը ջուրն է, վաչիանցիք ճահճային ջուր են խմում. շատերն այդ տեսակ ջրից վախենալով իրենց «րախու» – արաղի են տուել»³: Սակայն վաչիանցիները տեղափոխվելու փոխարեն ի վերջո գերադասում են Քառասնական վտակից խմելու ջուր հասցնել գյուղ և այն կյանքի են կոչում 1895 թ. «Ինչպես լսում ենք հաստատ աղբիրներից, յիշեալ լճակի ջուրը ցամաքեցնում են վաչեանցիները և իրենց համար ջուր են հոսեցնում դէպի գիղ (Վաչեան) Կրոխ Բուլախ (քառասուն աղբերաց) գետակից»⁴:

1 «Նոր-Գար», 1895, № 128, 20 յուլիսի, էջ 3:
 2 «Արձագանք», 1893, № 18, 12/24 փետր., էջ 1-2: Այլ տվյալների համաձայն՝ զոհերի թիվը 150 էր («Արձագանք», 1893, № 12, 29 յունվարի/10 փետր., էջ 2; «Նոր-Գար», 1893, № 15, 28 յունուարի, էջ 1): Վնասակար ջրի հետևանքներից անդրադարձած Արսեն քահանա Բլրցյանը նշել է. «Այդ հոտած ջուրն էր, որ անցեալ խոլերայի ժամանակ սարսափելի ջարդին նպաստեց...» («Նոր-Գար», 1895, № 128, 20 յուլիսի, էջ 3):
 3 «Արձագանք», 1893, № 12, 29 յունվարի/10 փետր., էջ 2: Տե՛ս նաև «Նոր-Գար», 1893, № 15, 28 յունուարի, էջ 1:
 4 «Նոր-Գար», 1895, № 128, 20 յուլիսի, էջ 3:

В 1893 г. жители села решили оставить его и переселиться в Карсскую область: "Село Вашиан хочет переселиться в Карсскую губернию: по этому вопросу двое доверенных лиц от села подают прошения в Тифлисе... Причиной переселения является вода: вашианцы пьют болотную воду; многие, из-за страха перед этой воды, предались "раху" - употреблению водки"³. Однако, позднее вашианцы предпочли переселению проведение питьевой воды из речки Караснакн. В 1895 г. инициатива была претворена в жизнь: "Из надежных источников мы узнали, что вашианцы осушают упомянутое озеро и проводят к своему селу воду из речки Кырх-Булах (сорока родников)"⁴.

1 Нор-Дар. № 128. 20 июля 1895 г. С. 3.
 2 Арзаганк. № 18. 12/24 февраля 1893 г. С. 1-2. Согласно другим источникам, число жертв составляло 150 (Арзаганк. № 12. 29 янв./10 февр. 1893 г. С. 2). Священник Арсен Бляниц, касаясь проблемы вредной воды, отмечает: "Эта гнилая вода стала причиной разразившейся здесь эпидемии холеры...". (Нор Дар. № 128. 20 июля 1895 г. С. 3).
 3 Арзаганк. № 12. 29 янв./10 февр. 1893 г. См. также: Нор-Дар. 1893. № 15. С. 1.
 4 Нор-Дар. № 128. 20 июля 1895 г. С. 3.

In 1893 the inhabitants of Vachian even expressed a desire to abandon the village and move to Kars Region: "The people of Vachian want to move to the province of Ghars [Kars]: at present two representatives of the village are in Tiflis with petitions.... The reason they want to leave their village is [the lack of] water: they drink swampy water, due to which, many of them have grown addicted to vodka, fearing [the consequences of the use of] such water."³

In the long run, instead of abandoning their homes, the inhabitants of Vachian decided to convey the water of the tributary Karasnakn to the village. This initiative was carried out in 1895: "As confirmed by trustworthy sources, the people of Vachian have begun drying up the aforementioned pond and bringing water to the village from the stream Kerkh Bulakh (Forty Springs) [Karasnakn]."⁴

1 Nor-Dar, no. 128, 20 July 1895, p. 3 [in Armenian].
 2 Ardzagank, no. 18, 12/24 February 1893, pp. 1-2 [in Armenian]. According to another report, the cholera took away 150 lives (Ardzagank, no. 12, 29 January/10 February 1893, p. 2). Speaking about the consequences of the harmful water, Priest Arsen Belertsian wrote the following: "It was because of that rotten water that so many people were mown down by the recent epidemic" (Nor-Dar, no. 128, 20 July 1895, p. 3).
 3 Ardzagank, no. 12, 29 January/10 February 1893, p. 2. Also see Nor-Dar, no. 15, 28 January 1893, p. 1 [in Armenian].
 4 Nor-Dar, no. 128, 20 July 1895, p. 3 [in Armenian].

N 41°37'54.66" E 43°51'47.61"

ՕԶՆԻ

Օձնի կամ Ոզնի գյուղը գտնվում է Թռեղք գավառում (այժմ՝ Վրաստանի Հանրապետություն, Ծալկայի շրջան): 1884 թ. նշվել է, որ այս ջրառատ գյուղի տարածքում «ամեն մի քայլի վերայ բղխում է մի առատ վճիտ աղբիւր...»¹:

Վկայությունը հաստատում են գյուղամիջյան ցարդ գործող աղբյուրները, որոնք ունեն հետևյալ արձանագրությունները.

« Յիշատակ | Թաթոս Վարձեվանի
 որդի՛ն Լէվոն, կին | է Կուլիզար, 1871:
 ք Շիւնվ(ե)ց(ա)լ | 1910 թիւ, | յունիսի | 10-ին:

1 Ք., Ծանապարհորդական յիշատակարան, «Արձագանք», 1885, № 3, 21 յուլիսի, էջ 40:

СЕЛО ОДЗНИ

Село Одзни, или Возни, расположено в гаваре Трехк провинции Гугарк (ныне Цалкинский муниципалитет, Грузия). В 1884 г. отмечается, что на территории этого богатого водными ресурсами села "на каждом шагу бьет полноводный чистый ключ..."¹. Об этом свидетельствуют действующие по сей день сельские родники. На них высечены следующие надписи:

1 В память о Левоне, сыне Татоса Вардзевана, жена его - Кулизар, 1871.
 2 Построен в 1910 году, 10 июня.

1 К. Дневник путешественника // Арзаганк. № 3. 21 июля 1885 г. С. 40 (на арм. яз.).

ODZNI

Odzni (Vozni) Village, Treghk District (present-day Tsalka Municipality, Kvemo Kartli Region, Republic of Georgia), boasted ample water resources. As noted in 1884, "a spring of pure water gushes forth there at every step."¹

At present the village has two running fountains with the following inscriptions:

1 Transl. from Armenian: *In memory of Tatos Vardzevan's son Levon [and] his wife Kulizar. 1871.*
 2 Transl. from Armenian: *Built on 10 June 1910.*

1 К., "Traveller's Diary," Ardzagank, no. 3, 21 July 1885, p. 40 [in Armenian].

N 41° 3'6.60" E 44°36'45.74"

ՕԶՈՒՆ

ՀՀ Լոռու մարզի Օծուն գյուղին մերձ Կնդարար աղբյուրի մասին ավանդաբար վկայվել է. «Գիղս բաւականին հարուստ է ջրերով, որոնցից նշանաւոր է «Կնդարար» (կենդանարար) կոչվածը: Այս աղբիւրը շինել է տուել Ջաքարիայ Սպասաւարը և մօտը մի հիւանդանոց...»¹: Այս հիշատակութիւնից ևս 10 տարի անց փոքրինչ ավելի մանրամասն նշվել է. «Գիղիս արևմտակողմն, երկու վերստ հեռու բոլսում է մի պատուական աղբիւր «Կնդարար» կոչուած, որ կրճատումն է կենդարար բառի. այս ջրի բերողը եղել է Ջաքարիա Սպասաւարի Պօնպարէ իշխանը, որ և շինել է նորա մօտ հիւանդանոց, ուր հիւանդներից շատերն ականակիտ ջրի և յստակ օդի շնորհիւ գտել են առողջութիւն, ուստի և ջուրը կոչուել է «Կենդանարար»...»²:

СЕЛО ОДЗУН

О роднике Кндарар села Одзун Лорийского марза РА предание гласит: "Село довольно богато родниками, среди которых славится родник Кндарар" (искаж. диал. от арм. կենդանարար - "животворящий"). Этот родник, также как лечебница рядом с ним, были построены по приказу Закарии Спасалара...»¹. Спустя десять лет в другом документе более подробно отмечается: "К западу от села, на расстоянии двух верст бьет прекрасный родник "Кндарар"<...>; его воду провел князь Закария Спасалар Понпарэ, построивший рядом с родником лечебницу, множество пациентов которой вернули себе здоровье благодаря чистой воде и прозрачному воздуху, потому источник и получил свое название - "Кенданарар"...»².

ODZUN

A fountain called *Kendarar* is mentioned near Odzun Village, Lori Region, Republic of Armenia: "The village is quite rich in fountains, *Kendarar* (*Kendamarar*) being the most renowned one. It was built by *Spasalar* [*Commander*] Zakaria, who also constructed a hospital nearby."¹

Another record offered more details about this fountain 10 years later: "An impressive fountain runs two *versts*² west of the village. It is called *Kendarar*, a contracted form for *Kendamarar*. Its water was brought by Prince Ponpare, who served for *Spasalar* [*Commander*] Zakaria. He [Ponpare] also built an adjacent hospital where many sick people got treatment, regaining their health thanks to the pure water [of the fountain] and the clean air [of the place]; hence the [Armenian] name of the fountain, *Kendamarar* [*Reviving*]."³

Գյուղում գործում է նաև Երկրորդ աշխարհամարտում զոհված համազյուղացիների հիշատակին կառուցված աղբյուրը՝ հետևյալ արձանագրությամբ.

Հայրենական մեծ պատերազմում զոհված ուզունլարցի մարտիկների հիշատակին, 1960 թ.:

- 1 **Շահվերդյանց Գ.**, Նամակ Օձունից, «Մշակ», 1874, № 32, 15 օգոստոսի, էջ 2:
- 2 **Զ.**, Ճանապարհորդական յիշատակարան, «Արձագանք», 1884, № 43, 4 նոյեմբերի, էջ 631:

В селе действует также родник, построенный в память об односельчанах, погибших во Второй мировой войне. На нем высечена следующая надпись:

В память о воинах узунларцах, погибших в Великой Отечественной войне, 1960 г.

- 1 **Шахвердяни Г.** Письмо из Одзуна // Мшак. № 32. 15 августа 1874 г. С. 2 (на арм. яз.).
- 2 **К.** Дневник путешественника // Ардзаганк. № 43. 4 ноября 1884 г. С. 631 (на арм. яз.).

At present Odzun has a running fountain dedicated to the victims of World War II. It has the following inscription:

Transl. from Armenian: *In memory of the fighters from Uzunlar [Odzun] who fell during the Great Patriotic War [1941-1945]. 1960.*

- 1 **G. Shahverdians**, “A Letter from Odzun,” *Mshak*, no. 32, 15 August 1874, p. 2 [in Armenian].
- 2 A *verst* is an obsolete Russian unit of length.
- 3 **K.**, “Traveller’s Diary,” *Ardzagank*, no. 43, 4 November 1884, p. 631 [in Armenian].

N 41°29'54.65" E 44°36'45.49"

ՔՅՈՍԱԼԱՐ

Մանգլեացվոր գավառում (այժմ՝ Վրաստանի Հանրապետություն, Թեթրի-Շղարոյի շրջան) գտնվող գյուղը գոյացել է միջնադարյան գյուղատեղիում (պատմական անունը մոռացվել է): ԺԹ դ. կեսերին, երբ թուրքերը դեռ նոր էին հաստատվում այդտեղ, հնավայրը հայտնի էր Կույր աղբյուր անվամբ: Քարաշեն աղբյուրի որմին եղել է այժմ անհետացված սույն արձանագրությունը.

Կույր աղբիւրս շինեցաւ ի կոյր եղբորէ, ի թվին հայոց ՌԿ (1211)¹:

- 1 **Ջալալեանց Ս.**, Ճանապարհորդութիւն ի Մեծն Հայաստան, Բ, Տիֆլիս, 1858, էջ 94:

СЕЛО КЁСАЛАР

Село Кёсалар историческое название которого забыто, расположенного в гаваре Манглеацпор провинции Гугарк (ныне Тетрицкаройский муниципалитет, Грузия) было образовано на месте средневекового селища. В середине XIX в., когда тюрки только начали заселение села, селище было известно под названием Куйр ахпюр (Слепой родник). На стене каменного родника была высечена ныне исчезнувшая надпись:

Куйр (слепой) родник построил слепой монах, в году 660 (1211-м).¹

- 1 **Джалаляни С.** Путешествие в Великую Армению. Тифлис, 1858. Т. II. С. 94 (на арм. яз.).

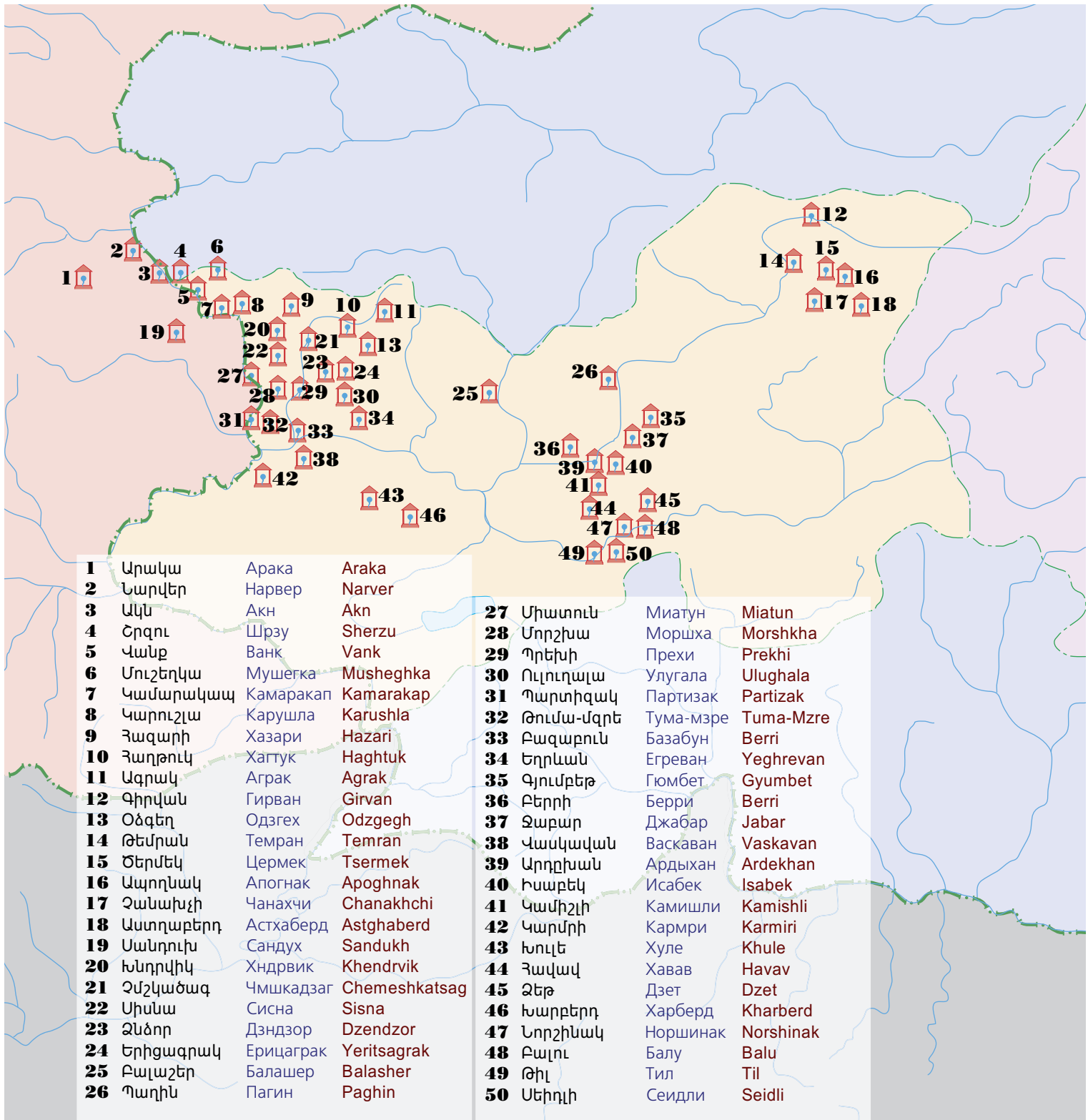
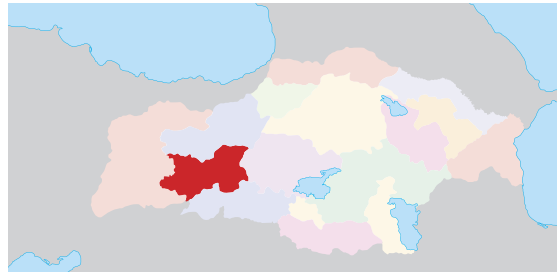
KYOSALAR

In the mid-19th century, the Turkish village of Kyosalar was founded in a medieval Armenian village site in Mangleatspor District (present-day Tetrtskaro Municipality, Kvemo Kartli Region, Republic of Georgia). At the time of this immigration, the village site the historical Armenian name of which remains unknown was called *Kouyr Aghbyur* [Blind Fountain] and had a stone fountain with the following inscription (neither the fountain nor the inscription has been preserved):

Transl. from Armenian: *This fountain, [called] Kouyr, was built by the blind brother in the year 660 [1211 A.D.] of the Armenian calendar.¹*

- 1 **S. Jalalians**, A Journey to Greater Armenia, vol. 2 (Tiflis, 1858), p. 94 [in Armenian].

ՅՈՓՔ ԸՕՍԿ TSOPK

N 39° 7'3.95" E 38°58'31.42"

ԱԳՐԱԿ

Չմշկածագ գավառի Ագրակ (այժմ՝ Գյոզլուչայիր) գյուղի կենտրոնում Մկրտիչ եպիս. Տիգրանյանի նախաձեռնությամբ և ժողովրդի հանգանակության շնորհիվ կառուցվել է թաղակապ աղբյուր. «...շինուած էր նաեւ կամարով հոյակապ աղբիւրը՝ առջեւը սեւ քարէ մեծ գոռերով»¹, որի ճակատին արձանագրված է եղել.

*Սուլթան Համիտ-խան
Կեցցէ յաիտեան
Աղբիւր բարեհամ բժշկութեան,
Հաւատացելոց սրբութեան:*

¹ Գասպարեան Հ., Չմշկածագ եւ իր գիւղերը, Բոստոն, 1969, էջ 38, 295:

СЕЛО АГРАК

В центре села Аграк (ныне Гезлужайир) гавара Чмшкацаг, по инициативе епископа Мкртича Тиграняна и на пожертвования крестьян был построен родник со сводчатой нишей: "...был построен также великолепный родник со сводом и большими черными каменными корытами перед ним"¹, на фасаде было высечено:

*Султан Хамит-хан
Да здравствует навеки!
Сладкий родник целительный,
Для очищения верующих.*

¹ Гаспарян А. Чмшкацаг и его села. Бостон. 1969. С. 38, 295 (на арм. яз.).

AGRAK

A vaulted fountain is mentioned in the centre of Agrak (now: Gyozluchayir) Village, Chemeskatsag District. Its construction was initiated by Bishop Mkrtych Tigranian and carried out thanks to collective fundraising: "There was also a magnificent arched fountain with large troughs of black stone in front of it."¹

The following inscription was engraved on the facade of the fountain:

Transl. from Armenian: *May Sultan Hamit-Khan live forever! A tasty, healing fountain sacred for believers.*

¹ H. Gasparian, Chemeskatsag and Its Villages (Boston, 1969), pp. 38, 295 [in Armenian].

N 38°50'6.34" E 39°51'22.73"

ԱՐԴԵԽԱՆ

Բալու (պատմ.՝ Բալահովիտ) գավառի Արդրխան (այժմ՝ Սողուկփրնար) գյուղում ցարդ գործում է ԺԹ դարում կառուցված քարաշեն կամարակապ մի աղբյուր:

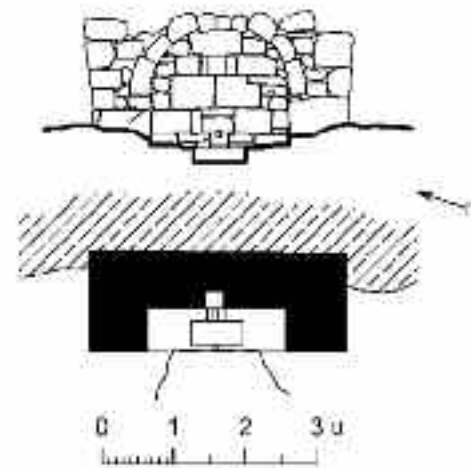

СЕЛО АРДЫХАН

В селе Ардыхан (ныне Согукпынар) гавара Балу по сей день действует построенный в XIX в. каменный родник со сводчатой нишей.

ARDEKHAN

Ardekhan (now: Soghukpenar) Village, Balu (historically known as *Balahovit*) District, has a running fountain which is an arched structure of stone built in the 19th century.

N 39°15'43.28" E 38°29'43.82"

ԱԿՆ

Գավառանիստ Ակն քաղաքի (այժմ՝ Քեմալիե) Տափուռա քաղի մոտ գտնվող Կաթնաղբյուրի մասին ավանդաբար վկայվել է. «...Կաղնտու կէս գիշեր»-ներու պահերուն, ջրի փոխարէն առատ ու քաղցրահամ կաթ հոսած է եղեր, եւ ասկէ ալ մնացած աղբիւրին Կաթնաղբիւր անունը, կը պատմեն մեծունաք»¹:

Ակնի մոտ 1880-ական թթ. հիշվում է նաև Լուսաղբյուրը, որը «Ակնայ դիմացն Յնծալենց պարտեզներուն վերև է»²:

1 **Տոցիկեան Ս.**, նշվ. աշխ., էջ 54:
 2 **Ճանիկեան Յ.**, Հնութիւնք Ակնայ, Թիֆլիս, 1895, էջ 39:

ГОРОД АКН

О роднике Катнахбюр, расположенном рядом с кварталом Тапура центрального города одноименного гавара - Акн (ныне Кемалие) предание гласит: "...В "полночь Каханта" (Нового года) вместо воды [из родника] обильно текло сладкое молоко, оттого и возникло название Катнахбюр [арм. "молочный родник"], - рассказывают как об этом рассказывают старики"¹.

Рядом с Акном в 1880-е гг. упоминается также родник Лусахбюр, который был расположен "напротив Акна, выше садов Цнцаленц"².

1 **Цоцикян С.** Западноармянский край. Нью-Йорк. 1947. С. 54 (на арм. яз.).
 2 **Чаникян О.** Древности Акна. Тифлис, 1895. С. 39 (на арм. яз.).

AKN

A spring called *Katnaghbyur* ran near the quarter of Tapura in Akn (now: Kemalie) City, the capital of the district of the same name: "According to elderly people, at New Year, around midnight, instead of water, sweet milk gushed from the spring; hence its [Armenian] name, *Katnaghbyur* [*Spring of Milk*]."¹

A record of the 1880s mentions the fountain of *Lusaghbyur* near Akn: "It is located above the gardens belonging to the Tsentsalents, opposite Akn."²

1 **S. Tsotsikian**, *The Western Armenian World* (New York, 1947), p. 54 [in Armenian].
 2 **H. Janikian**, *The Antiquities of Akn* (Tiflis, 1895), p. 39 [in Armenian].

N 39°14'41.49" E 40°26'40.63"

ԱՊՈՂՆԱԿ

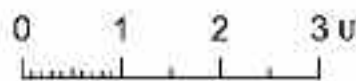
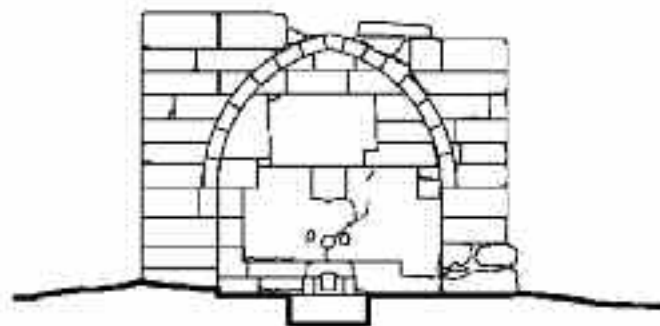
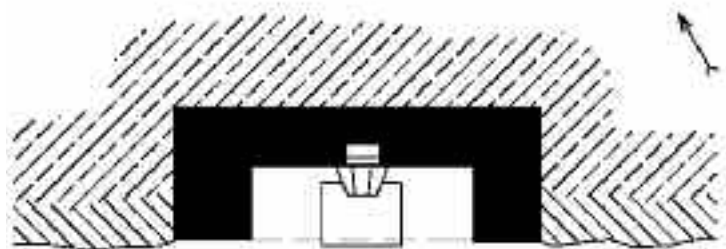
Քղի (պատմ.՝ Խորձյան) գավառի Ապողնակ (այժմ՝ Աքբինեք) գյուղում ցարդ նպատակին է ծառայում ԺԹ դարի 2-րդ կեսերին կառուցված թաղակապ մի աղբյուր:

СЕЛО АПОХНАК

В селе Апохнак (ныне Акбинек) гавара Кхи по сей день действует построенный во второй половине XIX в. родник со сводчатой нишей.

APOGHNAK

Apoghnak (now: Akbinek) Village, Keghi (historically known as *Khordzian*) District, has a running fountain. It is a vaulted structure built in the second half of the 19th century.

N 39°12'49.12" E 40°27'43.21"

ԱՍՏԳԱԲԵՐԴ

Քղի գավառի Աստղաբերդ (այժմ՝ Գանաթեփե) գյուղում ցարդ գործում է ԺԹ դարի երկրորդ կեսերին կառուցված առջևում ջրավազանով եռակամար արքյուրը:

СЕЛО АСТХАБЕРД

В селе Астхаберд (ныне Данатепе) гавара Кхи по сей день действует построенный во второй половине XIX в. родник с тремя содчатыми нишами и расположенным перед ними бассейном.

ASTGHABERD

Astghaberd (now: Danatepe) Village, Keghi (historically known as *Khordzian*) District, has a running fountain which dates from the second half of the 19th century. It is a structure of three arches, with a basin in front of it.

N 39°17'50.64" E 38°20'1.13"

ԱՐԱԿԱ

Այն գավառի Արակա (այժմ՝ Դուրուբյոյ) գյուղի Սր. Գրիգոր Նարեկացի ուխտատեղիի մատուռի հարավային կողմում ցարդ նպատակին է ծառայում ԺԹ դարի վերջին կառուցված կամարակապ մի արքյուր. «...կէս մը սրբատեղի կը համարուի: Այս սրբադրիւրին առջև է, որ հաւատար որ հիւանդներէն շատեր կը բժշկուին, մատուռ շհասած: Համրերը լեզու կելլեն, կույրերու աչքը կը բացուի, կաղեր եւ հաշմանդամներ ճիրիտ կը խաղան»¹:

АРАКА

К югу от часовни Сурб Григор Нарекаци места паломничества села Арака (ныне Дурукёй) гавара Акн по сей день действует построенный в конце XIX в. сводчатый родник: "...половина [его] считается местом паломничества. Многие больные верующие излечились именно перед этим святым родником, не дойдя до часовни. Немые обретают дар речи, слепые - глаза, хромые и инвалиды - играют в чирит [*конная игра]"¹.

АРАКА

A running fountain is situated south of a chapel forming part of the pilgrimage site of St. Grigor Narekatsy, in Araka (now: Durukyoy) Village, Akn District. It is an arched structure of the late 19th century, a record stating the following about it: "It is held sacred, for many ailing believers get healed once they see it, even before reaching the chapel: the dumb begin speaking; the blind start seeing, and the lame and the disabled commence playing the rope."¹

¹ Ազատեան Թ., Այն. Նիւրեր իր մշակոյթին ու պատմութեան համար, Եւրանապոլ, 1955, էջ 43-44: Տես նաև Ճանիկեան Յ., մշվ. աշխ., էջ 36: Էփրիկեան Հ., Պատկերազարդ բնաշխարհիկ բառարան, Կ. Ա., Վենետիկ, 1903-1905, էջ 286:

¹ Азатян Т. Акн: Материалы о его культуре и истории. Стамбул, 1955. С. 43-44 (на арм. яз.). См также: Чаникян О. Древности Акна. Тифлис, 1895. С. 36; Эприкян С. Иллюстрированный географический словарь. Т. I. С. 286 (на арм. яз.).

¹ T. Azatian, Akn: Materials on Its Culture and History (Istanbul, 1955), pp. 43-44 [in Armenian]. Also see H. Janikian, The Antiquities of Akn (Tiflis, 1895), p. 36 [in Armenian]; S. Eprikian, An Illustrated Geographical Dictionary, vol. 1 (Venice, 1903-1905), p. 286 [in Armenian].

N 39° 2'31.17" E 38°50'13.74"

ԲԱԶԱԲՈՒՆ

Չմշկածագ գավառի Բազաբուն (այժմ` Ջեբե) գյուղից հարավ-արևմուտք «փոքր դարատափ մըն էր, ուր կար քարաշէն, ցած կամարով աղբիւր մը», որ հայտնի էր Խոստուկ անվամբ: Կամարը 1894 թ. նորոգել էր համագյուղացի հաճի Հարություն Նազարյանը¹:

¹ Գասպարեան Հ., Չմշկածագ եւ իր գիւղերը, էջ 249:

СЕЛО БАЗАБУН

К юго-западу от села Базабун (ныне Жебе) гавара Чмшкацаг "...был расположен каменный родник с невысокой каменной нишей", известный под названием Хостук. В 1894 г. родник был отремонтирован жителем села Базабун махтеси Арутюном Назаряном.

¹ Гаспарян А. Чмшкацаг и его села. Бостон. 1969. С. 249 (на арм. яз.).

BAZABUN

"A stone-built fountain of a low arch" is mentioned "on a small terrace" south-west of Bazabun (now: Jebe) Village, Chemeshkatsag District. The fountain, which was known by the name of *Khostuk*, was repaired in 1894 by a local inhabitant, Hajji Harutiun Nazarian.¹

¹ H. Gasparian, Chemeshkatsag and Its Villages (Boston, 1969), p. 249 [in Armenian].

N 38°57'6.47" E 39°27'59.64"

ԲԱԼԱՇԵՐ

Չարսանճագ գավառի Բալաշեր (այժմ` Բեյդամջյ) գյուղի աղբյուրը հիշվում է որպես «շատ գեղեցիկ քարերով շինուած», որի «ջուրը բարձրէն կը հոսի առատօրէն»: Հայտնի էր Սև աղբյուր անվամբ¹:

¹ Երեանեան Գ., Պատմութիւն Չարսանճագի Հայոց, Պէյրութ, 1956, էջ 216 (այս տեղեկութիւնը հեղինակին է տրամադրել ամերիկաբնակ պալշերցի Նուրիճան Պ. Պողոյանը):

СЕЛО БАЛАШЕР

Родник села Балашер (ныне Бейдамджи) гавара Чарсанчаг упоминается как "построенный из очень красивых камней", чья "вода обильно падает с высоты". Родник был известен под названием Сев ахбюр (Черный родник)¹.

¹ Ереванян Г. История Армянского Чарсанчага. Бейрут, 1956. С. 216 (на арм. яз.). Эти сведения сообщены автору проживавшим в США уроженцем села Нуричаном П. Погосьяном.

BALASHER

Balasher (now: Beydamje) Village, Charsanjag District, had a fountain which was known by the name of *Sev Aghbyur* (*Black Fountain*). It "was built of very nice stones, its water flowing in abundance from an elevation."¹

¹ G. Yerevanian, History of Armenian Charsanjag (Beirut, 1956), p. 216 (the author received this information from Nurijan P. Poghoian from the USA, who was from Balasher by birth).

N 38°41'57.85" E 39°57'12.54"

ԲԱԼՈՒ

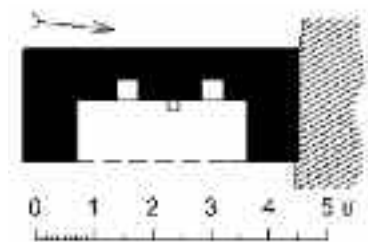
Նախկին գավառանիստ Բալու (այժմ` Փալու) քաղաքի ավերակներում առկա է մակ ցամաքած և դեռևս գործող կամարակապ երկու աղբյուր:

ГОРОД БАЛУ

В руинах некогда центрального города одноименного гавара - Балу сохранились два родника со сводчатой нишей: один уже пересохший, другой - действующий.

BALU

Two arched fountains are preserved in the ruins of the city of Balu (now: Palu), the former capital of the district of the same name. One of them has dried up, while the other still runs.

N 38°50'58.73" E 39°40'43.51"

ԲԵՐՐԻ

Հաշտյանք (նախքան Մեծ եղեռնը՝ Չարսանճագ) գավառի վարչական կենտրոն Բերրի քաղաքն ուներ մի քանի աղբյուր: Առավել հայտնի էին շուկայի մոտ գտնվող Կամար, որը «երեք խողովակներ է կը ծորէր. պաղորակ էր ու առատահոս...: Առջեւը շինած էր մեծ աւազան մը...»¹, Կալերու քաղի Ըռըսուլ, որը բխում էր Երևանյանների տան «տակէն, ճերմակ ապառաժի մը մէջէն. ասիկա երկու խողովակներով կը բաժնուէր...»², ինչպէս նաև հին և կամարակապ Անպար աղբյուրները³:

Խորշուկ աղբյուրը գտնվում էր առաջնորդարանի արևելյան կողմում: Ուներ հագուստ սպիտակեցնելու հատկություն, ուստի և առավելապես գործածվում էր լվացքի համար⁴:

Բերրիի հյուսիսային կողմում էին Տոն⁵ և Կոլ աղբյուրները: Վերջինս համարվում էր քաղաքի ամենամաքուր և ամենապաղ աղբյուրը, սակայն բավական հեռու գտնվելու պատճառով «հայերը շատ չէին կրնար օգտուիլ անկէ»⁶:

Նորոյենց աղբյուրը քաղաքի այգիներում գտնվողներից ամենահայտնին էր: Բխում էր Նորոյենց գերդաստանին պատկանող հողերից. «Աղբիւրը գետնի հաւասար ակէ մը կը վազէր, քարէ փոքր գոռով»⁷:

1 Երևանեան Գ., Պատմութիւն Չարսանճագի Հայոց, Պէյրութ, 1956, էջ 152-153:

2 Նույն տեղում, էջ 154:

3 Նույն տեղում:

4 Նույն տեղում:

5 Նույն տեղում:

6 Նույն տեղում, նաև էջ 152, 243:

7 Նույն տեղում, էջ 155:

ГОРОД БЕРРИ

В административном центре гавара Хаштянк (до Геноцида 1915 г. - Чарсанчаг) провинции Цопк - городе Берри действовало несколько родников. Наиболее известными из них были: родник Камар, расположенный рядом с рынком, который "вытекал из трех кранов, был холодным и полноводным. Перед ним был построен большой бассейн..."¹; родник Ырысул квартала Калеру, "бьющий из-под белых скал под домом Ереванянов; вода его вытекала из двух труб..."², а также старый сводчатый родник Анпар³.

Родник Хоршук находился к востоку от резиденции епископа. Вода его обладала свойством отбеливания тканей, поэтому использовалась, в основном, для стирки⁴.

В северной части города Берри находились родники Тон⁵ и Кол. Последний считался самым чистым и прохладным родником города, однако, по причине отдаленности "армяне не могли пользоваться им часто"⁶.

Самым известным родником, расположенным в садах города, был родник Нороенц, бьющий на участке земли, принадлежавшей роду Нороенц: "Родник бил из-под земли и имел маленькое каменное корыто"⁷.

1 Ереванян Г. История армянского Чарсанчага. Бейрут, 1956. С. 152-153 (на арм. яз.).

2 Там же. С. 154.

3 Там же.

4 Там же.

5 Там же.

6 Там же. С. 152, 243.

7 Там же. С. 155.

BERRI

The city of Berri, the administrative centre of Charsanjag (historically known as *Hashtiank*) District, had a number of fountains. Particularly well-known were those named *Kamar*, *Eresul* and *Anpar*. The first of them was situated near the marketplace: "Its cool water gushed forth from three pipes.... There was a large basin in front of it."¹

Eresul, which was located in the quarter of Kaler, ran from beneath the Yerevanians' house, "from inside a white rock, its water being distributed through two pipes."²

Anpar was an old, arched fountain.³

Another fountain, *Khorshuk*, stood east of the Armenian Prelacy. Its water having a bleaching quality, it was mostly used for washing clothes.⁴

The fountains of *Ton*⁵ and *Kol* were situated in the north of Berri. The latter was considered to be the purest and coolest fountain in the city, but it was rather far away and "the Armenians were unable to make much use of it."⁶

Also, there were some fountains in the gardens of Berri, *Noroyents* being particularly well-known. It flowed from a plot of land belonging to the Noroyents' family (hence its name): "The fountain had a small stone trough, its water running from a spout that was on the very surface of the ground."⁷

1 G. Yerevanian, History of Armenian Charsanjag (Beirut, 1956), pp. 152-153 [in Armenian].

2 Ibid., p. 154.

3 Ibid.

4 Ibid.

5 Ibid.

6 Ibid., pp. 152, 243.

7 Ibid., p. 155.

N 39°29'47.54" E 40°41'10.75"

ԳԻՐՎԱՆ

Քղի գավառի Գիրվան (այժմ՝ Սալթաշ) գյուղում ցարդ գործում է միակտոր քարերից կերտված գուռերով հնաշեն մի աղբյուր:

СЕЛО ГИРВАН

В селе Гирван (ныне Салташ) гавара Кги по сей день действует старинный родник с корытами, высеченными из цельных камней.

GIRVAN

Girvan (now: Saltash) Village, Keghi District, has an old running fountain of several troughs each of which is made of a single block of stone.

N 38°53'15.25" E 39°54'25.69"

ԳՅՈՒՄԲԵԹ

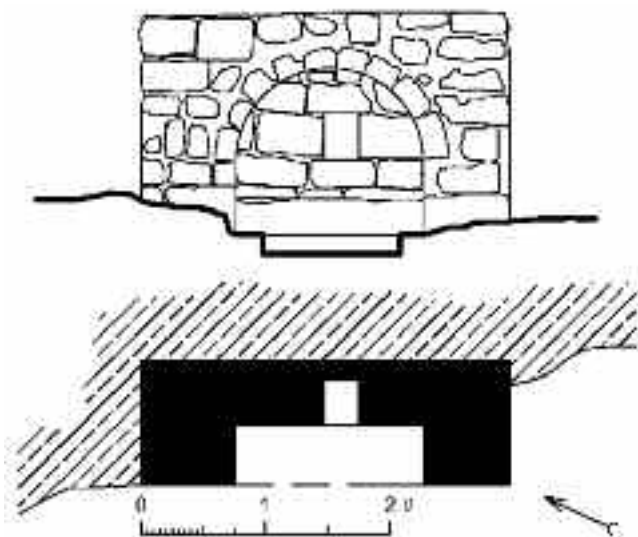
Բալու գավառի Գյումբեթ (չի անվանափոխվել) գյուղում ցարդ գործում է նախկինի նմանողությամբ վերակառուցված կամարակապ աղբյուրը, որի որմերում ագուցվել են տասնամյակներ առաջ հիմնահատակ քանդած եկեղեցու սրբատաշ և խաչազարդ քարերից:

СЕЛО ГЮМБЕТ

В селе Гюмбет гавара Балу по сей день действует родник со сводчатой нишей, построенный по типу бывшего на этом месте старого родника. В его его стены были вставлены чисто тесаные и украшенные крестами камни церкви, полностью разрушенной десятки лет назад.

GYUMBET

Gyumbet (not renamed) Village, Balu District, has a running fountain which is an arched structure built to look like an earlier one located in the same site. A number of stones from the former village church (levelled to the ground several decades ago)—some finely dressed, others decorated with crosses—are set in the walls of the fountain.

N 39° 1'39.99" E 39° 5'24.93"

ԵՂՐԵՎԱՆ

Հաշտյանք գավառի Եղրևան (այժմ՝ Բոզագաջ) գյուղի ավեր եկեղեցու խորանի տակից բխում էր Անմահության (Գանիե) աղբյուրը, որը հողե փողրակներով փոխադրել էին դալարագեղ մի վայր: Այնտեղ էլ կատարվում էին Վարդավառի նավասարդյան խաղերը¹:

¹ Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 5, էջ 89:

СЕЛО ЕГРЕВАН

Из-под алтаря разрушенной церкви села Егреван (ныне Бозагадж) гавара Хаштянк провинции Цопк бил родник Бессмертия (Гание), воды которого были уведены по глиняным трубам на зеленоющий участок, где игрались праздничные игры Навасарда-Вардавара¹.

¹ Армянская этнография и фольклор. Т. V. Ереван, 1973. С. 89 (на арм. яз.).

YEGHREVAN

The *Spring of Immortality* (Ganie) gushed from beneath the altar of a ruined church in the village of Yeghrevan (now: Bozaghaj) Village, Charsanjab (historically known as *Hashtiank*) District. Earthen pipes conveyed its water to a picturesque site which was the venue of festive games held during the celebration of the ancient Armenian New Year called *Navasard*¹ and the feast of *Vardavar*.²

¹ Armenian Ethnography and Folklore, vol. 5 (Yerevan, 1973), p. 89 [in Armenian].

² *Vardavar* was an ancient pagan festival.

N 39° 2'31.46" E 38°53'10.97"

ԵՐԻՑԱԳՐԱԿ

Չմշկածագ գավառի Երիցագրակ (այժմ՝ Յոզլուչայր մեզրա) գյուղը (այժմ՝ ջրամբարի տակ) ուներ երկու աղբյուր: Մեկը «քարաշեն սե կամարով ջրառատ աղբյուր մըն էր...», մյուսը գտնվում էր հաճի Հարություն Չոլագյանի տան մոտ¹:

¹ Գասպարյան Հ., Չմշկածագ եւ իր գիւղերը, էջ 233:

СЕЛО ЕРИЦАГРАК

В селе Ерицаграк (ныне Йозлучайыр мезра) гавара Чмшкацаг было два родника. Один "был каменным полноводным родником с черным сводом ниши", другой находился рядом с домом махтеси Арутюна Чолагяна¹.

¹ Гаспарян А. Чмшкацаг и его села. Бостон. 1969. С. 233 (на арм. яз.).

YERITSAGRAK

Two fountains are mentioned in Yeritsagrak (now: Yozluchayer Mezra) Village, Chemeskatsag District. One of them was "an abundant stone-built fountain of a black arch," and the other was located near Hajji Harutiun Cholagian's house.¹

¹ H. Gasparian, Chemeskatsag and Its Villages (Boston, 1969), p. 233 [in Armenian].

N 39°14'45.66" E 40°23'39.93"

ԹԵՄՐԱՆ

Քղի գավառի Թեմրան (այժմ՝ Բաղարպար փրնար) գյուղը մի քանի աղբյուր է ունեցել: Մի մասը ժամանակի ընթացքում խափանվել-ցամաքել է (պահպանվել են «անպետքացած» քարակերտ գոտերը), իսկ մյուսները ցարդ ծառայում են նպատակին: Դրանցից հատկապես աչքի են ընկնում երկուսը (մեկը՝ միակամար, մյուսը՝ երկկամար), որոնք ԺԹ դարի շինություններ են:

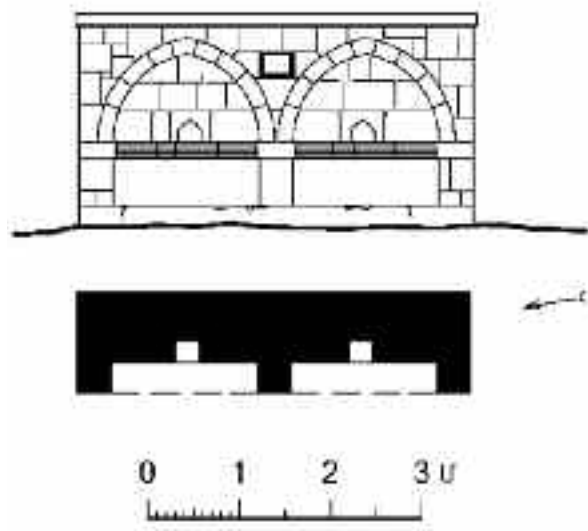
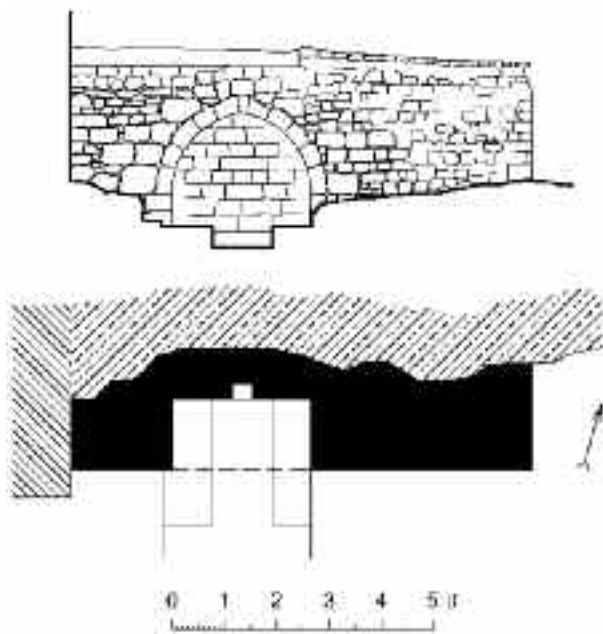
СЕЛО ТЕМРАН

В селе Темран (ныне Багларпынар) гавара Кхи было несколько родников. Некоторые пересохли (сохранились лишь их каменные корыта), другие действуют по сей день. Среди них выделяются два родника, построенные в XIX в.: один из них с одной сводчатой нишей, второй - двумя.

TEMRAN

A number of fountains are mentioned in Temran (now: Baghlarpenar) Village, Keghi District: some of them still run, while others dried up and fell into disuse in the course of time (their "useless" stone troughs are still preserved). Among the running fountains, two 19th-century ones are particularly remarkable: one of them is a structure of a single arch, while the other has two arches.

N 38°37'53.77" E 39°51'40.97"

ԹԻԼ

Բալու գավառի Թիլ (այժմ՝ Գյոմեչբաղար) գյուղի մեծահռչակ Սբ. Խաչ վանքից ոչ հեռու բխող աղբյուրի մասին նշվել է. «Ապառաժ քարի մեջէն եօթը ալերէ, կը վազէ դէպ Ս. Խաչ վանքի պարտէզները, յետոյ խառնուելով Տէրէկեանի գետակին՝ կը թափի Արածանի մէջ»¹:

¹ Տէրոյանց Ս., Բալու, «Արարս», 1897 [1894-95], էջ 44:

СЕЛО ТИЛ

О роднике, бьющем неподалеку от знаменитого монастыря Сурб Хач (Св. Креста) села Тил (ныне Гёмецбаглар) гавара Балу упоминается: "Из скалы семью ключами бьет [родник], бежит в сады монастыря Сурб Хач, затем, смешивая свои воды с речкой Терекяни, впадает в [реку] Арацани"¹.

¹ Тероянц М. Балу // Аракс. 1897 [1894-1895]. С. 44 (на арм. яз.).

TIL

A fountain is mentioned not far from the renowned monastery of Sourb Khach (*Holy Cross*) located in Til (now: Gyomechbaghlar) Village, Balu (historically known as *Balahovit*) District: "It gushes forth from inside a rock, from seven sources, towards the gardens of Sourb Khach Monastery. Then, merging into the stream Terekian, it runs into the [river] Aratsani."¹

¹ M. Teroyants, "Balu," *Arax*, 1897, book 2 (St. Petersburg, 1897), seventh year, p. 44 [in Armenian].

N 38°57'18.00" E 38°48'15.00"

ԹՈՒՄԱ-ՄՅՐԵ

Չմշկաձագ գավառի Թումա-մզրե գյուղում (այժմ՝ ջրամբարի տակ) կար Ակնցուն տինկ անունով փլված կամարով ջրառատ մի աղբյուր¹:

¹ Գասպարեան Հ., Չմշկաձագ եւ իր գիւղերը, էջ 256:

СЕЛО ТУМА-МЗРЕ

В селе Тума-мзре гавара Чмшкацаг ранее действовал полноводный родник с обрушившимся сводом, называемый Акнцун тинк¹.

¹ Гаспарян А. Чмшкацаг и его села. С. 256 (на арм. яз.).

TUMA-MZRE

Tuma-Mzre Village (at present submerged under a reservoir), Chemeshkatsag District, had an abundant fountain of a ruined arch which was known by the name of *Akntsun Tink*.¹

¹ H. Gasparian, *Chemeshkatsag and Its Villages* (Boston, 1969), p. 256 [in Armenian].

N 38°50'46.25" E 39°53'13.41"

ԻՍԱԲԵԿ

Բալու գավառի Իսաբեկ (այժմ՝ Իսաբեյ) գյուղում գործում է մի կերպ վերակառուցված և դրա հետևանքով քարակերտ գոտերից որոշ մասն այլևս անպետք համարված մի աղբյուր:

СЕЛО ИСАБЕК

В селе Исабек (ныне Исабей) гавара Балу действует небрежно восстановленный родник, в результате чего некоторые каменные корыта ныне выведены из строя.

ISABEK

Isabek (now: Isabey) Village, Balu District, has a running fountain which has undergone some unsuccessful reconstruction. During this work, some stone troughs were removed from the fountain, being considered as something "useless."

N 38°42'18.80" E 39°15'18.99"

ԽԱՐԲԵՐԴ

Երբեմնի նահանգային կենտրոն, այժմ քաղաքատեղի Խարբերդի ավերակներում կանգուն, սակայն ցամաք է առջևում երկու գոռ ունեցող կամարակապ աղբյուրի շենքը:

ГОРОДИЩЕ ХАРБЕРД

В руинах городища Харберд, некогда бывшего центром вилайета, стоит высохший сводчатый родник с двумя корытами.

KHARBERD

A dried-up fountain is preserved in the ruins of the city site of Kharberd, once the capital of the province of the same name. It is an arched structure, with two troughs in front of it.

N 39° 6'58.19" E 38°49'19.12"

ԽՆԴՐՎԻԿ

Չմշկածագ գավառի Խնդրվիկ (այժմ՝ Գյունեյբաշը) «գիղին առջևն էր քարաշէն կամարակապ ջրառատ աղբյուրը»¹:

¹ Գասպարեան Հ., Չմշկածագ եւ իր գիղերը, էջ 283:

СЕЛО ХНДРВИК

Перед селом Хндрвик (ныне Гюнейбашы) гавара Чмшкацаг "находится каменный сводчатый полноводный родник"¹.

¹ Գասպարյան А. Чмшкацаг и его села. С. 283 (на арм. яз.).

KHENDRVIK

“An arched stone-built fountain of abundant water” is mentioned “at the entrance to the village” of Khendrvik (now: Gyuneybashe), Chemeschkatsag District.¹

¹ H. Gasparian, Chemeschkatsag and Its Villages (Boston, 1969), p. 283 [in Armenian].

N 38°41'37.92" E 39° 8'34.72"

ԽՈՒԼԵ

Խարբերդ գավառի Խուլե (այժմ՝ Շահինքայա) գյուղի՝ ցարդ գործող աղբյուրի կառուցման խիստ ուշագրավ արձանագրությունը եղել է համանուն վանքի Սր. Գևորգ եկեղեցու ճակատին:

Լոյս աղբյուր, յանուն Յուսիկ տնտեսի շինեալ է թուին եօթն հարիւր յիսնի (1301): Կրկին նորոգեալ յԱրամեան սերէ, Գէորգ ծայրագոյն ուարունապետէ, խնորէ վանահարցոյ պահել հաստատուն, զի մի լինիցի Անիի հանգոյն¹:

Նորոգվել է 1882 թ.²:

¹ Ոսկեան Հ., Խարբերդի (շրջակայքի) վանքերը, «Հանդես անսորեայ», 1960, ապրիլ-յունիս, էջ 196-197: Տես նաև Վահե Հայկ, Խարբերդ եւ անոր ոսկեղեն դաշտը, Նյու Յորք, 1959, էջ 866:

² Վահե Հայկ, նույն տեղում:

СЕЛО ХУЛЕ

На фасаде церкви Сурб Геворг одноименного монастыря была высечена весьма примечательная надпись о строительстве действующего по сей день родника села Хуле (ныне Шахинкая) гавара Харберд: "Светлый родник, построен в году 750 (1301-м) в память об экономе Усике... Вновь восстановлен преданным рабунапетом [*ученый муж] Геворгом из рода Арамян. Просит [он] монахов свято соблюдать [данный обет], дабы не заслужить участи Ани"¹. Был отремонтирован в 1882 г.²

¹ Воскян А. Монастыри Харберда (его округи) // Андес амсоря. 1960. Апрель-май. С. 196-197. См. также: Ваге Айк. Харберд и его золотистое поле. Нью-Йорк, 1959. С. 866 (на арм. яз.).

² Ваге Айк. Указ. соч. С. 866.

KHULE

Khule (now: Shahinkaya) Village, Kharberd District, has a running fountain with a noteworthy construction inscription engraved on the facade of St. Gevorg (George) Church of Khulevank Monastery located a little far from the village. The inscription reads:

“[Transl. from Armenian] *Luys Aghbyur [Fountain of Light], dedicated to the steward Husik, was built in the year 750 [1301]. It was renovated again by senior teacher Gevorg Aramian, who is asking the priors to keep it standing so that it does not share the fate of Ani.*”¹

In 1882 the fountain underwent repairs.²

¹ H. Voskian, The Monasteries of Kharberd (Its Neighbourhood), *Handes Amsorea* (April-June 1960), pp. 196-197. Also see **Vahe Hayk**, Kharberd and Its Golden Plain (New York, 1959), p. 866 [in Armenian].

² **Vahe Hayk**, p. 866.

N 39°16'33.11" E 40°25'30.70"

ԾԵՐՄԵԿ

Քղի գավառի Ծերմեկ (այժմ՝ Յելդեղիրմենի) գյուղում մասամբ խաթարված դեռևս գործում է գուռերի շարքով կամարակապ աղբյուրը:

Գյուղն ունի քարակերտ գուռերով ևս մեկ վերակառուցված աղբյուր:

СЕЛО ЦЕРМЕК

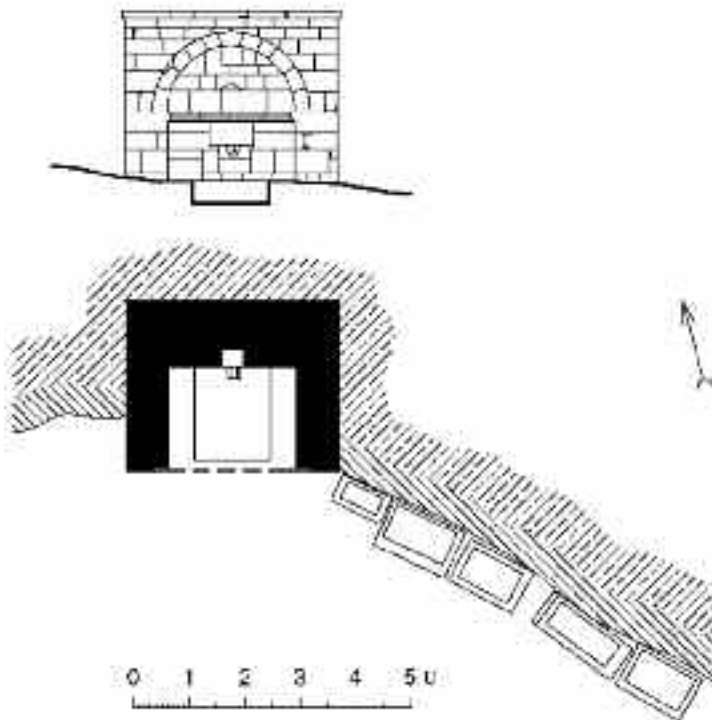
В селе Цермек (ныне Елдегирмени) гавара Кхи все еще действует частично разрушенный сводчатый родник, имеющий ряд сообщающихся друг с другом каменных корыт.

В селе расположен также другой родник - восстановленный и имеющий каменные корыта.

TSERMEK

Tsermek (now: Yeldeghirmeni) Village, Keghi District, has a running fountain which is partly in a state of disrepair. It is an arched structure of a number of troughs.

The village also has another fountain of stone troughs which has been reconstructed.

N 39°14'49.55" E 38°30'54.86"

ԿԱՄԱՐԱԿԱՊ

Այն գավառի Կամարակապ (այժմ՝ Թոյբելեն) գյուղում դեռևս կանգուն է 1893 թ. կառուցված և արդեն վաղուց խափանված ու ցամաքած կամարակապ աղբյուրի շենքը:

СЕЛО КАМАРАКАП

В селе Камаракап (ныне Тойбелен) гавара Акн находится давно разрушенный и засохший сводчатый родник, построенный в 1893 г.

KAMARAKAP

An arched fountain built in 1893 is still preserved in Kamarakap (now: Toybelen) Village, Akn District. It dried up and fell into disuse a long time ago.

N 38°49'29.38" E 39°51'18.17"

ԿԱՄԻՇԼԻ

Բալու գավառի Կամիշլի (չի անվանափոխվել) գյուղում ևս գործում է նախքան 1915 թ. կառուցված մի աղբյուր:

СЕЛО КАМИШЛИ

В селе Камишли гавара Балуде действует родник, построенный до 1915 г.

KAMISHLI

Kamishli (not renamed) Village, Balu District, has a running fountain built before 1915.

N 39° 5'20.56" E 38°48'26.49"

ԿԱՐՄՐԻ

Չմշկածագ գավառի Կարմրի (այժմ՝ Գեդիկլեր բուջաղը) գյուղն ուներ կոփածո քարերով 3 աղբյուր՝ «Վերի աղբյուր, Վարի աղբյուր, Դամիին աղբյուր»¹:

¹ Գասպարեան Հ., Չմշկածագ եւ իր գիւղերը, էջ 220-221:

СЕЛО КАРМРИ

В селе Кармри (ныне Гедиклер буджагы) гавара Чмшкацаг действовало три родника с корытами из тесаных камней: "Верхний [Верхний] ахпюр, Вери [Нижний] ахпюр, Чамииин ахпюр"¹.

¹ Գասպարյան Ա. Чмшкацаг и его села. С. 220-221 (на арм. яз.).

KARMRI

Karmri (now: Gedikler Bujaghe) Village, Chemeshkatsag District, used to have three fountains built of finely dressed stones: "Veri Aghbyur [Upper Fountain], Vari Aghbyur [Lower Fountain] and Jamii Aghbyur [Fountain of the Mosque]."¹

¹ H. Gasparian, Chemeshkatsag and Its Villages (Boston, 1969), pp. 220-221 [in Armenian].

N 39°14'52.12" E 38°30'37.51"

ԿԱՐՈՒՇԼԱ

Ակն գավառի Կարուշլա (այժմ՝ Յուվա) գյուղում ցարդ գործում է կամարակապ երկու աղբյուր:

СЕЛО КАРУШЛА

В селе Карушла (ныне Юва) гавара Акн по сей день действуют два сводчатых родника.

KARUSHLA

Karushla (now: Youva) Village, Akn District, has two running fountains both of which are arched structures.

N 39° 7'12.58" E 38°53'19.17"

ՀԱՉԱՐԻ

Չմշկածագ գավառի Հաչարի (այժմ՝ Անըլ) գյուղի կենտրոնում էր գտնվում Վերի կոչվող աղբյուրը, որն ուներ 10 մ երկարություն և երկար գուռեր, իսկ առջևի տարածությունը «հարթուած ու սալարկուած էր»¹:

¹ Գասպարեան Հ., Չմշկածագ եւ իր գիւղերը, էջ 189: Տե՛ս նաև Անդրեասյան Վ., Հաչարիապատում, հ. Ա, Պէյրութ, 1985, էջ 30:

СЕЛО ХАЗАРИ

В центре села Хазари (ныне Аныл) гавара Чмшкацаг действовал родник Вери длиной 10 м и с длинными каменными корытами, а примыкающая к роднику спереди территория была "выровнена и вымощена каменными плитами"¹.

¹ Գասպարյան Ա. Чмшкацаг и его села. С. 189. См. также: Андреасян В. Азариапатум. Т. I. Бейрут, 1985. С. 30 (на арм. яз.).

HAZARI

A fountain called *Veri* (Upper) was located in the centre of Hazari (now: Anel) Village, Chemeshkatsag District. It was 10 metres long and had long troughs, the area in front of it being "smoothed and paved."¹

¹ H. Gasparian, Chemeshkatsag and Its Villages (Boston, 1969), p. 189. Also see V. Andreassian, Materials on Hazari, vol. 1 (Beirut, 1985), p. 30 [in Armenian].

N 39° 3'37.91" E 39° 1'46.80"

ՀԱՂԹՈՒԿ

Չմշկածագ գավառի Հաղթուկ (այժմ՝ Թեքելի) գյուղի կենտրոնում էր գտնվում քարաշեն, կամարակապ, քարե ծորակով ցամաքած աղբյուրի շինությունը, «...որ բաւական հին ատենուան կառոյց էր»¹:

¹ **Գասպարեան Հ.**, Չմշկածագ եւ իր գիւղերը, էջ 297:

СЕЛО АХТУК

В центре села Ахтук (ныне Текели) гавара Чмшкацаг был расположен ныне высохший каменный сводчатый родник с каменным краном, бывший "...довольно древней постройкой"¹.

¹ **Гаспарян А.** Чмшкацаг и его села. С. 297 (на арм. яз.).

HAGHTUK

A dried-up fountain of stone is mentioned in the centre of Haghtuk (now: Tekeli) Village, Chemeshkatsag District. It was an arched structure of a stone tap "that had been built quite a long time before."¹

¹ **H. Gasparian**, Chemeshkatsag and Its Villages (Boston, 1969), p. 297 [in Armenian].

N 38°46'54.95" E 39°52'14.33"

ՀԱՎԱՎ

Բալու գավառի Հավավ (այժմ՝ Էքինյոզյու) գյուղն ունի կամարակապ երկու աղբյուր. «Այս աղբյուրներուն ջուրերը կու գային հեռու տեղերէ, անտեսանելի, քարէ խողովակներով, կը լեցուէին փոքրիկ ջրամբարներու մէջ, նոյնպէս սրբատաշ քարերով պատուած, խոշոր, ծանր քարէ կափարիչով մը զոցուած»¹: Առկա է դրանցից մեկի կառուցման «ԹՎին ՌՋԳ (1903)» տարեթիվը: Վերջին տարիներին զույգ աղբյուրները նորոգվել են «Հրանտ Դինք» հիմնադրամի ջանքերով:

¹ **Փափազեան Տ.**, Պատմութիւն Բալահովիտի, Պէյրութ, 1963, էջ 145:

СЕЛО ХАВАВ

В селе Хавав (ныне Экинёзю) гавара Балу действуют два сводчатых родника: "Воды этих родников текут издалека: незаметно, через каменные трубы вливаются в маленькие водохранилища, также построенные из гладко тесаных камней, закрытых сверху большой, тяжелой каменной плитой"¹. Сохранилась дата строительства одного из них: "В году 1903-м". В последние годы оба родника были отремонтированы усилиями фонда "Грант Динк".

¹ **Папазян Т.** История Балаовита. Бейрут. 1963. С. 145 (на арм. яз.).

HAVAV

Havav (now: Ekinyozyou) Village, Balu District, has two arched fountains: "The water of these fountains, which was brought from afar through some invisible [underground] pipes of stone, ran into several small reservoirs laid with finely dressed stones and closed with large, heavy lids of stone."¹

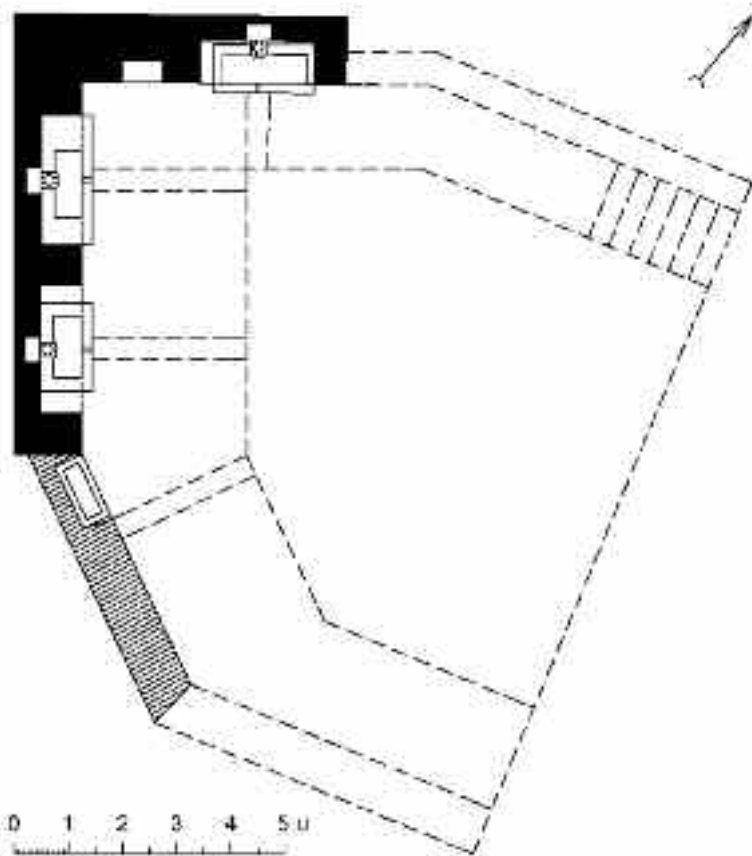
One of the fountains has an inscription which reports the year of its construction:

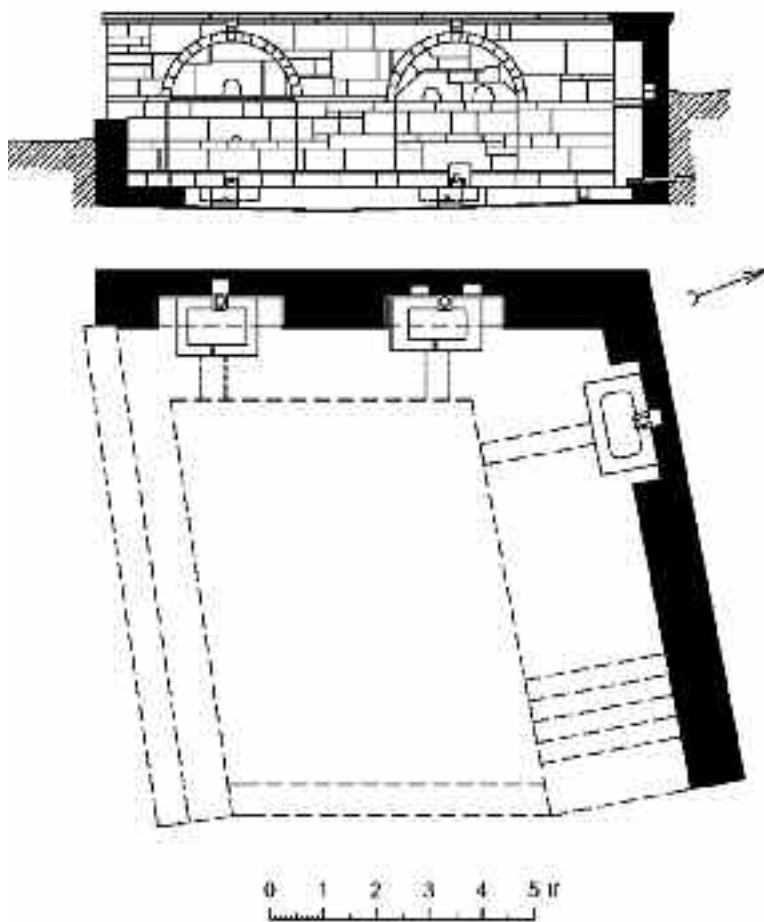
Transl from Armenian: *In the year 1903.*

In recent years, both the fountains have been repaired thanks to the efforts of Hrانت Dink Foundation.

¹ **T. Papazian**, History of Balahovit (New York, 1963), p. 145 [in Armenian].

N 38°42'30.39" E 39°53'0.03"

ՉԵԹ

Բալու գավառի Չեթ (այժմ՝ Գափու Աչմազ) գյուղում 1909 թ. հիշվում է «...եկեղեցիին առջև տարածուող ընդարձակ հրապարակին աջ ու ձախ քովերը իրենց միջև ունենալով՝ կամարակապ երկակա աղբիւրը՝ իր ընդարձակ աւազանով»¹:

¹ Մարգիսյան Յ., Բալու. իր սովորոյթները, կրթական ու իմացական վիճակը եւ բարբառը, Գահիրէ, 1932, էջ 237:

СЕЛО ДЗЕТ

В селе Дзет (ныне Гапу Ачмаз) гавара Балу в 1909 г. упоминается "...родник с двумя источниками, расположенный в центре обширной площади, напротив церкви, и имеющий просторный бассейн"¹.

¹ Саргисян О. Балу: его обычаи, образовательный и познавательный уровень и диалект. Каире. 1932. С. 237 (на арм. яз.).

DZET

In 1909 "an arched fountain of two spouts and a large basin" was mentioned in Dzet (now: Gapu Achmaz) Village, Balu District: it "was located in the centre of a spacious square in front of a church."¹

¹ H. Sargissian, Balu: Its Customs, Educational and Intellectual State and Dialect (Cairo, 1932), p. 237 [in Armenian].

N 38°58'36.66" E 38°59'14.50"

ՉՆՉՈՐ

Չմշկածագ գավառի Չնձոր (այժմ՝ Փայամդյուզյու) գյուղում՝ «Կնտոյին տան առջև, կար կոփածոյ քարերով, կամարով, շերտիված եւ ծորակով, հոյակապ հին աղբիւր մը, որուն ջուրի ճամբան քանդուած ըլլալուն՝ երկար տարիներ անջուր էր, եւ բնակչութիւնը ձորին ջուրը կը խմէր»¹:

¹ Գասպարեան Հ., Չմշկածագ եւ իր գիւղերը, էջ 285:

СЕЛО ДЗНДЗОР

В селе Дзндзор (ныне Паямдюзю) гавара Чмшкацаг "Перед домом Кнто находился великолепный старый родник с из гладких камней, со сводом, ковшеобразным краном, который на протяжении многих лет был сухим из-за разрушения водного пути, и сельчане пользовались водой из озера"¹.

¹ Гаспарян А. Чмшкацаг и его села. С. 285 (на арм. яз.).

DZENDZOR

In Dzendzor (now: Payamdyuzuyou) Village, Chemeshkatsag District, "in front of Knto's house stood a magnificent old fountain of finely dressed stones. It was an arched structure of a ladle-shaped tap from which no water had flown for many years, as the conduit lay ruined. For this reason, the local population took drinking water from the gorge."¹

¹ H. Gasparian, Chemeshkatsag and Its Villages (Boston, 1969), p. 285 [in Armenian].

N 39° 5'26.15" E 38°44'40.74"

ՄԻԱՏՈՒՆ

Չմշկածագ գավառի Միատուն (այժմ՝ ջրամբարի տակ) գյուղի «...հարաւ-արեւելեան ծայրին էր քարաշէն, կամարակապ, առատարուխ աղբիւրը, որ գիւղին բաւարարելէ զատ՝ կը ջրէին նաեւ մօտակա պարտէզները»¹:

¹ Գասպարեան Հ., նշվ. աշխ., էջ 272:

СЕЛО МИАТУН

В юго-восточной части села Миатун (ныне затоплено водохранилищем) гавара Чмшкацаг "располагался каменный, сводчатый, обильный родник, который, помимо того, что удовлетворял нужды крестьян, поливал также близлежащие сады"¹.

¹ Гаспарян А. Указ. соч. С. 272.

MIATUN

Miatun Village (at present submerged under a reservoir), Chemeshkatsag District, had "a stone-built arched fountain that was located at its south-eastern extremity. Its water was so abundant that apart from satisfying the needs of the village, it was also used for the irrigation of the nearby gardens."¹

¹ H. Gasparian, Chemeshkatsag and Its Villages (Boston, 1969), p. 272 [in Armenian].

N 39° 1'42.60" E 38°51'39.72"

ՄՈՐՇԽԱ

Չմշկածագ գավառի Մորշխա (այժմ՝ Գյոզելի) գյուղի երկու թաղերում կար մեկական աղբյուր¹: Վարի աղբյուրը՝ «բարձր կամարով, սեւ յղկուն քարերէ շինուած, առատ ջրակով, քարէ շերտիված եւ ծորակով («ճուրուն»)», գտնվում էր եկեղեցու մոտ՝ Չմշկածագ քաղաք տանող ճանապարհին, իսկ Վերի կամ Թուրքի աղբյուրը՝ «դարձեալ յղկուն քարերով, բայց կամարը կիսով փլած...» թուրքական թաղի մոտ²:

¹ Գասպարեան Հ., նշվ. աշխ., էջ 238: Տե՛ս նաև Պատմագիտական Չմշկածագի, Պէյրութ-Լիբանան, 1971, էջ 285:

² Գասպարեան Հ., նշվ. աշխ., էջ 243:

СЕЛО МОРШХА

В двух кварталах села Моршха (ныне Гёзели) гавара Чмшкацаг действовало по одному роднику¹. Родник Вари (Нижний) имел "высокий свод, выложенный из черных тесаных камней, обильную воду, ковшеобразный желоб ("чурун") и находился рядом с церковью, у дороги, ведущей в Чмшкацаг. Верхний же родник (Веря) или Турецкий, "также построен из гладко тесаных камней, но свод частично обрушен..."; находился рядом с турецким кварталом².

¹ Гаспарян А. Чмшкацаг и его села. С. 238. См. также: Книга истории Чмшкацага. Бейрут-Ливан, 1971. С. 285 (на арм. яз.).

² Гаспарян А. Указ. соч. С. 243.

MORSHKHA

Each of the two quarters of Morshkha (now: Gyozele) Village, Chemeshkatsag District, had a fountain.¹ One of them, *Vari Aghbyur* (*Lower Fountain*), "was a structure of a tall arch and a ladle-shaped tap of stone, its water flowing from an abundant source. It was built of finely dressed black stones" and stood near a local church, on the road leading to the town of Chemeshkatsag.

The other fountain, *Veri Aghbyur* (*Upper Fountain*) or *Turki Aghbyur* (*Turk's Fountain*), was situated near the Turkish quarter of Morshkha: "[It was] similarly [built] of finely dressed stones, its arch being half ruined."²

¹ H. Gasparian, Chemeshkatsag and Its Villages (Boston, 1969), p. 238. Also see A Book of History on Chemeshkatsag (Beirut-Lebanon, 1971), p. 285 [in Armenian].

² Gasparian, p. 243.

N 39°17'46.63" E 38°32'21.04"

ՄՈՒՇԵԳԿԱ

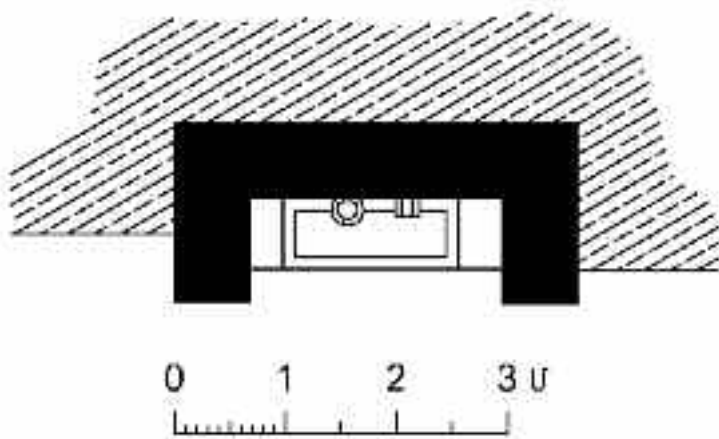
Ակն գավառի Մուշեղկա (այժմ՝ Բոջաչիմեն) գյուղում գործում է ԺԹ դարում կառուցված կամարակապ մի աղբյուր, որի հայերեն ոչնչացված արձանագրությունը փոխարինվել է 1985 թ. կատարված նորոգության բուրբերեն արձանագրությամբ: Աղբյուրն ուշագրավ է հատկապես վիշապակերպ գույգ ծորակներով:

СЕЛО МУШЕХКА

В селе Мушехка (ныне Коджачимен) гавара Акн действует построенный в XIX в. сводчатый родник. Уничтоженная строительная надпись родника на армянском языке была заменена ремонтной надписью 1985 г. на турецком языке. Особо примечательны пара драконовидных кранов родника.

MUSHEGHKA

Musheghka (now: Kojachimen) Village, Akn District, has an arched fountain dating from the 19th century. Its Armenian inscription has been annihilated and replaced by a Turkish one commemorating its repairs in 1985. The running fountain is particularly remarkable for its two spouts each of which looks like a dragon head.

N 39°19'12.06" E 38°24'57.48"

ՆԱՐՎԵՐ

Այն գավառի Նարվեր (այժմ՝ Գյումյուշչեշմե) գյուղում՝ Խաթունիկ և Շամամ ուխտատեղիների մոտ էր գտնվում Դրախտիկ աղբյուրը¹:

¹ Ճանկեան Յ., նշվ. աշխ., էջ 52:

СЕЛО НАРВЕР

В селе Нарвер (ныне Гюмюшчешме) гавара Акн, у святилищ Хатуник и Шамам действовал родник Драхтик.

¹ Чаникян О. Указ. соч. С. 52.

NARVER

A fountain named *Drakhtik* was located near the pilgrimage sites of Khatunik and Shamam, in Narver (now: Gyumyoushcheshme) Village, Akn District.¹

¹ H. Janikian, *The Antiquities of Akn* (Tiflis, 1895), p. 52 [in Armenian].

N 38°40'51.01" E 39°49'38.83"

ՆՈՐՇԻՆԱԿ

Բալու գավառի Նորշինակ (այժմ՝ Բեշփենար) գյուղում գործում է վերջին տարիներին անշնորհք նորոգված հնաշեն մի աղբյուր:

СЕЛО НОРШИНАК

В селе Норшинак (ныне Бешпынар) гавара Балу действует старинный родник, небрежно отремонтированный в недавнем прошлом.

NORSHINAK

Norshinak (now: Beshpenar) Village, Balu District, has an old running fountain which has been repaired—although rather unsuccessfully—in recent years.

N 39°17'33.42" E 38°29'46.19"

ՇՐԶՈՒ

Այն գավառի Շրզու (այժմ՝ Էսերթեփե) գյուղում գործում են ԺԹ դարի ընթացքում և մինչև 1915 թ. կառուցված և հայերից ավանդված կամարակապ մի քանի աղբյուրներ:

СЕЛО ШРЗУ

В селе Шрзу (ныне Эсертепе) гавара Акн действует несколько родников, построенных армянами с начала XIX в. до 1915 г.

SHERZU

Sherzu (now: Esertepe) Village, Akn District, has a number of running fountains all of which are arched structures built by Armenians. Some of them date from the 19th century, and others from the period prior to 1915.

N 39°12'42.04" E 40°24'29.10"

ՉԱՆԱԽՉԻ

Քրի գավառի Չանախչի (այժմ` Չանաքչի) գյուղում էր գտնվում «Խորշունքի աղբիւրը, – բուժիչ ջուր մը ունէր ծննդաբեր կիներու համար, որոնք ծննդաբերութեան ընթացքին խորշունք կունենային եւ կը լուացուէին անկէ, կը լոզցնէին նոյնիսկ մանուկները...»¹:

¹ **Եղիկեան Ա., Գաբրիէլեան Ս.**, Պատմութիւն Կարնոյ կուսակալութեան Քրի գաւառի Չանախչի գիւղի, Պելվիլ, 1977, էջ 117:

СЕЛО ЧАНАХЧИ

В селе Чанакчи (ныне Чанакчи) гавара Кхи действовал "...родник Хоршунки с целительной для беременных женщин водой, которую употребляли при рвоте при беременности и водой которого умывались и даже купали своих младенцев..."¹.

¹ **Егикян А., Габриелян С.** История села Чанакчи гавара Кхи провинции Карин. Пелвил, 1977. С. 117 (на арм. яз.).

CHANAKHCHI

Chanakhchi (now: Chanakchi) Village, Keghi District, had a fountain called "*Khorshunki Aghbyur* [*Fountain of Nausea*]. Its water had healing power particularly for pregnant women: when feeling nausea, they washed with it and even used it for washing their children."¹

¹ **A. Yeghikian, S. Gabrielian**, History of Chanakhchi Village of Keghi District within the Governorship of Karin (Pelvil, 1977), p. 117 [in Armenian].

N 39° 3'47.44" E 38°54'42.10"

ՉՄՇԿԱԾԱԳ

Գավառանիստ Չմշկածագը (այժմ` Չիմիշքեզեք) աղբյուրաշատ գյուղաքաղաք էր: Այստեղ վկայվել են հետևյալ աղբյուրները. «Թէքիյա, կամ Թէքքէ կային 3 ջրառատ ակներ, որոնց մէջտեղիին կըսէին «Հաճոյին աղբիւրը»: Այս աղբիւրը սրբատաշ քարերով, մօտ երկու մէթր բարձրութեամբ հին կամարով աղբիւր մըն էր, Արածանիի ափը տանող ճանապարհի ձախ եզրին: Ունէր շերտաձէտ քարէ ծորակ` որուն առջեւ քարէ փոքրիկ գուռ կար, իսկ անոր կողքերուն` նստելու յատուկ քարեր: Աղբիւրին առջեւ փոս մը կար, որ եզերուած էր կոփածոյ հաստ քարերով, որոնց ծայրերն ազուցուած էին կամարին տակ: Փոսը կիջնային քարէ աստիճանով մը: Ջուրը, որ կուգար արեւելեան կողմէն սարքուած գետնուղիով, կամ ստորերկրեայ ջրուղիով մը, բաւական առատ էր: Հոսող ջուրը յատուկ քարէ խողովակով ճամբուն տակէն կը հասնէր պարտէզներ...»:

Սուրբնուկուլակ. գտնվում էր Կարմիր սարուկի ստորոտին:

Պաղ աղբյուր. «...կը գտնուէր Վերի կամուրջին մօտ, քաղաքի հիւսիսային կողմը, Գասար թաղէն մօտ մէկուկէտ հազարամէթր հեռաւորութեամբ, գետի ձախափնեայ կեդրոնական ճանապարհի եզերքին:

Աղբիւրն ունէր սպիտակ, սրբատաշ քարերով փոքր ու ցած կամար մը, քարէ շերտաձէտ ծորակ` առջեւ փոքրիկ գուռով մը: Աղբիւրը կը սպասարկէր գլխաւորապէս Գասար, մասամբ ալ Համամաթէկ թաղեցիներուն, միայն խմելու պաղ ջուրի համար` տաք եղանակին. սակայն ան շինուած էր ընդհանրապէս ճամբորդներուն համար: Ասոր ալ ջուրը կուգար արեւելեան կողմէն, ոչ առատ, սովորական ծորակի չափով, որուն պատճառով հերթ կը գոյանար երեկոները»:

ГОРОД ЧМШКАЦАГ

Центр одноименного гавара Чмшкацаг (ныне Чимишкезек) был богатом родниками поселением. Здесь действовали следующие родники: "В Текия, или Текке действовали три многоводных родника, средний из которых назывался "Хачойин ахпюр". Это был родник, построенный из гладко тесаных камней со старым сводом, имея высоту около двух метров и располагаясь на обочине дороги, ведущей к берегу [реки] Арацани. Каменный кран его был ковшеобразным, перед ним находилось маленькое каменное корыто, а по сторонам - специальные каменные скамьи. Перед родником имелась яма, выложенная толстыми гладко тесанными каменными блоками, концы которых были помещены в кладку свода родника. В яму спускались по каменной лестнице. Вода, которая поступала по подземному пути или каналу с восточной стороны, была достаточно обильной. Вытекающая вода по специальной каменной трубе была проведена под дорогой и орошала сады".

Сурбнуколак: был расположен у подножия горы Кармир сарук.

Паг ахпюр (Прохладный родник): "...находился рядом с мостом Верин, в северной части города, рядом с кварталом Гасар (на расстоянии 1500 м), у края центральной дороги, на левом берегу реки.

Маленький и низкий свод родника был выложен из гладко тесаного белого камня; маленький желоб имел ковшеобразную форму; перед родником имелось маленькое каменное корыто. Родником пользовались в основном жители квартала Гасар, частично - квартала Хамама-тек (лишь в жаркую погоду - ради холодной питьевой воды), хотя родник

CHEMESHKATSAG

The town of Chemeschkatsag (now: Chimishkezek), the capital of the district of the same name, was rich in fountains: "There were three abundant fountains in Tekiya or Tekke. The middle one was *Hajoyin Aghbyur* [*Hajo's Fountain*] situated on the left edge of a road leading to the bank of the [river] Aratsani. It was built of finely dressed stones, its old arch rising to a height of about two metres. The fountain had a ladle-shaped tap of stone and a small stone trough, with some special stone seats on both its sides. A pit dug in front of the fountain was edged with finely dressed thick stones the angles of which were beneath the arch. A stone staircase was used for descending into the pit. Water came abundantly through an underground conduit or pipeline built to the east and was conveyed to the gardens through a special stone pipe underneath the road."

Another fountain, *Sourbnukolak*, was located at the foot of a mountain called *Karmir Saruk* (*Red Mountain*).

Pagh Aghbyur (*Cool Fountain*) "stood on the edge of the central road extending on the left bank of the river, near Veri [*Upper*] Bridge, within about 1.5 km of Gasar Quarter, in the northern part of the town. It had a small, low arch of white, finely dressed stones, a ladle-shaped tap and a small trough. Primarily built for travellers, the fountain provided cold drinking water mainly for the inhabitants of Gasar and partly for those of Hamamatek in hot weather. Its water similarly came from the east, but it was not abundant and flowed like the water of an ordinary tap; for this reason, queues formed in front of it in the evenings."

Another fountain, known as *Chor Aghbra Ak* (*Source of Dried-up Fountain*), was situ-

Չոր աղբյուրի ակ. սրբատաշ քարե կամարով աղբյուրը գտնվում էր Ուշբակում: Կառուցվել է 1888 թ. ուստա Օհան Ծերիկյանի կողմից:

Կռան չարտախ. հիշվում է գորանոցի մոտ:

Քոս աղբյուր. Սաղոմի թաղում էր:

Թաթար աղբյուր. գտնվում էր քաղաքի արևելյան կողմում՝ քաղաքի և Տեգգե գյուղի սահմանում:

Կամարակապ աղբյուր. գտնվում էր Ծվոտ կամ Վերի թաղում՝ հրապարակի հյուսիսարևմտյան եզրին:

Հիշվում են նաև Վարի և Վերի աղբյուրները. «...Վարի ակն էր: Հաճոյի աղբյուրի ուղղությամբ, մոտ 20 մեթր դեպի արևմուտք եւ 2-3 մեթր ցածությամբ արեւելեան կողմէն կուգար անոր ջուրն ալ յատուկ ստորերկրեայ ջրուղիով, որ կարող էր ջրաղաց դարձնել եւ խիստ սառն էր»:

«Երրորդը Վերի ակն էր, որ կը գտնուէր Հաճոյի աղբիւրէն 50 մեթր ակելի հիւսիս, յատուկ շինուած 12-15 մեթր երկայնութեամբ, 50-60 սանթիմ հունով եւ նոյնքան ալ բարձրութեամբ փոքր ջրանցքի պէս բան մըն էր, որուն սառը ջուրը կուգար, դարձեալ արեւելեան կողմէն ստորերկրեայ ջրուղիներով:

Վարի ակին հունն ալ շինուած էր Վերի ակին պէս, բայց անոր հիւսիսային կողմը բարձր պատ էր, գետնին փլիղ արգիլելու համար»:

Հայտնի էին նաև Լեվենտիկի կամ Ղարիպ մայլի, Կեռզլեր, Դոգ, Ակներ, Պահարկան ջուր աղբյուրները¹:

¹ Պասպարեան Հ., Չմշկածագ եւ իր գիւղերը, էջ 120-124:

был построен для путников. Вода его также текла с восточной стороны - тонкой струей через обыкновенный кран, из-за чего вечерами возникали очереди".

Родник Чор ахбра ак: со сводом из гладко тесаных камней, находился в Ушбаке. Был построен мастером Оганом Церикяном в 1888 г.

Родник Кос ахюр: расп. в квартале Сагвин.

Родник Татар ахюр: расп. в восточной части города, на границе с селом Тегге.

Сводчатый родник: расп. в квартале Швот, или Вери, у северо-западного края площади.

Упомянуты также родники Вари и Вери: "Имелся родник Вари. По направлению родника Ачо, на расстоянии около 20 м на запад и в 2-3 метрах ниже на юг; с восточной стороны по специальному подземному пути текла его вода, которая могла бы крутить жернова мельницы и была очень холодной".

"Третьим был родник Вери, расположенный на расстоянии 50 м к северу от родника Ачо, специально вырытым руслом длиной 12-15 м, шириной 50-60 см и такой же глубины, напоминая маленький канал; холодная вода этого родника также стекла с восточной стороны по подземным каналам.

Русло родника Вари было оформлено наподобие родника Вери, однако к северу от родника, для борьбы с обвалами, была построена высокая подпорная стена".

Были известны также родники Левентики, или Гарип майли, Кеозлер (акнер), Дог, Акнер, Пахаркан джур¹.

¹ Гаспарян А. Чмшкацаг и его села. С. 120-124 (на арм. яз.).

ated in Ushbak Quarter of Chemeshkatsag. It had been built in 1888 by master Ohan Tserikian and had an arch of finely dressed stones.

The fountain of Kran Chartakh stood near some barracks.

Kos Aghbyur was built in Saghvin Quarter.

Tatar Aghbyur was located in the east of Chemeshkatsag, on the borderline between the town and Tegge Village.

Kamarakap Aghbyur (Arched Fountain) was situated in Shvot or Veri (Upper) Quarter, at the north-western extremity of the town square.

Mention is also made of the fountains of Vari (Lower) and Veri (Upper): "It was the fountain of Vari located in the direction of Hajo's Fountain, about 20 metres west of it, 2 to 3 metres downwards. Its water, which came through a special underground conduit located to the east, was very cold and could even work a mill."

"Veri Fountain, situated 50 metres north of Hajo's Fountain, was like a small canal that was 12 to 15 metres long, 50 to 60 cm wide and equally high.... Similarly, its cold water came through an underground conduit located to the east.

"The channel of Vari Fountain was built like that of Veri, with the only difference that the former had a high wall on its northern side for the prevention of landslides."

Other fountains mentioned in Chemeskatsag include Leventik or Gharip Mayla, Keozler (Akner), Dogh, Akner and Paharkan Jour.¹

¹ H. Gasparian, Chemeskatsag and Its Villages (Boston, 1969), pp. 120-124 [in Armenian].

ՊԱՂԻՆ

Պաղնատուն գավառի կենտրոնն Պաղնատուն (այժմ՝ Դեդեբաղ) բոլոր աղբյուրների մեջ գլխավորը կոչվում էր Մեծ աղբյուր, որը «...կը գտնուէր գիւղին ճիշդ մէջտեղը: Երկու խոշոր ակեր, որոնք կելնէին գմբէթաձեւ կամարի մը տակէն, ուր ոտք բարձր տեղէ մը: Այդ աղբիւրէն քուլակներով ջուր կը տարուէր գիւղին տուները: Ջրվէժի մը կերպարանքն ունէր աղբիւրը: Ջուրը կը թափէր նախ սալա-յատակ աւազանի մը մէջ, որ բաւական ընդարձակ էր, ապա հոնկէ ալ հոսելով դէպի վար, եկեղեցիին ճամբային մօտիկ տեղ մը ուրիշ աւազան մըն ալ կը լեցնէր»¹:

¹ Պասմունքին Պաղնատուն, Պոսթըն, 1966, էջ 97:

СЕЛО ПАГИН

Главный родник Пагина (некогда центр гавара Пагнатун; ныне Дедебаг) назывался Мец ахбюр; был расположен "...в самом центре села. Два крупных источника вытекали из-под куполообразного свода с высоты в восемь шагов. Вода этого родника была проведена в сельские дома через трубы. Родник был похож на водопад. Вода стекала сперва в достаточно большой вымощенный бассейн, а оттуда, стекая вниз, наполняла другой бассейн, расположенный у дороги в церковь"¹.

¹ История Пагнатуна. Бостон. 1966. С. 97 (на арм. яз.).

PAGHIN

Paghin (now: Dedebagh), the capital of the district of Paghnatun, had a number of fountains, Mets Aghbyur (Great Fountain) being the principal one: "It was located right in the centre of the village and had a dome-shaped arch as well as two large spouts. Water that gushed forth from a depth of eight feet was conveyed to the houses of the village through pipes. The fountain looked like a cascade: water first ran into a paved basin which was quite large, and then it flowed downward into another basin located near a road leading to the local church."¹

¹ History of Paghnatun (Boston, 1966), p. 97 [in Armenian].

ՊԱՐՏԻԶԱԿ

Չմշկածագ գավառի Պարտիզակ (այժմ՝ ջրամբարի տակ) գյուղի արևելյան եզրին էր երկծորակ Վենձ աղբյուրը. «...շինուած կոփածոյ քարերով, որուն կամարը փլած էր: Աղբիւրին առջեւ կար մեծ ու խոր գոռ մը, որմէ ցած ու կից, կարգով շարուած էին հինգ քարէ աւազաններ, որոնք յաջորդաբար կը լեցուէին ջուրով եւ կը դատարկուէին իւրաքանչիւրին տակ եղած անցքով: Այս աւազաններուն մէջ գիւղացիները կը լուային իրենց ապրցու հացահատիկը: Աւանդութիւնը կըսէ, որ այդ աղբիւրը, որ պարզ ջրակ մը եղած էր փոսի մը եզերքը, շինած են հայ բռշաները, ձրի, պայմանով, որ իրենց քարէ յուշատախտակը քանդակուած ըլլայ կամարին վրայ: Գիւղացիք համաձայներ են եւ յուշատախտակը դրուած է եղեր կամարին վրայ, որ քանդուելէն ետքը, այդ յուշաքարը կը պահուէր Գեորգ Գրիգորեանի տան մէջ»¹:

¹ Գասպարեան Հ., Չմշկածագ եւ իր գիւղերը, էջ 260:

СЕЛО ПАРТИЗАК

На восточной окраине села Партизак (ныне затоплено водами водохранилища) гавара Чмшкацаг действовал родник Венц ахпюр с двумя желобами: "...построен из гладко тесаных камней, свод его обрушился. Перед родником находилось большое и глубокое корыто, рядом с которым - ниже, стояли в ряд пять каменных бассейнов, наполнявшихся по очереди и освобождавшиеся от воды через отверстия на дне каждого из них. Здесь крестьяне мыли измельченное зерно. Согласно преданию, этот родник, некогда бывший обычным источником, бьющим на краю ямы, был безвозмездно построен армянскими боша (цыганами) с условием, что на своде будет высечена каменная памятная табличка с их именами. Жители села согласились, однако после разрушения [родника] она хранилась в доме Геворга Григоряна"¹.

¹ Гаспарян А. Чмшкацаг и его села. С. 260 (на арм. яз.).

PARTIZAK

A fountain of two taps, called *Vents*, was located at the eastern extremity of Partizak Village (at present submerged under a reservoir), Chemeshkatsag District: "[The fountain] was built of finely dressed stones, its arch having tumbled down. There was a large, deep trough in front of it. Each of the five stone basins lying downward, side by side, was successively filled with water which then ran away through an opening at the bottom. The villagers washed their corn in these basins. As legend has it, this fountain, originally a simple spring running at the edge of a pit, was built by Armenian gypsies who took no payment on condition that a memorial plaque of stone, commemorating their work, be fixed to its arch. The villagers agreed and did so. After the collapse of the arch, the plaque was moved to Gevorg Grigorian's house."¹

¹ H. Gasparian, *Chemeshkatsag and Its Villages* (Boston, 1969), p. 260 [in Armenian].

N 39° 1'2.11" E 38°53'45.58"

ՊՐԵԽԻ

Չմշկածագ գավառի Պրեխի (այժմ՝ Վիշնելի) գյուղի մոտ՝ «...բլուրի հարաւային լանջին կար քարաշէն, քանդուած կամարով ջրառատ աղբիւր մը, շուրջը պարտէզներով, որ ունէր խորաքանդակ, անընթեռնելի դարձած յիշատակարան մը...: Լաւ եղանակին հոն բացօթեայ պատարագ կընէին, յատկապէս 1895էն առաջ»¹:

¹ Գասպարեան Հ., նշվ. աշխ., էջ 264, 268:

СЕЛО ПРЕХИ

Рядом с селом Прехи (ныне Вишнели) гавара Чмшкацаг "...на южном склоне холма действовал каменный обильный родник, окруженный садами, с разрушенным сводом, со ставшей неразборчивой глубоко прорезанной памятной надписью. В хорошую погоду здесь исполняли литургию под открытым небом, в частности до 1895 г."¹.

¹ Гаспарян А. Указ. соч. С. 264, 268.

PREKHI

Near Prekhi (now: Vishneli) Village, Chemeshkatsag District, "on the southern slope of a hill, there was an abundant fountain of stone the arch of which had tumbled down. The fountain which was surrounded with gardens had a deeply-engraved inscription which had become illegible.... In fine weather, an open-air liturgy was held there, particularly before 1895."¹

¹ H. Gasparian, *Chemeshkatsag and Its Villages* (Boston, 1969), pp. 264, 268 [in Armenian].

N 39° 1'45.71" E 40° 2'47.65"

ՋԱԲԱՐ

Բալու գավառի Ջաբար (այժմ՝ Գյունդեղի) գյուղում գործում է հիմնովին վերակառուցված մի աղբյուր, որի շարվածքում (թերևս նախկինի նման) խաչքարեր են ագուցվել:

СЕЛО ДЖАБАР

В селе Джабар (ныне Гюндегди) гавар Балу действует полностью восстановленный родник, в кладку которого (вероятно, как и ранее) были вставлены хачкары.

JABAR

Jabar (now: Gyundeghdi) Village, Balu (historically known as *Balahovit*) District, has a running fountain. It has been completely reconstructed, with some cross-stones set in its masonry (probably, as in the earlier structure).

N 39°20'0.47" E 38°30'15.53"

ՍԱՆԴՈՒԽ

Ակն գավառի Սանդուխ (այժմ՝ Սալլիլ) գյուղն ունի գործող և ցամաքած կամարաշեն մի քանի աղբյուր:

СЕЛО САНДУХ

В селе Сандух (ныне Салыхлы) гавара Акн имеется несколько действующих и высохших сводчатых родников.

SANDUKH

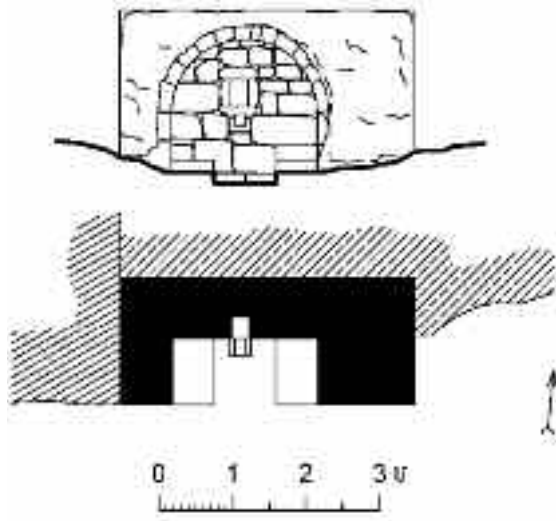
Sandukh (now: Salehle) Village, Akn District, has a number of fountains, both running and dried-up. All of them are arched structures.

N 38°41'36.22" E 39°53'10.44"

ՍԵԻԴԼԻ

Բալու գավառի Սեիդլի (չի անվանափոխվել) գյուղում ցարդ գործում է մասնակի նորոգված կամարաշեն մի աղբյուր:

СЕЛО СЕИДЛИ

В селе Сеидли по сей день действует частично отремонтированный сводчатый родник.

SEIDLİ

Seidli (not renamed) Village, Balu District, has a running fountain. It is an arched structure which has undergone partial repairs.

N 39° 4'55.27" E 38°49'59.05"

ՍԻՍՆԱ

Չմշկածագ գավառի Սիսնա (այժմ՝ Վարլիքոնաք) գյուղում հիշվում էր կամարակապ Վարի աղբյուրը¹:

¹ **Գասպարեան Հ.**, Չմշկածագ եւ իր գիւղերը, էջ 215:

СЕЛО СИСНА

В селе Сисна (ныне Варликонак) гавара Чмшкацаг упоминается сводчатый родник Вари¹.

¹ **Гаспарян А.** Чмшкацаг и его села. С. 215 (на арм. яз.).

SISNA

An arched fountain called *Vari (Lower)* is mentioned in Sisna (now: Varlikonak) Village, Chemeshkatsag District.¹

¹ **H. Gasparian**, Chemeshkatsag and Its Villages (Boston, 1969), p. 215.

N 39°16'50.42" E 38°29'55.10"

ՎԱՆԶ

Ակն գավառի Վանք (այժմ՝ Յակա) գյուղում պահպանվել է միմյանց կից կամարակապ երկու աղբյուր: Մեկը ցամաք է, իսկ մյուսը դեռևս ծառայում է նպատակին:

Երկու աղբյուրներն էլ ունեցել են շինարարական արձանագրություններ, սակայն գյուղի՝ ամեն հայկականն անհետացնելու կամ գոնե կոծկելու մոլուցքով տարված թուրք վերաբնակիչները (թերևս իշխանությունների կամոք) տարիներ առաջ երեք արձանագրություններն էլ պատել են ցեմենտի սվաղով:

2008 թ. դրանցից երկուսի սվաղն արդեն թափված լինելու շնորհիվ հնարավոր եղավ ընթերցել, սակայն երրորդն ամբողջությամբ դեռևս մնում էր սվաղի ներքո:

Ահա սվաղից «ազատագրված» գույգ արձանագրությունները.

ա (12 տող). *Վերստին նորոգեցաւ կալմարս եւ ի մեջուն սմա / նորաշէն գանձարան / ջրոյս ախմիկ մշտա/բուղիս աղ-*

СЕЛО ВАНК

В селе Ванк (ныне Яка) гавара Акн сохранились два сводчатых родника, расположенных рядом. Лишь один из них действует по сей день.

Все три строительные надписи, высеченные на родниках, были зацементированы турками-переселенцами с целью уничтожения, либо сокрытия армянских следов (вероятно, по распоряжению правительства).

В 2008 г., из-за выветривания цементной штукатурки, стало возможно прочесть две строительные надписи. Третья надпись почти полностью оставалась покрытой штукатуркой:

1 (12 строк): *Вновь восстановлен свод и внутри [него] новопостроенная сокровищница воды [бассейн] постоянно бьющего родника, усилиями и средствами сельского священника и монахов и на расходы боль-*

VANK

Two arched fountains built next to each other are preserved in Vank (now: Yaka) Village, Akn District: one of them has dried up, while the other still runs.

Some years ago, the construction inscriptions (three in number) of both the fountains were hidden beneath a layer of cement plaster by the Turkish inhabitants of the village who were eager to annihilate or at least conceal everything Armenian (perhaps, with the connivance of the authorities).

In 2008 we were able to read two of these inscriptions thanks to the fact that the plaster covering them had fallen off.

¹ Twelve lines in the Armenian original:

This arch and the newly-built treasury [reservoir] of water of this ever running fountain were again repaired thanks to the efforts of the priests and brothers who were in the village, with the means of the public. May God grant enjoyment of this treasure ... 1 (?) August (?) 1817.

բիրի եւ ջանիւք եւ աշխատութեամբ ի զիւրս գտընվօղ քահանայից եւ եղբարց զարդիւք եւ / ծախիւք մեծ հասարակաց զանձան ա(ստու)ծ բարի / վայելում տացե, ... / թվ... 1817, օգոստոսի(°) մին(°):

բ (15 տող). Շնորհիւ տ(եառ)ն եւ բարեխօսութ(իւն) ս(ուր)բ վկայի Գեորգիոսի յայսմ զիւղի եղբարքս / բազում աշխատութեամբ հնարեցաք զաղբիրս զայս եւ ըստ կարողութեան մերոյ տոխաք ըզկէս խարճն, իսկ զմնացեալ / կէս խարճն հանդերձ կարմովն մահտեսի / Պալիենց լուսահոգի մ(ա)հ(տես)ի Նիգոլայէն առեալ / լրացուցաք, արդ խնորի հանդիպողացդ / եւ ըմպողացդ ջրոյս յիշել զհոգիս նորա եւ զծնօղս նորին զՄովսէսն եւ / զմահտեսի Սօֆիայն եւ զկողակիցն / մահտեսի Պալասանն հանդերձ զիւղացի եղբարքս կենդանեօք եւ ննջեցելովք իմով հայր մեղայիս եւ յիշողքդ յիշեալ ...:

Երրորդ արձանագրութիւնից սվաղից դուրս մնացած միայն մի քանի տառ է նշմարվում:

шого общества [села]. Да дарует Господь пользование в радость ... / в году ... 1817-м, август (?) 1 (?).

2 (15 строк): Благодаря Господу и благословением святого мученика Георкиоса монахи сего села с большим трудом построили сей родник и в меру возможностей оплатили половину затрат, а другая половина была оплачена благодаря блаженной души махтеси Палиенц Николаю. Потому, если кто повстречает и будет пить воду [этого родника], да помянет душу его и родителей Мовсеса и махтеси Софии и ее супруга махтеси Паласана и их братьев сельчан, живых и усопших...

От третьей надписи под слоем штукатурки различаются лишь несколько отдельных букв.

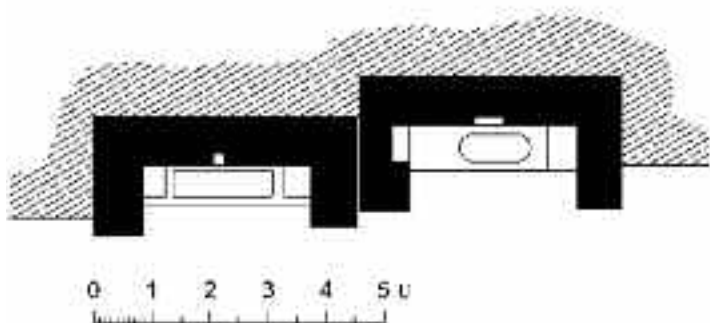
2 Fifteen lines in the Armenian original:

By the grace of God and with the intercession of Holy Martyr Gevorkios [George], we, the brethren of this village, built this fountain with heavy efforts, covering half of the expenses as much as we could afford [and] defraying the rest of the expenses ... by borrowing money from the late Mahtesi Nigolai from the family of Mahtesi Pali. May you, passers-by drinking this water, pray for his soul, for his parent Movses and Mahtesi Sofia and her spouse, Mahtesi Palasan, as well as for the brothers from this village, both the alive and the dead, in a “Hayr Megha” [a prayer, “Lord, Forgive Me”]. And those who remember will be remembered...

As for the third inscription, it was still under plaster, only several letters being legible.

Note: *Mahtesi* was a title used with reference to Christian believers who were known to have gone to Jerusalem on pilgrimage.

N 38°56'55.33" E 38°56'44.17"

ՎԱՍԿԱՎԱՆ

Չմշկածագ գավառի Վասկավան (այժմ՝ Աքչապենար բուջաղը) գյուղում հիշվում էր «...կամարակապ, հին կառուցուածքով, քարաշէն աղբիւր...»¹:

¹ Գասպարեան Հ., Չմշկածագ եւ իր գիւղերը, էջ 290:

СЕЛО ВАСКАВАН

В селе Васкаван (ныне Акчапынар буджагы) гавара Чмшкацаг упоминается "...сводчатый каменный родник старинного типа...".

¹ Гаспарян А. Чмшкацаг и его села. С. 290 (на арм. яз.).

VASKAVAN

"An old arched fountain of stone"¹ is mentioned in Vaskavan (now: Akchapenar Bujaghe) Village, Chemeshkatsag District.

¹ H. Gasparian, Chemeshkatsag and Its Villages (Boston, 1969), p. 290.

N 39° 2'6.79" E 39° 2'43.01"

ՈՒԼՈՒԳԱԼԱ

Չմշկածագ գավառի Ուլուղալա (չի անվանափոխվել) գյուղում՝ «... բաղնիքէն քիչ հեռու կանգնած էր կամարակապ հոյաշէն, երկծորակ աղբիւրը, որ միւսներուն տարեկից ըլլալը կը կարծուէր: Աղբիւրը կը յորջորջուէր չորս անուններով՝ «Շէքեր աղբիւր, Ուլու փուղար (Մեծ աղբիւր), Չիֆթ Փուղար եւ Վարի աղբիւր անուններով»¹:

¹ Գասպարեան Հ., նշվ. աշխ., էջ 317:

СЕЛО УЛУГАЛА

В селе Улугала гавара Чмшкацаг "чуть поодаль от бани находился прекрасный сводчатый родник с двумя желобами, считавшийся построенным в один период с другими родниками. Он имел четыре названия: Шекер ахбюр, Улу пугар (Мец ахпюр), Чифт Пугар и Вари ахбюр"¹.

¹ Гаспарян А. Указ. соч. С. 317.

ULUGHALA

In Ulughala (not renamed) Village, Chemeshkatsag District, "a little far from a bath-house, there was a magnificent arched fountain of two taps.... It was known by four names: *Sheker Aghbyur*, *Ulu Pughar (Large Fountain)*, *Chift Pughar* and *Vari Aghbyur*."¹

¹ H. Gasparian, Chemeshkatsag and Its Villages (Boston, 1969), p. 317.

N 39° 4'59.56" E 38°58'14.26"

ՕԶԳԵԳ

Չմշկածագ գավառի Օձգեղ (այժմ՝ Փաշաջեկ) գյուղում հիշվում է կամարը փլած, հետագայում ամերիկաբնակ օձգեղցի պանդուխտների ջանքերով վերաշինված աղբիւրը, «...որուն շէնքը յղկուն քարէ էր, իսկ առջեւի գուռը՝ սեւ քարէ»¹:

¹ Գասպարեան Հ., նշվ. աշխ., էջ 309, 311:

СЕЛО ОДЗГЕХ

В селе Одзгех (ныне Пашаджык) гавара Чмшкацаг упоминается родник, разрушенный свод которого был восстановлен усилиями переселенцев из Одзгега, проживавших в Америке: "...постройка его была выложена из гладко тесаных камней, а корыто - из черных"¹.

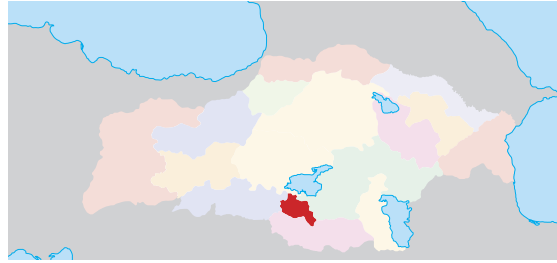
¹ Гаспарян О. Указ. соч. С. 309, 311.

ODZGEGH

Odzgegh (now: Pashajek) Village, Chemeshkatsag District, had a fountain "built of finely dressed stones, with a trough of black stone in front of it."¹ The fountain the arch of which was ruined was reconstructed thanks to the efforts of some emigrants from Odzgegh who lived in America.

¹ H. Gasparian, Chemeshkatsag and Its Villages (Boston, 1969), pp. 309, 311 [in Armenian].

ՄՈՎԶ ՄՈՎԶ ՄՈՎԶ

N 38° 1'30.66" E 42°37'32.60"

ԱՊԱՐԱՆԶ

Խիզան գավառի Մամրտանք գավառակի Ապարանք (այժմ՝ Վերաս) գյուղում է գտնվում (այստեղ է մեծահամբավ Ապարանից Սր. Խաչ վանքը) 1660 թ. ճարտարապետ (մեմար) Խաչատուրի ձեռքով կառուցված ուշագրավ մի աղբյուր, որի արդեն վաղուց անհետացված շինարարական քառատող արձանագրությունը դեռևս 1970-ական թթ. տեղում տեսել և լուսանկարել են Ժան-Միշել Թիերրին և Արմեն Հախնազարյանը.

Շինեցաւ ձեռ/ամբ մեմար / Խաչատուրին, / թվին Ռ-ՃԹ (1660):

СЕЛО АПАРАНК

В селе Апаранк (ныне Верас) гаварака Мамртанк гавара Хизан расположен примечательный родник, построенный в 1660 г. архитектором Хачатуром (мемар). В 1970-е гг. строительную надпись (давно уже исчезнувшую) родника сфотографировали Жан-Мишель Тьерри и Армен Ахназарян.

Построен руками мемара Хачатура, в году 1109 (1660-м).

В селе расположен также известный монастырь Сурб Хач.

APARANK

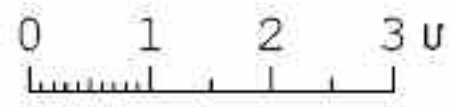
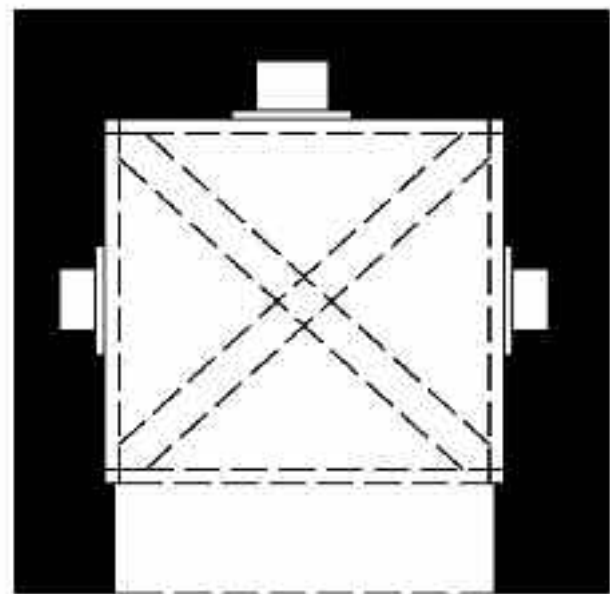
Aparank (now: Veras) Village, Mamrtank Sub-District, Khizan District, where the renowned monastery of Aparanits Sourb Khach (*Holy Cross of Aparank*) is located, has a remarkable fountain dating from 1660. Its four-line construction inscription, annihilated for already a long time, was still *in situ* in the 1970s, when Jean-Michel Thierry and Armen Hakhnazarian visited the place and photographed it.

Transl. from Armenian: *Built by architect Khachatur in the year 1109 [1660 A.D.].*

ՀԻՆԵՆՍԻՉԵՆԻ
ԱՄԲՄԻՄԱՐ
ԽԱՅԱՏՈՒՐԻՆ
★ ԲԼԵՆՈՒՄԻՅ

N 38°13'24.90" E 42°22'37.75"

ԲՐՈՆՑ

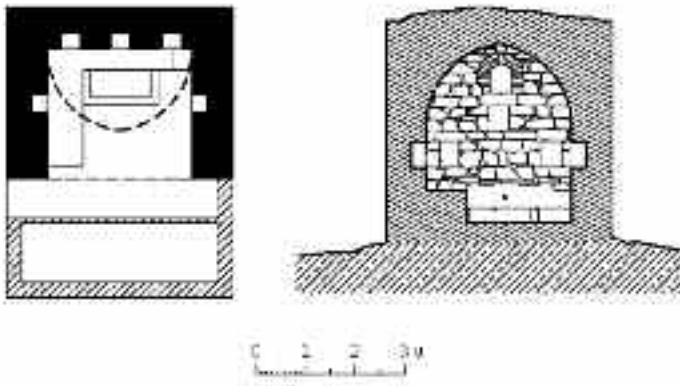
Խիզան գավառի Բուն Խիզան գավառակի Բրոնց (այժմ՝ Գյոկչիմեն) գյուղում գործում է ԺԸ-ԺԹ դդ. կամարակապ աղբյուրը:

СЕЛО БРОНЦ

В селе Бронц (гавар Хизан, гаварак Бун Хизан; ныне Гёкчимен) действует сводчатый родник XVIII-XIX вв.

BRONTS

Bronts (now: Gyokchimen) Village, Boon Khizan Sub-District, Khizan District, has a running fountain. It is an arched structure dating from the period between the 18th and 19th centuries.

N 38°12'25.46" E 42°23'2.70"

ԹԱԳԻԿ

Խիզան գավառի Սպարկերտ գավառակի Թաղիկ (այժմ՝ Յազմալը) գյուղում պահպանվել է միջնադարյան ավեր աղբյուրի գուռը:

СЕЛО ТАГИК

В селе Тагик (ныне Язмалы) гаварака Спаркерт гавара Хизан сохранилось корыто разрушенного средневекового родника.

TAGHIK

The trough of a ruined medieval fountain is preserved in Taghik (now: Yazmale) Village, Sparkert Sub-District, Khizan District.

N 38° 8'59.39" E 42°49'19.94"

ԼՃԱՆ

Մոկս գավառի Լճան (այժմ՝ Լիման) գյուղում գործում է հասարակ մի աղբյուր:

СЕЛО ЛЧАН

В селе Лчан (ныне Лиман) гавара Мокс действует простой родник.

LJAN

Ljan (now: Liman) Village, Moks District, has a running fountain which is a simple structure.

N 38° 7'9.72" E 42°48'44.52"

ՄՈԿՍ

Համանուն գավառի վարչական կենտրոն Մոկս (այժմ՝ Բախչեսարայ) քաղաքի Դաշտ քաղանասուն կիսավեր վիճակում է ԺՁ-ԺԷ դդ. կառուցված կամարակապ աղբյուրը:

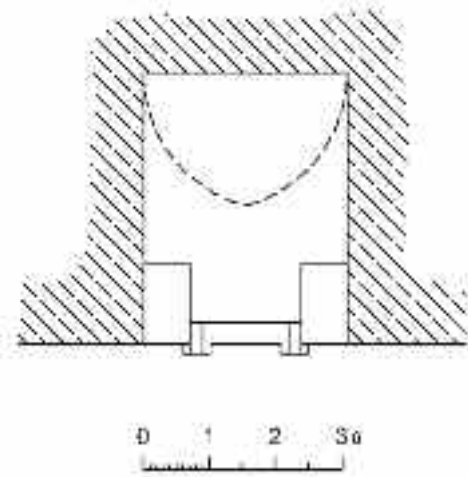

ГОРОД МОКС

В квартале Дашт административного центра Мокс (ныне город Бахчесарай) гавара Мокс расположен полуразрушенный сводчатый родник, построенный в XVI- XVII в.

МОКС

There is a semi-ruined fountain in Dasht Quarter of Moks (now: Bahchesaray) City, the administrative centre of the district of the same name. It is an arched structure built between the 16th and 17th centuries.

N 38° 6'44.33" E 42°46'28.47"

ՍՐԲԿԱՆՑ

Մոկս գավառի Սրբկանց (այժմ՝ Էլմայաքա) գյուղից ոչ հեռու՝ Սր. Կանանց վանքում է գտնվում հասարակ մի աղբյուրը:

СЕЛО СРБКАНЦ

Неподалеку от села Србканц (ныне Элмаяка) гавара Мокс в монастыре Сурб Кананц (Св. Жен) расположен обыкновенный родник.

SRBKANTS

Sourb Kanants (*Holy Women's*) Convent, located not far from Srbkants (now: Elmayaka) Village, Moks District, has a simple fountain.

N 38° 6'24.42" E 42°30'7.74"

ՎԵՐԻՆ ԳԵՏԻԿ

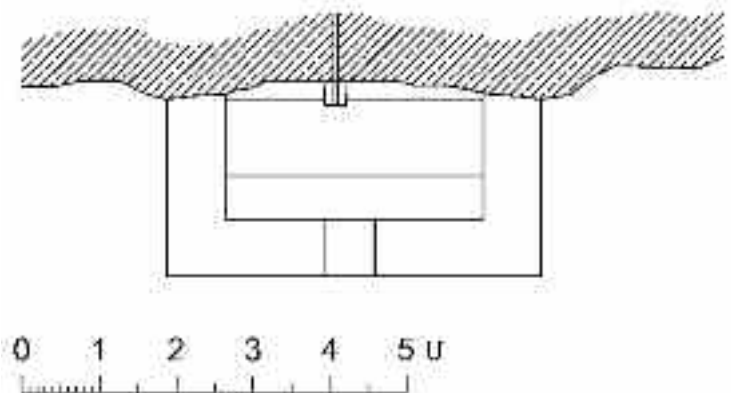
Խիզան գավառի Սպարկերտ գավառակի Վերին Գետիկ (այժմ՝ Յուքարը Սուրահ) գյուղի եկեղեցու մոտ է Ռիշան կոչվող աղբյուրը:

СЕЛО ВЕРИН (ВЕРХНИЙ) ГЕТИК

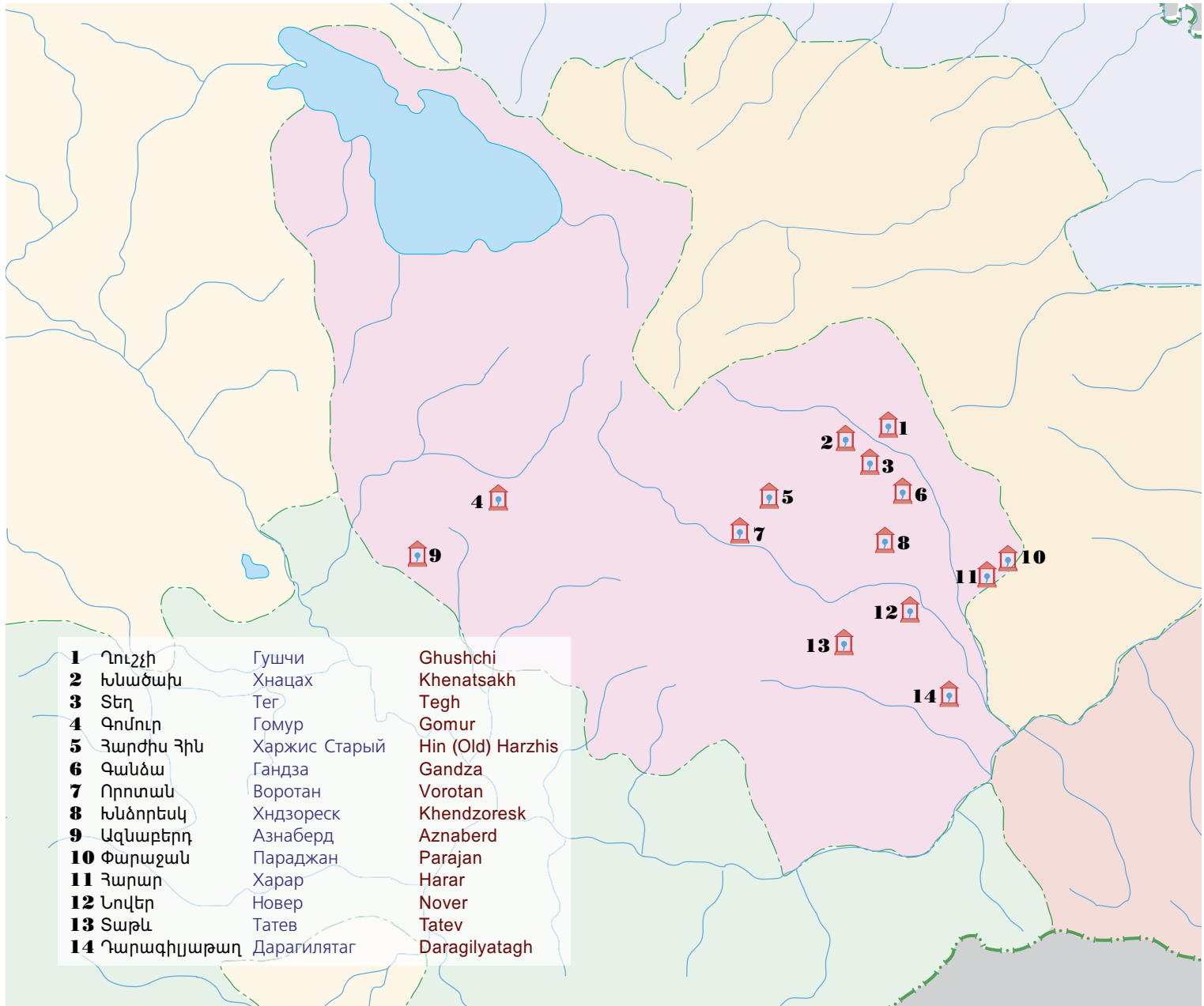
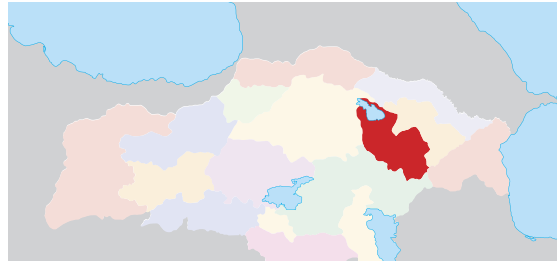
В селе Верин Гетик (ныне Юхары Сурах) гаварака Спаркерт гавара Хизан, рядом с сельской церковью расположен родник Ришан.

VERIN (UPPER) GETIK

A fountain named *Rishan* is built near the church of Verin (*Upper*) Getik (now: Youkare Surah) Village, Sparkert Sub-District, Khizan District.

ԱՅՈՒՆԻՔ ՏՅՈՒՆԻԿ SYUNIK

N 39°26'45.40" E 45°16'46.14"

ԱՉՆԱԲԵՐԴ

1988 թ.-ից հայաթափ Ազնաբերդ գյուղում (այժմ՝ Նախիջևանի ԻՀ, գ. Չախսանկալա) 1966 թ. կառուցվել է Մեծ Հայրենականում զոհված համազյուղացիների հիշատակը հավերժացնող աղբյուր-հուշարձան, որ հայտնի էր Նշաղբյուր անվամբ:

СЕЛО АЗНАБЕРД

В селе Азнаберд (ныне Чалханкала, Нахичеванская АР, армяне были вынуждены покинуть его в 1988 г.), в 1966 г. в память об односельчанах, погибших в Великой Отечественной войне, был построен родник-памятник, известный под названием Ншагбюр.

AZNABERD

In 1966 a fountain was built in Aznaberd Village (Armenian-inhabited until 1988; now: Chalkhankala Village in the Autonomous Republic of Nakhijevan, Republic of Azerbaijan) in memory of its inhabitants who had been killed during World War II. The fountain was known by the name of *Nshaghbyur*.

N 39°42'30.81" E 46°27'44.02"

ԳԱՆԶԱ

Ցարդ նպատակին է ծառայում Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Քաշաթաղի շրջանի Գանձա գյուղում գտնվող քաղակապ աղբյուրը:

СЕЛО ГАНДЗА

В селе Гандза Кашатагского района Республики Арцах (НКР) по сей день действует сводчатый родник.

GANDZA

Gandza Village, Kashatagh District, Republic of Artsakh (NKR), has a running fountain which is a vaulted structure.

N 39° 9'10.19" E 46°36'46.17"

ԴԱՐԱԳԻԼՅԱԹԱԳ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Քաշաթաղի շրջանի հայկական հին գյուղերից մեկը, որի բուն հայկական անվանումը մոռացվել է և մեզ է հասել սոսկ եկվորներից ստացած անունով, ունի ԺՁ-ԺԷ դարերում և հետագայում նորոգված մի աղբյուր: Միտումնավոր քերված շինարարական հայերեն արձանագրությունից նկատելի են միայն սկզբնամասից և վերջնամասից մի քանի տառեր:

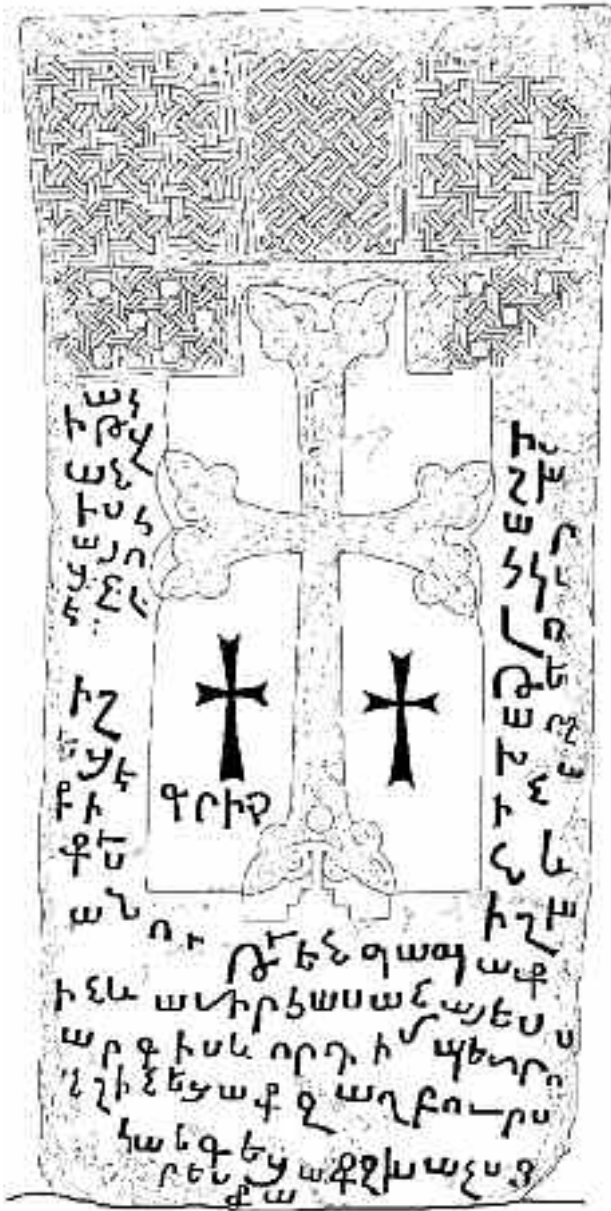
СЕЛО ДАРАГИЛЯТАГ

В одном из старых сел Кашатагского района Республики Арцах - в селе Дарагилятаг (армянское название забыто, до нас дошло лишь название, данное кочевниками) действует родник, отремонтированный в XVI-XVII вв. и позднее. Сохранились лишь несколько начальных и конечных букв намеренно соскобленной армянской надписи.

DARAGILYATAGH

One of the oldest Armenian villages of Kashatagh District, Republic of Artsakh (NKR), has a fountain which was renovated between the 16th and 17th centuries as well as afterwards. The historical Armenian name of the village has fallen into oblivion so that it is known by the name given by some immigrant nomads. The Armenian construction inscription of the fountain has been deliberately scraped away, only some initial and last letters being legible from it.

N 39°37'44.86" E 45°34'8.77"

ԳՈՄՈՒՐ

ՀՀ Վայոց ձորի մարզի Գոմուր գյուղի մոտ՝ Խաչձոր վայրում, 1288 թ. կառուցված աղբյուրի կապակցությամբ կանգնեցված խաչքարին արձանագրված է.

Ի թվականիս հիսյոց ՉԼԷ (1288), | ի աշխարհ(ա)կալութե(ան) | Արդ[ուն] | խա[ն]ի[ն] և | [յ]իշխանութե(ան)ն Պապարին և Ամիր Հասանայ, ես՝ Սարգիս, եւ որդին իմ՝ Պետրոսն, շինեցաք զաղբյուրս | [և] կանգնեցաք զխաչս... | ...: | Իշեցեք ի | Զ(րիստո)ս. | Գրիչ¹:

Խաչքարն այժմ գտնվում է Չառիթափ գյուղի նոր գերեզմանոցում:

СЕЛО ГОМУР

У села Гомур марза Вайоц Дзор РА, в местечке Хачдзор, на хачкаре, стоящим рядом с построенным в 1288 г. родником высечена надпись:

В году 737 (1288-м), в правление Аргун хана и Папака и Амира Хасана, я, Саргис и сын мой - Петрос, построили этот родник и установили крест... Помните во Христе. Резчик¹.

Ныне хачкар находится на новом кладбище села Заритап.

¹ Свод армянских надписей. Вып. 3. Ереван, 1967. С. 195 (на арм. яз.).

GOMUR

In 1288 a fountain was built in a site called *Khachdzor*, near Gomur Village, in present-day Vayots Dzor Region, Republic of Armenia. Its construction is commemorated in the following inscription engraved on a cross-stone which is located in the new cemetery of Zaritap Village, Vayots Dzor Region.

Transl. from Armenian: *In the year 737 [1288 A.D.] of the Armenian calendar, during the reign of Papak and Amir Hasan, my son Petros and I, Sargis, built this fountain and erected this cross[-stone]...*¹

¹ Corpus of Armenian Inscriptions, vol. 3 (Yerevan, 1967), p. 195 [in Armenian].

¹ Դիվան հայ վիճագրության, սր. 3, Երևան, 1967, էջ 195:

N 39°36'21.74" E 46°23'32.68"

ԽՆԱՏԱԽ

ՀՀ Սյունիքի մարզի Խնածախ գյուղում է գտնվում 1861 թ. սրբատաշ և կոպտատաշ բազալտով կառուցված և 2003 թ. նորոգված քաղակապ մի աղբյուր, որի շինարարական արձանագրությունն է.

Յիշատակ է ախրորս աղոյլեցի Ափու որդի Ռսդամին, Ամիրին, Գալուստին, Խաչատուրին, Յարապետին, Դանիելին, 1861:

СЕЛО ХНАЦАХ

В селе Хнацах Сюникского марза РА расположен построенный в 1861 г. из гладко тесаных и необработанных блоков базальта сводчатый родник, отремонтированный в 2003 г. На нем имеется строительная надпись:

Этот родник в память о ал(и)гулеци Рс-даме, сыне Апу, Амуре, Галусте, Хачатур(е), Харапете, Даниеле. [В году] 1861-м.

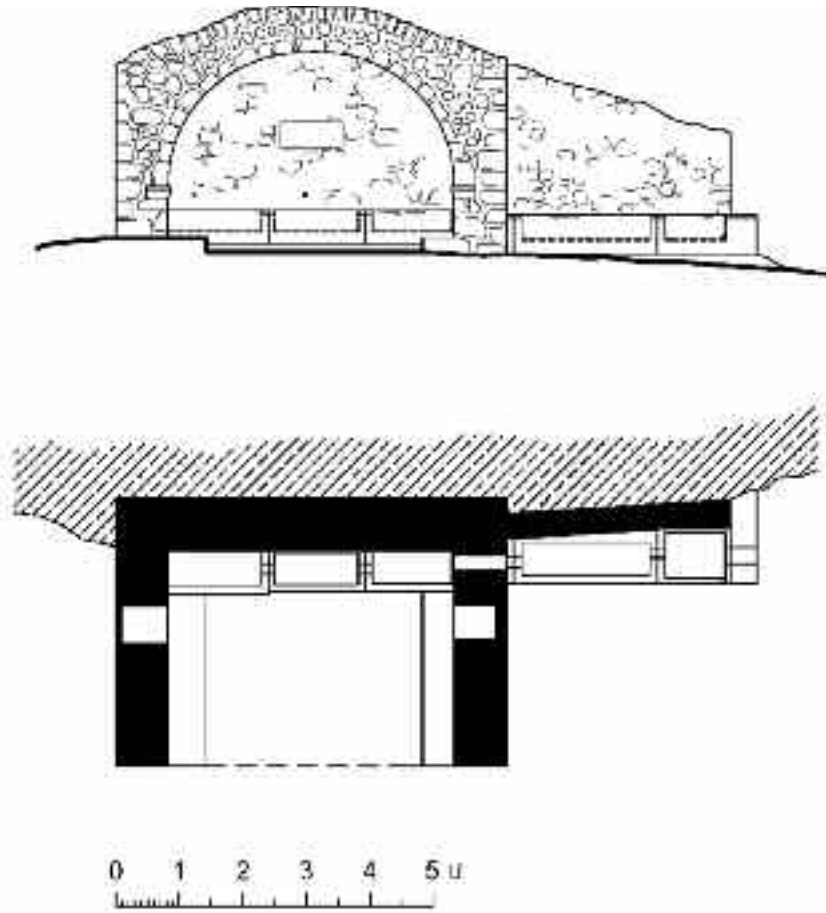
KHENATSAKH

Khenatsakh Village, Syunik Region, Republic of Armenia, has a vaulted fountain of finely dressed basalt built in 1861. The following construction inscription is engraved on it:

Transl. from Armenian: *This fountain stands in memory of Resdam, the son of Apu from Alghul, Amir, Galust, Khachatur, Harapet [and] Daniel. 1861.*

In 2003 the fountain was renovated.

N 39°30'11.13" E 46°25'59.99"

ՀԻՆ ԽՆՉՈՐԵՍԿ

ՀՀ Սյունիքի մարզի Խնձորեսկ գյուղի մոտ գտնվող համանուն հին բնակավայրն ունի ցարդ նպատակին ծառայող կամարակապ մի քանի աղբյուրներ: Դրանցից է 1819 թ. կառուցված Դանդոնց նով կոչված կամարակապ աղբյուրի շենքը, որն ունի հետևյալ շինարարական արձանագրությունը.

1819, | յիշատակ | ախրիւրս | Մարուց տէր | Պաղտասարի որդի | ուստայ | Հօանին:

СЕЛО СТАРЫЙ ХНДЗОРЕСК

В окрестностях села Хндзореск Сюникского марза на территории одноименного старинного селища (Старый Хндзореск) по сей день действуют несколько сводчатых родников. Одним из них является построенный в 1819 г. сводчатый родник Гандонц-нов, на котором высечена следующая строительная надпись:

1819, этот родник в память о мастере Иоане, сыне Малуц тер Пагмасара.

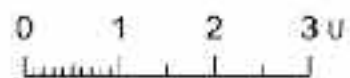
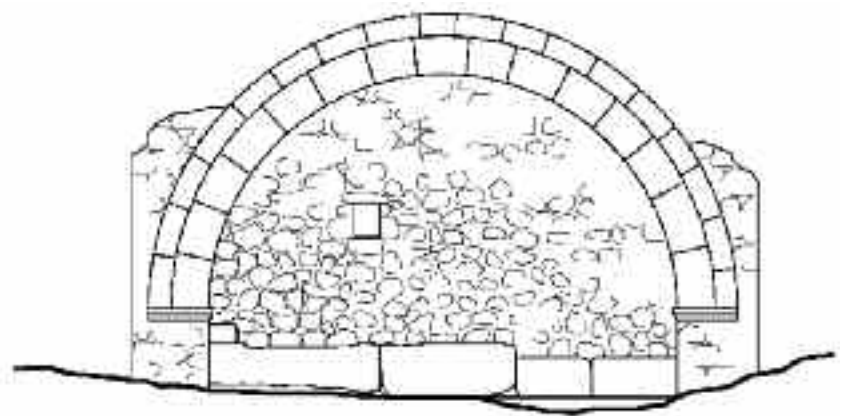
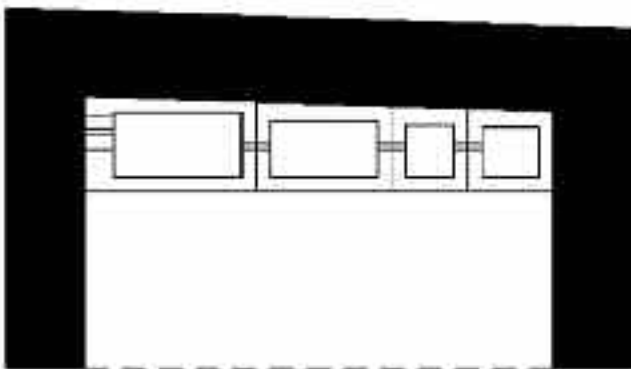
HIN (OLD) KHENDZORESK

A number of running fountains are preserved in the village site of Hin (Old) Khendzoresk located near the new village of the same name in Syunik Region, Republic of Armenia.

One of them, an arched structure of 1819, is known by the name of *Ghandonts Nov* (*Ghandonts Fountain*) and has the following construction inscription:

Transl. from Armenian: 1819. This fountain stands in memory of Father Paghtasar Malouts' son, Usta [Master] Hoan.

Հին Խնձորեսկ գյուղատեղիի տարածքում է գտնվում նաև 1824 թ. կառուցված Ինը մանուկ անվամբ հայտնի նույնպես կամարակապ աղբյուրը: Վերջինս ունի հետևյալ շինարարական արձանագրությունը.

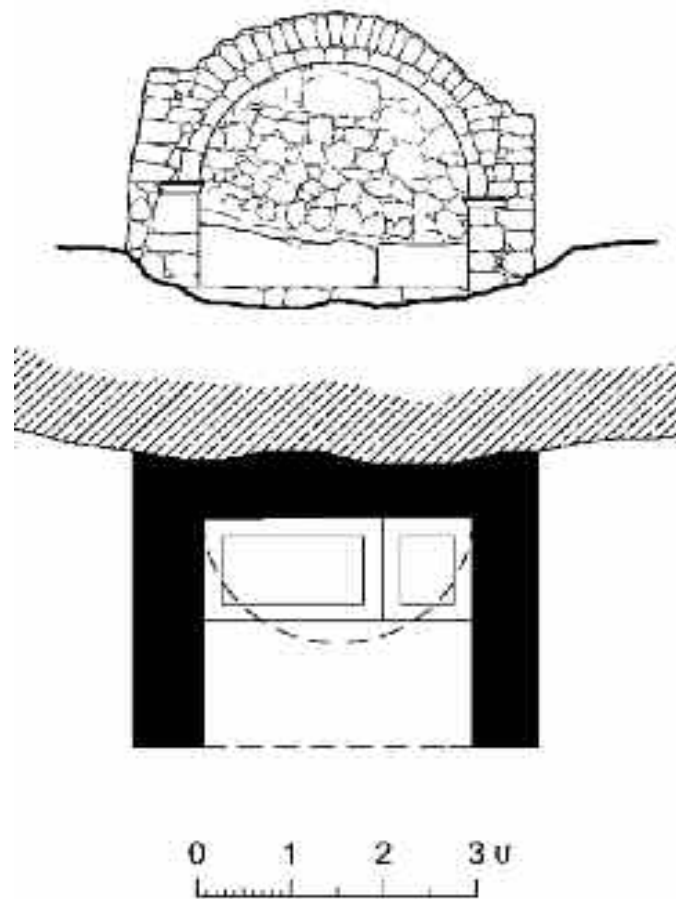
Իշադակ է / ախրո(ւ)րըս / տ(է)ր Քասպ/արըս շինե/ցի Սիլքումի որդիս, / ք(վ)ին ՌՄ/ՀԳ (1824) էր:

На территории селища Хин (Старый) Хндзореск расположен построенный в 1824 г. сводчатый родник "Ины манук" ("Девять отроков"). На нем высечена строительная надпись:

Этот родник в память обо мне - тер Каспаре, сыне Мелкума. Построил, когда был 1273 (1824-й [год]).

In 1824 the fountain of *Iny Manuk (Nine Children)* was built in Hin Khendzoresk. It is an arched structure and has the following construction inscription:

Transl. from Armenian: *This fountain stands in memory of Father Kaspar. Built by his son Milkum in the year 1273 (1824).*

Հին Խնձորեսկ գյուղատեղիի տարածքում է գտնվում նաև թերևս ԺԹ դարում կառուցված և 1989 թ. նորոգված Թելունց կալ անվանը հայտնի կամարակալ աղբյուրը: Վերջինիս նորոգության մասին պատմող արձանագրությունը հետևյալն է.

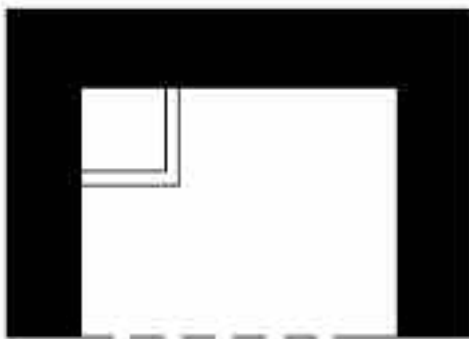
Թելունցների աղբյուրը / վերականգնեց Բունիաթի / թոռ Համոն, / 1989:

На территории селища Хин (Старый) Хндзореск расположен построенный, вероятно, в XIX в. и отремонтированный в 1989 г. сводчатый родник "Телунц кал". Надпись о восстановлении родника:

Родник Телунцев восстановил внук Буниаата - Амо, в 1989 [году].

Another arched fountain which is named *Telounts Kal* was probably built in the 19th century. As reported by the following inscription, it was renovated in 1989:

Transl. from Armenian: *The fountain of the Telounts was repaired by Buniat's grandson Hamo. 1989.*

0 1 2 3 m

Հին Խնձորեսկ գյուղատեղիի տարածքում է գտնվում, ամենայն հավանականությամբ, ԺԹ դարում կառուցված և 2012 թ. նորոգված Կլազանց կամ Սիմունց անվանը հայտնի կամարակապ աղբյուրը: Վերջինիս նորոգության արձանագրությունն է.

Սիմունց աղբյուր / վերանորոգեց / Մակիչի թոռ / Սամսոն / Սիմոնյանը, / 02.28.2012 թ.:

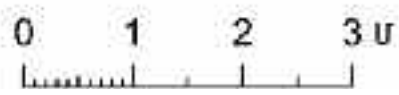
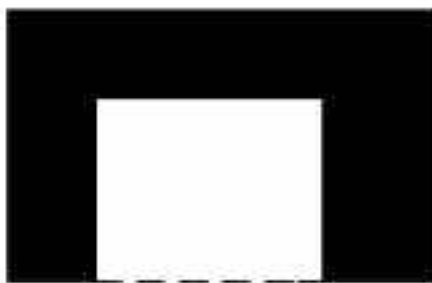
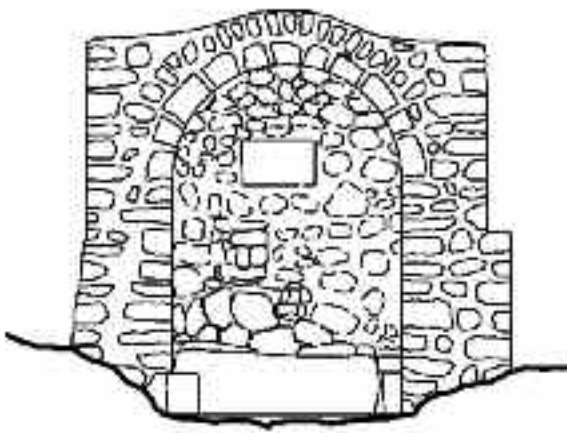
На территории селища Хин (Старый) Хндзореск расположен построенный, вероятно, в XIX в. и отремонтированный в 2012 г. сводчатый родник "Клазанц", или "Симунц". Надпись о восстановлении родника:

Родник Симунц был отремонтирован внуком Макича - Самсоном Симоняном. 02.28.2012 г.

The arched fountain of *the Klazants* or *Simounts* probably traces back to the 19th century. The following inscription commemorates its repairs in 2012:

Transl. from Armenian: *The fountain of the Simounts was renovated by Makich's grandson Samson Simonian. 02.28.2012.*

Հին Խնձորեսկ գյուղատեղիում են գործում նաև զույգ նովերից բաղկացած Շռանի գլուխ և Բադուն կոչված աղբյուրները:

На территории Хин (Старого) Хндзореска расположены родники "Шррани глух" и "Бадун" с двумя каменными корытами.

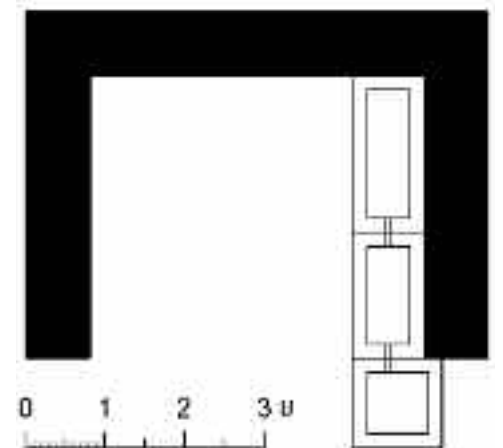
Among the fountains preserved in Hin Khendzoresk are also *Sherrani Gloukh* and *Badun*, each of which has two troughs.

Հին Խնձորեսկ գյուղատեղիում է գործում նաև երեք նովերից բաղկացած Ակնի ճյուր աղբյուրը:

На территории Хин (Старого) Хндзореска расположен также родник "Акни чюр" с тремя каменными корытами.

Among the fountains running in Hin Khendzoresk is also *Akni Jyour*, which has three troughs.

ԽՆԶՈՐԵՍԿ

ՀՀ Սյունիքի մարզի Խնձորեսկ գյուղում կառուցված աղբյուր-խաչքարին արձանագրված է.

Հայրենյաց երկրի ու Արցախի / անկախության համար կռվի ելած / խնձորեսկցիների հիշատակին: / Մահ իմացյալ անմահություն է: / Կառուցեց թոռն Վարությունի եվ որդին / Ռաֆիկի Ռազմիկ Ղալբունցը:

СЕЛО ХНДЗОРЕСК

На роднике-хачкаре села Хндзореск Сюникского марза РА высечено:

В память о хндзорескцах, вставших на битву за родной край и независимость Арцаха. Смерть осознанная - бессмертие! Построил внук Арутюна и сын Рафика - Размик Галдуни.

KHENDZORESK

Khendzoresk Village, Syunik Region, Republic of Armenia, has a fountain which is decorated with a cross-stone. The following inscription is engraved on it:

Transl. from Armenian: *In memory of the inhabitants of Khendzoresk who fought for their Homeland and the independence of Artsakh. Realised death is immortality! Built by Harutiun's grandson and Rafik's son, Razmik Ghaldunts.*

N 39°31'48.49" E 46°39'40.51"

ՀԱՐԱՐ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Քաշաթաղի շրջանի՝ մինչև 1918 թ., ապա 1990-ական թթ. կեսերից կրկին հայաբնակ Հարար գյուղի տարածքում պահպանվել է այժմ գոյություն չունեցող աղբյուրի կառուցման մասին պատմող շինարարական արձանագրության մի բեկոր.

Յիշ(ա)տա[կ է] / ախրուր[ս]... .../եցի ուղ[ի] / ա Գրի[ի] / գոր Աղ... / Օհանջ[ան]... / 1901 ա[մի]...:

СЕЛО ХАРАР

На территории села Харар (покинутого в 1918 г. и вновь заселенного армянами с середины 1990-х гг.) Кашатагского района РА сохранился фрагмент строительной надписи ныне не существующего родника:

Этот родник в память о ...еци мастере Григоре Аг... Охандж[ан]... В году 1901-м.

HARAR

Harar Village, Kashatagh District, Republic of Artsakh (NKR), used to have a fountain from which only a fragment has survived with the following construction inscription:

Transl. from Armenian: *This fountain stands in memory ...master Grigor Agh... Ohanjan... 1901...*

N 39°25'38.51" E 46°13'28.75"

ՀԻՆ ՀԱՐԺԻՍ

ՀՀ Սյունիքի մարզի Հարժիս գյուղի հարևանությամբ գյուղատեղիի վերածված Հին Հարժիսում պահպանվել է ուշ միջնադարից ավանդված աղբյուրը՝ բաղկացած միմյանց կից 4 նովերից:

СЕЛО СТАРЫЙ ХАРЖИС

У села Харжис Сюникского марза РА, в селище Хин (Старый) Харжис сохранился построенный в позднем средневековье родник с четырьмя каменными корытами, расположенными в ряд.

HIN (OLD) HARZHIS

A late medieval fountain is preserved in the village site of Hin (*Old*) Harzhis located near the village of the same name in Syunik Region, Republic of Armenia. It has four troughs built next to each other.

N 39°24'58.48" E 46°26'53.00"

ՆՈՎԵՐ

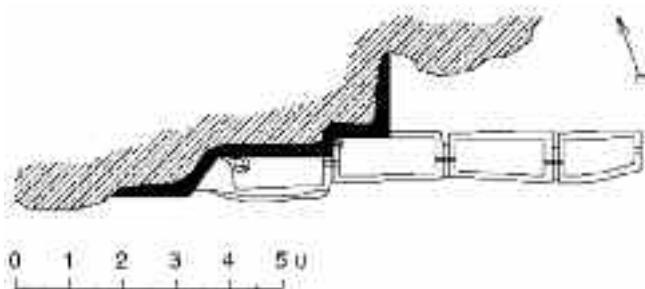
Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Քաշաթաղի շրջանի Նովեր գյուղում է գտնվում խորհրդային տարիներին Գորիսից հրավիրված վարպետների վերակառուցած բաղկապ մի աղբյուր, որն ունի միջնադարից մնացած միակտոր քարից կերտված գուռեր կամ նովեր, որից էլ գյուղը ստացել է իր անունը:

СЕЛО НОВЕР

В селе Новер Кашатагского района Республики Арцах расположен средневековый сводчатый родник с корытами, высеченными из цельного камня, от названия которых село получило свое названия ("новер" - от арм. "каменные корыта"). Родник был восстановлен в советские годы мастерами из Гориса.

NOVER

Nover Village, Kashatagh District, Republic of Artsakh (NKR), has a vaulted fountain which was reconstructed in the Soviet years by some masters invited from the town of Goris (in present-day Syunik Region, Republic of Armenia). The fountain boasts several medieval troughs each of which is made of a single block of stone: hence the village name, *Nover*, which can be translated as *Troughs* ('nov' is one of the Armenian equivalents of 'trough').

N 39°40'31.19" E 46°20'44.74"

ԳՈՒՇՉԻ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Քաշաթաղի շրջանի Դուշչի գյուղում է գտնվում միջնադարյան երեք մեծ գուռերով աղբյուրի վրա 1900-ական թթ. սկզբներին գործսեցի հայ վարպետների կառուցած թաղակապ աղբյուրի շենքը:

СЕЛО ГУШЧИ

В селе Гушчи Кашатагского района Республики Арцах расположен сводчатый родник, построенный армянскими мастерами из Гориса в начале 1900-х гг., с тремя большими средневековыми корытами.

GHUSHCHI

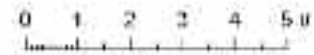
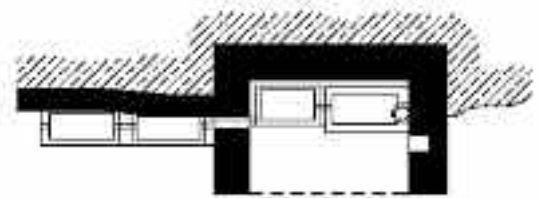
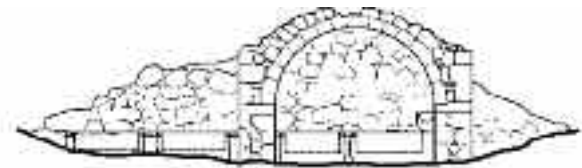
Ghushchi Village, Kashatagh District, Republic of Artsakh (NKR), has a vaulted fountain which was constructed in the early 1900s by some Armenian masters from the town of Goris (in present-day Syunik Region, Republic of Armenia). It was built to replace a medieval fountain of three large troughs standing in the same site.

Ղուշչի գյուղում է գործում ևս մեկ քաղակապ աղբյուր՝ բաղկացած 4 նովերից:

В селе Гушчи действует еще один сводчатый родник с четырьмя каменными корытами.

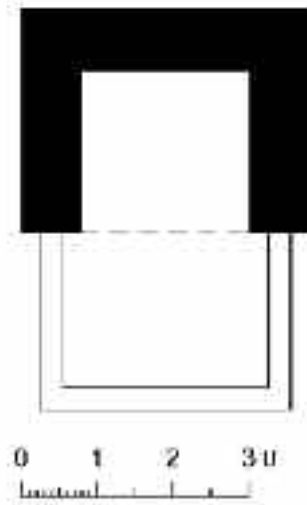
Ghushchi Village also has another vaulted fountain with four troughs.

N 39°25'51.94" E 46°22'53.33"

ՈՐՈՏԱՆ

ՀՀ Սյունիքի մարզի Որոտան ավանի հարևանությամբ թյուրք քոչվորների կողմից էյվազլար անունը ստացած հին հայկական գյուղատեղիում պահպանվել է ԺԹ դարում կառուցված աղբյուրը:

ПОСЕЛОК ВОРОТАН

Рядом с поселком Воротан Сюникского марза РА, в армянском селище, переименованном тюрками-кочевниками в Эйвазлар, сохранился старый сельский родник, построенный в XIX в.

VOROTAN

A fountain of the 19th century is preserved in an old Armenian village site (called *Eyvazlar* by some Turkic nomads) situated near the town of Vorotan, Syunik Region, Republic of Armenia.

N 39°23'3.13" E 46°14'34.88"

ՏԱԹԵՎ

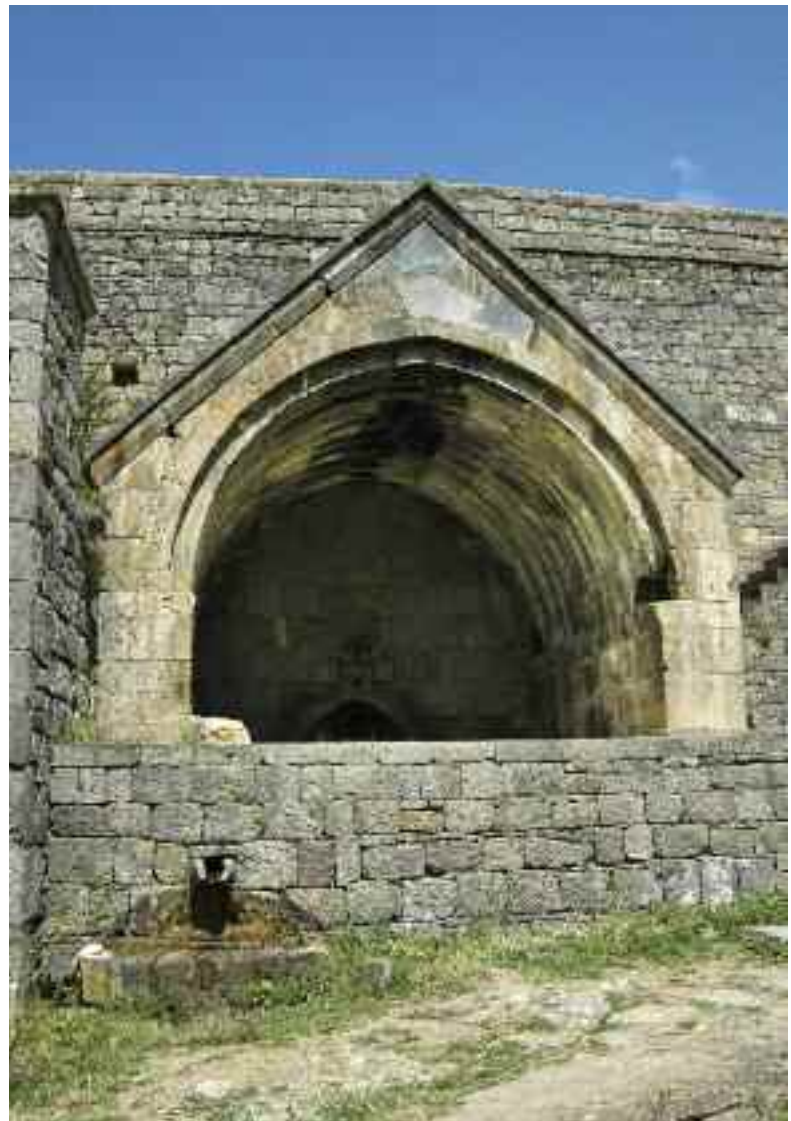
ՀՀ Սյունիքի մարզի Տաթև գյուղի հարևանությամբ գտնվող մեծահամբավ վանքում՝ շրջապարսպի հյուսիսային հատվածին կից, մինչև 2015 թ. կանգուն էր կամարակապ հոյաշեն մի աղբյուր, որը նշյալ թվականին՝ վանքի վերականգնման ժամանակ, վերածվեց դարպասի:

СЕЛО ТАТЕВ

В знаменитом монастыре, расположенном рядом с селом Татев Сюникского марза РА, к северу от крепостной ограды монастыря до 2015 г. действовал великолепный сводчатый родник, который в указанном году был перестроен и превращен в ворота.

TATEV

The renowned monastery of Tatevi, located in the vicinity of the village of the same name in Syunik Region, Republic of Armenia, used to have a magnificent fountain built close to its northern walls, within the monastic complex. Unfortunately, in 2015, during the restoration of the monastery, it was reconstructed into an arched entrance.

Տաթև գյուղում է գտնվում Սյունյաց եպիսկոպոս Հովհաննես վարդապետի ջանքերով 1745 թ. համակ սրբատաշ քարով կառուցված աղբյուրը, որի թիկունքին առկա է հնգատող շինարարական արձանագրությունը.

[Շ]ինեցաւ մարաքրս եւ քալիս, աղբյուրս: ԺՁ (16)-ին ձեռնդրուինք | [ծաղկազար] ղին ավարդեցաւ, ձեռամբն շինեցաւ դարեացի Ղալամանց | [տէ]ր Գրիգորի բոռ տ(է)ր Պաղդասարի որդի Սունեաց եպիսկոպոս | Օվանէս վ(ա)րդ(ա)յ(ե)տին: Նատիր շահին ժամանակըն էր: | Յորնին բեռն գնար ԺԲՆ (12000) դիեն, քվ(ին) Ռ-ՃՂԳ (1745):

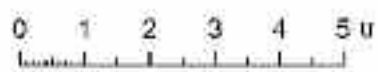
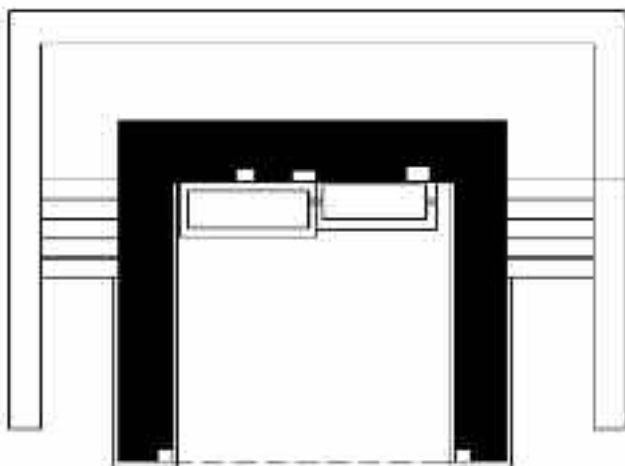
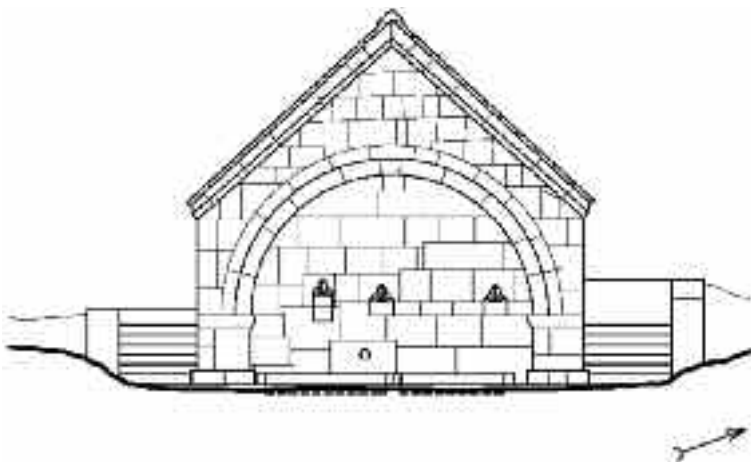
В селе Татев Сюникского марза РА расположен родник, выложенный из гладко тесаных камней и построенный благодаря усилиям епископа Сюника вардапета Ованеса в 1745 г. С тыльной стороны высечена пятистрочная строительная надпись:

Построены сеник, хлев и этот родник. 16 [числа] приступили к делу и закончили к Вербному воскресенью. Построены усилиями епископа Сюника Ованеса вардапета, сына тер Пагдасара, внука датевица Галаманц тер Григора. В правление Натир шаха. Вьюк зерна стоил 12000 диен, в году 1194 (1745-м).

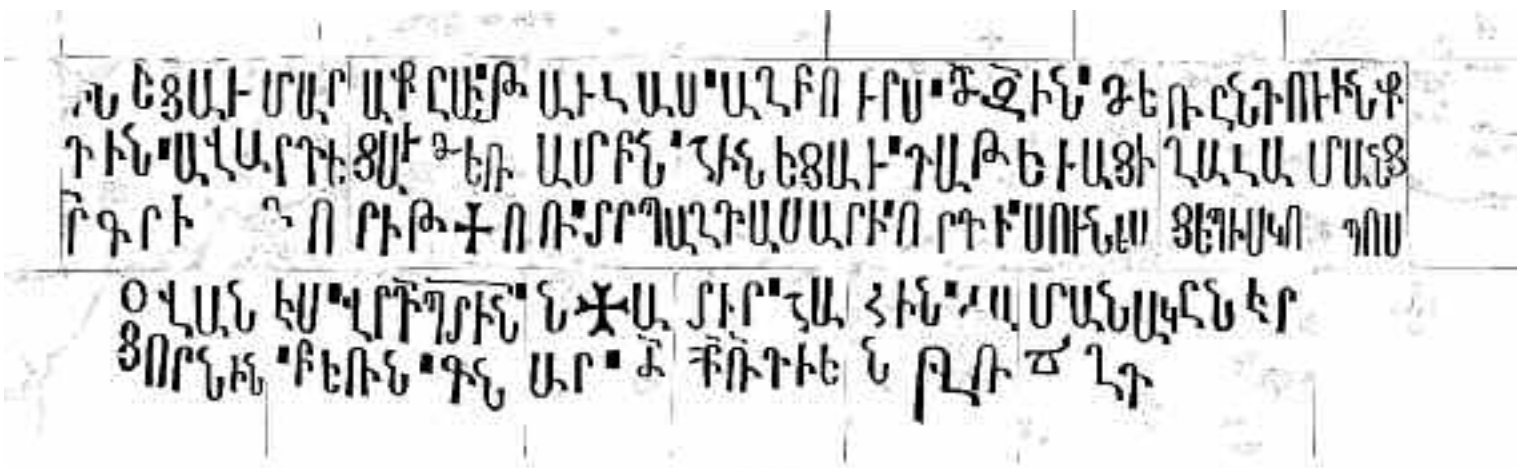
Tatev Village has a fountain which was constructed in 1745 thanks to the efforts of the Bishop of Syunik, Archimandrite Hovhannes. It is entirely built of finely dressed stones and has the following five-line construction inscription engraved on its back part.

Transl. from Armenian: *This barn, cattle shed and fountain have been built. We started work on the 16th and completed it on Palm Sunday (?). Built by the Bishop of Syunik, Archimandrite Ovanes [Hovhannes], the son of Father Paghdasar and the grandson of Father Grigor Ghalamants from Tatev. It was in the times of Shah Nadir [when] one load of wheat cost 12,000 diens, in the year 1194 (1745).*

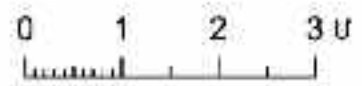
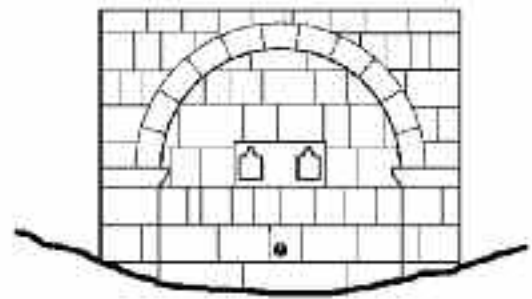

Տաթև գյուղի եզրին է գտնվում մակերես ԺԹ դարի առաջին կեսին սրբատաշ և կոպտատաշ բազալտ քարով կառուցված կամարակապ Կամար աղբյուրը, որն առանձնապես ուշագրավ է մետաղաձույլ վիշապակերպ ծորակով:

На окраине села Татев расположен также сводчатый родник "Камар", построенный, вероятно, в первой половине XIX в. из гладко тесаных и необработанных блоков базальта. Примечателен драконообразный кран родника, отличный из металла.

At the extremity of Tatev Village, there is another fountain called *Kamar (Arch)* and probably dating from the first half of the 19th century. An arched structure of finely and roughly dressed basalt, it is particularly remarkable for its metal spout which is shaped like a dragon head.

N 39°33'26.06" E 46°28'44.14"

ՏԵՂ

ՀՀ Սյունիքի մարզի Տեղ գյուղի հին քաղաքի արևելյան սահմանը եզրափակող ձորակով հոսող վտակի աջ ափին է գտնվում քերես միջնադարում կառուցված, սակայն ԺԹ-ի դարերում մի քանի անգամ նորոգված չորս գուռերով աղբյուրը: Բացի որմի մեջ ագուցված մի արձանագիր խաչքարից՝ ունի նաև ուշ շրջանի նորոգությունների մասին պատմող 2 արձանագրություն:

Խաչքարին. Թվ(ին) ՉԻ (1271), ես՝ Հայրիկ, / կանգնեցի զխաչ/ս, յիշեցէք ի Բ(րիստո)ս:

Նորոգություն Ա. Յ(ի)շ(ա)տ(ա)կ է այս աղբյուրս կին / Յակոբ քահանայի՝ Հոռ(ո)մ/սիմ Տեր-Ղազարեանց, ի 1875 / ամի:

Նորոգություն Բ. Ես՝ անարժան ծառայ Բ(րիստո)սի / Յարութն Արզումանեան / Պետրոսեանցս, շինեցի զայս / աղբյուրս յիշատ(ա)կ, 1912 թի:

СЕЛО ТЕГ

На правом берегу речки, текущей через ущелье, окаймляющее старый квартал села Тег Сюникского марза РА, действует средневековый родник с четырьмя каменными корытами, несколько раз отремонтированный в течение XIX-XX вв. В стену родника вставлен хачкар, на котором высечена надпись, содержание которой не имеет какого-либо отношения к строительству родника. Помимо этой надписи, на роднике есть еще две строительные надписи:

На хачкаре: *В году 720 (1271-м), я, Айрик, поставил этот крест [хачкар], помяните во Христе.*

Строительная надпись 1: *Этот родник в память о жене священника Якоба - Оромсим Тер-Газаряни, в году 1875-м.*

Строительная надпись 2: *Я, недостойный слуга Христа Арут Арзуманян Петросяни, построил этот родник в память [о себе]. [В] 1912 г.*

TEGH

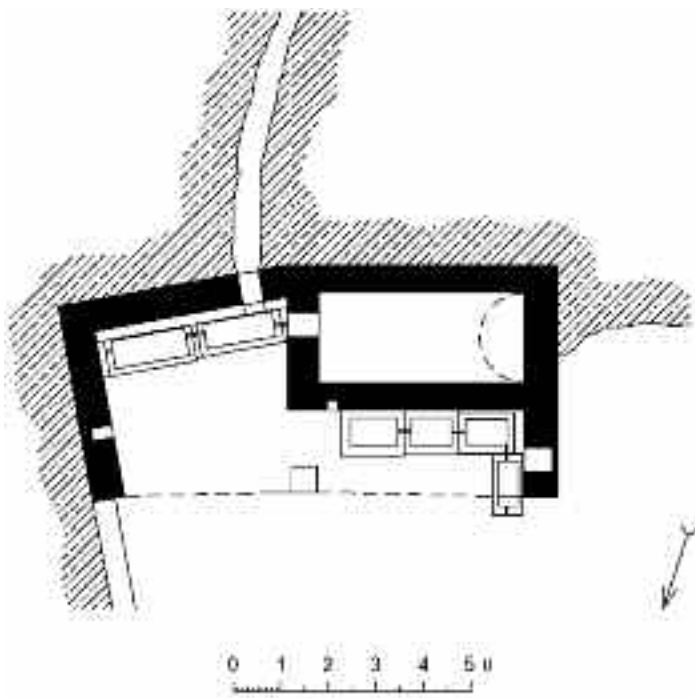
A fountain of four troughs is situated on the right bank of a stream running in a gorge that lies at the eastern extremity of the old quarter of Tegh Village, Syunik Region, Republic of Armenia. It was probably built in the Middle Ages, and underwent renovation for several times in the 19th and 20th centuries, as reported by two inscriptions engraved on it. There is an inscribed cross-stone in the stonework of the fountain. Below follow the inscriptions of the fountain (the originals in Armenian):

On the cross-stone: *In the year 720 (1271), I, Hayrik, erected this cross[-stone]. May you remember [me in your prayers] to Christ.*

On the fountain: *This fountain stands in memory of Priest Hakob's wife Horomsim Ter-Ghazariants. 1875.*

On the fountain: *I, Christ's worthless servant Harut Arzumanyan Petrossiants, built this fountain in memory [of my soul]. 1912.*

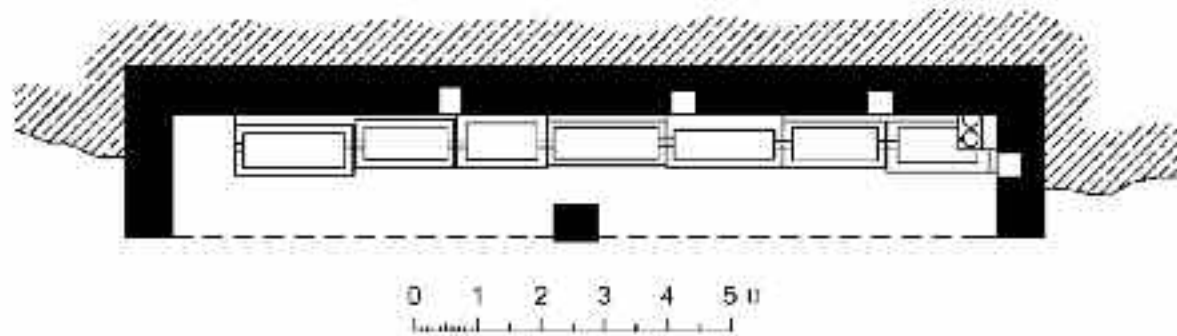

Տեղ գյուղի նախորդ աղբյուրից 160 մ ձորակով վեր գտնվում է բազմագոտ ևս մեկ աղբյուր, որը, համաձայն որմին առկա հիշատակագրության, հիմնովին վերակառուցվել է 1939 թ.:

На расстоянии 160 м выше по ущелью от предыдущего родника села Тег расположен другой родник с несколькими каменными корытами, который, согласно высеченной на его стене строительной надписи, был полностью восстановлен в 1939 г.

Within a distance of 160 metres of the aforementioned fountain, up the gorge, there is another one that has many troughs. According to an inscription engraved on it, it was thoroughly reconstructed in 1939.

N 39°31'48.45" E 46°39'40.74"

ՓԱՐԱԶԱՆ

Արցախի Հանրապետության (ԼՂՀ) Քաշաթաղի շրջանի մինչև ԺԸ դարի սկզբները գոտ հայաբնակ Փարաջան (պատմական Փարաջանցն է, որը հայտնի է ԺԶ դարում տեղում ստեղծված ձեռագրով) գյուղում ցարդ նպատակին է ծառայում քարաշար պատով ձևավորված երկար նով ունեցող մի աղբյուր:

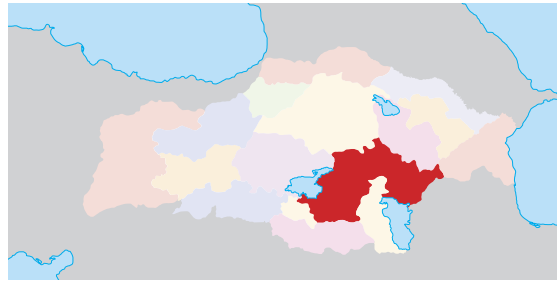
СЕЛО ПАРАДЖАН

В селе Параджан (истор. село Параджанц, известное созданными здесь в XVI в. рукописями) Кашатагского района Республики Арцах по сей день действует каменный родник с длинным каменным корытом.

PARAJAN

Parajan Village, Kashatagh District, Republic of Artsakh (NKR), has a running fountain which is a simple structure consisting of a wall of stone and a long trough. Historically known by the name of *Parajants*, the village remained entirely Armenian-inhabited until the early 18th century. It is particularly reputed for a manuscript created there in the 16th century.

ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆ ԲԱՍՍՐԱԿԱՆ VASPURAKAN

N 39°17'22.86" E 44°25'25.76"

ԱՆՉՈՒՎ

Արտազ (Մակու) գավառի Անձուկ (այժմ՝ Բաղչեջուկ) գյուղում պահպանվել է ավերված աղբյուրի գուռը:

СЕЛО АНДЗУК

В селе Андзук (ныне Багчеджук) гавара Артаз (Маку) сохранилось каменное корыто разрушенного родника.

ANDZUK

The trough of a ruined fountain is preserved in Andzuk (now: Baghchejuk) Village, Artaz (Maku) District.

N 39° 5'32.20" E 44°32'39.38"

ԹԱԴԵՈՍ ԱՌԱՔՅԱԼԻ ՎԱՆՔ

Արտազ (Մակու) գավառում գտնվող Սր. Թադեոս առաքյալի վանքում (այժմ՝ Իրանի Իսլամական Հանրապետություն) 1319 թ. երկրաշարժից հետո Չաքարիա եպիսկոպոսը մինչև 1329 թ. ոչ միայն վերակառուցում է ավերված վանքը, այլև միաբանությանը խմելու ջրով ապահովելու նպատակով մոտակա լեռան ստորոտից դուրս եկող Կառնուտի սառնորակ աղբյուրի ջուրը գեղնաթաղ խողովակներով հասցնում է վանք¹:

Դարեր անց Իսահակ վարդապետը փորձում է վերականգնել Չաքարիա Ծործորեցու կառուցած, սակայն արդեն վաղուց խափանված Կառնուտի աղբյուրը, որից միայն «նշմարանքն» (հետքերը) էին մնացել: Երկարատև ջանքերի շնորհիվ «եղև գիստ ջրմղին» հայտնաբերվում է աղբյուրի ակունքը, և ջուրը հասնում է վանք. «...յետ ԺԳ ամի առաջնորդութան մերոյ եւ ի քվականիս մերում Ռ-ՃԻԶ երրորդի (1677) եղև գիստ ջրմղին, որ ասի Կառնուտի, զոր յառաջ ժամանակաւ բերեալ էր մեծն Չաքարիա եպիսկոպոսն պարոն Մանուէլի որդի, երկրորդ անգամ ի հիմանէ շինող սուրբ եկեղեցոյս եւ էր քակտեալ եւ աւերեալ եւ հազիւ ուրեք նշմարանքն մնացեալ: Այլ այժմ շնորհօր Աստուծոյ կրկին նորոգեցաւ եւ յորդարուխ աղբիւրն բերեալ ածաւ ի մէջ վանիցս եւ գեղջս հոգաբարձութեամբ Սարգիս վարդապետի Կաֆայեցոյ: ...Եւ խնդրեմ զի ամ յամէ խնամատար լիջիք եւ հոգ տարջիք, զի մի ի սպառ վնասեցի եւ խանգարեցի: Քանզի յառաջին շինուածոյն մին-

МОНАСТЫРЬ ТАДЕОС АРАКЯЛ (АПОСТОЛА ФАДДЕЯ)

После землетрясения 1319 г. епископу Закария Цорцореци не только удаётся восстановить до 1329 г. разрушенный монастырь Тадеос Аракял ([Апостола Фаддея], гавар Артаз (Маку), ныне Исламская Республика Иран (ИРИ)), но и провести к монастырю через подземные трубы студеную воду родника Карнуги от подножия горы, для обеспечения монастырской братии водой¹.

Спустя многие века вардапет Исаак предпринял попытку восстановления почти полностью разрушенного родника Карнуги. После длительных усилий "был обнаружен источник воды" и вода вновь была проведена к монастырю: "...на тринадцатом году нашего предводительства и в год 1677 была найдена вода родника Карнуги, ранее проведенная епископом Закарией, сыном парона Мануела, второго строителя с основания этой святой церкви. Родник был разрушен и развалился, с едва заметными руинами. Ныне, с благословения Господа полноводный родник вновь был восстановлен и [воды его] были проведены в монастырь и в село попечительством вардапета Саргиса Кафаеци. ...И прошу вас бережно относиться и ухаживать из года в год, чтобы он не был разрушен и поврежден. Поскольку после первого строительства прошло 350 лет и мы восстановили его..."².

MONASTERY OF ST. TADEVOS ARAKYAL (THADDEUS THE APOSTLE)

In the first half of the 14th century, drinking water was conveyed to the monastery of St. Thaddeus the Apostle, located in Artaz (Maku) District, from a cool spring called *Karnut* that gushed from the foot of a nearby mountain. Water reached the place through an underground pipeline built by Bishop Zakaria Tsortsoretsy during the reconstruction of the monastery between 1319 and 1329 (in 1319 it had been struck by an earthquake).¹

Several centuries later, Archimandrite Isahak attempted to restore this pipeline, which had long been in disuse, with only some "vestiges" still left. Thanks to heavy efforts, "the spring source was re-discovered," and its water again reached the monastery: "After 13 years in the prior's office, in the year 1126 (1677) of our [Armenian] calendar, we found the source of the spring of Karnut, which had been brought [to the monastery] by the great bishop Zakaria, Mr. Manuel's son who reconstructed the holy church from its very foundations. And now, by the grace of God, the pipeline which was destroyed with almost no remnants left has been reconstructed under Archimandrite Sargis Kafayetsy's trusteeship, and the abundant spring water again reaches both the monastery and the village. ...And now that 350 years have passed since its first construction, I would like to ask you to take care of it to prevent its total damage and malfunction."²

չէն ի մեզ իրրէն ԳՃԾ (350) ամ անցեալ էր եւ մեք նորոգեցաք...»²:

Աղբյուրը ևս մեկ անգամ նորոգվել է ԺԸ դարի վերջին. «Ի ՌՄԽԲ (1793)-ն զաղբիւրն նորոգել ետու»³:

- 1 Ռսկեան Հ., Վասպուրական-Վանի վանքերը, Բ մաս, Վիեննա, 1942, էջ 473-474:
- 2 Նշվ. աշխ., էջ 482-483: Տե՛ս նաև Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հ. Գ, Երևան, 2007, էջ 810:
- 3 «Մյոն», 1960, մարտ, էջ 76: Տե՛ս նաև ՄԺԱ, Երևան, 1951, էջ 311:

Родник был восстановлен вновь в конце XVIII в.: "В году 1793-м родник был восстановлен"³.

- 1 Воскян А. Монастыри Васпуракан-Вана. Ч. II. Вена, 1942. С. 473, 474 (на арм. яз.).
- 2 Там же. С. 482, 483. См. также: Полный список армянских рукописей Матенадарана им. М. Маштоца. Т. III. Ереван. 2007. С. 810 (на арм. яз.).
- 3 Сион. Март 1960 г. С. 76. См. также: Мелкие хроники. Т. II. Ереван. 1951. С. 311 (на арм. яз.).

The monastic fountain was again renovated in the late 18th century: "In 1242 (1793), I had the fountain repaired."³

- 1 H. Voskian, The Monasteries of Vaspurakan-Van, part 2 (Vienna, 1942), pp. 473-474.
- 2 Ibid., pp. 482-483. Also see Main Catalogue of Armenian Manuscripts of Mesrop Mashtots Institute and Museum of Ancient Manuscripts (Matenadaran), vol. 3 (Yerevan, 2007), p. 810.
- 3 Sion, March 1960, p. 76. Also see Brief Chronicles, vol. 1 (Yerevan, 1951), p. 311.

N 38°50'13.54" E 43°21'27.21"

ԹԱՎԼԱԴԻՐ

Թիմար գավառի Թավլադիր (այժմ` Դյոշեմե) գյուղում ցարդ նպատակին է ծառայում կամարաչեն աղբյուրը:

СЕЛО ТАВЛАДИР

В селе Тавладир (ныне Дёшеме) гавара Тимар по сей день действует каменный сводчатый родник.

TAVLADIR

Tavladir (now: Dyosheme) Village, Timar District, has a running fountain which is an arched structure.

N 39°20'18.95" E 44°36'10.29"

ԻՐԻՆԴ

Արտազ (Մակու) գավառի Իրինդ (այժմ` Իրանի Իսլամական Հանրապետություն) գյուղի վերին թաղում գործում է մի հին աղբյուր:

ИРИНД

В верхнем квартале села Иринд гавара Артаз (Маку) действует старинный родник.

IRIND

Irind Village, Artaz (Maku) District, has an old running fountain which is located in its upper quarter.

N 38°50'44.78" E 46°37'4.24"

ԽԱՆԱԳՅԱՀ

Պարսպատունիք (Գարադաղ) գավառի Խանագյահ (այժմ՝ Իրանի Իսլամական Հանրապետություն) գյուղում գործում է մի հին աղբյուր:

СЕЛО ХАНАГЯХ

В селе Ханаях гавара Парспатуник (Карадаг) действует старый родник.

KHANAGYAH

Khanagyah Village, Parspatunik (Gharadagh) District, has an old running fountain.

N 38°19'52.60" E 43°28'3.23"

ՀԱՐԱՏԵՆՑ

Հայոց ձոր գավառի Հարատենց (այժմ՝ Չաքինլը) գյուղում ցաքուցրիվ (մեկն ազուցվել է մի տան հիմքում) պահպանվել են ավերված աղբյուրների՝ միակտր քարից կերտված զուռեր:

СЕЛО ХАРАТЕНЦ

В селе Харатенц (ныне Чакинлы) гавара Айоц дзор в различных местах сохранились высеченные из цельного камня корыта разрушенных родников. Одно из них было положено в фундамент жилого дома.

HARATENTS

The troughs of some ruined fountains, each made of a single block of stone, are preserved in Haratents (now: Chakinle) Village, Hayots Dzor District. They are scattered throughout the village, one of them being set in the foundations of a house.

N 38°21'8.31" E 43°27'34.20"

ՀԱՅԿԱԲԵՐԴ

Հայոց ձոր գավառի կենտրոնում Աստվածաշեն (այժմ՝ Չավուշթեփե) գյուղի հարևանությամբ գտնվող Հայկաբերդում, պահպանվել է Վանի թագավորության ժամանակաշրջանից ավանդված աղբյուրի մի զուռ:

КРЕПОСТЬ АЙКАБЕРД

В крепости Айкаберд, расположенной в центре гавара Айоц дзор, рядом с селом Аствацашен (ныне Чавуштепе) сохранилось каменное корыто родника времен Ванского царства.

HAYKABERD

A fountain trough is preserved in the fortress of Haykaberdd located in the neighbourhood of Astvatsashen (now: Chavushtep) Village, in the heart of Hayots Dzor District. The trough dates from the times of Van (Urartu) Kingdom (9th to 6th centuries B.C.).

N 38°58'44.96" E 45°28'22.36"

ՍԱՂԱՐԴԱՎԱՆԶ

1668 թ. Մաղարդավանք կամ Սբ. Ստեփանոս Նախավկա վանք (այժմ` Իրանի Իսլամական Հանրապետություն) այցելած ֆրանսիացի ճանապարհորդ Ժան Բատիստ Թավերնիեն (1605-1689) նշել է, որ հայերի վկայության համաձայն` աղբյուրը գավազանի մի հարվածով իբր բխեցրել է Թադեոս առաքյալը (Թավերնիեն սխալմամբ վերագրում է Մատթեոսին, որը Հայաստանում երբեք չի եղել). «...իր գավազանով հարվածել է գետնին և աղբյուր է բխեցրել: Այս աղբյուրը վանքից կես քառորդ լյո հեռու է գտնվում, ծածկված է մի կամարով և ամուր դռնով այնպես, որ ոչ ոք չի կարող ջուրը կեղտոտել: Հայերը մեծ նվիրումով են գնում տեսնելու այս աղբյուրը, իսկ ջուրը ստորգետնյա խողովակով (canal) բերում են վանք»¹:

1676 թ. Մելիքի կին Օղլանն ու որդիները` Նիկողոսը, Մաղաթն ու Սլրտիչը, Թաթուսի որդի Ավետիքի հետ 6000 դիան կանխիկ գումարով «Ծռլիկենց գահրեզ» կոչված աղբյուրի ջրի իրենց մեկ բաժինը («մին գլուխ ջուրն... այս ջրիս արն հինգ շաբաթ արն») վաճառում են Միքայել վարդապետին, որն արդեն տեր էր նույն ջրի երեք բաժնին²:

Երկու տարի անց` 1678 թ. փետրվարի 25-ին, Նախավկայի վանքի համար Չաքարի դուստրերից ու բռններից գնվում է «Մակարի գահրեզ» աղբյուրի սեփական վեց բաժին («գլուխ») ջրից երկու բաժին³: Միքայել վարդապետի անունից գործարքը կատարում է Պետրոս վարդապետը (ապագա առաջնորդը)⁴: Բյախրիզի մնացած վեց բաժին ջուրն Անանի և եղբոր` Սիմոնի սեփականությունն էր: 1681 թ. Սիմոնի որդի Մալխասը մոր` Նունուֆարի հետ կամուրջի վանքին է վաճառում իրենց սնորհման մեկ գլուխ ջուրը և դրա փոխարեն ստանում 16.000 դիան կանխիկ գումար⁵:

МОНАСТЫРЬ МАГАРДАВАНК

Посетивший в 1668 г. Магардаванк или монастырь Сурб Степанос Нахавка (Св. Стефана Первоученика, ныне в ИРИ), французский путешественник Жан Батист Тавернье (1605-1689) отмечал, что, согласно сведениям, данным армянами, родник якобы начал бить после удара посоха апостола Тадеоса (Фаддея, Тавернье неверно указал имя апостола Маттеоса [Матвея]), который никогда не был в Армении): "...Ударил своим посохом по земле и пробилась вода. Этот родник расположен на расстоянии пол четверти лье от монастыря, имеет свод и крепкую дверь так, что никто не может загрязнить его воду. Армяне с большим пиететом посещают этот монастырь, а вода его проведена к монастырю по подводному каналу"¹.

В 1676 г. жена Мелика - Оглан и ее сыновья - Никогос, Мадат и Мкртич вместе с сыном Татоса Аветиком за наличную сумму 6000 дианов продали одну свою долю воды родника "Црликенц кахрез" ("одну "голову" воды... день этой воды день из пяти недель") вардапету Микаелу, уже владевшему тремя частями воды этого же родника².

Спустя два года, 25 февраля 1678 г. для монастыря Нахавка у дочерей и внуков Закара были выкуплены две из шести собственных долей ("голов") воды "Родника Макара"³. Сделка от имени вардапета Микаела была осуществлена вардапетом Петросом (будущий предводитель)⁴. Остальные шесть долей родниковой воды принадлежали Анану и его брату - Симону.

В 1681 г. сын Симона Малхас, вместе со своей матерью Нунофар, добровольно продали монастырю свою долю (1 "голову") за наличную сумму 16 000 диан⁵.

MAGHARDAVANK MONASTERY

Maghardavank Monastery, also well-known by the name of *Sourb Stepanos Nakhavka* (*St. Stephen the Proto-Deacon*), Artaz (Maku) District, had a spring which, as Armenians believed, had emerged after St. Thaddeus the Apostle had struck the ground with his staff. This information is reported by the French traveller Jean-Baptiste Tavernier (1605 to 1689), who visited the monastery in 1668: "He hit the ground with his staff and water gushed forth right there [Tavernier erroneously ascribes this to Matthew the Apostle, who never visited Armenia]. The spring is within half a quarter of a league of the monastery, its water reaching there through an underground canal. It is surmounted by an arch and has a solid door so that nobody can pollute its water. Armenians visit this spring with great devotion."¹

In 1676 Oghlan, the wife of a certain Melik, her sons Nikoghos, Madat and Mkr-tich as well as Avetik, the son of a certain Tatos, sold their share of the water of a fountain called *Tserlikents Gahrez* (*Karez*)... to Archimandrite Michayel for 6,000 dians in cash (before this, the archimandrite had owned three shares of the same water).²

Two years later, on 25 February 1678, the daughters and grandchildren of a certain Zakar sold two of their six shares of the water of a fountain called *Makari Gahrez* (*Karez*) to Maghardavank Monastery.³ The act of purchase was carried out by Archimandrite Petros, the future prior of the monastery acting on behalf of Archimandrite Michayel.⁴ The remaining six shares of the karez water belonged to a certain Anan and his brother Simon. In 1681 the latter's son Malkhas and his mother Nunufar sold their share to the monastery for 16,000 dians in cash.⁵

1 Les six voyages de **Jean Bapt. Tavernier**, Ecuyer Baron d'Aubonne, en Turquie, en Perse, et aux Indes, tome premier, la Haye, 1718, pp. 47-48 (քննարկում` "...il frappa de son baston en terre d'ou il sortit d'abord une source d'eau. Elle est environ à un demi quart de lieue de convent, cachee sous une vouite avec une bonne porte, de maniere que l'on ne peut gêter l'eau. Les Armeniens vont voir cette source en grande devotion, & on mene l'eau au couvent par un canal qu'on a fait sous terre..."). Նակ` «...աղբիւր նուիրական, գորբլիսեցուցած է Ս. Բարթոլոմէոս ըստ աւանդութեան» (**Թարարեան Յ.**, Ս. Ստեփաննոս Նախավկայի վանքն ի Պարսկաստան, «Բիւզանդիոն», № 355, 25 դեկտ. 1897/6 յուն. 1898, էջ 1):
2 Նշվ. աշխ., էջ 111: Գլուխ ջուրը ջրի չափման միավոր է և բազմիցս հանդիպում է հայերեն միջնադարյան կալվածագրերում:
3 Նույն տեղում:
4 Նշվ. աշխ., էջ 112:
5 Նշվ. աշխ., էջ 112-113:

1 Les six voyages de Jean Bapt. Tavernier, Ecuyer Baron d'Aubonne, en Turquie, en Perse, et aux Indes, tome premier, la Haye, 1718, pp. 47-48. Также: "...священный родник, который, согласно преданию, пробил С. Бардугимеос" (**Татарян О.** Монастырь Степанноса Нахавка в Персии // Бюзандион. № 355. 25 декабря 1897 г. / 6 января 1898 г. С. 1 (на арм. яз.).)
2 Там же. С. 111. «Голова воды» — мера измерения, часто употребляемая в армянских средневековых купчих.
3 Там же.
4 Там же. С. 112.
5 Там же. С. 112-113.

1 The Six Trips of **Jean Bapt. Tavernier**, Ecuyer Baron d'Aubonne, in Turkey, Persia, and India, vol. 1 (Hague, 1718), pp. 47-48. Another record states the following: "[There is] a sacred spring which, as legend has it, gushed out from the ground thanks to St. Bartholomew" (**H. Tatarian**, "The Monastery of St. Stepanos Nakhavka in Persia," *Byuzandion*, no. 355, 25 Dec. 1897/6 Jan. 1898, p. 1 [in Armenian]).
2 **Tavernier**, p. 111. The expression 'share of water' denotes a unit of water measurement that can be repeatedly found in medieval Armenian deeds of purchase.
3 Ibid.
4 Ibid., p. 112.
5 Ibid., pp. 112-113.

N 39°17'55.54" E 44°30'45.88"

ՄԱԿՈՒ

Արտազ (Մակու) գավառի վարչական կենտրոն Մակու (այժմ՝ Իրանի Իսլամական Հանրապետություն) քաղաքի հին թաղում գործում է մի հին աղբյուր:

ГОРОД МАКУ

В старом квартале административного центра Маку гавара Артаз (Маку) действует старый родник.

MAKU

Maku City, the administrative centre of Artaz (Maku) District, has a running fountain which is situated in its old quarter.

N 38°36'18.11" E 43°14'28.83"

ՄԱՐՄԵՏ

Թիմար գավառի Մարմետ (այժմ՝ Թոփրակթաշ) գյուղում պահպանվել է միջնադարյան աղբյուրի մի գուռ:

СЕЛО МАРМЕТ

В селе Мармет (гавар Тимар; ныне Топракташ) сохранилось каменное корыто средневекового родника.

MARMET

A medieval fountain trough is preserved in Marmet (now: Topraktash) Village, Timar District.

N 38°38'4.44" E 43°23'25.96"

ՊՈՂԱՆՑ

Վան-Տոսպ գավառի Պողանց (այժմ՝ Աշիթ) գյուղում էլ պահպանվել է միջնադարյան ավեր աղբյուրի գուռի մնացորդը:

СЕЛО ПОХАНЦ

В селе Поханц (ныне Ашит) гавара Ван-Тосп сохранился обломок каменного корыта средневекового родника.

POGHANTS

Poghants (now: Ashit) Village, Van-Tosp District, used to have a medieval fountain from which only the small remnant of a trough has been preserved.

N 38°29'58.60" E 43°20'32.30"

ՎԱՆ

Վասպուրականի գլխավոր Վան քաղաքի ջրամատակարարումն անհիշելի ժամանակներից ի վեր հիմնական մասով կատարվել է քյահրիզներից (ստորգետնյա ջրուղիների համակարգ) դուրս բերված աղբյուրների ջրի միջոցով, իսկ դրանց անխափան գործունեությունը, ինչպես հայտնի է, հատուկ և մշտաբան խնամք է պահանջում:

Ռուսական դավադիր նահանջների հետևանքով 1915-1916 թթ. ընթացքում երեք անգամ բնիկներից պարսկաձեռք 1917 թ. սկզբին արդեն կանգնել էր ջրամատակարարման լուրջ խնդրի առաջ (քյահրիզներից մի քանիսը խափանվել ու ցամաքել էին, մյուսներն էլ շուտափույթ չմաքրվելու դեպքում կարող էին նույն բախտին արժանանալ). «Պիտի ցամքեն քաղաքի արհեստական աղբյուրները (քեսիրէզ), ինչպէս ցայժմ արդէն 4-5 հատ ցամքած են, և անընդհատ բանուրներ կաշխատեն ատոնց վրան»¹:

¹ Ռոտա /Բարունակ Կապուտիկյան/, Երկիրը պէ՞տք է դատարկել, «Հորիզոն», 1917, № 13, 20 յունարի, էջ 1:

ГОРОД ВАН

В главном городе Васпуракана - Ване с незапамятных времен водоснабжение осуществлялось благодаря кяхризам (системам подземных водных путей), бесперебойное функционирование которых, как известно, требовало постоянного ухода.

В 1915-1916 гг., по причине предательского отступления русской армии, коренные жители города оставляли его трижды, а в начале 1917 г. водоснабжение города было нарушено: некоторые кяхризы были разрушены и пересохли, другие нуждались в срочной очистке: "Засохнут искусственные родники города (кяхризы), как уже засохли 4-5 из них, и постоянно рабочие трудятся над ними"¹.

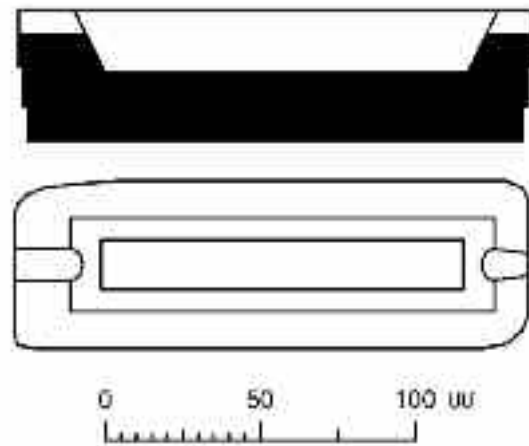
¹ **Ворот** /Барунак Капутикян/. Нужно ли покидать Еркир (Западную Армению)? // Оризон [Горизонт]. 1917. № 13. 20 января. С. 1 (на арм. яз).

VAN

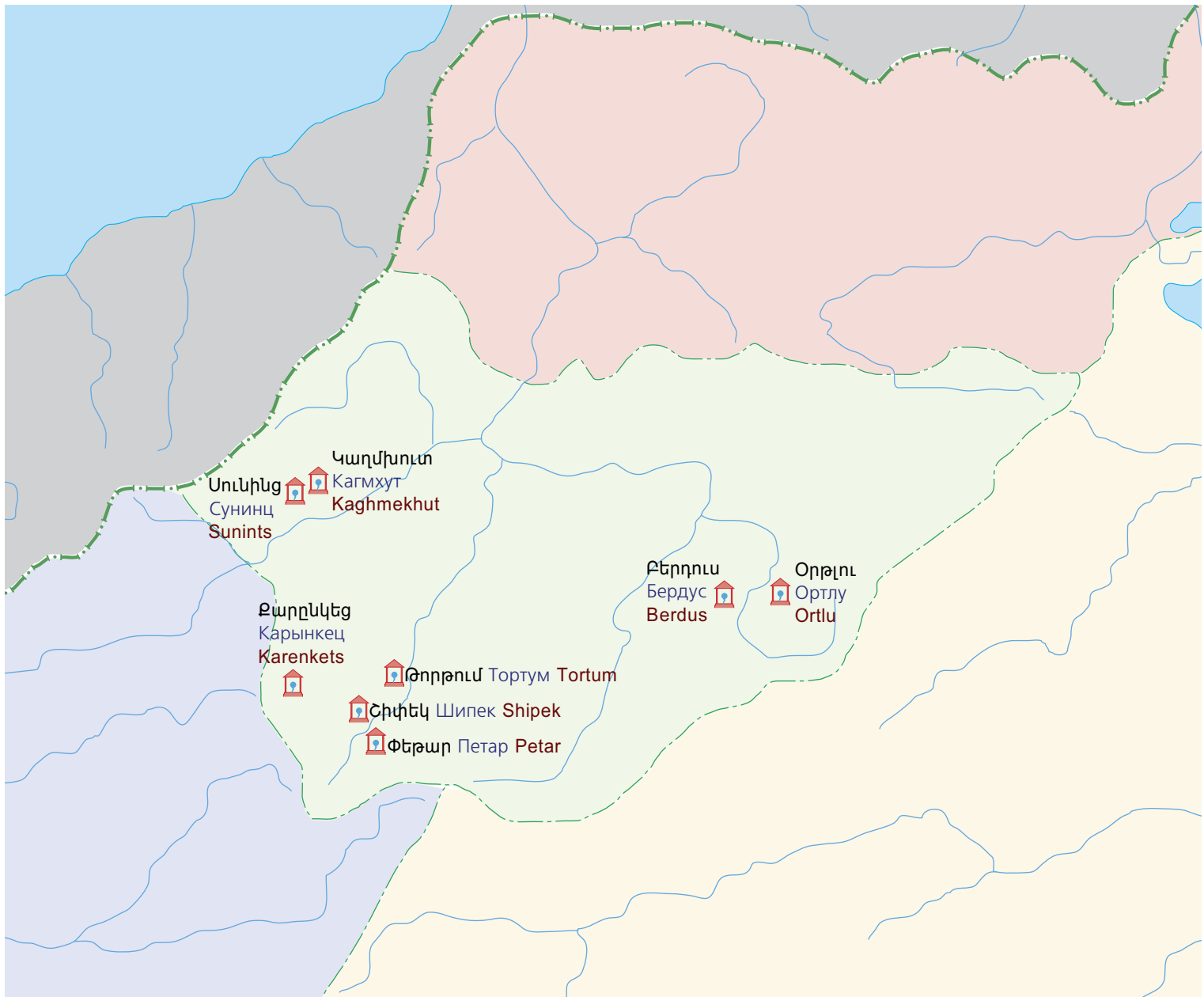
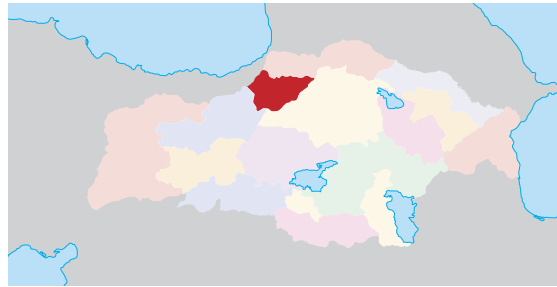
From time immemorial, Van, the capital of Vaspurakan Province, mainly used natural spring water which reached the city through a system of underground wells, canals and tunnels called *karez*. Naturally, its unflinching work required special efforts and permanent maintenance.

In 1915 and 1916, the Armenian natives of Van had to abandon their city for three times due to the unexpected, treacherous withdrawals of the Russian troops. Due to this, early in 1917, the city faced serious water supply problems as several of the *karez* had dried up and come into disuse. As for the others, they would share the same fate if their urgent cleaning was further delayed: "Some 4 or 5 of the fountains (*karez*) of the city have already dried up, and there are fears that the others will share the same fate. The workers are now busy repairing them."¹

¹ **Vorot** /Barunak Kaputikian/, "Should the Country be Depopulated?" *Horizon*, no. 13, 20 January 1917, p. 1 [in Armenian].

ՏԱՅՔ ԿԱՅԿ ԿԱՅԿ

N 40°33'3.66" E 42°13'22.06"

ԲԵՐԴՈՒՍ

Օլթի գավառի Բերդուս (այժմ՝ Չյումրյուտքոյ) գյուղում գործում է Ի դարի սկզբներին կառուցված մի աղբյուր:

СЕЛО БЕРДУС

В селе Бердус (ныне Зюмрюткей) гавара Олти действует родник, построенный в XX в.

BERDUS

Berdus (now: Zyoumryoutkyoy) Village, Olti District, has a running fountain which was built in the early 20th century.

N 40°17'46.96" E 41°33'0.09"

ԹՈՐԹՈՒՄ

Թորթում գավառի համանուն գավառանիստ գյուղաքաղաքում (չի անվանափոխվել) գտնվում է 1910 թ. կառուցված աղբյուրը:

ПОСЕЛОК ТОРТУМ

В административном центре Тортум одноименного гавара расположен родник, построенный в 1910 г.

TORTUM

The town of Tortum (not renamed), the capital of the district of the same name, has a fountain which dates back to 1910.

N 40°32'46.44" E 40°44'0.24"

ԿԱՂՄԵՈՒՏ

Կիսկիմ գավառի Խոտորջուր գավառամասի Կաղմխուտ գյուղի (Խոտորջրի մի թաղն է) մոտ հիշվում է Սր. Հովհաննես անվամբ աղբյուրը¹:

¹ Հովունեան Յ., Հաճեան Մ., Յուշամաստեան Խոտորջուրի, Վիեննա, 1964, էջ 58:

СЕЛО КАХМХУТ

Рядом с селом Кахмхут, являющимся отселком авана Хоторджур (центр гавара Киским) упоминается родник Сурб Ованес¹.

¹ Улуян А., Ачян М. Памятная книга Хоторджура. Вена, 1964. С. 58 (на арм. яз.).

KAGHMEKHUT

A fountain called *St. Hovhannes (John)* is mentioned near the village of Kaghmekhut, which is actually one of the quarters of Khotorjur Town, Khotorjur Sub-District, Kiskim District.¹

¹ H. Hulanian, M. Hajian, A Journal on Khotorjur (Vienna, 1964), p. 58 [in Armenian].

N 40°14'33.64" E 41°28'54.51"

ՇԻՓԵԿ

Թորթում գավառի Շիփեկ (այժմ՝ Արբարա) գյուղում ցարդ գործում է 1910 թ. կառուցված աղբյուրը՝ հետևյալ շինարարական հնգատող արձանագրությամբ.

Եղբարք՝ Միմոնեան / Յակոբ եւ Պողոս, / յ(ի)շ(ատակ) ծն(ո)ղրցն աղբիւրս / քաղցր եւ մշտահոս. / 1910:

СЕЛО ШИПЕК

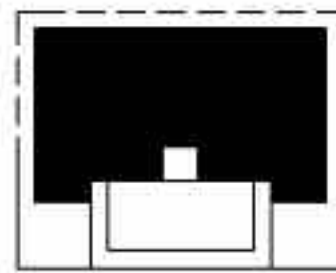
В селе Шипек (ныне Акбаба) гавара Тортум по сей день действует родник, построенный в 1910 г. На нем высечена пятистрочная строительная надпись:

Братья Акоб и Погос Симоняны: этот сладкий и вечно текущий родник в память о родителях. 1910.

SHIPEK

Shipek (now: Akbaba) Village, Tortum District, has a running fountain built in 1910. The following construction inscription (five lines in the Armenian original) is engraved on it:

The brothers Hakob and Poghos Simonian. This sweet, ever-flowing fountain stands in memory of their parents. 1910.

0 50 100 M

N 40°32'46.44" E 40°44'0.24"

ՍՈՒՆԻՆՑ

Կիսկիմ գավառի Խոտորջուր գավառամասի Սունից գյուղի (Խոտորջրի մի թաղն է) Խաչկա թաղում էր «...աղբիւր մը, որ հրաշագործ կը նկատուի եւ կը կոչուի Աստուածածնայ աղբիւր»¹:

¹ Հովունեան Յ., Հաճեան Մ., նշվ. աշխ., էջ 48:

СЕЛО СУНИЦ

В квартале Хачка села Сунинц, являющимся отселком большого Хоторджура гавара Киским, действовал "...родник Аствацацна (Богородицы), считавшийся чудодейственным"¹.

¹ Улуян А., Ачян М. Указ. соч. С. 58.

SUNINTS

"A fountain considered miracle-working and called *Astvatsatsna Aghbyur [Fountain of the Holy Mother of God]*"¹ is mentioned in Khachka Quarter of the village of Sunints, which is actually one of the quarters of Khotorjur Town, Khotorjur Sub-District, Kiskim District.

¹ H. Hulanian, M. Hajian, A Journal on Khotorjur (Vienna, 1964), p. 48 [in Armenian].

N 40°15'16.77" E 41°33'9.42"

ՓԵԹԱՐ

Թորթում գավառի Փեթար (այժմ՝ Արթաշ) գյուղում ցարդ նպատակին է ծառայում կանոնավոր ուղղանկյուն տեսքով քարակերտ մի աղբյուր:

СЕЛО ПЕТАР

В селе Петар (ныне Акташ) гавара Тортум по сей день действует родник с каменными прямоугольными корытами правильной формы.

PETAR

Petar (now: Aktash) Village, Tortum District, has a running fountain. It is a rectangular structure of stone.

N 40°16'26.16" E 41°21'46.76"

ՔԱՐԸՆԿԵՑ

Թորթում գավառի Քարընկեց (այժմ՝ Յաղջըլար) գյուղում կա գործող մի աղբյուր:

СЕЛО КАРЫНКЕЦ

В селе Карынкец (ныне Ягджылар) гавара Тортум расположен действующий родник.

KARENKETS

Karenkets (now: Yaghjelar) Village, Tortum District, has a running fountain.

N 40°33'40.09" E 42°20'40.32"

ՕՐԹԼՈՒ

Օրթի գավառի Օրթլու (այժմ՝ Շենկայա) գյուղում էր գտնվում Շողեր անվանը աղբյուրը¹:

СЕЛО ОРТЛУ

В селе Ортлу гавара Олти был расположен родник Шогер¹.

ORTLU

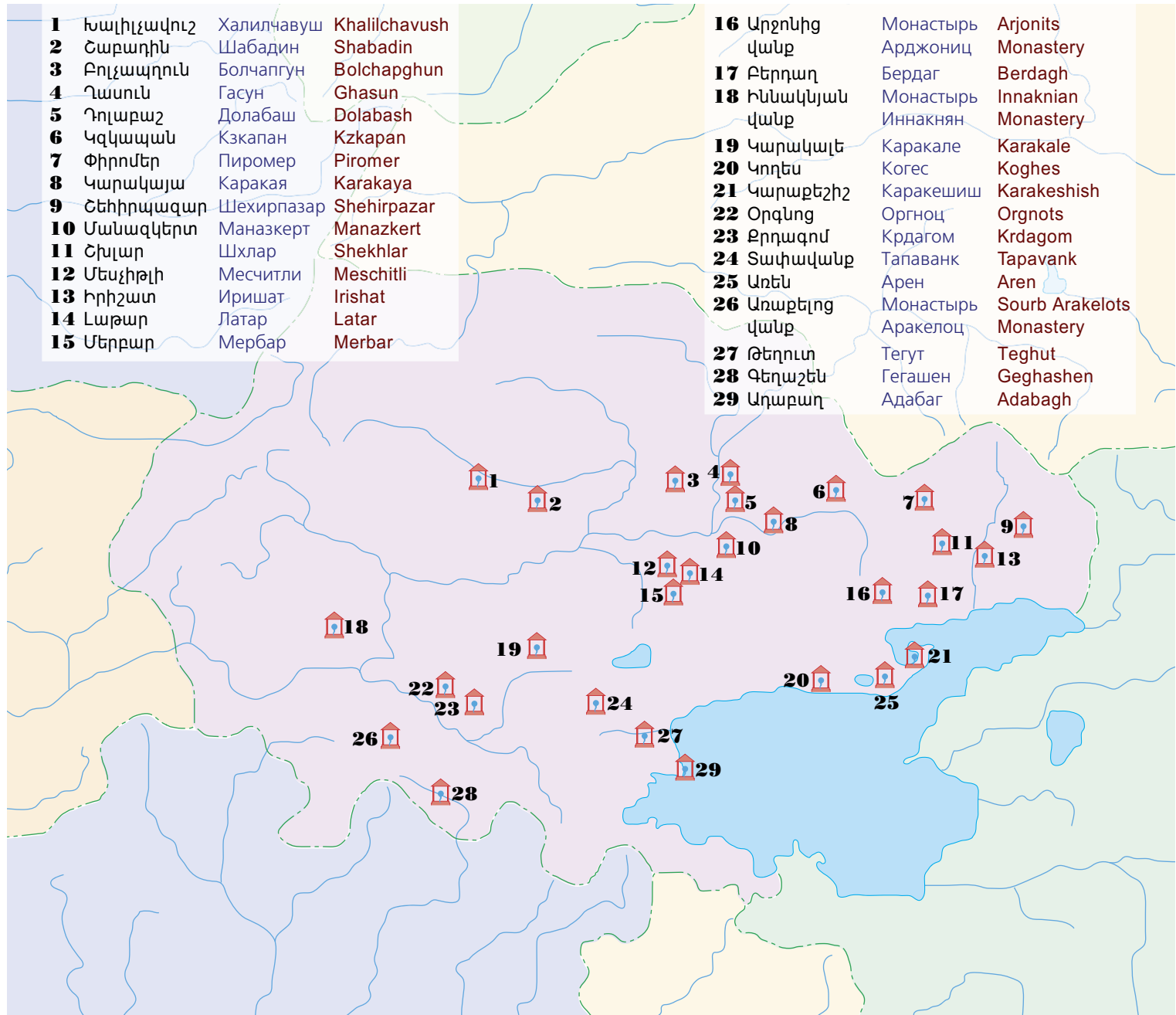
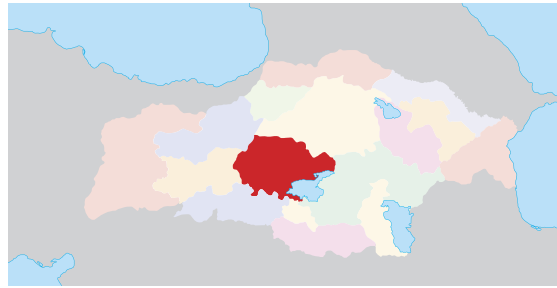
A fountain called *Shogher* is mentioned in the village of Ortlu (now: Shenkaya), Olti District.¹

¹ Կրպե, Կարսից Օրթի, «Արձագանք», 1894, № 41, 8/20 ապրիլի, էջ 2:

¹ Крпе. От Карса до Олти // Ардзаганк. 1894. № 41. С. 2 (на арм. яз.).

¹ Крпе, "Olti of Kars," *Ardzagank*, no. 41, 8/20 April 1894, p. 2 [in Armenian].

ՏՈՒՐՈՒԲԵՐԱՆ ԿՐԻՍՏՈՒԿԱԿԱՆ ԵՐԿՐԱԿՆԵՐ

N 38°37'57.01" E 42°28'14.01"

ԱԴԱԲԱԳ

Խլատ գավառի գյուղատեղիի վերածված Ադաբաղում պահպանվել է ցամաքած աղբյուրի գուռը:

СЕЛИЩЕ АДАБАГ

В покинутом селище Адабаг гавара Хлат сохранилось каменное корыто высохшего родника.

ADABAGH

The trough of a dried-up fountain is preserved in the village site of Adabagh, Khlat District.

N 38°41'45.04" E 41°31'9.88"

ԱՌԱՋԵԼՈՑ ՎԱՆՔ

Մուշ (Տարոն) գավառի Առաքելոց վանքի տարածքում է Թադեոս առաքյալի անվամբ հայտնի աղբյուրը:

МОНАСТЫРЬ АРАКЕЛОЦ

На территории монастыря Аракелоц (Св. Апостолов) гавара Муш (Тарон) расположен родник апостола Тадеоса (Фаддея).

SOURB ARAKELOTS (HOLY APOSTLES') MONASTERY

Within Sourb Arakelots (*Holy Apostles'*) Monastery, Mush (Taron) District, is located a fountain named after St. Thaddeus the Apostle.

N 38°49'1.52" E 43° 1'15.63"

ԱՌԵՆ

Արծկե գավառի Առեն (այժմ՝ Գյոլդյուզյու) գյուղում պահպանվել է աղբյուրի մի գուռ:

СЕЛО АРЕН

В селе Арен (ныне Гелдюзю) гавара Арцке сохранилось каменное корыто родника.

AREN

A fountain trough is preserved in Aren (now: Gyoldyuzyou) Village, Artske District.

N 38°58'56.43" E 43° 3'25.11"

ԱՐՋՈՆԻՅ ՎԱՆՔ

Արճեշ գավառում՝ երբեմնի Արջոնից վանքի տարածքում գոյացած գյուղում (այժմ՝ Յաղլըքքոյ), գործում է գուռով աղբյուրը:

МОНАСТЫРЬ АРДЖОНИЦ

В гаваре Арчеш, на территории некогда действовавшего монастыря Арджониц (ныне село Яглыккей) действует родник с каменным корытом.

ARJONITS MONASTERY

There is a running fountain with a trough in a village called *Yaghlekkoy* that has been founded in the site of Arjonits Monastery, Arjesh District.

N 39° 1'0.71" E 43°12'31.31"

ԲԵՐԴԱԳ

Արճեշ գավառի Բերդաղ (այժմ՝ Դինլենջե) գյուղում պահպանվել է աղբյուրի մի գուռ:

СЕЛО БЕРДАГ

В селе Бердаг (ныне Динлендже) гавара Арчеш сохранилось каменное корыто разрушенного родника.

BERDAGH

A fountain trough is preserved in Berdagh (now: Dinlenje) Village, Arjesh District.

N 39°18'47.55" E 42°20'1.32"

ԲՈԼՉԱՊՂՈՒՆ

Մանազկերտ գավառի Բոլչապրուն (այժմ՝ Բոլչապկին) գյուղում պահպանվել է ցամաքած աղբյուրի մի գուռ:

СЕЛО БОЛЧАПГУН

В селе Болчапгун (ныне Бойчапкин) гавара Маназкерт сохранилось каменное корыто высохшего родника.

BOLCHAPGHUN

The trough of a dried-up fountain is preserved in Bolchapghun (now: Boychapkin) Village, Manazkert District.

N 38°37'7.40" E 41°24'41.77"

ԳԵՂԱՇԵՆ

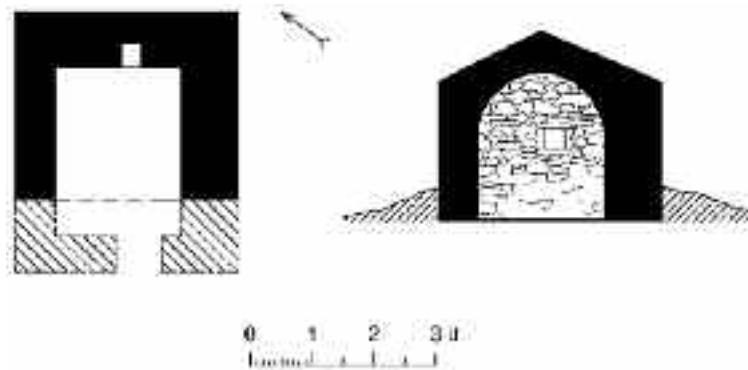
Մասունի Շատախ գավառակի Գեղաշեն (այժմ՝ Էքինդյուզյու) գյուղի մոտ ցարդ գործում է հնաշեն մի աղբյուր:

СЕЛО ГЕХАШЕН

У села Гехашен (ныне Экиндюзю) гаварака Шатах гавара Сасун по сей день действует старинный родник.

GEGHASHEN

An old fountain runs near Geghashen (now: Ekindyouzyou) Village, Shatakh Sub-District, Sasun District.

N 39°13'38.63" E 42°34'44.05"

ԴՈԼԱԲԱՇ

Մանազկերտ գավառի Դոլաբաշ (չի անվանափոխվել) գյուղում պահպանվել է ցամաքած աղբյուրի մի գուռ:

СЕЛО ДОЛАБАШ

В селе Долабаш гавара Маназкерт сохранилось каменное корыто высохшего родника.

DOLABASH

The trough of a dried-up fountain is preserved in Dolabash (not renamed) Village, Manazkert District.

N 38°42'8.01" E 42°19'54.99"

ԹԵԳՈՒՏ

Խլաթ գավառի Թեղուտ (այժմ՝ Թաշհարման) գյուղից ոչ հեռու՝ Արնիս գյուղատեղիում՝ կիսավեր եկեղեցու մոտ, ցարդ գործում է առնվազն արդեն ԺԹ դարի սկզբներից հայաթափ բնակավայրի աղբյուրը, որը հետագայում նորոգվել է քրդերի կողմից:

СЕЛО ТЕГУТ

У села Тегут (ныне Ташхарман) гавара Хлат, в селище Арнис (армяне были вынуждены покинуть село, как минимум, в начале XIX в.), рядом с полуразрушенной церковью действует родник села. В последние десятилетия родник был восстановлен курдами.

TEGHUT

There is a running fountain near the semi-ruined church of the village site of Arnis (probably depopulated in the early 19th century), not far from Teghut (now: Tashharman) Village, Khlat District. In recent decades, the fountain has been repaired by the local Kurds.

N 38°57'43.06" E 41°11'21.81"

ԻՆՆԱԿՆՅԱՆ ՎԱՆՔ

Մուշ (Տարոն) գավառի մեծահամբավ Իննակնյան կամ Գլավկա (Մշո Սբ. Կարապետ) վանքն ունեցել է թերևս ԺԸ դարում հիմնովին վերակառուցված երկկամար աղբյուր, որից այժմ հետքն իսկ չկա: Երբեմնի վանքի տեղում գոյացած քրդաբնակ Չենգիլի գյուղում միայն աղբյուրի մի գուռ է պահպանվել:

МОНАСТЫРЬ ИННАКНЯН

В знаменитом монастыре Иннакнян, или Глакаванк (Сурб Карапет), гавара Муш (Тарон) действовал родник (ныне бесследно исчезнувший) с двумя сводчатыми нишами, полностью восстановленный, вероятно, в XVIII в. В заселенном курдами селе Ченгили, образованном на месте, где некогда располагался знаменитый монастырь, сохранилось лишь каменное корыто родника.

INNAKNIAN MONASTERY

A fountain of two arches is mentioned in the renowned monastery of Innaknian, once standing in Mush (Taron) District and also known by the names of *Glakavank* and *Sourb Karapet (Holy Forerunner)*. Probably, the fountain was thoroughly reconstructed in the 18th century, while afterwards it was destroyed without any vestiges left. Only a trough is preserved in the Kurdish village of Chengili, which was founded right in the site of the annihilated monastery.

N 39° 4'1.01" E 43°20'21.89"

ԻՐԻՇԱՏ

Արճեշ գավառի Իրիշատ (այժմ՝ Ըշքքլի) գյուղում պահպանվել է ավերված աղբյուրի գուռը:

СЕЛО ИРИШАТ

В селе Иришат (ныне Ышыкли) гавара Арчеш сохранилось корыто разрушенного родника.

IRISHAT

The trough of a destroyed fountain is preserved in Irishat (now: Eshekli) Village, Arjesh District.

N 39° 0'52.49" E 42° 3'2.21"

ԼԱԹԱՐ

Բուլանղ գավառի (պատմ.՝ Հարք) Լաթար (այժմ՝ Էլմակայա) գյուղում պահպանվել է միջնադարյան ավերված աղբյուրի գուռը:

СЕЛО ЛАТАР

В селе Латар (ныне Элмакая) гавар Буланых (истор. Харк) сохранилось каменное корыто разрушенного средневекового родника.

LATAR

The trough of a ruined medieval fountain is preserved in Latar (now: Elmakaya) Village, Bulanegh (historically known as *Hark*) District.

N 39°14'48.30" E 42°33'31.78"

ՂԱՍՈՒՆ

Մանազկերտ գավառի Ղասուն (այժմ՝ Թաթլըջա) գյուղում պահպանվել է միջնադարյան ավերված աղբյուրի գուռը:

СЕЛО ГАСУН

В селе Гасун (ныне Татылджа) гавара Маназкерт сохранилось каменное корыто разрушенного средневекового родника.

GHASUN

The trough of a ruined medieval fountain is preserved in Ghasun (now: Tatelja) Village, Manazkert District.

N 39°15'16.73" E 41°47'47.11"

ԽԱԼԻԼՉԱՎՈՒՇ

Խնուս (պատմ.՝ Վարաժնունիք) գավառի Խալիլչավուշ (ըստ ավանդության՝ հնում՝ Խաչալույս, այժմ՝ Հալիլչավուշ) գյուղում պահպանվել է միակտոր քարից կերտված գոտերի շարքով, սակայն տեղաշարժմամբ գրեթե խափանված միջնադարյան մի աղբյուր:

СЕЛО ХАЛИЛЧАВУШ

В селе Халилчавуш (согласно преданию, в древности - Хачалуйс) гавара Хнус (истор. Варажнуник) сохранился средневековый родник, имеющий несколько высеченных из цельного камня и расположенных в ряд корыт. Родник был поврежден во время перемещения.

KHALILCHAVUSH

Khalilchavush (according to tradition, originally called *Khachaluys*, now: Halilchavush) Village, Khnus (historically known as *Varazhnunik*) District, has a medieval fountain with a number of troughs, each made of a single block of stone. It has almost totally fallen into disuse due to the displacement of the troughs.

N 38°49'37.55" E 41°56'19.09"

ԿԱՐԱԿԱԼԵ

Մուշ (Տարոն) գավառի Կարակալե (չի անվանափոխվել) գյուղում պահպանվել է միջնադարյան ավերված աղբյուրի գոտ:

СЕЛО КАРАКАЛЕ

В селе Каракале гавара Муш (Тарон) сохранилось каменное корыто разрушенного средневекового родника.

KARAKALE

The trough of a ruined medieval fountain is preserved in Karakale (not renamed) Village, Mush (Taron) District.

N 39°12'38.74" E 42°36'13.50"

ԿԱՐԱԿԱՅԱ

Մանազկերտ գավառի Կարակայա (չի անվանափոխվել) գյուղում պահպանվել է միջնադարյան ավերված աղբյուրի գուռ:

СЕЛО КАРАКАЯ

В селе Каракая гавара Маназакерт сохранилось корыто разрушенного средневекового родника.

KARAKAYA

The trough of a ruined medieval fountain is preserved in Karakaya (not renamed) Village, Manazkert District.

N 38°51'33.25" E 43° 8'42.95"

ԿԱՐԱՔԵՇԻՇ

Արծկե գավառի Կարաքեշիշ (այժմ՝ Յարրմադա) գյուղում պահպանվել է ավերված աղբյուրի գուռը:

СЕЛО КАРАКЕШИШ

В селе Каракешииш (ныне Ярымата) гавара Арцке сохранилось каменное корыто разрушенного родника.

KARAKESHISH

The trough of a ruined fountain is preserved in Karakeshish (now: Yaremada) Village, Artske District.

N 39°15'59.52" E 42°42'54.78"

ԿԶԿԱՊԱՆ

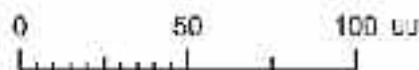
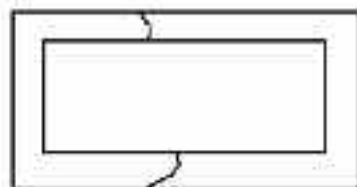
Բադնոց գավառի Կզկապան (չի անվանափոխվել) գյուղում պահպանվել է միջնադարյան ավերված աղբյուրի՝ մասամբ կոտրված մի գուռ:

СЕЛО КЗКАПАН

В селе Кзкапан гавара Бадноц сохранилось разбитое каменное корыто разрушенного средневекового родника.

KZKAPAN

The partly broken trough of a ruined medieval fountain is preserved in Kzkapan (not renamed) Villaget, Badnots District.

N 38°47'46.94" E 42°49'43.48"

ԿՈՂԵՍ

Արծկե գավառի Կողես (այժմ՝ Յոլչաթը) գյուղում գործում է հին, սակայն վերակառուցված մի աղբյուր:

СЕЛО КОГЕС

В селе Когес (ныне Елчаты) гавара Арцке действует старинный, однако восстановленный родник.

KOGHES

Koghesh (now: Yolchate) Village, Artske District, has an old running fountain which has undergone reconstruction.

N 39° 8'49.62" E 42°32'38.43"

ՄԱՆԱԶԿԵՐՏ

Մանազկերտ գավառի համանուն քաղաքում (այժմ՝ Մալազգիրդ) ցարդ գործում է միջնադարյան, սակայն նոր ժամանակներում վերակառուցված մի աղբյուր:

ГОРОД МАНАЗКЕРТ

В городе Маназакерт (ныне Малазгирд) по сей день действует восстановленный в новое время средневековый родник.

MANAZKERT

The city of Manazkert (now: Malazgird), the capital of the district of the same name, has a running medieval fountain which has undergone reconstruction in recent times.

N 39° 5'11.97" E 42°19'38.24"

ՄԵՍՉԻԹԼԻ

Բուլանըղ գավառի (պատմ.՝ Հարք) Մեսչիթլի (չի անվանափոխվել) գյուղում պահպանվել է միջնադարյան ավերված աղբյուրի գուռ:

СЕЛО МЕСЧИТЛИ

В селе Месчитли гавара Буланых (ист. Харк) сохранилось каменное корыто разрушенного средневекового родника.

MESCHITLI

The trough of a ruined medieval fountain is preserved in Meschitli (not renamed) Village, Bulanegh (historically known as *Hark*) District.

N 39° 4'0.97" E 42°20'55.06"

ՄԵՐԲԱՐ

Բուլանըղ գավառի (պատմ.՝ Հարք) Մերբար (այժմ՝ Ուչթեփե) գյուղում ցարղ գործում է միջնադարյան բազմագոտ մի աղբյուր:

СЕЛО МЕРБАР

В селе Мербар (ныне Учтепе) гавара Буланых (истор. Харк) по сей день действует средневековый родник с несколькими каменными корытами.

MERBAR

Merbar (now: Uchtepe) Village, Bulanegh (historically known as *Hark*) District, has a running medieval fountain of many troughs.

N 39°18'18.93" E 41°53'9.72"

ՇԱԲԱԴԻՆ

Խնուս (պատմ.՝ Վարաժնունիք) գավառի Շաբադին (այժմ՝ Շահաբետտինկոյ) գյուղում պահպանվել է միջնադարյան աղբյուրի կոտրված մի գոտ՝ կերտված միակտոր քարից:

СЕЛО ШАБАДИН

В селе Шабadin (ныне Шахабеттинкей) гавара Хнус (ист. Варажнуник) сохранилось разбитое корыто средневекового родника, высеченное из цельного камня.

SHABADIN

The broken trough of a medieval fountain, made of a single block of stone, is preserved in Shabadin (now: Shahabettinkyoy) Village, Khnus (historically known as *Varazhnunik*) District.

N 39° 8'21.23" E 42°59'33.22"

ՓԻՐՈՄԵՐ

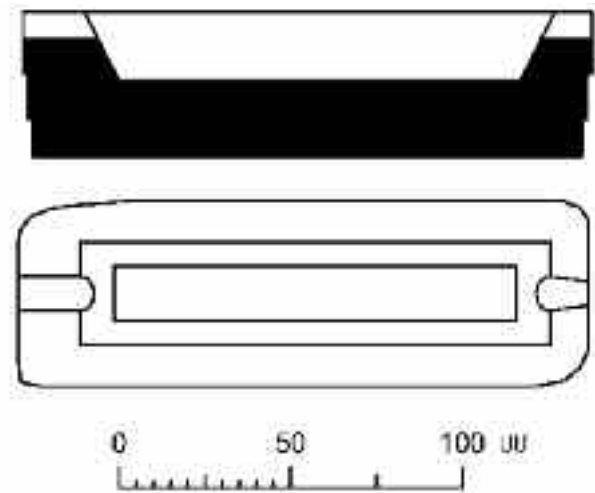
Արճեշ գավառի Փիրոմեր (չի անվանափոխվել) գյուղում պահպանվել է խափանված մի հին աղբյուրի՝ միակտոր քարից կերտված սովորականից երկար գուռը:

СЕЛО ПИРОМЕР

В селе Пиromer гавара Арчеш сохранилось высеченное из цельного камня длинное корыто старого родника.

PIROMER

The trough of an old dried-up fountain is preserved in Piromer (not renamed) Village, Arjesh District. It is made of a single block of stone and is longer than usual.

N 39°13'55.77" E 43°25'6.32"
 N 39° 7'24.35" E 43° 5'20.75"

ՇԵՀԻՐՊԱԶԱՐ ԵՎ ՇԽԼԱՐ

Արճեշ գավառի Շեհիրպազար և Շրխլար գյուղերում պահպանվել են միջնադարյան ավեր աղբյուրների գուռեր:

СЕЛА ШЕХИРПАЗАР И ШХЛАР

В селах Шехирпазар и Шхлар гавара Арчеш сохранились каменные корыта разрушенного средневекового родника.

SHEHIRPAZAR AND SHEKHLAR

The troughs of some ruined medieval fountains are preserved in Shehirpazar and Shekhlar Villages, Arjesh District.

N 38°45'18.69" E 41°41'22.33"

ՔՐԴԱԳՈՄ

Մուշ (Տարոն) գավառի Քրդագոմ (այժմ՝ Թաբանլը) գյուղում պահպանվել է միջնադարյան ավերված աղբյուրի գուռ:

СЕЛО КРДАГОМ

В селе Крдагом (ныне Табанлы) гавара Муш (Тарон) сохранилось каменное корыто разрушенного средневекового родника.

KRDAGOM

The trough of a ruined medieval fountain is preserved in Krdagom (now: Tabanle) Village, Mush (Taron) District.

N 38°46'29.27" E 41°39'6.63"

ՕՐԳՆՈՑ

Մուշ (Տարոն) գավառի Օրգնոց (այժմ՝ Չուքուրբաղ) գյուղում պահպանվել է միջնադարյան ավերված աղբյուրի գուռ:

СЕЛО ОРГНОЦ

В селе Оргноц (ныне Чукурбаг) гавара Муш (Тарон) сохранилось каменное корыто разрушенного средневекового родника.

ORGNOTS

The trough of a ruined medieval fountain is preserved in Orgnots (now: Chukurbagh) Village, Mush (Taron) District.

N 38°45'30.73" E 42°11'21.47"

ՏԱՓԱՎԱՆՔ

Խլատ գավառի Տափավանք (այժմ՝ Գյուզելսու) գյուղում պահպանվել է ԺԸ-ԺԹ դդ. կառուցված ցարդ գործող աղբյուրը՝ կից ջրամբարով:

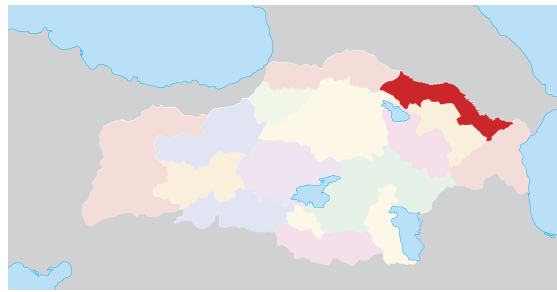
СЕЛО ТАПАВАНК

В селе Тапаванк (ныне Гюзелсу) гавара Хлат сохранился действующий по сей день родник с примыкающим к нему бассейном, построенный в XVIII-XIX вв.

TAPAVANK

Tapavank (now: Gyuzelsu) Village, Khat District, has a running fountain built between the 18th and 19th centuries. There is also an adjacent water reservoir.

ՌԻՏԻՔ ՄՒՒԿ ՄՒՒԿ

N 41° 2'7.27" E 45° 5'0.65"

ԱՃԱՐԿՈՒՏ

ՀՀ Տավուշի մարզի Աճարկուտ գյուղում գործում է խորհրդային տարիներին համակ սրբատաշ քարով կառուցված աղբյուրը:

СЕЛО АЧАРКУТ

В селе Ачаркут Тавушского марза РА действует родник, построенный в советские годы полностью из гладко тесаных камней.

AJARKUT

Ajarkut Village, Tavush Region, Republic of Armenia, has a running fountain dating from the Soviet years. It is entirely built of finely dressed stones.

N 40°48'50.87" E 45°46'15.38"

ԲԱԴԱ

Հյուսիսային Արցախի Շամխորի շրջանի՝ անհիշելի ժամանակներից մինչև 1988 թ. հայաբնակ Բադա կամ Պատիշեն (այժմ՝ Թաթարլը) գյուղն ունեցել է մի քանի աղբյուրներ: Մինչև 1890 թ. բադացիները խմելու ջուրը կրում էին ձորի 4 աղբյուրներից, որոնք նույնիսկ ունեին¹: Այնուհետև գյուղում կառուցել են աղբյուրներ: Գրանցից հայտնի էին «Առուշանի աղբյուր, որ բառականի բարակ է: Մուսի աղբյուր կամ Միջի աղբյուր, փայտե նաակով հոսում է երեք մատնաչափ հաստությամբ: Սա իր համեղությամբ ամենից առաջնակարգն է համարում: Ծերատին աղբյուր շինած է նաակով, բայց ջուրը բարակահոս է»²:

Նշանավոր էր 1890-ական թթ. սկզբներին կառուցված Վերի կամ Շահբազի աղբյուրը, «...որ շինած է խողովակով ու տաշտով և տախի է երեք մատնաչափ հաստութեան ջուր: Սրա մի մասը բադեցի հանգուցեալ Արշակ Ծերատեանցն իր ծախքով տարել-կախել է եկեղեցու մոտ հասարակութեան գործածութեան համար...»³: 1894 թ. հունվարին Պողոս Ծերատյանցն աղբյուրի վրա արձանագրել է.

Այս է աղբյուր յորդ և մշտաբողիս,
Որ է քաղցրիկ յոյժ սառնորակ,
Նուիրում են իմ հայ եղբարց
Բադա գիտիս քրտնավաստակ,
Որ ես՝ Պողոս Ծերատեանցս,

СЕЛО БАДА

В селе Бада или Патишен (ныне Татарлы) Шамхорского района, с незапамятных времен до 1988 г. населенном армянами, действовало несколько родников. До 1890 г. крестьяне пользовались четырьмя родниками с каменными корытами¹, расположенными в ущелье. Затем, родниковая вода была проведена в само село. Среди них известны: "Довольно маловодный родник Арушана. Родник Муси, или Миджи, который через деревянное корыто течет струей толщиной в три пальца. Этот родник считается лучшим и славится своей вкусной водой. Родник Цератин с корытом..."².

Знаменитым был родник Вери, или Шахбази, построенный в начале 1890-х гг.: "с корытом и трубой; бьет струей толщиной в три пальца. Отсюда житель села (ныне покойный) Аршак Цератянц (ныне покойный), на свои средства провел воду к церкви для пользы общества..."³. В январе 1894 г. Погос Цератянц оставил надпись на роднике:

Этот родник обильный и вечно бьющий, сладкий и студеной, дарю моим заслуженным трудолюбивым армянским братьям села Бада, я, Погос Цератянц, именем Аршака Цератянца, от его и моего имени построил этот памятник... Кто

BADA

The village of Bada (Patishen), Shamkhor District, Northern Artsakh (present-day Tatarle Village, Republic of Azerbaijan), which was populated by Armenians from time immemorial until 1988, had a number of fountains. Before 1890, the local inhabitants took potable water from four fountains which were located in a nearby gorge and had troughs.¹ Later several fountains were built in Bada: "The fountain of *Arushan* has very low water pressure. The water of *Musi* or *Miji Fountain*, which is considered the tastiest, runs through a wooden trough at a thickness of three inches. The fountain of *Tserat*, which likewise has a trough, has low water pressure, too."²

Particularly well-known was the fountain of *Veri* (also called *Shahbazi*) built in the early 1890s: "It has a trough, its water running through a pipe at a thickness of three inches. The late Arshak Tseratians from Bada conveyed part of its water to the vicinity of the [local] church with his own means for public use."³

In January 1894 Pogos Tseratians had the following inscription engraved on the fountain:

Transl. from Armenian: *This is an abundant, ever-flowing fountain of sweet and very cold water. Dedicated to my Armenian brothers from Bada Village who earn their living with*

Անուամբ Արշակ Ծերատեանցի,
Նորա և իմ սեպհականից
Այս յիշատակը կանգնեցի.
Հանգուցերոյն ձեր մաղթանքում
Ընթերցողացոյ յիշել խնդրեմ,
Արժան լինել անանց կյանքում
Նոյնպէս և ձեզ, ձեր անցերոց,
6. 1. 1894 ամի⁴:

1 ԳԱԹ, Սարգիս Քամալյանի ֆոնդ, տետր 1, VI-11, p. 4:
2 Քաջբերունի, Բաղա գիտի ատերումը, «Արարատ», 1910, Գ, էջ 229:
3 Նույն տեղում:
4 Նույն տեղում:

прочет, прошу помяните, [нас] быть до-
стойными вечной жизни, также и Вас, и
ваших усопших [близких], 6.1.1894 г.⁴

1 МЛИ. Фонд С. Камальяна. Тетрадь 1. VI-11. С. 4 (на арм. яз.).
2 Каджберуни. Разрушение села Бада // Арарат. 1910. № 3. С. 229 (на арм. яз.).
3 Там же.
4 Там же.

the sweat of their brow. I, Poghos Tseratians, had this fountain built in the name of Arshak Tseratians with his and my own means. May you, readers, remember the deceased in your prayers and wish they gained eternal life. May you and your deceased dear ones be granted the same. 6.1.1894.⁴

1 Art and Literature Museum, Sargis Kamalian Fund, copy-book 1, VI-11, p. 4.
2 Kajberuny, "The Destruction of Bada Village," Ararat, no. 3, 1910, p. 229.
3 Ibid.
4 Ibid.

N 40°52'47.63" E 45° 8'46.51"

ԻՋԵՎԱՆ

ՀՀ Տավուշի մարզկենտրոն Իջևան քա-
ղաքի մոտակայքում 1860-ական թթ. վկայ-
վել է շինարարական երկլեզվյան (հայերեն
և ռուսերեն) արձանագրությամբ մի աղ-
բյուր.

«Դեռ չհասաց Քարվանսարայ մի աղ-
բիւր,
Կայր ի չու անդր, որ ամէնքս եւս
խմանք ջուր,
Արձանագիրն Հայ և Ռուս լեզուաւ էր,
Որ շինողի յիշատակ մեզ քարոզէր.
Չներեց միջոցս, որ առնէի զայն ի
գիր...»¹:

1 Փիրղալեմեանց Գ., Ճանապարհորդութիւն ի Մայր Աթոռն Արարատեան եւ անտի ի Կ.Պօլիս, Կ.Պօ-
լիս, 1871, էջ 36:

ГОРОД ИДЖЕВАН

У города Иджеван (адм. центра Та-
вущского марза РА) в 1860-е гг. упо-
минается родник с высеченной на нем
строительной надписью на армянском и
русском языках:

"Не доходя до Карвансарая есть родник,
Из которого выпил каждый из нас, до
того как ушли,
Надпись была на русском и армянском
языках,
Чтобы напомнить нам о строителе его,
Не хватило мне средств записать ее..."¹.

1 Пиргалемянц Г. Путешествие к святому
престолу Араратскому [Эчмиадзин] и оттуда
в Константинополь. Константинополь.
1871. С. 36 (на арм. яз.).

IJEVAN

In the 1860s, a fountain was mentioned in
the vicinity of Ijevan City, the capital of
Tavush Region, Republic of Armenia:

"On our way to Karvansara [Ijevan], we
came across a fountain and drank its water
after crossing the road. Its inscription, which
was in Armenian and Russian, perpetuated
the memory of its builder. I failed to copy it."¹

1 Gh. Pirghalemians, A Journey to the Araratian
Mother See and thence to Constantinople (Constan-
tinople, 1871), p. 36 [in Armenian].

N 40°58'24.71" E 45° 7'33.91"

ՄԱԿԱՐԱՎԱՆԻՔ

Հայ աղբյուրաշինության՝ զարգացած
միջնադարի կատարյալ նմուշներից է ևս
մեկը, որն անվերապահորեն արժանի տեղ
ունի ճարտարապետական մտահղաց-
մամբ և լուծումներով չգերազանցված
Հաղպատի և Սանահնի աղբյուրների կող-
քին: Գտնվում է ՀՀ Տավուշի մարզի Աչա-
ջուր գյուղի մոտ՝ Մակարավանքում՝ հա-
մալիքի հարավային կողմում: Ունի փոքր-
ինչ մեկուսի դիրք:

Ըստ հատակագծային և կիսով չափ
պահպանված որմերի ուսումնասիրու-
թյան՝ ունեցել է երկկամար բացվածք (Մա-
նահինի մեծ աղբյուրի նման), ամենայն
հավանականությամբ, առնված երկլանջ
ծածկի տակ (չի պահպանվել): Կառուցվել է
համակ սրբատաշ քարով, կրաշաղախով:

МОНАСТЫРЬ МАКАРАВАНК

Одним из совершенных образцов ар-
мянских родников развитого средневе-
ковья является родник, расположенный
у села Ачаджур Тавущского марза РА, в
южной части монастырского комплекса
Макараванк, имея несколько обособлен-
ное расположение. Этот родник можно
смело поставить в один ряд с велико-
лепными родниками монастырей Ахпата
и Санаина, архитектурные идеи и реше-
ния которых остаются непревзойден-
ными.

Исследование плана и частично со-
хранившихся стен позволяет предполо-
жить, что родник имел фасадную часть с
двумя арками (как у большого родника
монастыря Санаина) и, по всей вероят-
ности, двухскатную крышу (не сохрани-
лась). Родник был построен полностью
из гладко тесаных камней, скрепленных
известковым раствором.

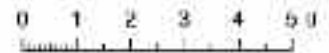
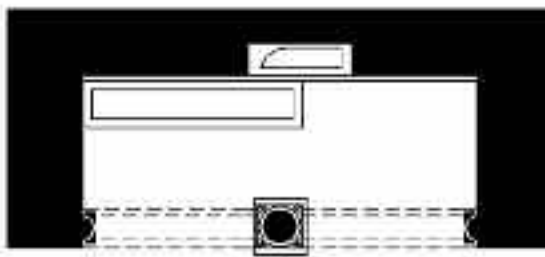
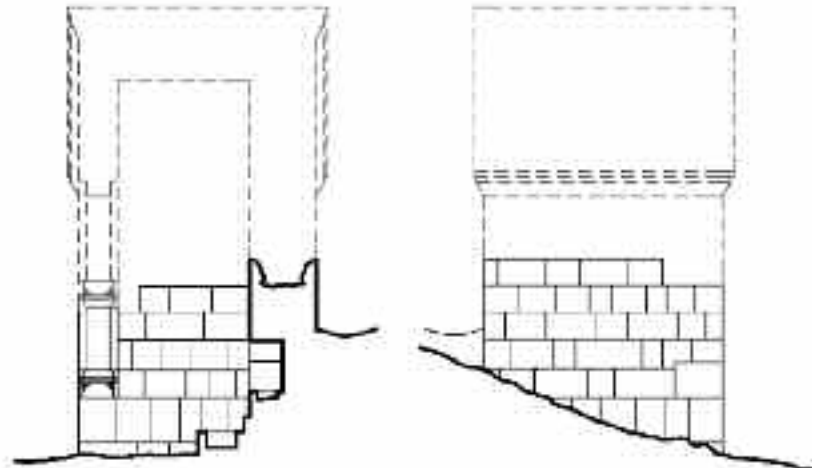
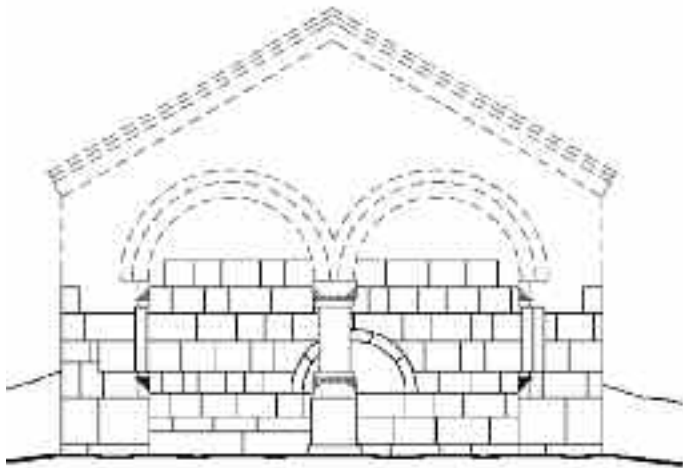
MAKARAVANK MONASTERY

Makaravank Monastery, located near
Achajur Village, Tavush Region, Republic of
Armenia, has a fountain which is truly one of
the most superb specimens of the Armenian
fountains of the High Middle Ages. It indis-
putably deserves to be ranked among such
magnificent fountains as those of Haghpat
and Sanahin Monasteries (in Lori Region,
RA), which are distinguished for unsurpassed
architectural conception and approaches.

The fountain which is situated south of
the monastic complex is in a slightly isolated
position. Judging from its plan and partly pre-
served walls, it had an opening of two arches
(like the large fountain of Sanahin), and most
probably, a gable roof that has not been pre-
served. The fountain is entirely built of finely
dressed stones bound by mortar.

N 40°42'5.32" E 45°55'31.65"

ՋԱԳԻՐ

Հյուսիսային Արցախի Շամխորի շրջանի՝ 1988 թ.-ից հայաթափ Ջագիր (այժմ՝ Դաղ Չայրը) գյուղում գործում էր 1900 թ. կառուցված սույն արձանագրությանը աղբյուրը:

Հիշատակ (Կ)արաբէդէ եւ որդի Գրիգորի Բաղիեանց, | 1900 ամի¹:

¹ Կարապետյան Ս., Հյուսիսային Արցախ, Երևան, 2004, էջ 525:

СЕЛО ДЖАГИР

В селе Джагир (ныне Даг Чайыр) Шамхорского района, населенном армянами с незапамятных времен и до 1988 г., действовал родник, построенный в 1900 г. На нем была высечена строительная надпись:

В память о Карабеде и сыне его Григоре Багиянце. В году 1900-м¹.

¹ Карпетян С. Северный Арцах. Москва, 2018. С. 543.

JAGIR

In the 1980s, Jagir Village (Armenian-inhabited until 1988), Shamkhor District, Northern Artsakh (present-day Dagh Chayer, Republic of Azerbaijan), had a running fountain of 1900 with the following inscription:

Transl. from Armenian: *In memory of Karabed and his son Grigor Baghiants. 1900.*¹

¹ S. Karapetian, Northern Artsakh (Beirut, 2004), p. 500.

ՓՈՔՐ ՀԱՅՔ, ՊՈՆՏՈՍ, ԿԻԼԻԿԻԱ

МАЛАЯ АРМЕНИЯ, ПОНТ, КИЛИКИЯ

ARMENIA MINOR, PONTUS, CILICIA

N 39°47'39.87" E 36°59'44.34"

ԴԱՎՐԱ

Փոքր Հայքի Դավրա գյուղում (Մերաստիայի նահանգի համանուն գավառ) էր գտնվում ճոխ աղբյուրը, որի մասին 1847 թ. վկայվել է. «Ս. Վարվառի առջև ականակիտ աղբյուր մը կայ ճոխ անուն»¹:

1 **Բարունակ Պէյ Ֆերուհխան**, Ճանապարհորդություն ի Բաբելոն ընդ Հայաստան յամի տեառն 1847, էջ 29:

СЕЛО ДАВРА

В селе Давра Малой Армении (в каза (округ) Себастья вилайета (провинции) Себастья) действовал родник Чррик, о котором в 1847 г. упоминается: "Перед [церковью] Сурб [Св.] Варвары расположен родник Чррик"¹.

1 **Барунак Бей Феруххан**. Путешествие в Вавилон и в Армению в году 1847 от Р.Х. С. 29.

DAVRA

A fountain known by the name of *Jrik* is mentioned in Davra Village, Sebastia District of the province of the same name, Armenia Minor. A record of 1847 states the following about it: "There is a fountain of pure water in front of St. Varvara [*Barbara*] [Church]: it is called *Jrik*."¹

1 **Barunak Bey Feruhkhan**, A Journey to Babylon and Armenia in the Year 1847 (Armash, 1876), p. 29 [in Armenian].

N 37°52'34.09" E 36°49'56.05"

ՉԵՅԹՈՒՆ

Կիլիկիայի Չեյթուն քաղաքի գլխավոր երկու քաղերն ունեին մեկական աղբյուր. «...մին և Աստուածածնայ քաղն և միւսն և Լուսատրչայ քաղն»¹: Նրանցից վերջինը 1887 թ. օգոստոսի հրդեհից հետո, 1888 թ. մարտի 3-ի զեկուցագրի համաձայն, վերաշինվել է Քերովբե Գույումճյանի նախաձեռնությամբ²: Քերված-ոչնչացված արձանագրությամբ եռակամար այս աղբյուրը ցարդ ծառայում է նպատակին:

1 **Կիլպենկյան Պ.**, Նամակ Թուրքիայից, «Մշակ», 1888, № 29, 10 մարտի, էջ 3:

2 «Արձագանք», 1888, № 9, 13 մարտի, էջ 109:

ГОРОД ЗЕЙТУН

Оба главных квартала города Зейтун в Киликии имели по одному роднику: "...один в квартале Сурб Аствацацин [Св. Богородицы], другой в квартале Сурб Лусаворич [Св. Просветителя]"¹. Согласно отчету от марта 1888 г., последний из них был восстановлен после пожара (в августе 1887 г.) по инициативе Керовбе Гуюмчяна². Этот трехарочный родник действует по сей день. Его строительная надпись была полностью соскоблена.

1 **Кюлпенкян П.** Письмо из Турции // Мшак. № 29. 10 марта 1888 г. С. 3 (на арм. яз.).

2 Ардзаганк. № 9. 13 марта 1888 г. С. 109.

ZEYTUN

Each of the two main quarters of the city of Zeytun, Cilicia, had a fountain, "one of them being located in the quarter of Sourb Astvatsatsin [*Holy Mother of God*] [Church], and the other in that of Sourb Lusavorich [*Holy Enlightener*] [Church]."¹ The latter suffered a fire in August 1887, after which, according to a report dated 3 March 1888, it underwent reconstruction on Kerovbe Guyumjian's initiative.² This fountain which still runs is a structure of three arches. It used to have an inscription which has been scraped away.

1 **P. Kyulpenkian**, "A Letter from Turkey," *Mshak*, no. 29, 10 March 1888, p. 3 [in Armenian].

2 *Arzagank*, no. 9, 13 March 1888, p. 109 [in Armenian].

N 35°54'17.12" E 35°58'6.43"

ԷՔԻԶ-ՕԼՈՒԿ

Կիլիկիայի Քեսաբ գավառի Էքիզ-Օլուք գյուղում ցարդ գործում է հայաշեն կամարակապ մի աղբյուր:

СЕЛО ЭКИЗ-ОЛУК

В селе Экиз-Олук гавара Кесаб в Киликии по сей день действует сводчатый родник, построенный армянами.

EKIZ-OLUK

Ekiz-Oluk Village, Kesab District, Cilicia, has a running fountain built by Armenians. It is an arched structure.

N 35°54'34.74" E 35°57'41.17"

ԹԵՓԵՍԵ

Կիլիկիայի Քեսաբ գավառի Թեփեսե տեղամասում ցարդ գործում է պարզ կառուցվածքով հնաշեն մի աղբյուր:

ТЕПЕСЕ

В местечке Тепесе гавара Кесаб в Киликии по сей день действует простой старинный родник.

TEPESE

The site of Tepese, Kesab District, Cilicia, has an old running fountain which is a simple structure.

N 39°45'6.01" E 37°20'16.48"

ՀԱՂԹ

Փոքր Հայքի Հաղթ գյուղում (Սեբաստիայի նահանգի համանուն գավառ) էր գտնվում Լուսաղբյուրը¹:

¹ **Տրդատյան Տ.**, Յաղթը եւ յաղթեցիները, Պոսթրն, 1959, էջ 15:

СЕЛО ХАГТ

В селе Хагт Малой Армении (каза Себастья провинции Себастья) действовал родник Лусахбюр¹.

¹ **Трдатян Т.** Хагт и хагтцы. Бостон, 1959. С. 15 (на арм. яз.).

HAGHT

A fountain known by the name of Lusaughbyur is mentioned in Haght Village, Sebastia District of the province of the same name, Armenia Minor.¹

¹ **T. Trdatian**, Haght and Its Inhabitants (Boston, 1959), p. 15 [in Armenian].

N 36°10'59.79" E 35°56'5.86"

ՄՈՒՍԱԼԵՌ

Կիլիկիայի Մուսալեռան շրջանում էր գտնվում 1828 թ. վերանորոգված և դրա մասին պատմող արձանագրությամբ (1973 թ. տակավին պահպանվում էր) կամարակապ մի աղբյուր.

Իշատակ է աղբիւրս այս Կարիկողի Գեւորքին, որ նորնոգեցաւ կրկին, թվին ՌՄՀԷ-ին, | 1828, ...:

Իշատակ է աղբիւրս այս Չաքաղյան Յակոբիկ, որ նորնոգեցաւ կրկին, | թվին ՌՄՀԷ-ին, | 1828, ...

МУСАЛЕР

В районе Мусалер Киликии действовал сводчатый родник с сохранившейся надписью (1973 г.) о его восстановлении в 1828 г.:

Этот родник в память о Карикогли Геворке, восстановившем вновь [родник], в году 1828-м ...

Этот родник в память о Закаоглан Акобике, восстановившем вновь [родник], в году 1828-м ...

MOUNT MUSA

There was an arched fountain in the vicinity of Mount Musa in Cilicia. It had two inscriptions (still *in situ* in 1973) commemorating its repairs in 1828:

Transl. from Armenian: *This fountain stands in memory of Karikoghli Gevork, who again repaired it in the year 1277 [1828 A.D.]...*

Transl. from Armenian: *This fountain stands in memory of Zakaoghlan Hakobik, who again repaired it in the year 1277 [1828 A.D.]...*

N 36° 8'14.57" E 35°58'29.36"

ՅՈՂՈՒՆ-ՕԼՈՒԷ

Կիլիկիայի Քեսաբ գավառի՝ մինչև 1939 թ. հայաբնակ Յողուն-օլուք գյուղում ցարդ գործում է հայաշեն կամարակապ մի աղբյուր:

СЕЛО ЙОГУН-ОЛУК

В селе Йогун-Олук (населенном армянами до 1939 г.) гавара Кесаб в Киликии по сей день действует сводчатый родник, построенный армянами.

YOGHUN-OLUK

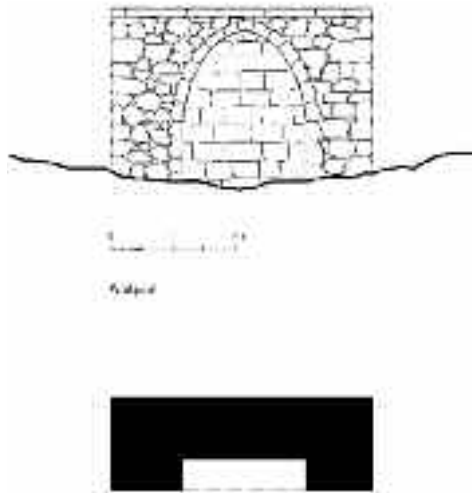
Yoghun-Oluk Village (Armenian-inhabited until 1939), Kesab District, Cilicia, has a running fountain built by Armenians. It is an arched structure.

N 35°55'14.78" E 36° 0'9.86"

ՆԵՐԿԻՆ ԳՅՈՒԴ

Կիլիկիայի Քեսաբ գավառի Ներքին գյուղ կամ Սքյուրեն գյուղում ցարդ գործում է հայաշեն կամարակապ մի աղբյուր:

СЕЛО НЕРКИН ГЮХ

В селе Неркин Гюх, или Скюрен, гавара Кесаб в Киликии по сей день действует сводчатый родник, построенный армянами.

NERKIN GYUGH

Nerkin Gyugh (Skyuren) Village, Kesab District, Cilicia, has a running fountain built by Armenians. It is an arched structure.

N 35°54'48.11" E 35°58'52.92"

ՉԱԽԱԼՋՈՒԴ

Կիլիկիայի Քեսաբ գավառի Չախալջուղ գյուղում գործում է բետոնից, սակայն հնաձև կառուցված մի աղբյուր, որը կրում է սույն հիշատակագրությունը.

Շինեցաւ աղբիւրս ջրոյ զովութեան / ջանիւք եւ ծախիւք որդոցն մեծին / Թրթրեան գերդաստանին վեհագունի՝ / ի լոյս յիշատակ լուսարնակ / հարցն իրեանց, ամսեանն օգոստոսի / ի թուին Քրիստոսի 1969¹:

¹ **Քորթոշյան Բ.**, Քեսաբի շրջանի պատմական հուշարձանները, Երևան, 2014, էջ 37:

СЕЛО ЧАХАЛДЖУГ

В селе Чахалджуг гавара Кесаб в Киликии действует на вид старинный, но построенный из бетона родник, на котором высечена следующая надпись:

Этот родник с прохладной водой построен усилиями и на средства сыновей великого рода Тртриан в светлую память почивших во свете отцов их, в месяце августа в году Христовом 1969.¹

¹ **Кортошян Р.** Исторические памятники в районе Кесаба. Ереван, 2014. С. 37 (на арм. яз.).

CHAKHALJUGH

Chakhaljugh Village, Kesab District, Cilicia, has a running fountain which is built of concrete, but in an old style. It has the following inscription:

Transl. from Armenian: *This fountain of cold water was built in August 1969 A.D. thanks to the efforts and donations of the sons of the Trtrians' great and noblest family, in eternal memory of their late [fore] fathers.¹*

¹ **R. Kortoshian**, The Historical Monuments of Kesab District (Yerevan, 2014), p. 37.

N 35°54'54.63" E 35°59'8.70"

ՉԻՆԱՐ

Կիլիկիայի Քեսաբ գավառի Չինար գյուղում գործում է հնաշեն մի աղբյուր:

СЕЛО ЧИНАР

В селе Чинар гавара Кесаб в Киликии действует старинный родник.

CHINAR

Chinar Village, Kesab District, Cilicia, has an old running fountain.

N 37°26'37.75" E 35°48'35.77"

ՍԻՍ

Կիլիկիայի երբեմնի մայրաքաղաք Սիսում (այժմ՝ Զոզան) պահպանվել է հայոց թագավորության (1187-1375 թթ.) ժամանակաշրջանից ավանդված աղբյուրի կամարակապ շենքը, որն արդեն վաղուց խափանված և ցամաք է: Ի սկզբանե կառուցվել է սրբատաշ, հետագայում՝ նորոգվել անմշակ քարով:

ГОРОД СИС

В городе Сис (ныне Козан), некогда бывшем столицей Армянского королевства в Киликии, сохранился ныне разрушенный и засохший сводчатый родник, построенный из гладко тесаных камней в период Армянского королевства (1187-1375 гг.). В дальнейшем родник был отремонтирован необработанными камнями.

SIS

A dried-up fountain dating from the times of the Armenian Kingdom of Cilicia (1187 to 1375) is still preserved in the city of Sis (now: Kozan), once the capital of Cilicia. An arched structure originally built of finely dressed stones, it was later repaired with rough stones.

N 36° 6'54.89" E 35°58'29.58"

ՎԱԳՐՖ

Կիլիկիայի Քեսաբ գավառի՝ ցարդ հայրնակ Վագրֆ գյուղում գործում են նոր ժամանակներում կառուցված կամ հիմնովին նորոգված երկու աղբյուրներ:

ВАГЫФ

В селе Вагыф гавара Кесаб в Киликии, населенном армянами по сей день, действуют два родника, построенные либо полностью восстановленные в новое время.

WAGF

The Armenian-inhabited village of Wagf, Kesab District, Cilicia, has two running fountains which have been built in recent times (or, these are old structures that have been reconstructed).

N 41° 0'7.74" E 39°42'47.54"

ՏՐԱՊԻԶՈՆ

Տրապիզոն (այժմ՝ Տրապզոն) քաղաքի Ամենափրկիչ վանքի բակում է գտնվում նսկերիչ Կարապետի կառուցած, ապա 1687 թ. ուն Ամիրի թոռ պարոն Խաչիկի ջանքերով նորոգված աղբյուրը (թերևս ժամանակակից էր վանքի կառուցմանը՝ 1424 թ.) սույն արձանագրությամբ. *Ք(րիստո)ս ողորմի նսկերիչ Կարապետին, որ շինեց զաղբյուրն. Ք(րիստո)ս ա(ստուա)ծ արինէ զպ(ա)ր(ո)ն խ(ո)ճիքին զԱմիրին գրոռն, որ կրկին շինեց զաղբյուրն յիշատակ իւր արևուն*¹:

1847 թ. արդեն խափանված աղբյուրի մասին նշվել է. «Վանքին արևմտեան հարաւային կողմը և քիչ հեռի երկու աղբիւր կայ. Կաթնաղբիւր և Լուսաղբիւր, ջուրը կտրած և ճամբայները խանգարած»²:

ГОРОД ТРАПИЗОН

Во дворе монастыря Аменапркич (Всеспасителя) города Трапизон (ныне Трабзон) действует родник (вероятно, построенный при основании монастыря в 1424 г.), построенный ювелиром Карапетом, затем восстановленный в 1687 г. усилиями парона Хачика - внука некоего Амира. На роднике высечена следующая надпись: *Да помилует Христос ювелира Карапета, построившего этот родник. Господь Иисус да благословит парона Хачика - внука Амира, вновь восстановившего родник в память о себе*¹.

Под 1847 г. об уже не функционирующем роднике упоминается: "С юго-западной стороны от монастыря и немного поодаль есть два родника: Катнахбюр и Лусахбюр: вода больше не течет, пути - разрушены"².

TREBIZOND

Sourb Amenaprkich (*Holy Saviour*) Monastery of Trebizond (now: Trabzon) City has a fountain located in its yard. It was built by a goldsmith named Karapet, probably in 1424, when the monastery was constructed, and underwent repairs in 1687 thanks to the efforts of Amir's grandson Khachik. Both these events are commemorated in an inscription that follows below:

Transl. from Armenian: *May Christ have mercy upon the goldsmith Karapet, who built this fountain. May Christ bless Mr. Khojik [Khachik], Amir's grandson who renovated the fountain for the sake of his longevity.*¹

A record of 1847 states the following: "There are two fountains, *Katnaghbyur* and *Lusaghbyur*: the former stands south-west of the monastery, while the latter is a little far from it. Both of them have dried up, and their pipelines lie damaged."²

1 Պատմութիւն Պոնտոսի, որ է Սեաւ ծով, ստորագրեալ տեառն հ. Մինաս վարդապետի Բժշկեան Տրապիզոնցոյ, Վէնտիկ, 1819, էջ 83-84:

2 Բարունակ Պէյ Ֆերուհխան, Ճանապարհորդութիւն ի Բաբելոն ընդ Հայաստան յամի տեառն 1847, էջ 239:

1 История Понта, что есть Черное море, написанная владыкой отцом архимандритом Минасом Бжшкяном Трапизонци. Венеция, 1819. С. 83-84 (на арм. яз.).

2 Барунак Бей Феруххан. Путешествие в Вавилон и в Армению в году 1847 от Р.Х. С. 239 (на арм. яз.).

1 A History of Pontus, which is on the Black Sea, by Archimandrite Minas Bezheshkian of Trebizond (Venice, 1819), pp. 83-84 [in Armenian].

2 Barunak Bey Feruhkhan, A Journey to Babylon and Armenia in the Year 1847 (Arماش, 1876), p. 239 [in Armenian].

N 35°55'12.89" E 35°58'28.13"

ՔԱՐԱԴՈՒՐԱՆ

Կիլիկիայի Քեսաբ գավառի Քարադուրան գյուղում պահպանվել է միակտոր քարից կերտված աղբյուրի գուռ:

СЕЛО КАРАДУРАН

В селе Карадуран гавара Кесаб в Киликии сохранилось каменное корыто родника, высеченное из цельного камня.

KARADURAN

A fountain trough, made of a single block of stone, is preserved in Karaduran Village, Kesab District, Cilicia.

N 35°55'36.23" E 35°59'8.37"

ՔԵՍԱԲ

Կիլիկիայի Քեսաբ գավառանիստ քաղաքում պահպանվել է խափանված կամարակապ մի աղբյուր:

ГОРОД КЕСАБ

В административном центре Кесаб в Киликии сохранился разрушенный сводчатый родник.

KESAB

A dried-up fountain is preserved in the city of Kesab, the capital of the district of the same name, Cilicia. It is an arched structure.

N 35°54'36.25" E 35°58'47.76"

ՔՅՈՐՔՅՈՒՆԵ

Կիլիկիայի Քեսաբ գավառի Քյորքյունե գյուղում պահպանվել է վաղուց խափանված և ցամաքած կամարակապ աղբյուրը:

СЕЛО КЕРКЮНЕ

В селе Кёркюне гавара Кесаб в Киликии сохранилось строение давно разрушенного и засохшего сводчатого родника.

KYORKYUNE

Kyorkyune Village, Kesab District, Cilicia, has an arched fountain which dried up and fell out of use a long time ago.

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

ПРИЛОЖЕНИЕ

APPENDIX

ԲՈՒՆ ԱՂՎԱՆԶ

ИСКОННАЯ (КАВКАЗСКАЯ) АЛБАНИЯ

BOON AGHVANK (CAUCASIAN ALBANIA PROPER)

N 40°42'2.92" E 47°57'58.86"

ԱԶԱՅԻՇԵՆ

Իսմայիլլիի շրջանի Ազայիշեն գյուղի (այժմ՝ Սուլթանքենդ) հարավային ծայրին՝ ձորակի թեք լանջին, պահպանվում էր 1908 թ. սրբատաշ քարերով կառուցված և սույն շինարարական արձանագրությամբ աղբյուրը.

Յիշատակ Սա/նվէլի Թավա/րեանց(ի), 1908 թ.:

СЕЛО АЗАИШЕН

На южной окраине села Азайшен (ныне Султанкенд) Исмаиллинского района, на пологом склоне ущелья сохранился родник, построенный из гладко тесаных камней в 1908 г. со следующей строительной надписью:

В память о Санвеле Таварянце, 1908 г.

AZAYISHEN

In the late 1980s, a fountain of 1908 was preserved on the slanting slope of a small gorge, at the southern extremity of Azayishen (now: Sultankend) Village, Ismayili District, Republic of Azerbaijan. It was built of finely dressed stones and had the following construction inscription:

Transl. from Armenian: *In memory of Sanvel Tavariants. 1908.*

N 40°39'52.27" E 48°16'25.15"

ԲԻԼԻՍՏԱՆ

Իսմայիլլիի շրջանի Բիլիստան (չի անվանափոխվել) գյուղի մոտ՝ մի բարձր կաղնու տակից, բխում էր Խանջալի անվամբ աղբյուրը, իսկ Քարաղբյուր կոչվածը՝ ժայռի միջից: Վերջինս առջևում ուներ քարե ավազան:

Այգիների մեջ էր Թագա աղբյուրը՝ քարե երեք ավազաններով: Այն կառուցել էր բիլիստանցի Մարգար Թադևոսյանցը հանգուցյալ եղբոր՝ Չաքարի հիշատակին¹:

Գյուղի հարավարևմտյան եզրին 1986 թ. դեռևս գործում էր 1840 թ. կառուցված աղբյուրը, որի ճակատին քառատող փորագրված էր.

Յիշատակ է աղբյուրս Աղա Պետրոս եւ Մոսէս Ներսէսեանց(ի), 1840 թվ., ի 1 սեպտեմբ:

СЕЛО БИЛИСТАН

У села Билистан Исмаиллинского района из-под большого дуба бьет родник Ханджали, а из близлежащей скалы - родник Карахбюр, который имел также каменный бассейн.

Среди садов села располагался родник Таза с тремя каменными бассейнами, построенный билистанцем Маргаром Тадевосянцем в память об усопшем брате - Закаре¹.

На юго-западной окраине села к 1986 г. действовал родник, построенный в 1840 г. На его фасаде была высечена четырехстрочная надпись:

Этот родник в память об Ага Петросе и Мосесе Нерсесянце, в году 1840-м, 1 сентября.

BILISTAN

There were two springs in the vicinity of Bilistan (not renamed) Village, Ismayili District, Republic of Azerbaijan. One of them which was named *Khanjali* ran from under a tall oak tree. The other, *Karaghbyur* (Rock Spring), gushed from inside a rock and had a stone basin in front of it.

The fountain of *Taza*, which had three stone basins, was located in the gardens of Bilistan. It had been built by one of the local inhabitants, Margar Tadevossiants, in memory of his late brother Zakar.¹

In 1986 the village also had a running fountain situated at its south-western extremity. It dated from 1840 and had the following inscription (four lines in the Armenian original) on its facade:

This fountain stands in memory of Agha Petros and Moses Nersessiants. 1 September 1840.

¹ **Քաջբերունի.** Բազմամիլիոն ժառանգություն, «Վավերագրեր», պրակ 2, Երևան, 2001, էջ 98:

¹ **Каджберуни.** Многомиллионное наследие. Документы. Вып. II. Ереван, 2001. С. 98 (на арм. яз.).

¹ **Kajberuny,** "A Colossal Heritage," Archive Documents, vol. 2 (Yerevan, 2001), p. 98 [in Armenian].

N 40°38'23.77" E 48°21'5.80"

ԳՅՈՒՐՋԵՎԱՆ

Աղսուի շրջանի Գյուրջևան (այժմ՝ Գյուրջյուվան) գյուղի հարավարևելյան կողմում գործում էր 1908 թ. կառուցված Ղադրութ կոչվող աղբյուրի հոյակերտ հա-

СЕЛО ГЮРДЖЕВАН

В юго-восточной части села Гюрджеван (ныне Гюрджюван) Агсуинского района действовал великолепный родник Гадрут, построенный в 1908 г. На

GYURJEVAN

In the late 1980s, Gyurjevan (now: Gyurjyouvan) Village, Aghsu District, Republic of Azerbaijan, had a running fountain known by the name of *Ghadrut* which was located in its

մալիքը: Դակատի սրբատաշ քարերից մեկի վրա փորագրված է շինարարական արձանագրությունը.

Յամի տեառն 1908 շինեցաւ աղբիւրս զայս | Ժախիք գիրջիւանցի Մարտիրոս Վլասեանցի:

одном из гладко тесаных камней фасада была высечена строительная надпись:

В году 1908-м был построен этот родник на средства гюрджеванца Мартироса Власянца.

south-eastern part. It was a magnificent structure of 1908, and had the following construction inscription engraved on one of the finely dressed stones of its facade:

Transl. from Armenian: *This fountain was built with the expenses of Martiros Vlassiants from Gyurjivan in 1908 A.D.*

N 40°44'7.64" E 48°22'0.22"

ՋԱՐԳԱՐԱՆ

Իսմայիլիի շրջանի Ջարգարան (չի անվանափոխվել) գյուղը հարուստ է քարե ավազաններով աղբյուրներով: Գյուղամիջում այդպիսիք երեքն էին: Նման մի աղբյուր էլ կառուցել էր զարգարանցի Ղևոնդը քրքաբնակ Աբդուլ Հասումի և Թրջան գյուղերի միջև: Վերջինիս ջուրը մետաղաձուլ խողովակներով բերված լինելու պատճառով մերձաբնակ թուրքերը կոչում էին Գամրչի աղբյուր¹:

¹ **Քաջբերունի**, Բազմամիլիոն ժառանգություն, «Վավերագրեր», սրակ 2, էջ 96:

СЕЛО ЗАРГАРАН

Село Заргаран Исмаилинского района было богато родниками с каменными бассейнами. Три из них располагались в центре села, еще один был построен заргаранцем Гевондом между тюрконаселенными селами Абдул Асумли и Трджан. Последний тюрки называли родник Дамрчи (т. к. вода его была проведена через металлические трубы).

¹ **Каджберуни**. Многомиллионное наследие. Документы. Вып. II. С. 96 (на арм. яз.).

ZARGARAN

In the late 19th century, Zargaran (not re-named) Village, Ismayili District, Republic of Azerbaijan, boasted a number of fountains of stone basins three of which were situated in its centre. One of the local inhabitants, Ghevond, had built a similar fountain in the area between the Turkish villages of Abdul Hasumli and Trjan. The Turks of the neighbourhood called it *Damrchi Aghbyur* (*Iron-worker's Fountain*) as its water came through metal pipes.¹

¹ **Kajberuny**, "A Colossal Heritage," Archive Documents, vol. 2 (Yerevan, 2001), p. 96 [in Armenian].

N 40°34'50.74" E 48°30'58.94"

ԽԱՆԻՇԵՆ

Շամախու շրջանի՝ մինչև 1988 թ. հայրենակ Խանիշեն գյուղի (ներկայումս՝ գյուղատեղի) հարավային կողմում իրար մոտ կառուցված են երեք աղբյուրներ, որոնցից մեկի ճակատին ագուցված երեք քարերին փորագրված է.

Չայս աղբյուրս շինեաց / յիշատակութեան խանիշինեցի դամիրչի Գրիգոր / Յարութ(իւն)եան, թիւն 1869 ամի: Կին / սոր(ա)յ / Աղափ(ի)րն / է, որդիքն / ս(որա)յ: Նորոգեց / ջրի ամբարը խանիշինաբնակիչ / Հայրապետ / Աւանեսեանցը իւր յիշատ(ա)կին, 1912 թիւն:

СЕЛИЩЕ ХАНИШЕН

В южной части селища Ханишен (до 1988 года было обитаемым и имело армянское население) Шемахинского района рядом были построены три родника. На фасаде одного из них вставлены три камня со следующей надписью:

Этот родник был построен в память о кузнеце (дамирчи) ханишенце Григоре Арутюняне, в году 1869-м. Жена его Агапир, дети его. Бассейн родника был восстановлен ханишенцем Айрапетом Аванесянцем в память о себе, в году 1912-м.

KHANISHEN

In the late 1980s, three fountains built near each other were preserved in the south of the village site of Khanishen (an Armenian-inhabited village until 1988), Shamakhi District, Republic of Azerbaijan. One of them had the following inscription engraved on three stones set in its facade:

Transl. from Armenian: *This fountain was built in 1869 in memory of the ironworker Grigor Harutiunian from Khanishin. His wife is Aghapir, his sons... The water reservoir was repaired by an inhabitant of Khanishin, Hayrapet Avanesiants, in his own memory, in 1912.*

N 40°52'35.83" E 47°34'50.07"

ԽՈՇԿԱՇԵՆ

Վարդաշենի շրջանի Խոշկաշեն (այժմ՝ Քարաբուլաք) գյուղի մոտ գտնվող Եղիշե առաքյալի վանքը հայտնի էր իր՝ սուրբ համարվող աղբյուրով, որի անվամբ էլ նույնիսկ վանքը երբեմն կոչվում էր Եղին աղբյուրի վանք. «Վանքի արևելեան մասում կայ մի շատ բարակ աղբյուր... դա ծորերանքով է քափում. ջուրը չափից դուրս քաղր է և փորձուած է, որ ցատոլ աչքերը լուստուելով այդ ջրով, երկու օրուայ ընթացքում բոլորովին առողջանում են»¹:

¹ Տէր-Յովսէփեան Մ., Ս. Եղիշէի վանքը, «Նոր-Գար», 1897, № 203, 25 նոյեմբերի, էջ 2:

СЕЛО ХОШКАШЕН

Монастырь апостола Егише села Хошкашен (ныне Карабулак) Вардашенского района (ныне Огузский) был известен своим родником, считавшимся святым, из-за чего даже сам монастырь иногда назывался монастырем Егин-ахбри (родника егин): "К востоку от монастыря есть маловодный родник... вода капает тонкой струей: вода чрезвычайно вкусная и проверено, что если омыть большие глаза водой этого родника, в течение двух дней они выздоравливают"¹.

¹ Тер-Овсепян М. Монастырь Сурб Егише // Нор-Дар. № 203. 25 ноября 1897 г. С. 2 (на арм. яз.).

KHOSHKASHEN

The monastery of Yeghishe Arakyal (*Elisha the Apostle*), located near Khoshkashen (now: Karabulak) Village, Vardashen District, Republic of Azerbaijan, was well-known for its fountain which was considered sacred (sometimes it was called *Monastery of Yeghin Aghbyur*¹): "East of the monastery, there is a trickling fountain... its water which flows very slowly is too sweet, and it is a well-known fact that those having sore eyes are completely healed within two days after washing with it."²

¹ 'Aghbyur' is the Armenian equivalent of 'fountain.'
² M. Ter-Hovsepiyan, "The Monastery of St. Yeghishe," *Nor-Dar*, no. 203, 25 November 1897, p. 2 [in Armenian].

N 40°38'2.16" E 48°19'17.64"

ՀՆՂԱՐ

Աղսուի շրջանի Հնղար (այժմ՝ Հինքար) գյուղի աղբյուրները կրել են հետևյալ արձանագրությունները.

ա Յիշատակ է աղբիւրս զարկար Ստեփանին, Թումանի որդի Պողոսին:

բ Յիշատակ է աղբիւրս Շամախուայ Սարգսեանին եւ կնոջն..., 1846 թիւ¹:

¹ ՀԱԳ, ֆ. 57, ց. 1, գ. 439, ք. 151:

СЕЛО ХНГАР

На родниках села Хнгар (ныне Хинкар) Агсуинского района были высечены следующие надписи:

1 Этот родник в память о ювелире Степане, Тумане, сыне Погоса.

2 Этот родник в память о Саргсяне из Шамахи и жены ... год 1846¹.

¹ НАА. Ф. 57. Оп. 1. Д. 439. Л. 151.

HENGHAR

Henghar (now: Hinkar) Village, Aghsu District, Republic of Azerbaijan, had two fountains with the following inscriptions:

1 Transl. from Armenian: *This fountain stands in memory of the goldsmith Stepan and Tuman's son Poghos.*

2 Transl. from Armenian: *This fountain stands in memory of Sargissian from Shamakhi and his wife... 1846.*¹

¹ National Archives of Armenia, fund 57, list 1, file 439, p. 151 [in Armenian].

N 40°36'45.86" E 48°33'39.52"

ՄԱՏՐԱՍԱ

Շամախու շրջանի՝ մինչև 1988 թ. հայրենակ Մատրասա (այժմ՝ Մեդրեսե) գյուղն ուներ տարբեր ժամանակներում կառուցված մի շարք աղբյուրներ, որոնց մասին 1886 թ. նշվել է. «...աղբյուրներից՝ Ջաբարբուլաղի՝ շինողի անուամբ Ջաբարանց աղբյուր, Չինար-դառի (դառ պարսկերեն նշանակում է ծառ) երկու աղբյուրները, Գուշկիլայ (գուշ՝ բռնուն, կիլ՝ պարսկ. տիղմ), Դուղլայ, Աղբուլաղ (սպիտակ աղբյուր), Ղարաբուլաղ (Սև աղբյուր), Խիշկեխախունի (խիշկ՝ պարսկ. չոր, խուն՝ արիւն. բարդուած բառը նշանակում է արիւն չորացնող) և այլ շատ աղբյուրներ»¹:

Հայտնի է, որ 1887 թ. տանուտեր Հարություն Տեր-Սահակյանցի նախաձեռնությամբ գյուղում սրբատաշ քարով և ավազանով կառուցվել է մի աղբյուր, որի համար հասարակությունը հանգանակել էր մոտ 2000 ռուբլի²:

Գյուղի աղբյուրներն առավել հանգամանալից նկարագրած Քաջբերունին 1900 թ. նշել է. «Խմելու ջրի կողմից Մատրասան շատ առատ է: Նա ունի զանազան կետերում կախովի, այսինքն քարաշեն և ծորակավոր աղբյուրներ: Ամենագլխավորը Մեծ կոչված աղբյուրն է, որ բերած է քյահրիզներով բարձր տեղից և գյուղի կենտրոնում հրապարակի վրա փակված է սրբատաշ քարե շտեմարանի մեջ, որից փակ ծորակների միջով հարկավոր ժամանակ, ինքնատեղի նման ստացվում է ջուրը ուղղակի կժերի մեջ: Ծորակների բարձրությունն է մի արշինից ավելի: Ջրամբարն ունի տնտեսական նշանակություն, որ ջուրը բարակ լինելով իզուր չէ հոսում և չէ կորչում: Երկու են փակ ծորակները: Ջրամբարը երկու տեղից ունի քարով ծածկված մուտք, որ տարին երկու անգամ բացվում և վարպետը մտնելով ամբարը մաքրում է ու նորից փակում»³:

1980-ական թթ. կեսերին Մեծ աղբյուրը դեռևս անխաթար գործում էր, համարյա անվնաս էր նաև նրա շինարարական արձանագրությունը.

Աղբյուր շինուվեցա ի / ծախիւր հասարակութեան եւ / ի ժամանակի Յարութիւն Տէր / Սահակեանցի տանուտէրութեան / եւ Բալասի Ղարամեանցի օգնակալի, 1867 ամի, 10-ին հոգտեմ(բերի) ի Մատրասա(սա): / Վրպ. Մ.Ղ. (Մելքոն Ղարամեանյանց), / Վրպ. Ա.Փ. (Առաքել Փարիյանց):

«Երկրորդ աղբյուրն է Խուտլիա անունով՝ գյուղի մեջ, քանակառույց, ծառերով շրջապատված: Երրորդն է քարաշեն Էոն

СЕЛО МАТРАСА

В селе Матраса (населенном армянами до 1988 г.) было несколько родников, построенных в различные периоды. О них в 1886 г. упоминалось: "...родник Джабаранц, названный именем строителя Джабарбулага, два родника Чинар-дари ["дар" перс. - "дерево"], Гушкилай ["гуш" перс. - "птица", "кил" - "ил"], Гудлай, Агбулаг [Белый родник], Гарабулаг [Черный родник], Хишкеахуни ["Останавливающий кровь": "хишк" перс. - "сухой", "хун" - "кровь"] и многие другие родники"¹.

Известно, что в 1887 г., по инициативе старосты Арутюна Тер-Саакянца в селе был построен родник из чисто тесаного камня с бассейном, для постройки которого жители села собрали пожертвования на сумму около 2000 рублей².

Каджберуни, наиболее подробно описавший сельские родники в 1900 году, отмечал: "Село Матраса очень богато питьевой водой. Здесь в разных местах расположены подвесные, т. е. каменные родники с кранами. Главным является родник Мец [Большой], проведенный к центральной площади села с большой высоты через кяхризы, воды которого заключены в бассейн, построенный из чисто тесаного камня; из бассейна через закрывающиеся краны при необходимости вода, как из самовара, вытекает прямо в кувшины. Высота кранов более аршина. Водохранилище имеет значение в хозяйстве, так как тонкая струя воды не течет впустую и не пропадает. Есть два закрывающихся крана. Оба входа водохранилища закрыты камнем и два раза в году мастер открывает их, чистит водохранилище и вновь закрывает"³.

В середине 1980-х гг. родник Мец все еще бесперебойно действовал, почти неповрежденной была также его строительная надпись: *Этот родник построен на средства общественности, когда старостой был Арутюн Тер-Саакянц, а помощником - Балас Гарамянц, в году 1867-м, 10 октября, Матраса. Мастера: М.Г. (Мелкон Каграманянц), А.П. (Араке́л Париянц).*

"Второй родник, называемый Хутлиа, находится в селе, каменный, окружен деревьями. Третий - каменный родник

MATRASA

Matrasa (now: Medrese) Village (Armenian-inhabited until 1988), Shamakhi District, Republic of Azerbaijan, had a number of fountains built in different times. Some of them are mentioned in the following record of 1886: "*Jabarbulagh or Jabarants Aghbyur [Jabar's Fountain] named after its builder; the two fountains of Chinar Dar [Platan Tree: 'chinar' is the Armenian equivalent of 'platan,' and 'dar' is the Persian equivalent of 'tree']; Gushkila ['gush' stands for 'bird,' and 'kil' for 'silt' in Persian]; Ghudla; Aghbulagh [White Fountain]; Gharabulagh [Black Fountain]; Khishkeakhuni ('khishk' is the Persian word for 'dry,' and 'khun' for 'blood,' the name meaning 'blood-stanching'), and many others.*"¹

In 1887 a fountain of finely dressed stones was built in Matrasa on Village Head Harutiun Ter-Sahakiants' initiative. The local people had raised about 2,000 roubles for its construction.²

In 1900 Kajberuny wrote the following, providing a detailed description of the fountains of Matrasa: "Matrasa is very rich in drinking water as there are numerous stone-built fountains of taps in various parts of the village. The main fountain is the one called *Mets [Great]*: its water, which has been brought from an elevated site through a karez, accumulates in a reservoir of finely dressed stones which is located in the central village square. When necessary, water flows right into jugs from two taps, as if coming from a samovar. The taps are more than an *arshin* high. Thanks to this reservoir, water which runs slowly is not wasted away. It has two stone-covered entrances which open twice a year for a master to enter the reservoir and clean it."³

In the mid-1980s, Mets Fountain still ran without any failure, and its construction inscription was preserved almost intact:

Transl. from Armenian: *This fountain was built in Matrasa on 10 October 1867 with the means of the [local] community, in the days of Village Head Harutiun Ter-Sahakiants and his assistant, Balas Gharamiants. Master M. Gh. [Melkon Ghahramaniants] and master A. P. [Arakel Pariyants].*

Kajberuny's description of the fountains of Matrasa further reads: "The second fountain in the village is *Khutlia*, a stone-built structure surrounded with trees. The third is *Eon Bulagh*, which is built of stone and has

բուլաղ՝ մի ծորակով: Չորրորդը՝ Չառ աղբյուր՝ մի ծորակով: Հինգերորդը՝ Չինարդարում՝ Հուշկիլա՝ մի ծորակով: Այգիների մեջ՝ երեք տեղ, երեք կախովի աղբյուր՝ մի-մի ծորակով: Ապա այն ճանապարհի վրա, որ դեպի Շամախի, մի քարաշեն աղբյուր՝ այս արձանագրությամբ. Յիշատակ է աղբիրս մատրասեցի Առաքել Բարդամեան Տէր Սահակովի, 1851 յուլիսի 10:

Խճուղուց ոչ հեռու միածորակ քարաշեն աղբյուրը կրում է այս արձանագրությունը. Այս է յիշատակս մատրասարնակ Մարքարայ Անտոնեանց Տէր Սահակեանց, 1886 ամի 6 հոկտեմբերի»⁴:

Մատրասայից Քալախան գյուղ տանող ճանապարհի մոտավորապես մեջտեղում 1986 թ. դեռևս գործում էր մի աղբյուր՝ հետևյալ արձանագրությամբ.

Իշաղ(ա)կս Մէլքում / Ղարամանեանցի, / 1861 ամի, / մաղր(ա)սցի:

1 «Նոր-Դար», 1886, № 47, 1 ապրիլի, էջ 2:
 2 «Նոր-Դար», 1887, № 130, 6 օգոստոսի, էջ 2:
 3 Քաջբերունի, Բազմամիլիոն ժառանգություն, «Վավերագրեր», սրակ 2, էջ 65:
 4 Նշվ. աշխ., էջ 65-66:

Зон-булаг с одним краном. Четвертый - Джар с одним краном. Пятый - родник Хушкила с одним краном в Чинардаре. В садах в разных других местах действуют три подвесных родника, каждый с краном. Далее, на дороге, ведущей в Шамахи, действует каменный родник с высеченной на нем надписью: *Этот родник в память о матрасце Аракеле Баргамяне Тер-Саакове, 1851, 10 июля.*

Неподалеку от действует каменный родник с одним краном и со следующей надписью: *Этот родник в память о матрасце Маркаре Антонянце Тер Саакянце, в году 1886-м, 6 октября*⁴.

Приблизительно в середине дороги из Матрасы в село Калахан расположен еще один родник со следующей надписью: *В память о Мелкуме Гараманянце, в году 1861-м, мадрасец.*

1 Нор-Дар. № 47. 1 апреля 1886 г. С. 2 (на арм. яз).
 2 Нор-Дар. № 130. 6 августа 1887 г. С. 2 (на арм. яз).
 3 **Каджберуни.** Многомиллионное наследие. Документы. Вып. II. Ереван, 2001. С. 65 (на арм. яз).
 4 Указ. соч. С. 65-66.

a tap. Then come *Jar* and *Hushkila* in Chinar-dar, both with taps. Also, there are three fountains of taps in the village gardens. Another stone-built fountain which is situated on a road leading to Shamakhi has the following inscription:

“[transl. from Armenian] *This fountain stands in memory of Arakel Barghamian Ter-Sahakov. 10 July 1851.*

“Not far from the highway stands a stone fountain of a tap with the following inscription:

“[transl. from Armenian] *In memory of Markar Antoniants Ter-Sahakiants from Matrasa. 6 October 1886.*”⁴

In 1986 there was a running fountain somewhere in the middle of a road leading from Matrasa to Kalakhan Village. It had the following inscription:

Transl. from Armenian: *In memory of Melkum Gharamanants from Matrasa. 1861.*

1 *Nor-Dar*, no. 47, 1 April 1886, p. 2 [in Armenian].
 2 *Ibid.*, no. 130, 6 August 1887, p. 2.
 3 **Kajberuny**, “A Colossal Heritage,” Archive Documents, vol. 2 (Yerevan, 2001), p. 65 [in Armenian].
 4 *Ibid.*, pp. 65-66.

N 40°55'43.38" E 47°39'20.65"

ՆԻԺ

Կուտկաշենի շրջանի Նիժ (այժմ՝ Նիջ) գյուղում է գտնվում ԺԹ դարի երկրորդ կեսերին կառուցված կամարակապ մի աղբյուր, որի հայերեն շինարարական արձանագրությունը ոչնչացվել է վերջին տարիներին՝ աղբյուրի «վերականգնման» ժամանակ:

СЕЛО НИЖ

В селе Ниж (ныне Нидж) Куткашенского района (ныне Габалинский) расположен сводчатый родник, построенный во второй половине XIX в. Его строительная надпись на армянском языке недавно была уничтожена во время ремонта родника.

NIZH

Nizh (now: Nij) Village, Kutkashen District, Republic of Azerbaijan, has an arched fountain which was built in the second half of the 19th century. Its construction inscription, which was in Armenian, was annihilated during its "restoration" carried out in recent years.

N 40°37'57.61" E 48°38'15.98"

ՇԱՄԱԽԻ

Պատմական հարուստ անցյալ ունեցող մեծահամբավ Շամախի քաղաքն ունեցել է մի շարք աղբյուրներ, որոնց մասին 1887 թ. նշվել է. «Չնայելով տասնեակ աղբյուրներին, Շամախու փողոցները զուրկ են քաղցրահամ ջրերից: „Մուսաբուլաղին,, աղի է, „Դոշա-բուլաղին,, ու „Ահմեդի աղբյուրը,, պղտոր են, „Բեչեարեա բուլաղն,, ու „Նեահնեալին,, որ գովուած ջրեր են, քաղաքից դուրս՝ սաստիկ հեռու են, իսկ „Կրեպոստի աղբյուրն,, ու „Մալականի աղբյուրը,, որ նոյնպէս լաւ ջրեր են, քաղաքի ծայրերում գտնուելով՝ ամենին մատչելի չեն»¹:

Աղբյուրների մեջ նշանավոր էր հատկապէս Մուսա բուլաղ կոչվածը, որը կառուցվել է 1863 թ. և կրում է սույն արձանագրությունը.

Այս Մուսաբուլաղի / աղբիւրս կառուցցին / ի կամս վարքքատուր/ութ(եա)ն իրեանց Շամախու/ու հայոց հասարակութի(ւն)ն, ի 1 յունիսի 1863 ամի:

Այս աղբյուրի մասին 1872 թ. վկայվել է. «Զաղաքիս հայոց բաժնի մի աղբիւր (Մուսաբուլաղի) մեծ շարժի օրից գրեթէ

ГОРОД ШАМАХИ

В знаменитом городе Шамахи, имеющем богатое историческое прошлое, действовало несколько родников, о которых в 1887 г. упоминается: "Несмотря на десятки родников, улицы Шамахи лишены питьевой воды: "Муса-булаги" соленый, "Гоша-булаги" и "Родник Ахмеда" имеют мутную воду, хвалимые "Бежяря булаг" и "Няхняли", расположенные вне города, находятся слишком далеко, а родник "Крепости" и родник "Малакани", также имеющие хорошую воду, будучи расположенными на окраинах города, доступны не всем"¹. Знаменитым был родник Муса булаг, построенный в 1863 г. На нем была высечена следующая надпись: *Этот родник Мусабулага был построен на средства, собранные обществом Шамахи, в году 1863-м, 1 июня.*

Об этом роднике в 1872 г. упоминалось: "Струя воды родника (Мусабулаги) армянского квартала со дня землетрясения обмельчала в два раза.

SHAMAKHI

The renowned city of Shamakhi (now: the centre of the district of the same name, Republic of Azerbaijan), boasting a remarkable history, had a number of fountains which are mentioned in a record of 1887: "Despite the existence of tens of fountains, the streets of Shamakhi lack freshwater: *Musa Bulagh* ['bulagh' is the Turkish equivalent of 'fountain'] is salty; *Ghoshah Bulagh* and *Ahmead's Fountain* are unclean; *Bechearea Bulagh* and *Neahneali*, which are praised for their water, are outside the city, rather far from it, while *Kreposti Aghbyur* [*Fortress Fountain*] and *Malakani Aghbyur* [*Molokan's Fountain*], both of which are tasty, are at the outskirts and cannot be reached by everyone."¹

Particularly notable was Musa Bulagh, which had been constructed in 1863 and had the following inscription:

Transl. from Armenian: *This fountain, Musa Bulagh, was built on 1 June 1863 with funds raised by the Armenian community of Shamakhi.*

In 1872 the following was stated about this fountain: "Since the great earthquake,

կիսով չափ բարակած է այժմ: Ոմանք ասում են, թէ նոյն օրը յիշված աղբիւրի ջրից ծծմբի հոտ էր գալիս...»²:

1859 թ. «Մեղու Հայաստանի» լրագրի թղթակիցը հոր կողմից մի աղբյուրի կառուցման մասին էլ նշել է. «...շինել է մի սրբատաշ քարէ աղբիւր, որ կրում է հօրս և իր ազգատոհմի անունը»³:

- 1 Մահաֆզադէ, Շամախին, «Նոր-Դար», 1887, № 79, 22 մայիսի, էջ 2:
- 2 «Մշակ», 1872, № 7, 17 փետրվարի, էջ 3:
- 3 Կարախանյանց Մ., Շամախի, «Մեղու Հայաստանի», 1883, № 90, 11 սեպտեմբերի, էջ 2:

Говорят, что в тот же день родниковая вода пахла серой...»².

В 1859 г. корреспондент газеты "Мегу Айастани" (Пчела Армении) отмечал: "...мой отец построил каменный родник из чисто тесаного камня, носящий его имя и имя его рода"³.

- 1 Маафзаде. Шамахи // Нор-Дар. № 79. 22 мая 1887 г. С. 2 (на арм. яз).
- 2 Мшак. № 7. 17 февраля 1872 г. С. 3 (на арм. яз).
- 3 Карахянянц М. Шамахи // Мегу Айастани. № 90, 11 сентября 1883 г. С. 2 (на арм. яз).

one of the fountains of the Armenian quarter of the city, Musa Bulagh, has lost almost half of its former abundance. People even say that its water smelled sulfur on that day."²

In 1859 a correspondent of the *Meghu Hayastani* periodical wrote the following about the construction of a fountain by his father: "[He] built a fountain of finely dressed stones dedicated to him and his family."³

- 1 Mahafzade, "Shamakhi," *Nor-Dar*, no. 79, 22 May 1887, p. 2 [in Armenian].
- 2 *Mshak*, no. 7, 17 February 1872, p. 3 [in Armenian].
- 3 M. Karakhaniants, "Shamakhi," *Meghu Hayastani*, no. 90, 11 September 1883, p. 2 [in Armenian].

N 40°38'8.43" E 48°29'39.98"

ՍԱՂԻԱՆ

Շամախու շրջանի՝ մինչև 1988 թ. հայաբնակ Սաղիան (այժմ՝ Գյունեշլի) գյուղի Սր. Ստեփանոս վանքում է գտնվում 1903 թ. կառուցված աղբյուրը՝ հետևյալ արձանագրությամբ.

Յիշատակ Եփրեմ վարդապետի Աշտարա/կեցոյ, 1903 ամի:

СЕЛО САГИАН

В монастыре Сурб Степанос (Св. Стефана) села Сагиан (населенного армянами до 1988 г.) Шамахинского района расположен родник, построенный в 1903 г. со следующей надписью:

В память о варданете Епреме Аштаракеци, в году 1903-м.

SAGHIAN

St. Stepanos (*Stephen*) Monastery, located in Saghian (now: Gyuneshli) Village (Armenian-inhabited until 1988), Shamakhi District, Republic of Azerbaijan, has a fountain of 1903 with the following inscription:

Transl. from Armenian: *In memory of Archimandrite Yeprem Ashtaraketsy. 1903.*

N 41° 4'4.99" E 47°27'50.27"

ՎԱՐԴԱՇԵՆ

Վարդաշենի շրջանի համանուն շրջակեմտրոնը (այժմ՝ Օղուզ) ունեցել է հայաշեն բազմաթիվ աղբյուրներ: Հայտնի է, որ դրանցից միայն 7-ը կառուցել է Աղեքսանդր Սիլիկյանը (վախճ. 1905 թ.)¹:

¹ «Հորիզոն», 1912, № 23, 2 փետրվարի, էջ 3:

ВАРДАШЕН

В административном центре (ныне Огуз) Вардашенского района - поселке Вардашен действовало множество родников. Известно, что семь из них были построены Александром Силикяном (ум. в 1905 г.)¹.

¹ Оризон. № 23. 2 февраля 1912 г. С. 3 (на арм. яз).

VARDASHEN

Vardashen (now: Oghuz), the capital of the district of the same name, Republic of Azerbaijan, had a great number of fountains built by Armenians. Seven of them had been constructed by Alexandre Silikian (he died in 1905).¹

¹ *Horizon*, no. 23, 2 February 1912, p. 3 [in Armenian].

N 40°34'56.76" E 48°33'37.13"

ՔԱՐՔԱՆՉ

Շամախու շրջանի՝ մինչև 1988 թ. հայաբնակ Քարքանջ (այժմ՝ Քերքենչ) գյուղն ուներ Մանդախուն կամ Չարնջի անվամբ փառաբանված մի աղբյուր. «Այստեղ կայ մի գեղեցիկ աղբյուր՝ Չարնջին: Այդ աղբյուրն է Քարքանջին ջուր մատակարարում, աղբյուր, որ գովուած է ամբողջ Շիրուանում»¹:

¹ «Նոր-Դար», 1887, № 2, 14 յունվարի, էջ 3:

СЕЛО КАРКАНДЖ

В селе Каркандж (до 1988 г. населенном армянами) Шамахинского района действовал великолепный родник Мандахун, или Зарнджи: "Здесь расположен красивый родник Заринджи. Он доставляет воду в Каркандж. Родник, который прославлен во всем Ширване"¹.

¹ Нор-Дар. № 2. 14 января 1887 г. С. 3 (на арм. яз).

KARKANJ

A fountain called *Mandakhun* or *Zarenji* is mentioned in the village of Karkanj (now: Kerkench; Armenian-inhabited until 1988), Shamakhi District, Republic of Azerbaijan: "There is a beautiful fountain here called *Zarinji*. Karkanj receives water from this fountain, which is praised throughout Shirvan."¹

¹ *Nor-Dar*, no. 2, 14 January 1887, p. 3 [in Armenian].

ՔԵՇԽՈՒՐԴ

Իսմայիլլիի շրջանի՝ մինչև 1988 թ. հայաբնակ Քեշխուրդ (չի անվանափոխվել) գյուղի ուշագրավ հուշարձաններից է հայրենի եզերքին անհունորեն նվիրված բազմաթյուն Թադեոս քահանայի՝ 1893 թ.

СЕЛО КЕШХУРД

Одним из примечательных памятников села Кешхурд (до 1988 г. населенном армянами) Исмаиллинского района является родник, построенный в 1893 г. деятелем священником Тадеосом,

KESHKHURD

One of the most notable monuments in Keshkhurd (not renamed) Village (Armenian-inhabited until 1988), Ismayili District, Republic of Azerbaijan, is a fountain of 1893 built by Priest Tadevos, who was well-known

կառուցած աղբյուրը: Այդ է վկայում շինության ճակատին խաչաքանդակի շուրջ և ներքո փորագրված արձանագրությունը.

Յորդորոնոգ եւ / կարգադրու(թեամ)ք / ծխ(ական) ք(ա)հ(անա) Թադէոս / Տէր-Մարգարեանց / շինեցաւ աղբ(ի)րս ծախսիքն Շղաբէգ Մեհտի քէգ / յղլիին ... 1893 ամի:

Քեշխուրդ գյուղի տարածքում 1986 թ. մի սրբացված աղբյուր էլ գտնվում էր Բուրուջան կոչված տեղամասում:

Հայերեն շինարարական արձանագրություն ուներ նաև գյուղից 3 կմ հարավ-արևելք գտնվող աղբյուրը:

безостаточно преданным родине. Об этом свидетельствует надпись, оставленная на фасаде вокруг вырезанного на камне креста, и под ним:

По инициативе и указанию приходского священника Тадеоса Тер-Маргарянца построен этот родник на средства Шгабег Мехти бега огли... в году 1893-м.

В селе Кешхурд действовал также священный родник, расположенный на участке, названном Бубуджан.

На роднике, расположенном на расстоянии 3 км к юго-востоку от села, была высечена строительная надпись на армянском языке.

for his great patriotism. Below follows its construction inscription engraved around and beneath a cross relief adorning its facade:

Transl. from Armenian: *This fountain was built on the initiative and order of Parish Priest Tadevos Ter-Margariants, with the means of Sheghabeg Mehti Bey oghli ... 1893.*

In 1986 Keshkhurd also had another fountain which was located in a site called *Bubujan* and was held sacred.

Three kilometres south-east of the village ran a fountain which had a construction inscription in Armenian.

N 40°37'11.18" E 48°23'12.99"

ՔՈՂԼՈՒՋ

Աղսուի շրջանի՝ մինչև 1988 թ. հայաբնակ Քոհլուջ (այժմ՝ Քյովլուջ) գյուղի աղբյուրներից մեկը հայտնի էր Արզմանի ակնանվամբ¹:

Մեկ այլ աղբյուր, որը գտնվում էր գերեզմանոցի մոտ, կրել է հետևյալ արձանագրությունը.

Յիշատակ է այս աղբիւր Քեօհլիջեցի Խուկազի որդի Բաբա, Ասրի, Դանիէլ, Խաչան, մայրի մէր, ի 1849²:

¹ **Յաթէք Լուկիաս** /Հայրապետ Գուկասյանց/, Շամախուց նամակ, «Մեղու Հայաստանի», 1872, № 27, 2 սեպտեմբերի, էջ 105:

² **Քաջբերունի**, Բազմամիլիոն ժառանգություն, «Վավերագրեր», պրակ 2, էջ 86:

ՍԵԼՈ ԿՈՒԼՈՋՋ

Один из родников села Кохлудж (ныне Кёвлудж) Агсуинского района (до 1988 г. населенного армянами) был известен под названием Арзмани акн (Родник Арзумана)¹.

На другом роднике, расположенном рядом с кладбищем, была высечена следующая надпись:

Этот родник в память о кохлуджце Хуказе, его сыновьях: Бабе, Асри, Даниэле, Хачане, матери нашей, в году 1849-м².

¹ **Ябет Лукиас** /Айрапет Гукасянц/. Письмо из Шамахи // Мегу Айастани. 1872. № 27. 2 сентября. С. 105 (на арм. яз).

² **Каджберуни**. Многомиллионное наследие. Документы. Вып. II. Ереван, 2001. С. 86 (на арм. яз).

ԿՈՒԼՈՋ

Kohluj (now: Kyovluj) Village (Armenian-inhabited until 1988), Aghsu District, Republic of Azerbaijan, had a number of fountains one of which was called *Arzmani Akn (Arzman's Fountain)*.¹

Another fountain was situated near the local cemetery and had the following inscription:

Transl. from Armenian: *This fountain stands in memory of Keohluj [Kohluj] inhabitant Khukaz's son Baba, Asri, Daniel, Khachan [and] our mother. 1849.²*

¹ **Habeth Lukias** /Hayrapet Ghukassiants/, "A Letter from Shamakhi," *Meghu Hayastani*, no. 27, 2 September 1872, p. 105 [in Armenian].

² **Kajberuny**, "A Colossal Heritage," *Archive Documents*, vol. 2 (Yerevan, 2001), p. 86 [in Armenian].

ქილი

გუზიი

IBERIA

N 41°35'50.86" E 42°52'57.25"

ԱԲԱԹԽԵՎ

Վիրքի՝ Մեծ Հայքին սահմանակցող պատմական Մեսխեթի մարզի Աբաթխև (այժմ՝ Վրաստանի Հանրապետություն, Ախալցխայի շրջան) գյուղում գործում է 1936 թ. կառուցված յուրօրինակ մի աղբյուր:

СЕЛО АБАТХЕВ

В селе Абатхев (ныне Ахалцихский муниципалитет) исторической области Месхетия (граничащей с территорией исторической Великой Армении) действует своеобразный родник, построенный в 1936 г.

АВАТКНЕВ

There is a running fountain in the village of Abatkhev, in the historical Iberian region of Meskhet (present-day Akhaltsikhe Municipality, Samtskhe-Javakheti Region, Republic of Georgia) bordering on Armenia Maior. The fountain which was built in 1936 is particularly noteworthy for the unusual shape of its spouts.

N 41°38'15.47" E 42°59'9.45"

ԱԽԱԼՑԽԱ

Վիրքի՝ Մեծ Հայքին սահմանակից պատմական Մեսխեթի մարզի գլխավոր քաղաք Ախալցխայում (այժմ՝ Վրաստանի Հանրապետություն)՝ Սր. Փրկիչ եկեղեցու հարևանությամբ էր գտնվում 1834 թ. Կարապետ արքեպիսկոպոս Բագրատունու ջանքերով կառուցված, սակայն այժմ գոյություն չունեցող մի աղբյուր՝ հետևյալ արձանագրությամբ.

Արքեպիսկոպոս Հայոց Կարապետ, / Կարնոյ և Տայոց առաջնորդապետ, / կառույց զայս աղբիւր քաղցրահամ ջրոյ, / յաւերժ յիշատակ իւր անմահ հոգւոյ: / Արդ, որ զովանայրդ, հայցեցէք առ Տէր՝ / կարկառել ի սա զԱջ իւր մարդասէր, / 6.7.1834¹:

ГОРОД АХАЛЦИХ

В главном городе исторической области Месхетия (граничащей с территорией исторической Великой Армении) в Грузии - Ахалцхе, рядом с церковью Сурб Пркич (Св. Всеспасителя) был расположен ныне разрушенный родник, построенный усилиями архиепископа Карапета Багратуни. На нем была высечена следующая надпись:

Армянский архиепископ Каранет, глава епархии Карина и Тайка, построил этот родник со вкусной водой в вечную память о своей бессмертной душе. Кто выпьет, да помолит Господа протянуть к нему свою человеколюбивую десницу. 6.7.1834¹.

АКХАЛՏԿՆԱ

Akhaltskha, the capital city of the historical Iberian region of Meskhet (present-day Akhaltsikhe Municipality, Samtskhe-Javakheti Region, Republic of Georgia), used to have a fountain located near Sourb Prkich (*Holy Saviour*) Church. It had been built in 1834, thanks to the efforts of Archbishop Karapet Bagratuny, and had the following inscription:

Transl. from Armenian: *The Archbishop of the Armenians, Karapet, the religious leader of Karin and Tayk, built this freshwater fountain in perpetual memory of his immortal soul. May those who quench their thirst with its water pray that the Lord extend His helping hand to him. 3.7.1834.¹*

¹ «Արձագանք», 1892, № 142, 6/18 դեկտեմբերի, էջ 2:

¹ Ардзаганк. 1892. № 142. 6/18 декабря 1892 г. С. 2 (на арм. яз.).

¹ Ardzagank, no. 142, 6/18 December 1893, p. 2 [in Armenian].

N 41°43'47.55" E 43° 9'34.19"

ԱԾՂՈՐ

Վիրքի պատմական Մեսխեթի մարզի Ածղոր (այժմ՝ Վրաստանի Հանրապետություն, Ախալցխայի շրջան) գյուղի աղբյուրներից մեկը, որն այսօր չի գործում, համաձայն շինարարական քառատող արձանագրության, կառուցվել է 1915 թ.

Յիշատակ է / Թագուհի եւ Ապրահամ Ըստէփոնեյանցների: 1915 ամի¹:

¹ **Կարապետյան Ս.**, Ախալցխա, Երևան, 2008, էջ 191:

СЕЛО АЦГОР

Один из родников села Ацгор (Ахалцихский муниципалитет) исторической области Месхетия, согласно четырехстрочной строительной надписи, был построен в 1915 г.:

В память о Тагуи и Апрахаме Ысепоянц. В году 1915. Ныне родник не действует.

¹ **Կարապետյան Ս.** Ախալցիխե. Երևան, 2008. Ս. 191 (на арм. яз.).

ATSGHOR

The village of Atsghor, in the historical Iberian region of Meskhet (present-day Akhaltsikhe Municipality, Samtskhe-Javakheti Region, Republic of Georgia), has several fountains. One of them which does not run at present has the following construction inscription (four lines in the Armenian original):

In memory of Taguhi and Apraham Stepoyants. 1915.¹

¹ **S. Karapetian**, Akhaltskha (Yerevan, 2008), p. 191 [in Armenian].

N 41°54'56.30" E 45°28'11.92"

ԹԵԼԱՎ

Վիրքի արևելքում տարածված Կախեթի երկրամասի գլխավոր՝ Թելավ քաղաքի հայոց գերեզմանոցում է հանգչում հայտնի բարեգործ Ղազդ Թաղոսյանցը: Նրա տապանաքարի ընդարձակ արձանագրության մեջ հիշված է, որ հանգուցյալը, սեփական միջոցներով բացի նույն գերեզմանատան Սբ. Երրորդություն եկեղեցին կառուցելուց, նաև ոչ հեռու գտնվող մի աղբյուր է կառուցել (ի դեպ, հիշյալ աղբյուրի շինությունը՝ խարխուլված ու ցամաքած, սակայն մինչև հիմա էլ գոյություն ունի): Ահա Ղ. Թաղոսյանցի շինարարական գործունեության մասին մատնանշած տապանագրի հայերեն հատվածը (բացի 16 տող հայերենից՝ տապանագրի համառոտագրությունն առկա է նաև վրացերենով).

ГОРОД ТЕЛАВИ

На армянском кладбище главного города Кахети - Телави, расположенного на востоке Грузии, покоится известный благотворитель Гаго Тадосянц. В длинной надписи, высеченной на его надгробии, упоминается, что усопший на свои средства кроме церкви Сурб Ерродутюн (Св. Троицы), построил также расположенный неподалеку от нее родник. Постройка разрушенного и высохшего родника стоит по сей день. Ниже приводится шестнадцатистрочная часть надписи на армянском языке (помимо которой была высечена также краткая надпись на грузинском языке) о деятельности Г. Тадосянца:

TE LAV

A ruined and dried-up fountain is located not far from Sourb Yerrordutium (*Holy Trinity*) Church of the Armenian cemetery of Telav, the capital of the region of Kakhet situated in the east of Iberia. Both the fountain and the church were built by the famous benefactor Ghagho Tadossiants, who is buried in the same graveyard. His construction activities are commemorated in an extensive epitaph engraved on his tombstone (sixteen initial lines in Armenian followed by their brief translation into Georgian).

The Armenian part of the epitaph reads:

Ծնաւ ի 1819 ամի, վ(ա)խճ(ա)նեց(ա)ւ | ի 20 օգոստ(ո)ս 1866 ամի: Արդ(ա)րն ի | վաստ(ա)կս ճշմ(ա)րիտն ի բնարուն թէլա-
ւեցի Ղաղօյ Թ(ա)ղոսեանց, կեսօրե(ա)յ
կենօր դնի ի տապանս, վառե(ա)յն ս(ո)րք
սիրով ա(ստուա)ծ(ապ)յաշտութե(ա)ն յա(ր)-
դ(ա)ր վաստ(ա)կ(ա)ց | յ(ա)յսմիկ հանգր-
տե(ա)ն կ(ա)ռոյց զ(ա)յս տ(ա)ճ(ա)ր եւ
զմօտիկ աղբիւրս: | ընկեր մտերիմ էր յառս
եւ ի տուրս | որքոց, տնանկ(ա)ց տ(է)ր եւ
մեծ պ(ա)շտպան, բ(ա)յց օրհ(ա)ս մահու
սմա | ժ(ա)մ(ա)նեաց կ(ա)րճել զթել կե-
ն(ա)ցն | ի Բ(ր)իստոս ննջեաց, յոր մի յա-
րու | յոյս մ(ա)հկ(ա)ն(ա)ցուաց սպասիր |
նգունել(°) յետ աստ ի կենաց անձայն, |
աղաչէ ննջելն յ(ա)յ(ս)մ շիրմի, ա(ստուա)ծ
ողորմի ի յիշել զիւր հոգի:

Родился в 1819 г., скончался 20 августа
1866 г. Справедливый в добыче заработка,
честен от рождения телавец Гаго Тадо-
сяни, пройдя половину земной жизни, скон-
чался. Загоревшись святой любовью
богопочитания, на честный свой заработок
построил у этого кладбища. Был близким
другом и опекуном сирот, большим защит-
ником бездомных, но настигла роковая
смерть и оборвала нить жизни и он почил
ко Христу. ...помолитесь об усопшем в
этой могиле, Господь да помилует и
помянет его душу.

Born in 1819, he died on 20 August 1866.
Fair in earning money and a noble person,
Ghagho Tadossians, a native of Telav, passed
away, having lived half of his life. Imbued
with great piety, he built this church [Sourb
Yerrordutian] and a nearby fountain with his
honestly-earned means. He was a close friend
and patron of orphans, a great protector of
the homeless, but death put an end to his life
and he yielded up the ghost.... May you pray
for the one buried in this grave, and may his
soul rest in peace.

N 41°36'27.99" E 42°57'34.47"

ԽԵԿ

Վիրքի պատմական Մեսխեթի մարզի Խեկ (այժմ՝ Վրաստանի Հանրապետություն, Ախալցխայի շրջան) գյուղում գործում է ԺԹ դարավերջին կառուցված քարե գուռով մի աղբյուր:

СЕЛО ХЕК

В селе Хек исторической области Месхетия в Грузии действует родник с каменным корытом, построенный в конце XIX в.

КНЕК

The village of Khek, in the historical Iberian region of Meskhet (present-day Akhaltsikhe Municipality, Samtskhe-Javakheti Region, Republic of Georgia), has a running fountain. It was built in the late 19th century and has a stone trough in front of it.

N 41°35'1.29" E 42°52'23.78"

ԾՂԱԼԹԲԻԼԱ

Վիրքի պատմական Մեսխեթի մարզի Ծղալթբիլա (այժմ՝ Վրաստանի Հանրապետություն, Ախալցխայի շրջան) գյուղում 1928 թ. համագյուղացի Կիգոյենց Կիգոլը (Գրիգորը) կառուցում է առաջին աղբյուրը, իսկ 1939 թ. Քերոբ Մոսիկյանի ջանքերով ճառալ տեղամասից առուններով ջուր է բերվում գյուղ:

1970-1980-ական թթ. աղբյուրաշինությունը մեծ թափ է ստանում գյուղի բոլոր բաղամասերում¹:

2000-2001 թթ. Լեոնիդ Գոգորյանը գյուղում մի քանի հուշաղբյուր է կառուցում: Դրանցից մեկին 10 տողով փորագրված է.

Գյուղիս / հանգուցյալների / հիշատակին. / Լեոնիդ / Սարգիսի / Գոգորյանից: / Մեր պապերի 170 տարվա / բաղձանքը՝ / կատարված: / 2000:

¹ **Հակոբյան Հ.**, Ախալցխա. Էրզրումյան գաղթից մինչև մեր օրերը, Երևան, 2002, էջ 109:

СЕЛО ЦГАЛТБИЛА

В селе Цгалтбила (ныне Ахалцихский муниципалитет) исторической области Месхетия в 1928 г. крестьянин Кигоевнц Кигол (Григор) построил первый родник, а в 1939 г., усилиями Кербоба Мосикяна из урочища Чарал вода была проведена в село.

В 1970-1980-х гг. строительство родников развивается во всех кварталах села¹.

В 2000-2001 гг. Леонид Гогорян построил несколько родников. На одном из них высечена десятистрочная надпись:

В память об усопших сельчанах. От Леонида Саргисовича Гогорянца. 170-летняя мечта наших предков осуществилась. 2000.

¹ **Акобян А.** Ахалцха. От переселения из Эрзрума до наших дней. Ереван, 2002. С. 109 (на арм. яз.).

TSEGHALTBILA

The first fountain of Tseghaltbila Village, in the historical Iberian region of Meskhet (present-day Akhaltsikhe Municipality, Samtskhe-Javakheti Region, Republic of Georgia), was built in 1928 by one of the local inhabitants, Kigoyents Kigol (Grigor). In 1939, thanks to Kerob Mosikian's efforts, canals were dug for the conveyance of water to the village from a site called *Jaral*.

Between the 1970s and 1980s, fountains were built in all the quarters of Tseghaltbila.¹

In 2000 to 2001, Leonid Gogorian constructed several memorial fountains in the village. One of them has the following inscription (ten lines in the Armenian original):

In memory of all the dead of this village. From Leonid Sargis Gogorian. Our forefathers' desire of 170 years has been fulfilled. 2000.

¹ **Н. Hakobian**, Akhaltskha: From the Emigration from Erzurum until Our Days (Yerevan, 2002), p. 109 [in Armenian].

N 41°40'39.28" E 42°56'42.86"

ԾՈՒՂՐՈՒԹ

Վիրքի պատմական Մեսխեթի մարզի Ծուղրութ (այժմ՝ Վրաստանի Հանրապետություն, Ախալցխայի շրջան) գյուղում է գտնվում 1909 թ. կառուցված և Մեղրաջուր անվամբ հայտնի աղբյուրը, որն ունի սույն արձանագրությունը.

Շինեցաւ աղբիւրս / արդեամբ եւ ջանիւք Սկրտլչի Չախոյեանցի ի յիշատակ իւր / վաղամեռիկ որդի Տիգրանայ Չախոյեանցի, որք արբքէ ի ջրոյս յասմանէ / ողորմի կարդասցէ յիշեալ Տիգրանա / որդոյն(°), 1909 թ.:

СЕЛО ЦУГРУТ

В селе Цугрут (ныне Ахалцихский муниципалитет) исторической области Месхетия расположен родник Меграджур, построенный в 1909 г., на котором высечена следующая надпись:

Построен зей родник усилиями и на средства Мкртича Чахоянца в память о его безвременно скончавшемся сыне Тигране Чахоянце. Кто выьет эту воду, да попросит милости [у Господа] об упомянутом сыне Тигране, 1909 г.

TSUGHRUT

A fountain of 1909 is preserved in Tsughrut Village, in the historical Iberian region of Meskhet (present-day Akhaltsikhe Municipality, Samtskhe-Javakheti Region, Republic of Georgia). The fountain which is known by the name of *Meghratur* (*Honey Water*) has the following inscription:

Transl. from Armenian: *This fountain was built with the means and efforts of Mkrtych Chakhoyants in memory of his son Tigran Chakhoyants, who had died an untimely death. May those who quench their thirst with this water pray for Tigran. ...1909.*

N 41°35'59.07" E 45°55'25.72"

ՆԱՍՈՄԽԱՐ

Վիրքի արևելքում տարածված Կախեթի երկրամասի Սղնախ քաղաքից ոչ հեռու՝ երբեմնի հայաբնակ Նասոմխար գյուղի հայոց Ննջման Սր. Աստվածածին եկեղեցու հարևանությամբ, Ամիրխանյան ընտանիքը մի աղբյուր է կառուցել. «Գեղի այն եկեղեցին տանող ճանապարհի վերայ Յ. Ամիրխանյանցը երկու տեղ աղբյուր է շինել. Քեղէլ և ուրիշ գիւղերի համար, բայց որովհետև ժամանակը իր կնիքը դրոշմելով նոցա վերայ, արդէն քայքայվել են...: Եկեղեցուն կից շինել է և՛ մի աղբյուր»¹:

1901 թ. 270 ռուբ. ծախսով մեկ այլ ջրուղի էլ ուխտատեղիի բակն է հասցրել և աղբյուր կառուցել Լևոն Մելիք-Նուբարյանը²:

1 Գիտակ, Սղնախ, «Մեղու Հայաստանի», 1879, № 19, 10 մարտի, էջ 2:

2 «Մշակ», 1901, № 252, 11 նոյեմբերի, էջ 2:

СЕЛО НАСОМХАР

Неподалеку от города Сигнах в Кახетии, рядом с армянской церковью Ннджман Сурб Аствацацин (Успения Св. Богородицы) села Насомхар (некогда населенного армянами), семья Амирханянцеv построила родник: "По дороге к этой церкви О. Амирханянец в двух местах построил родники для жителей сел Кедел и др., но так как время оставляет свой отпечаток, они уже обветшали... Рядом с церковью построил еще один родник"¹.

В 1901 г. Левон Мелик-Нубарян провёл еще один водопровод к месту паломничества, потратив 270 руб.²

1 Дитак. Сигнах // Мегу Аястани. № 19. 10 марта 1879 г. С. 2 (на арм. яз.).

2 Мшак. № 252. 11 ноября 1901 г. С. 2 (на арм. яз.).

NASOMKHAR

The once Armenian-inhabited village of Nasomkhar, located not far from the city of Seghnakh, in the eastern Iberian region of Kakhet (in present-day Sighnaghi Municipality, Kakheti Region, Republic of Georgia), had a fountain built by the Amirkhanians' family, probably, in the 1870s, near the Armenian church of Nnjman Sourb Astvatsatsin (*Dormition of the Mother of God*). "H. Amirkhanians constructed two fountains for Kedel and other villages in different parts of the road leading to that church [Nnjman Sourb Astvatsatsin]. Time has left its imprint upon these fountains which are now lying in terrible dilapidation... Amirkhanians also built another fountain close to the church."¹

In 1901 Levon Melik-Nubarian spent 270 roubles for the conveyance of a pipeline to the yard of Nasomkhar's church and the construction of another fountain there.²

1 Ditak, "Seghnakh," *Meghu Hayastani*, no. 19, 10 March 1879, p. 2 [in Armenian].

2 Mshak, no. 252, 11 November 1901, p. 2.

N 41°37'8.07" E 45°55'19.63"

ՍՂՆԱԽ

Վիրքի արևելքում գտնվող Կախեթի Սղնախի քաղաքային վարչությունը քաղաքագլխի նախաձեռնությամբ 1903 թ. ձեռնարկում է դեպի 3 հիմնական աղբյուրներ տանող ճանապարհների բարեկարգման գործը:

Հատկապես անբարեկարգ էր Մամուլովների աղբյուր տանող ճանապարհը¹: Ի դեպ, այդ աղբյուրից օգտվում էին նաև քաղաքամերձ Նուկրիան գյուղի բնակիչները: Այն 1905 թ. դեռևս անբարեկարգ էր²:

1912 թ. ջրմուղի բացման կապակցությամբ ականատեսը նշել է. «Օգոստոսի 15-ին տեղի ունեցավ Սղնախի ջրմուղի հանդիսատր օրհնութիւնը: Քաղաքի բուլվարը զարդարված էր դրոշակներով: Պատարագից յետոյ, ռուս հոգևորականութիւնը բափօրով դուրս եկաւ հրապարակ և օրհնեց ջուրը: Սրանից յետոյ հայ հոգևորականութիւնը կայացրեց մաթանք՝ օրհնելով ջուրը: Քաղաքային աւագ Վ. Ենիկոլօփեան արտասանեց մի ճառ՝ յիշելով ջրմուղի կառուցման պատմութիւնը: Ներկայ էր գաղափարը արծարծող Սարգիս Տէր-Գրիգորեանը...»³:

1 Кавказ. № 183. 12 июля 1903 г. С. 2-3.

2 Тифлисский листок. 1905. № 144.

3 N. N., Սղնախի ջրմուղի սկսում է գործել, «Մշակ», 1912, № 190, 29 օգոստոսի, էջ 2:

ГОРОД СИГНАХ

В 1903 г., по инициативе градоначальника городское управление Сигнаха (Кახетия), начинает восстановление дорог, ведущих к трем основным родникам города. Особенно неблагоустроенной была дорога, ведущая к роднику Мамуловнери¹, которым пользовались также жители близлежащего села Нукриани. В 1905 г. дорога все еще не была благоустроена².

В 1912 г., в связи с открытием водопровода, очевидец отмечал: "15 августа прошло торжественное освящение водопровода Сигнаха. Городской бульвар был украшен знаменами. После литургии русские священнослужители процессией вышли на площадь и благословили воду. После этого армянские священнослужители выразили свои благие пожелания, благословив воду. Городской глава В. Ениколопян в своей речи упомянул инициатора идеи проведения водопровода - Саргиса Тер-Григоряна..."³.

1 Кавказ. 1903. № 183. 12 июля 1903 г. С. 2-3.

2 Тифлисский листок. 1905. № 144.

3 N. N. Начал действовать водопровод в Сигнахе // Мшак. № 190. 29 августа 1912 г. С. 2 (на арм. яз.).

SEGHNAKH

The city of Seghnakh, in the eastern Iberian region of Kakhet (in present-day Sighnaghi Municipality, Kakheti Region, Republic of Georgia), had 3 main fountains in the early 20th century. In 1903, on the initiative of the mayor, the municipal authorities embarked on the renovation of the roads leading to these fountains. Particularly lamentable was the state of the road stretching towards the Mamulovs' Fountain,¹ which also provided water for the inhabitants of the village of Nukrian situated in close neighbourhood of Seghnakh (in 1905 it still lay in dilapidation).²

In 1912, "on 15 August, the solemn blessing of Seghnakh's water supply system was held. The city boulevard was decorated with flags. After the liturgy, some Russian clergymen arrived at the square in a procession and blessed the water which was then consecrated by Armenian clerics as well. The mayor, V. Yenikolopian, made a speech, particularly enlarging on the construction of the water supply system. Among those present was Sargis Ter-Grigorian, who had come up with that idea."³

1 Kavkaz, no. 183, 12 July 1903, pp. 2-3 [in Russian].

2 Tifliski Listok, no. 144, 1905 [in Russian].

3 N. N., "Seghnakh's Water Supply System is Beginning to Work," *Mshak*, no. 190, 29 August 1912, p. 2 [in Armenian].

N 41°48'33.38" E 45°45'25.88"

ՎԵԼԻՍՑԻԽԵ

Կախեթի երկրամասի Վելիսցիխե (այժմ՝ Վրաստանի Հանրապետություն, Գուրջաանի շրջան) գյուղում (2/3 մասով հայաբնակ) 1912 թ. աղբյուր է կառուցվել. «Վերջ ի վերջոյ զիտի բնակիչները շնորհիւ պ. Յ. Օհանեանի ջանքերի, որը հրաւիրեց ինժեներ Կուրդիանուն և աջակցութեամբ տեղիս վաճառ. Մամիսովների և հայ հոգևորականների, արժանացան մի աղբիւրի, որի առատութիւնը գրեթէ կարող է մի անիւ պտտեցնել»¹:

¹ «Հորիզոն», 1912, № 111, 26 մայիսի, էջ 4:

СЕЛО ВЕЛИСЦИХЕ

В селе Велисцихе (ныне Гурджаанский район) Кахетии, 2/3 населения которого в начале XX века составляли армяне, в 1912 г. был построен родник: "В конце концов, благодаря усилиям г-на О. Оганяна, пригласившего инженера Курдяна, и с помощью местных торговцев Мамисовых и армянских священнослужителей, крестьяне получили в дар родник, вода которого почти в состоянии крутить колесо [мельницы]"¹.

¹ Оризон. № 111. 26 мая 1912 г. С. 4 (на арм. яз.).

VELISTSIKHE

In 1912 a fountain was built in the village of Velistsikhe, in the eastern Iberian region of Kakhet (present-day Gurjaani Municipality, Kakheti Region, Republic of Georgia), where the two thirds of the population were Armenians at that time: "At last the inhabitants of the village can boast a fountain the abundance of which is almost enough to work a wheel. They owe this to Mr. H. Ohanian, who invited an engineer named Kurdiani for this purpose, as well as to the local merchants from the Mamissovs' family, and to the Armenian clergymen."¹

¹ Horizon, no. 111, 26 May 1912, p. 4.

N 41°41'20.34" E 44°48'16.32"

ՏՓՂԻՍ

Թբիլիսիի (հայկ. աղբյուրներում՝ Տփղիս) հայոց Սբ. Բեթղեհեմ եկեղեցու հարավային որմին փորագրված արձանագրության համաձայն՝ 1718 թ., ի հիշատակ Հովսեփի կողակից Քեթևանի, կառուցվել է ջրի ամբար:

ԹՎԻՆ ՌԴԿԷ (1718), յ(հշատա)կ է էս ջրի ամբարս [Յով]սեփի կողակից [Քեթ]վան(ին):

Հայտնի է նաև, որ 1897 թ. այրի Սոփիա Մարտյանցն էլ հանգուցյալ ամուսնու՝ Գրիգորի հիշատակին կառուցել է «ջրանցքի մի ճյուղը» և նույն եկեղեցու հյուսիսակողմում հիմնել քարե գուռով ծորակահոս մի աղբյուր՝ գլխակալ քարին ագուցված մարմարե սալիկին վեց տողով արձանագրելով հետևյալը (վիմագիրը նշնչացվել է 1991 թ.):

ГОРОД ТПХИС (ТБИЛИСИ)

На южной стене армянской церкви Сурб Бетгехем (Св. Вифлеем) в Тбилиси (в арм. источниках - Тпхис) высечена надпись, согласно которой в 1718 г. было построено водохранилище в память о супруге Овсеп - Кетеван:

В году 1718-м, это водохранилище [построено] в память о жене Овсеп - Кетеван.

Известно также, что в 1897 г. вдова София Мартянц в память об усопшем муже Григоре Мартянце построила "одну ветвь канала" и на северной стороне той же церкви основала родник с краном и каменным корытом. На мраморной табличке, вставленной в верхней части кладки фасада была высечена шестистрочная надпись, уничтоженная в 1991 г.:

TBILISI (TPGHIS)

In 1718 a water reservoir was built near the Armenian church of Sourb Betghehem (*Holy Bethlehem*) in Tbilisi (*Tpghis* in the Armenian sources) City, Republic of Georgia. This work is commemorated in the following inscription engraved on the southern wall of the church:

Transl. from Armenian: *In the year 1167 [1718 A.D.]: this reservoir of water stands in memory of Hovsep's wife Ketevan.*

In 1897 Sopia Martiants, a widow, constructed "a canal branch" in memory of her late husband Grigor Martiants. She also built a fountain of a tap and a stone trough north of the same church. The following inscription (six lines in the Armenian original), annihilated since 1991, was engraved on a marble plaque attached to its head stone:

Ի յ(ի)շ(ա)տ(ա)կ անուանյ՝ / Գրիգորի Յովսէփեան / Մարտեանց(ի)՝ շինեաց ջրանցքիս ճիւղն այրի Սովիոյ / Գէորգեան Մարտեանց, | ի 1-ին հոկտեմբ. 1897 ամի:

В память о муже - Григоре Овсепяне Мартянце, построила ветвь канала вдова София Геворкян Мартянци, 1 октября 1897 года.

This canal branch was built by the widow Sophia Gevorgian Martiants, in memory of her husband Grigor Hovsepian Martiants, on 1 October 1897.

N 41°36'48.88" E 42°54'57.93"

ՓՈՔՐ ՊԱՄԱՆ

Վիրքի պատմական Մեսխեթի մարզի Փոքր Պաման (այժմ՝ Վրաստանի Հանրապետություն, Ախալցխայի շրջան) գյուղում գործում է 1900 թ. կառուցված քարակերտ ավազանով ծորակափու մի աղբյուր՝ հետևյալ արձանագրությամբ.

Կանգնի աղբիւրս անմռանալի յիշատակ / Փոքր Պաման գիւղի յանուն Իսկուիի Կիւմիշեանցի՝ տիկին Սահակ Տ(եր) Սահակեանցի, | ի 1900 ամի 1-ն մայիսի:

СЕЛО ПОКР (МАЛЫЙ) ПАМАЧ

В селе Покр Памач (Ахалцихский муниципалитет) исторической области Месхетия действует родник с краном и каменным бассейном, построенный в 1900 г. На нем высечена следующая надпись:

Этот родник построен в вечную память о г-же Искуи Кюмушянци, жене Саака Тер Саакянца из села Покр Памач, в году 1900-м, 1 мая.

POKR (LESSER) PAMAJ

The village of Pokr (*Lesser*) Pamaj, in the historical Iberian region of Meskhet (present-day Akhaltsikhe Municipality, Samtskhe-Javakheti Region, Republic of Georgia), has a running fountain of a tap and a stone basin built in 1900. The following inscription is engraved on it:

Transl. from Armenian: *This fountain of Pokr Pamaj Village stands in unforgettable memory of Sahak Ter-Sahakiant's wife Iskuhi Kumushiant's. 1 May 1900.*

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐՆ ԱՅԼ ԳԱՂԹԱՎԱՅՐԵՐՈՒՄ

АРМЯНСКИЕ РОДНИКИ В ДРУГИХ КОЛОНИЯХ

ARMENIAN FOUNTAINS IN OTHER DIASPORAN SETTLEMENTS

N 42° 3'48.39" E 48°17'20.15"

ԴԵՐԲԵՆՏ

Ռուսաստանի Դաշնության Դաղստանի ԻՀ Դերբենտ քաղաքում՝ հայոց Սբ. Ամենափրկիչ եկեղեցու տարածքում, պահպանվել է ԺԹ դարում կառուցված, սակայն վաղուց արդեն խափանված ու ցամաքած մի աղբյուր:

ГОРОД ДЕРБЕНТ

В городе Дербент Республики Дагестан в РФ, на территории церкви Сурб Аменапркич (Св. Всеспасителя) сохранился давно уже не действующий и высохший родник, построенный в XIX в.

DERBENT

A fountain of the 19th century is preserved near the Armenian church of Sourb Amenaprkich (*Holy Saviour*) in Derbent City, Autonomous Republic of Daghestan, Russian Federation. The fountain dried up and fell out of function a long time ago.

N 38°41'13.77" E 35°33'28.78"

ԹԱԼԱՍ

Փոքր Ասիա թերակղզու Կեսարիա գավառի՝ մինչև 1915 թ. հայաբնակ Թալաս գյուղաքաղաքում պահպանվել է վաղուց արդեն խափանված ու ցամաքած կամարակապ մի աղբյուր:

ПОСЕЛОК ТАЛАС

В поселке Талас гавара Кесария полуострова Малая Азия, до 1915 г. населенном армянами, сохранился давно уже не действующий и высохший сводчатый родник.

TALAS

An arched fountain is preserved in the town of Talas (Armenian-inhabited until 1915), Cesarea District, Asia Minor Peninsula. It dried up and fell into disuse a long time ago.

N 35°44'9.10" E 51°28'14.16"

ԹԵՀՐԱՆ

Իրանի Իսլամական Հանրապետության մայրաքաղաք Թեհրանի Սբ. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու բակում 1999 թ. կառուցվել է մարմարակերտ մի աղբյուր՝ հետևյալ արձանագրությամբ.

Կառուցու ջրաղբյուրս Վահան եւ Սիրան Մանուկեանների ծախիւր՝ յիշատակ որդոյ իրեանց՝ հանգուցեալ Բաֆֆի Մանուկեանի, յամի տեառն 1999:

ГОРОД ТЕГЕРАН

Во дворе церкви Сурб Григор Лусаворич (Св. Георгия Просветителя) в Тегеране в 1999 г. из мраморных блоков был построен родник со следующей надписью:

Этот родник построен на средства Ваана и Сиран Манукянов в память об их сыне, покойном Раффи Манукяне, в году 1999-м.

TEHRAN

In 1999 a fountain of marble was built in the yard of St. Grigor Lusavorich (*Gregory the Enlightener*) Church in Tehran, the capital of the Islamic Republic of Iran. It has the following inscription:

Transl. from Armenian: *This fountain was built in 1999 A.D. with the means of Vahan and Siran Manukian in memory of their son, the late Raffi Manukian.*

N 45° 1'52.21" E 35°22'31.79"

ԹԵՈԴՈՍԻԱ

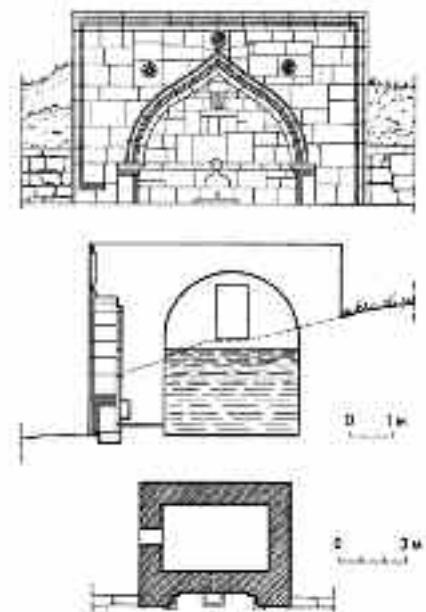
Ռուսաստանի Դաշնության Կրիմի թերակղզու նավահանգստային հնագույն Թեոդոսիա քաղաքում (նախկինում՝ Կաֆա)՝ հայազգի աշխարհահռչակ ծովանկարիչ Հովհաննես Այվազովսկու (Այվազյան) հայրական տան հարևանությամբ, պահպանվել է հայաշեն կամարակապ մի աղբյուր:

ГОРОД ФЕОДОССИЯ

В древнем портовом городе Феодосия (ранее - Кафа) полуострова Крым, по соседству с родовым домом всемирно известного армянского мариниста Ивана Айвазовского (Ованнеса Айвазяна) сохранился сводчатый родник, построенный армянами.

THEODOSIA (FEODOSIA)

An arched Armenian fountain is preserved near the paternal house of the world-famous Armenian sea painter Hovhannes Aivazovsky (Ayvazian) in the ancient port city of Theodosia (formerly Kaffa) situated on the Crimean Peninsula, Russian Federation.

ԼԻԲԱՆԱՆ

Լիբանանի տարբեր բնակավայրերում պահպանված աղբյուրները վերաբերում են միայն նորագույն շրջանին: Դրանց կարելի է հանդիպել հայկական եկեղեցիների բակերում: Գլխավորապես մարմարակերտ են և աչքի են ընկնում նորաճ լուծումներով:

ЛИВАН

Сохранившиеся в различных поселениях Ливана родники относятся исключительно к новейшему времени. Их можно встретить во дворах армянских церквей. Они по преимуществу сделаны из мрамора и выделяются современными, по своей стилистике, решениями.

LEBANON

Some Armenian churches located in different parts of Lebanon have fountains in their yards. Built in the recent period, they are predominantly structures of marble noted for modern architectural solutions.

N 48°41'29.61" E 26°34'19.56"

ԿԱՍԵՆԵՅ-ՊՈԴՈԼՍԿ

Ուկրաինայի Խմելնիցկու մարզի Կամենեց-Պոդոլսկ քաղաքի Պոլսկի Ռինոկ հրապարակում է գտնվում 1638 թ. կառուցված (պատմագիտության մեջ առկա է նաև 1581 թ. կառուցված լինելու վարկածը) և ժամանակին ողջ քաղաքին ջուր մատակարարած հայաշեն մի ջրհոր (խորությունը՝ մոտ 30 մ, իսկ վերգետնյա ութանիստ կառույցն ունի 5 x 5 մ արտաքին չափեր): 1956 թ. վերականգնվել է¹:

Ի թիվս քաղաքի հայկական ուշագրավ այլ հուշարձանների՝ այս եզակի ջրհորը պետության հոգածության ներքո է:

¹ Վարդանյան Ս., Արևմտյան Ուկրաինայի հայկական հուշարձանները, «Վարձք», 2013, № 9, էջ 64:

ГОРОД КАМЕНЕЦ-ПОДОЛЬСКИЙ

На площади Польский Рынок города Каменец-Подольский Хмельницкого района Украины расположен колодец, построенный армянами в 1638 г. (либо в 1581 г.), некогда обеспечивавший водой весь город. Глубина его достигает около 30 м, а внешние размеры восьмигранной надземной постройки: 5 x 5 м. В 1956 г. родник был восстановлен¹.

Этот родник находится под государственной опекой, как и ряд других примечательных армянских памятников города.

¹ Варданыан С. Армянские памятники Западной Украины // Вардзк [Воздаяние]. 2013. № 9. С. 64 (на арм. яз.).

KAMIANETS-PODILSKYI

An Armenian well of 1638 (or 1581, according to some historical sources) is preserved in Polski Rinok (*Polish Market*) Square in Kamianets-Podilskyi City, Khmelnytskyi Oblast, Ukraine. It is about 30 metres deep, its overground structure, which is octahedral, having the following outer dimensions: 5 x 5 metres. The well which once provided water for the entire city was destroyed during World War II and underwent restoration in 1956.¹

This unique well as well as the other remarkable Armenian monuments in Kamianets-Podilskyi is under state maintenance.

¹ S. Vardanian, "The Armenian Monuments in Western Ukraine," *Vardzk*, no. 9 (2013), p. 68. Available at: <https://raa-am.org/en/vardzk-no-9/>

N 38°43'3.68" E 35°29'9.91"

ԿԵՍԱՐԻԱ

Փոքր Ասիա թերակղզու՝ մինչև 1915 թ. հայ հոծ բնակչություն ունեցող Կեսարիա քաղաքում ցարդ գործում է հայաշեն կամարակապ մի աղբյուր:

ГОРОД КЕСАРИЯ

В городе Кесария (ныне Кайсери; до 1915 г. имевшем крупную армянскую колонию) полуострова Малая Азия по сей день действует сводчатый родник, построенный армянами.

CESAREA

A running Armenian fountain is preserved in the city of Cesarea, Asia Minor, which had a large Armenian population until 1915. The fountain is an arched structure.

N 36°12'21.79" E 37° 9'19.50"

ՀԱԼԵՊ

Միրիայի Հալեպ քաղաքում պահպանված աղբյուրները վերաբերում են միայն նորագույն շրջանին: Դրանց կարելի է հանդիպել հայկական եկեղեցիների բակերում: Գլխավորապես մարմարակերտ են և աչքի են ընկնում նորաոճ լուծումներով:

ГОРОД АЛЕППО

Армянские родники, сохранившиеся в городе Алеппо в Сирии, были построены в новейшее время во дворах армянских церквей. Большинство из них мраморные и оформлены в современном стиле.

ALEPPO

There are some fountains in the yards of the Armenian churches of Aleppo, Syria. Built in the recent period, they are predominantly structures of marble noted for modern architectural solutions.

N 32°54'13.28" E 50°22'2.94"

ՂԱՐՂՈՒՆ

Իրանի Իսլամական Հանրապետության տարածքում 1604 թ.-ից ի վեր բռնագաղթով ծնունդ առած գաղթավայրերից է Փերիա գավառի Ղարղուն գյուղը, որտեղ պահպանվել է հետևյալ արձանագրությամբ աղբյուրի մի գուռ.

Ի վայելում Գրիգորի որդի Դավթին, 1880 նոյեմբերի 12:

СЕЛО ГАРГУН

Село Гаргун округа Перия на территории Исламской Республики Иран является одним из поселений переселенцев, возникших в результате насильственного выселения армян, начавшегося с 1604 г. Здесь сохранилось корыто родника, со следующей надписью:

В память о Давите, сыне Григора, 12 ноября 1880 г.

GHARGHUN

A trough preserved in the village of Gharghun (founded after the Armenians' deportation of 1604), Peria District, Islamic Republic of Iran, has the following inscription:

Transl. from Armenian: *For the enjoyment of Grigor's son David. 12 November 1880.*

N 48°57'37.76" E 25°26'35.88"

ՅԱԶԼՈՎԵՑ

Ուկրաինայի Տերնոպոլի մարզի Բուչաչի շրջանի Յազլովեց գյուղում պահպանվել է 1611 թ. կառուցված հայկական աղբյուր: Շինության ներսում ագուցված քարին լատիներենի ներքո հայերեն եռատող փորագրված է.

Խաչս եւ շինուած այս աղբիւրին է յ(ի)շ(ատա)կ յ(ո)ճ(այ) | Ակորին եւ եղարցն իւր Բ (2)-ին, Ստ(ե)փանի ջրի նկարեցաւ, Բ (1000) թվին եւ ի Կ (60) յաւելորդ (1611) ...:

СЕЛО ЯЗЛОВЕЦ

В селе Язловец Бучачского района Тернопольской области Украины сохранился армянский родник, построенный в 1611 г. на камне, вставленном в кладку, под надписью на латыни высечена трехстрочная надпись на армянском языке:

Этот крест и родник в память о хоча Акобе и двух его братьях. Степан воду провел, в году 1611-м.

YAZLOVETS

An Armenian fountain built in 1611 is preserved in Yazlovets Village, Buchach Raion, Ternopil Oblast, Ukraine. A stone set inside the structure has inscriptions in Latin and Armenian.

Transl. from Armenian (three lines in the original): *This cross and fountain are in memory of khoja [merchant] Akob and his two brothers, Stepan... in the year 1060 [1611 A.D.]...*

N 41°23'41.0" E 41° 28'17.5"

ՋՈՒՐՊԻԺԻ

Խոփայի շրջանի Ջուրպիջի (այժմ՝ Յոլդերե) գյուղում է գտնվում ԺԹ դարի երկրորդ կեսերին կառուցված կամարակապ մի աղբյուր, որը տեղաբնակ համընդհանրապես կոչվում է Պախջուր:

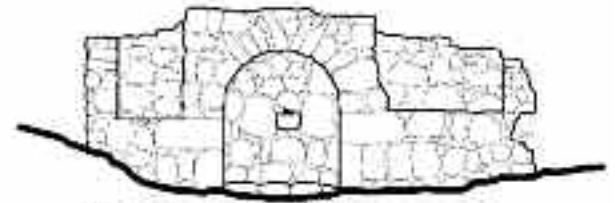

ДЖУРПИДЖИ

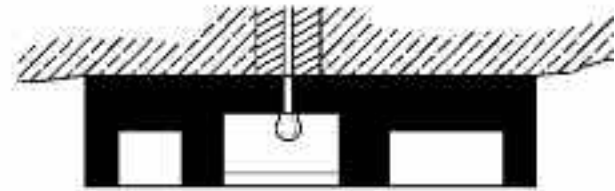
В селе Джурпиджи (ныне Йолдере) района Хопа расположен построенный во второй половине XIX века сводчатый родник, которые местные амшенские армяне называют Пахджур (арм. “студеная вода”).

JURPIJI

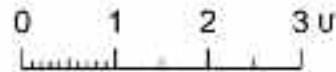
Jurpiji (now: Yoldere) Village, Hopa District, has an arched fountain built in the second half of the 19th century. The local Hamshen Armenians call it *Paghjur* (Cold Water).

ՃԱՎԼՏ

ՊԵՏՆԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒՄ

N 45° 24'45.3" E 12° 21'36.9"

ՎԵՆԵՏԻԱ

Իտալիայի Հանրապետության Վենետիկ քաղաքում՝ Սր. Ղազար կղզու համանուն հայկական վանքի տարածքում, պահպանվել է ԺԹ դարում կառուցված, սակայն վաղուց արդեն խափանված ու ցամաքած մի աղբյուր:

ВЕНЕЦИЯ

В городе Венеция Республики Италия на территории одноименного с островом (Св. Лазаря) монастыря имеется построенный в XIX веке родник, который уже давно не функционирует и пересох.

VENICE

A fountain of the 19th century is preserved in the Armenian monastery of St. Ghazar (*Lazarus*), in Venice City, Republic of Italy. It dried up and fell out of function a long time ago.

N 33° 1'29.65" E 50° 9'38.32"

ՎԵՐԻՆ ԽՈՅԳԱՆ

Իրանի Իսլամական Հանրապետության տարածքում 1604 թ.-ից ի վեր բռնագաղթով ծնունդ առած Փերիա գավառի Վերին Խոյգան գյուղում պահպանվել է հետևյալ արձանագրությամբ աղբյուրի մի գուռ.

Ի վայելումն Խաչիկի որդի Յարութիւնին, 1879 հոկտեմբերի...:

Ի դեպ, 1960-ական թթ. համեմատ, 2012 թ. գուռն այլևս նպատակին չէր ծառայում:

СЕЛО ВЕРИН (ВЕРХНИЙ) ХОЙГАН

В селе Верин Хойган округа Перия на территории Исламской Республики Иран, являющемся одним из поселений депортированных в 1604 г. Шахом Аббасом армян, сохранилось корыто родника, на котором высечена следующая надпись: *В память об Арутюне, сыне Хачика, октябрь 1879...*

В 1960-х гг. родник все еще действовал, однако, как минимум в 2012 г. корыто уже не использовалось по назначению.

VERIN (UPPER) KHOYGAN

A trough is preserved in the village of Verin (*Upper*) Khoygan (founded after the Armenians' deportation of 1604), Peria District, Islamic Republic of Iran. The following inscription is engraved on the trough:

Transl. from Armenian: *For the enjoyment of Khachik's son Harutiun: October 1879...*

In the 1960s, the trough was still used, while in 2012 it just lay in the village.

N 33° 4'35.86" E 49°48'12.56"

ՖԱՀՐԱ

Իրանի Իսլամական Հանրապետության տարածքում 1604 թ.-ից ի վեր բռնագաղթով ծնունդ առած Բուրվարի գավառի Ֆահրա գյուղում պահպանվել է ավերակ մի աղբյուր:

СЕЛО ФАХРА

В селе Фахра округа Бурвари на территории Исламской Республики Иран, являющемся одним из поселений депортированных в 1604 г. Шахом Аббасом армян, сохранился разрушенный родник.

FAHRA

The village of Fahra (founded after the Armenians' deportation of 1604), Bourvari District, Islamic Republic of Iran, has a ruined fountain.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ

ՀԵՂԻՆԱԿ

ՍԱՄՎԵԼ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

ԽՄԲԱԳԻՐՆԵՐ ԷՄՄԱ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ
ՌՈՒՍԵՐԵՆԻ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉ ԶԱՍՄԻԿ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ
ՌՈՒՍԵՐԵՆԻ ԽՄԲԱԳԻՐ ԵՎ ՍՐԲԱԳՐԻՉ ԱՆԱՀԻՏ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
ԱՆԳԼԵՐԵՆԻ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉ ՍԱՄՎԵԼ ՄԵԼԻՔՍԵԹՅԱՆ
ՀԱՍԱԿԱՐԳՉԱՅԻՆ ՁԵՎԱՎՈՐՈՂՆԵՐ ԳԱՅԱՆԵ ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ
ԱՐՄԵՆ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ
ԼԻԱՆԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ-ՔՈՐԹՈՇՅԱՆ

АРМЯНСКИЕ РОДНИКИ

АВТОР

САМВЕЛ КАРАПЕТЯН

РЕДАКТОРЫ ЭММА АБРААМЯН
АСМИК ОВАННИСЯН
ПЕРЕВОД НА РУССКИЙ АНАИТ АРУТЮНЯН
КОРРЕКТОР РУССКОГО ТЕКСТА САМВЕЛ МЕЛИКСЕТЯН
ПЕРЕВОД НА АНГЛИЙСКИЙ ГАЯНЭ МОВСИСЯН
КОМПЬЮТЕРНЫЙ ДИЗАЙН АРМЕН ГЕВОРКЯН
ЛИАНА ОВАННИСЯН-КОРТОШЯН

ARMENIAN FOUNTAINS

BY

SAMVEL KARAPETIAN

EDITORS EMMA ABRAHAMIAN
HASMİK HOVHANNISSIAN
TRANSLATION INTO RUSSIAN BY ANAHIT HARUTIUNIAN
PROOF-READING OF THE RUSSIAN TEXT BY SAMVEL MELIKSETIAN
TRANSLATION INTO ENGLISH BY GAYANE MOVSISSIAN
COMPUTER DESIGN BY ARMEN GEVORGIAN
LIANA HOVHANNISSIAN-KORTOSHIAN

**ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽԱՐՏԱՐԱԴԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՂ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ**

**ФОНД ПО
ИЗУЧЕНИЮ АРМЯНСКОЙ АРХИТЕКТУРЫ**

**RESEARCH ON ARMENIAN ARCHITECTURE
FOUNDATION**

ISBN 978-9939-843-60-5

9 789939 843605